

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ
КАФЕДРА ФІНАНСІВ І КРЕДИТУ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для проведення лекційних, практичних (семінарських) занять та
самостійної роботи студентів
з дисципліни «Фінанси»

для студентів галузь знань 07 «Управління та адміністрування»
спеціальності: 071 «Облік і оподаткування»; 073 «Менеджмент», 075
«Маркетинг»; 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
спеціальність: 051 «Економіка»

УДК 378.147:336. М – 54

Фінанси: Навчально-методичний посібник для проведення лекційних, практичних (семінарських) занять та самостійної роботи студентів з дисципліни «Фінанси» для студентів освітнього ступеня «Бакалавр» спеціальності: 071 «Облік і оподаткування»; 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність». Полтава: Полтавська державна аграрна академія, 2020. 254 с.

Укладачі:

Борисова І. С., к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту

Краснікова О. М., к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту

Рецензент:

Дорогань-Писаренко Л. О., к.е.н., професор, професор кафедри економічної теорії та економічних досліджень

Навчально-методичний посібник «Фінанси» обговорений й рекомендований для використання в навчальному процесі на засіданні кафедри фінансів і кредиту, протокол № 16 від „01” червня 2020 р.

Навчально-методичний посібник «Фінанси» для проведення лекційних, практичних (семінарських) занять та самостійної роботи студентів з дисципліни «Фінанси» для студентів освітнього ступеня «Бакалавр» спеціальності: 071 «Облік і оподаткування»; 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» схвалений науково-методичною радою спеціальності: 071 «Облік і оподаткування» «18» червня 2020 р., протокол № 9; 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» «28» серпня 2020 р., протокол № 1.

З М І С Т

ВСТУП	4
1. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦІПЛІНИ	5
2. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЕКЦІЙ- НИХ, ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	11
Тема 1. Предмет фінансової науки як пізнання сутності фінансів	11
Тема 2. Генезис і еволюція фінансів	21
Тема 3. Фінансова система	34
Тема 4. Фінансовий механізм і його роль у реалізації фінансової політики	42
Тема 5. Державні фінанси	54
Тема 6. Податки . Податкова система	63
Тема 7. Бюджет і бюджетна система держави	79
Тема 8. Доходи і видатки державного бюджету	93
Тема 9. Місцеві фінанси	106
Тема 10. Державні фонди цільового призначення	120
Тема 11. Державний кредит і державний борг	130
Тема 12. Фінанси суб'єктів господарювання	143
Тема 13. Фінанси населення	162
Тема 14. Страхування. Страховий ринок	176
Тема 15. Фінансовий ринок	196
Тема 16. Міжнародні фінанси	213
Тема 17. Фінансовий менеджмент	225
ГЛОСАРІЙ	242

ВСТУП

Фінанси відіграють надзвичайно важливу роль у суспільстві. Вони формують його життєдіяльність, його потенціал, забезпечуючи при цьому реалізацію поставлених кожною людиною, кожним підприємством та державою завдань і цілей.

Головна мета викладання цієї дисципліни є формування у студентів теоретичних знань про фінансову науку та роль фінансів у реформуванні економіки на основі ринкових відносин. Цей курс передбачає вивчення студентами системи фінансово-кредитних відносин, фінансово-економічних категорій; порядок визначення структури і обсягів грошових надходжень підприємств; джерел формування і напрямків використання фінансових результатів; вивчення фінансової та податкової систем; фінансової політики України на сучасному етапі та фінансового механізму; бюджету як основного фінансового плану держави, структури доходів і видатків державного бюджету; фінансового ринку; міжнародних фінансів та ін.

Дисципліна “Фінанси” відноситься до числа спеціальних базових дисциплін і вивчає конкретні форми прояву економічних законів у сфері фінансів, тобто в процесі розподілу та використання частини вартості сукупного суспільного продукту та його невід’ємної складової – національного доходу.

Мета дисципліни – вивчення сукупності фінансових відносин як специфічної форми суспільних відносин, підсистеми економічного базису. Це необхідно майбутньому спеціалісту, щоб об’єктивно оцінювати економічні процеси, які відбуваються в суспільстві; розуміти суть і тенденції розвитку фінансових відносин та їх особливості у сфері державних фінансів, міжнародних фінансів і фінансів господарських одиниць.

Завдання курсу – дати правильне розуміння закономірностей у сфері фінансових відносин держави, господарства й населення, розкрити можливості використання цих закономірностей у практиці фінансової роботи; з’ясувати роль фінансів в економічній перебудові суспільства на шляху розвитку ринкових відносин; визначити сукупність заходів, що забезпечують використання фінансів як одного з дійових важелів економічної політики держави.

За допомогою запропонованої системи завдань студенти зможуть з’ясувати, як вони засвоїли сутність фінансової науки, швидко й об’єктивно оцінити рівень своїх знань. Процес вирішення тестів і виконання завдань має допомогти вільно оперувати термінами та поняттями, сприяти розвитку логічного мислення, ефективному пошукові нестандартних розв’язань поставлених проблем.

1. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

«ФІНАНСИ»

Тема 1. Предмет фінансової науки як пізнання сутності фінанси

Предмет науки про фінанси. Фінанси – специфічна форма суспільних відносин. Об'єктивні передумови виникнення і розвитку фінансів. Фінанси як економічна, вартісна, розподільча, історична категорія. Специфічні ознаки фінансів, їх суспільне призначення. Фінансові ресурси як матеріальні носії фінансових відносин.

Фінансові категорії як форма наукового пізнання сутності фінансових відносин. Прості і складні фінансові категорії. Взаємозв'язок фінансів з іншими економічними категоріями.

Функції фінансів як виявлення суттєвих ознак, властивостей і суспільного призначення фінансів. Розподільча функція, її зміст. Об'єкти і суб'єкти розподілу і перерозподілу вартості суспільного продукту. Контрольна функція. Фінансова інформація та її роль у реалізації контрольної функції. Взаємозв'язок розподільчої і контрольної функцій. Дискусійні питання щодо функцій фінансів.

Вплив фінансів на розвиток суспільного виробництва. Фінансове забезпечення відтворювального процесу. Форми фінансового забезпечення. Фінансове регулювання і фінансове стимулювання економічних і соціальних процесів. Підвищення ролі фінансів в умовах переходу до ринкових відносин.

Тема 2. Генезис і еволюція фінансів

Передумови виникнення фінансів. Історичне формування характерних ознак фінансів. Генезис категорії фінансів і фактори які зумовили розвиток фінансів. Еволюція форм фінансів та їх характерні риси у взаємозв'язку із суспільно-історичними формаціями.

Основні етапи розвитку фінансів. Докапіталістичні цивілізації: стародавній Схід, Єгипет, Рим. Розвиток фінансів при феодализмі. Виникнення понять державних фінансів (XVI – XVII ст.), державного бюджету, державного кредиту. Генезис фінансів в умовах капіталізму. Розвиток продуктивних сил у XIX-XX ст., утворення монополістичних об'єднань, злиття держави з монополіями, утворення державно-монополістичного капіталізму. Демократизація суспільного життя в умовах розвинутої ринкової економіки.

Становлення та розвиток фінансової науки. Диференціація та інтеграція економічних наук. Праці видатних вчених І.Юсті, Й.Зонненфельса і основоположника англійської класичної політичної економії А.Сміта, відносно проблеми класифікації економічних наук. Погляди на фінансові науки з точки зору меркантилістів, фізіократів і представників класичної економічної теорії.

Фінанси України. Особливості фінансів України в складі СРСР: органи управління, особливості фінансового механізму. Історія української фінансової думки. Особливості, загальні та специфічні тенденції української фінансової науки. Геополітично-цивілізовані цикли розвитку фінансової думки в Україні.

М.А. Балудянський, Т.Ф. Степанов, М.Х. Бунге. І.Я. Франко, М.І. Туган-Барановський, М.М. Алексєєнко, І.І. Патлаєвський, В.А. Незабитовський, М.М. Титович, М. Добриловський, М.І. Мітіліно, М.П. Яснопольський.

Тема 3. Фінансова система

Теоретичні основи побудови фінансової системи. Поняття фінансової системи. Типи фінансових систем. Побудова фінансової системи за внутрішньою та організаційною структурою. Принципи побудови фінансової системи. Характеристика сфер і ланок фінансової системи. Фінансова система України. Організаційний склад фінансової системи України. Функції та обов'язки органів управління та фінансових інституцій України.

Тема 4. Фінансовий механізм і його роль у реалізації фінансової політики

Фінансовий механізм та його складові елементи. Поняття та призначення фінансового механізму. Взаємодія фінансового механізму з господарським механізмом і фінансовою політикою. Основні фінансові методи. Фінансові важелі, стимули і санкції. Роль фінансового механізму у реалізації фінансової політики держави.

Фінансова політика – складова економічної і соціальної політики держави. Зміст, завдання та мета фінансової політики. Основні напрямки фінансової політики. Стратегія й тактика фінансової політики.

Фінансове планування: суть, принципи, методи, завдання. Система фінансових планів. Види фінансових планів і порядок оформлення результатів. Аудит – незалежний фінансовий контроль.

Правове регулювання фінансових відносин. Основні методи правового регулювання. Система фінансового права в Україні. Фінансово-правові акти та способи систематизації законодавства.

Тема 5. Державні фінанси

Поняття публічного фінансового господарства і державних фінансів. Склад і структура державних фінансів, характеристика їх грошових потоків.

Державні доходи і державні витрати – основоположні категорії державних фінансів. Фінансові ресурси держави.

Джерела формування державних доходів, фактори їх зростання. Державні витрати на задоволення суспільних благ і послуг. Система державних фінансів за їх ієрархічним рівнем – загальнодержавні й місцеві фінанси.

Державні фінанси як інструмент регулювання економіки. Кейнсіанська бюджетна політика стабілізації економіки і стимулювання економічного зростання. Зміна економічних доктрин «економіки попиту» на «економіку пропонування» та її вплив на фінансові методи державного регулювання процесів. Проблеми державних фінансів у період ринкової трансформації економіки. Криза державних фінансів та шляхи її вирішення.

Тема 6. Податки. Податкова система

Економічна сутність податків і зборів. Податки як економічна та історична категорія, як правовий феномен. Суспільний зміст і матеріальна основа податків.

Класифікація податків та зборів. Класифікація за економічним змістом об'єкта оподаткування: податки на доходи, на майно, на споживання. Податки залежно від рівня державних структур, що їх встановлюють: загальнодержавні й місцеві. Класифікація податків за формою оподаткування: прямі (особисті й реальні) і непрямі (універсальні й специфічні акцизи) податки. Класифікація податків за способом стягнення; за співвідношенням між ставкою податку та величиною об'єкта оподаткування; за суб'єктами оподаткування; за напрямком використання.

Функції податків та їх характеристика. Фіскальна функція податків. Регулююча функція податків. Інші функції податків.

Тема 7. Бюджет і бюджетна система держави

Характеристики поняття „бюджет”. Особливості бюджету як економічної категорії. Суспільне призначення бюджету. Функції бюджету: розподільча і контрольна. Правова характеристика бюджету. Бюджет як фінансовий план. Бюджет за матеріальним змістом. Бюджетний механізм.

Сутність бюджетної системи, особливості її побудови. Бюджетний устрій. Складові бюджетної системи України. Нормативне регулювання бюджетної системи в Україні. Поняття зведеного бюджету. Принципи бюджетної системи України.

Сутність бюджетного процесу. Учасники бюджетного процесу в Україні. Стадії бюджетного процесу. Бюджетне планування, його завдання та процедура. Касове виконання бюджету. Казначейська система виконання бюджету.

Дефіцит бюджету, профіцит та збалансованість. Причини виникнення дефіциту бюджету. Класифікація бюджетного дефіциту. Наукові погляди на бюджетний дефіцит. Розміри бюджетного дефіциту.

Тема 8. Доходи і видатки державного бюджету

Економічна сутність державних доходів. Значення державних доходів. Централізовані державні доходи, доходи державного бюджету, державний кредит, доходи державних цільових фондів.

Доходи державного бюджету. Форми їх вияву та матеріальне втілення. Класифікація доходів державного бюджету. Принципи організації системи доходів бюджету та джерела їх формування. Методи формування доходів державного бюджету.

Податкові надходження. Державні позики, емісійний дохід та їх значення у системі доходів бюджету. Неподаткові доходи бюджету, їх склад і призначення. Децентралізовані державні доходи. Доходи державних підприємств та організацій – складова частина державних доходів. Прибуток державних підприємств.

Сутність, характеристика, склад державних видатків. Класифікація державних видатків. Фактори, що визначають структуру державних видатків. Сутність і принципи кошторисного фінансування. Кошторис: види та його основні елементи.

Якісна характеристика державних видатків, принципи їх організації. Методи і форми фінансування державних витрат. Бюджетні кредити. Державні дотації. Державні гарантії.

Тема 9. Місцеві фінанси

Сутність місцевих фінансів. Вчення про місцеві фінанси та його генезис. Правове забезпечення функціонування місцевих фінансів. Передумови виникнення місцевих фінансів. Риси місцевих фінансів. Характеристика фінансових відносин, що виникають у сфері місцевих фінансів. Функції місцевих фінансів.

Теорії місцевих фінансів. Система складових місцевих фінансів: видатки, доходи, способи та джерела формування доходів, місцеві фінансові інститути, суб'єкти, об'єкти, взаємовідносини між суб'єктами. Сфери місцевих фінансів. Роль місцевих фінансів у забезпеченні розвитку регіону. Основні форми впливу місцевих фінансів на економіку і соціальну сферу держави. Проблеми сучасного етапу розвитку місцевих фінансів в Україні. Місцевий бюджет як фінансовий план.

Види місцевих бюджетів. Доходи місцевих бюджетів та їх джерела. Видатки місцевих бюджетів та їх класифікація згідно принципу субсидіарності. Зміст та призначення бюджетних повноважень. Сутність та інструменти реалізації бюджетного федералізму. Міжбюджетні відносини та їх види. Мета та механізм регулювання між бюджетних відносин. Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості.

Види міжбюджетних трансфертів. Вертикальні фіскальні дисбаланси та способи їх усунення. Горизонтальний фіскальний дисбаланс. Фінансове вирівнювання. Причини запровадження в Україні фінансового вирівнювання. Зарубіжний досвід фінансового вирівнювання. Напрямки удосконалення збалансованості місцевих бюджетів.

Тема 10. Державні фонди цільового призначення

Сутність та роль державних цільових фондів на сучасному етапі. Об'єктивна необхідність їх створення. Класифікація державних цільових фондів, доходи та витрати

державних цільових фондів. Проблеми і перспективи їхнього функціонування. Нормативно-законодавче регламентування державних цільових фондів в Україні.

Сутність та значення соціального захисту населення України на сучасному етапі. Принципи соціального страхування. Напрямки удосконалення механізмів регулювання соціального захисту населення України.

Пенсійне забезпечення – складова соціального захисту. Специфіка пенсійних відносин в Україні. Джерела формування та напрямки фінансування коштів державного Пенсійного фонду. Актуальні питання функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні. Необхідність та напрямки реформування пенсійного забезпечення в Україні.

Тема 11. Державний кредит і державний борг

Сутність і значення державного кредиту. Особливості фінансових відносин, що формують державний кредит, його суб'єкти. Об'єктивна необхідність і можливості використання державного кредиту. Роль державного кредиту у мобілізації коштів населення, підприємств і організацій. Вплив державного кредиту на стан грошового обігу в державі. Значення державного кредиту в фінансовому забезпеченні загальнодержавних та регіональних потреб.

Позики, їх класифікація за правом емісії, формами виплати доходів, методами розміщення, термінами погашення та іншими ознаками. Види цінних паперів держави, їх характеристика. Емісія державних цінних паперів: вибір їх видів, обґрунтування термінів обігу, форми виплати доходів та ін.

Поняття державного боргу. Капітальний і поточний, внутрішній і зовнішній державний борг. Джерела погашення державного боргу. Управління державним боргом. Загальна характеристика заходів у сфері управління державним боргом.

Поняття рефінансування державного боргу. Кількісний аспект державного боргу та проблеми його сплати в Україні.

Тема 12. Фінанси суб'єктів господарювання

Сутність фінансів господарських суб'єктів і принципи їх організації. Грошові надходження від діяльності підприємств, їх склад і економічна характеристика. Валовий і чистий дохід. Загальний і чистий прибуток. Класифікація доходів і видатків. Фінансові ресурси. Власні й залучені грошові кошти.

Особливості фінансів підприємств різних організаційно-правових форм. Джерела формування і напрямки використання фінансових ресурсів комерційних підприємств державної і недержавної форм власності. Взаємовідносини підприємницьких структур із бюджетом і цільовими державними фондами. Вплив галузевих факторів на організацію фінансів підприємств.

Фінанси бюджетних установ. Кошторисне фінансування, його зміст і принципи. Неприбуткова діяльність громадських формувань і добровільних фондів.

Управління процесами формування і використання фінансових ресурсів господарських суб'єктів.

Тема 13. Фінанси населення

Поняття фінансів населення. Фінансові ресурси населення. Джерела формування доходів населення. Класифікація джерел формування доходів населення. Фактори, що впливають на рівень доходів населення.

Порядок використання доходів населення. Фактори, що впливають на поділ доходу на споживання та заощадження. Функція споживання, функція заощаджень.

Мотиви утворення заощаджень населення, їх класифікація. Гранична схильність до споживання. Гранична схильність до заощаджень. Класифікація заощаджень населення. Порядок формування фінансового портфеля фізичної особи та особливості формування споживчого портфеля фізичної особи. Портфель нагромадження.

Сутність інвестиційного портфеля та його структура. Прямі інвестиції, позичковий капітал, ануїтет, інвестиційно-фондовий портфель. Заощадження населення як джерело інвестиційних ресурсів у країні. Фактори, що сприяють перетворенню заощаджень в інвестиції.

Тема 14. Страхування і страховий ринок

Сутність страхування. Виникнення страхування. Необхідність страхування. Страхування як економічна категорія, її ознаки.

Особливості економічних відносин страхування. Функції страхування: формування спеціалізованого страхового фонду грошових коштів; відшкодування збитку і особисте матеріальне забезпечення громадян; попередження страхового випадку і мінімізація збитку. Класифікація страхування.

Галузі страхування. Економічний зміст та особливості майнового страхування. Сутність особистого страхування. Страхування відповідальності: поняття, особливості. Медичне страхування: особливості, механізм, інституційна структура. Обов'язкове та добровільне медичне страхування.

Страховий ринок. Об'єктивна основа розвитку страхового ринку. Функції страхового ринку. Класифікація страхового ринку. Учасники страхового ринку. Посередники страхового ринку. Страхова послуга.

Тема 15. Фінансовий ринок

Сутність фінансового ринку, його роль у мобілізації та розподілі фінансових ресурсів. Економічні передумови функціонування фінансового ринку в Україні. Суб'єкти фінансового ринку.

Структура фінансового ринку. Грошовий ринок. Ринок кредитних ресурсів. Фондовий ринок як найважливіший сегмент фінансового ринку. Первинний і вторинний фондовий ринок, їх призначення. Біржовий і позабіржовий ринок цінних паперів.

Види цінних паперів, які можуть випускатись і обертатися в Україні. Основні характеристики цінних паперів. Правове регулювання фондового ринку. Державний контроль за випуском і обігом цінних паперів.

Фондова біржа: правове становище, організація і порядок роботи. Функції фондової біржі. Порядок допуску цінних паперів до обігу на фондових біржах.

Ринок фінансових послуг, його роль у функціонуванні економічної системи. Види фінансових послуг. Перспективи розвитку фінансового ринку в Україні.

Тема 16. Міжнародні фінанси

Сутність, призначення та роль міжнародних фінансів. Міжнародна фінансова інтеграція та її вплив на фінансові інтереси суверенних країн і регіонів. Поняття зовнішньоекономічної діяльності. Форми та види зовнішньоекономічної діяльності. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності.

Міжнародний фінансовий ринок: сутність, особливості та класифікація. Вплив міжнародного фінансового ринку на національні фінансові ринки та національну економічну систему держави.

Міжнародний кредит та його форми. Класифікація міжнародних кредитів. Міжнародні валютно-фінансові й кредитні організації. Співпраця України з міжнародними фінансовими інституціями. Фінансова діяльність міжнародних організацій. Фінанси Організації Об'єднаних Націй і Європейського Союзу.

Міжнародні фінансові інституції: Міжнародний валютний фонд, Група Світового банку (Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Агентство з гарантування багатосторонніх інвестицій). Банк міжнародних розрахунків. Європейський Інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, їх завдання, сфери діяльності, формування капіталів та ресурсів.

Тема 17. Фінансовий менеджмент

Сутність фінансового менеджменту. Мета фінансового менеджменту. Система основних задач, спрямованих на реалізацію головної мети фінансового менеджменту.

Функції фінансового менеджменту: як управлінської системи та як спеціальної області управління підприємством. Стратегічний та оперативно-тактичний фінансовий менеджмент. Механізм реалізації фінансового менеджменту.

Цілі та задачі управління фінансами підприємства. Фінансовий механізм підприємства. Фінансова політика підприємства. Фінансові важелі, стимули і санкції. Апарат управління фінансами. Функції фінансової дирекції. Завдання і обов'язки фінансового персоналу. Функції фінансового менеджера. Інформаційна база управлінських рішень. Методологія прийняття управлінських фінансових рішень.

2. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЕКЦІЙНИХ, ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Тема 1. ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ ЯК ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСІВ

Навчальна мета лекційного заняття: Визначити місце дисципліни «Фінанси» і встановити її взаємозв'язок з іншими дисциплінами шляхом дослідження об'єкта, предмета науки, визначення основних методів дослідження та функцій.

Навчальні питання:

1. Сутність та призначення фінансів
2. Предмет і метод фінансової науки
3. Функції фінансів

1. Сутність та призначення фінансів

Фінанси пронизують усе наше життя та належать до однієї з найважливіших і найскладніших економічних категорій товарного виробництва.

Основною тезою для розкриття сутності фінансів є розуміння того, що **фінанси** – це одна з конкретних історичних форм економічних відносин, функціонування яких пов'язано з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту. У процесі розподілу формуються та використовуються грошові фонди, які необхідні для задоволення інтересів та потреб суспільства.

Обов'язковою ознакою участі фінансів у економічному житті держави, підприємця чи громадянина є **гроші**. Без використання грошей у процесах виробництва, у здійсненні державою своїх функцій, задоволенні населенням своїх життєвих потреб не існували б і фінанси. Усі процеси економічного життя, де беруть участь фінанси, мають грошове вираження, тобто оцінку в грошовій формі.

Проте, фінанси – це не гроші, а відносини:

- суспільні* – існують в суспільстві;
- економічні* – пов'язані з процесом розширеного відтворення;
- грошові* – функціонують виключно в грошовій формі;
- розподільчі* – формуються на стадії вартісного розподілу ВВП;
- фондоутворюючі* – супроводжуються формуванням і використанням фондів грошових коштів.

Фінанси в економічній системі будь-якого типу мають місце тоді, коли здійснюється процес створення та використання фондів грошових засобів, тобто фінансових ресурсів.

Економічне життя в державі постійно вимагає створення грошових фондів, тобто фондів фінансових ресурсів для задоволення різноманітних потреб. Обсяг цих фондів характеризує кількісно і якісно масштаби діяльності та фінансові можливості підприємця, держави, громадянина, їхнє фінансове становище.

Так, наприклад, держава створює централізовані та децентралізовані фонди у формі бюджетів різних рівнів, інші цільові фонди – пенсійний, фонд зайнятості, інноваційний тощо для виконання функцій покладених на нею конституцією.

Централізовані грошові фонди – до них відноситься бюджет держави, державні цільові фонди, місцеві бюджети, фонди міністерств і відомств.

Децентралізовані грошові фонди – фінанси суб'єктів господарювання.

Отже, **фінанси** – це сукупність економічних відносин, які виникають між державою, фізичними та юридичними особами, пов'язаних з обміном, розподілом і перерозподілом у грошовій формі вартості ВВП, а в певних умовах національного багатства.

Об'єктом, де проявляється суть і роль фінансів, є створення та використання валового внутрішнього продукту та національного багатства (в зайвій частині).

Суб'єктами цих процесів є, з одного боку, держава (за правом керуючої структури суспільства), а з іншого – населення та підприємницькі структури (виробники ВВП) (держава, фізичні та юридичні особи).

Об'єкти фінансових відносин

<i>Національне багатство</i>	<i>Валовий внутрішній продукт</i>
Вартість нагромаджених у країні матеріальних цінностей та залучених у виробництво природних ресурсів (основні засоби; матеріальні ресурси; золотий запас; валютний запас; природні ресурси)	Додана вартість, вироблена у країні виробниками товарів, робіт, послуг у поточному році (амортизація, зарплата, прибуток; непрямі податки)

Нормальна фінансова ситуація: основним об'єктом фінансових відносин є ВВП, національне багатство використовується тільки в частині зайвих ресурсів.

Кризова фінансова ситуація: ВВП не вистачає для формування доходів і фінансових ресурсів, тому розпродається національне багатство.

Тільки виробництво ВВП створює стабільні фінансові передумови для процвітання нації.

2. Предмет і метод науки про фінанси.

Фінанси можна розділити на три категорії: державні фінанси, корпоративні фінанси та особисті фінанси. Державні фінанси включають податкові системи, державні видатки, бюджетні процедури, стабілізаційну політику та інструменти, проблеми боргу та інші проблеми уряду. Корпоративне фінансування передбачає управління активами, пасивами, доходами та боргами для бізнесу. Особисті фінанси визначають усі фінансові рішення та діяльність фізичної особи чи домогосподарства, включаючи бюджетування, страхування, іпотечне планування, заощадження та пенсійне планування.

Фінанси зазвичай зосереджуються на вивченні цін, процентних ставок, грошових потоків та фінансових ринків. Якщо говорити ширше, фінанси мають тенденцію зосереджуватися на темах, що включають часову вартість грошей, норму прибутку, вартість капіталу, оптимальні фінансові структури та кількісну оцінку ризику.

Загальною **метою** фінансової науки є пізнання дії об'єктивних законів і закономірностей у сфері фінансів, а також передача результатів наукових досліджень до їхнього практичного використання.

Предметом фінансової науки є сукупність фінансових відносин, що виникають на різних рівнях економічної системи між державою, юридичними та фізичними особами, які пов'язані із створенням і використанням фондів фінансових ресурсів. Вона вивчає фінансові явища, які пов'язані з перерозподілом валового внутрішнього продукту, за допомогою певних методів через підхід, відомий як науковий метод.

Науковий метод передбачає збір великої кількості даних про світові ринки, економіку та компанії – формулювання гіпотез, а потім ретельне тестування цих гіпотез за допомогою зібраних даних. Гіпотеза – це ідея, наприклад, що холодна погода прогнозує більш високі ціни на енергоносії – це об'єктивно настільки чітко і однозначно, що ми можемо довести, що це неправильно, тобто підлягає фальсифікації. Якщо заздалегідь чітко не визначити гіпотези, дані не підлягати сумніву, користуватися помилковим позитивом, можемо в підсумку прийти до непрогнозованого результату. Тому в ідеалі ми хочемо перевірити свої ідеї протягом багатьох десятиліть. Чим більше історичних даних, проти яких свідчать наші ідеї, тим впевненішими ми можемо бути в їх передбачуваній силі.

При дослідженні фінансових відносин фінансова наука використовує **систему методів**:

- діалектичний метод, який базується на аналізі, синтезі, індукції, дедукції, абстракції, аналогії;
- економіко-статистичні методи, які включають балансовий, нормативний, метод коефіцієнтів, економічне моделювання, розрахунково-аналітичний метод, матричні методи тощо.

Діалектичний метод:

1. Аналіз – розкладання цілого складного явища на його складові, більш прості елементарні частини і виділення окремих сторін, властивостей, зв'язків.
2. Синтез – навпаки з'єднання компонентів складного явища. Синтетичні знання – знання, що розширює попередній досвід, конструює щось нове.
3. Індукція – проведення досліджень шляхом вивчення окремих фактів аналізу статистичних даних, даних опитувань, спостережень та на основі яких вчений-фінансист робить певні висновки щодо наявності закономірностей і залежностей між фінансовими явищами та процесами, а також їх впливу на економічне життя.
4. Дедукція – коли спочатку висувається певна гіпотеза, яка народжується на основі спостережень або логічних висновків. а потім здійснюється її перевірка на фактичному матеріалі.
5. Абстрагування – навмисне спрощення ситуації шляхом виключення із досліджень нетипових явищ або другорядних фактів.
6. Аналогія – коли на основі подібності двох об'єктів по якимось одним ознаками робиться висновок про їх схожість за іншими ознаками. Аналогія не дає достовірного знання, але вона відіграє важливу роль при висуванні гіпотез, як засіб з'ясування проблеми та напрямів її вирішення.

Економіко-статистичні методи:

1. Нормативний – це спосіб розробки плану, заснований на застосуванні певної нормативної бази, яка являє собою затверджені організацією або законодавством обмеження за різними показниками та характеристиками її діяльності.
2. Балансовий – виявлення відповідності та забезпечення рівноваги в якісь явищах, подіях, показниках. Є базовим методом планування, оскільки дозволяє вирішувати основну задачу економіки - задоволення суспільних потреб в умовах обмежених ресурсів.
3. Метод коефіцієнтів – базується на застосуванні відповідних коефіцієнтів щодо результатів певного проміжку часу. За цим методом здійснюється індексація.
4. Економічне моделювання – це формалізований опис і кількісне вираження економічних процесів і явищ (за допомогою математики й економетрики), структура якого абстрактне відображає реальну картину економічного життя.
5. Розрахунково-аналітичний метод полягає в тому, що на основі аналізу досягнутої величини показника, прийнятого за базу, та індексів сто зміни в плановому періоді розраховується планова величина цього показника.
6. Матричні методи – засновані на складанні матриць. В економічному аналізі й плануванні розроблено і застосовується до 40 різних матриць. (наприклад: методика SWOT-аналізу, BCG - матриця Бостонської консультативної групи, матриця Томпсона-Стрікланд, використовувана для стратегічного планування).

У фінансовому світі існують незаперечні математичні реалії. Використання законів статистики та математики, знайдених у науці, знайдено і в сучасних фінансових теоріях. Модель Black Scholes, модель коливання ціни в часі, для акцій як приклад, не існувала б без цих наукових законів. Теоретичні конструкції, такі як модель ціноутворення капітальних активів (CAPM) та ефективна гіпотеза ринку (ЕМН) намагаються логічно пояснити поведінку фондового ринку без емоцій, цілком раціонально, повністю ігноруючи такі елементи, як настрої на ринку та емоції інвесторів. Слід аргументувати, що фінансові потрясіння виникають внаслідок надмірного і грубо

неправильного використання математики з метою отримання прибутку для фінансових установ.

Фінансова наука зможе успішно виконати свою роль тільки при використанні певних методів пізнання фінансового життя. На основі висновків фінансової науки встановлюється стійкість тих чи інших форм виявлення фінансів. Науковці стверджують, що останні кілька десятиліть були свідком неперевершеного розширення фінансування, або ролі фінансів у повсякденному бізнесі чи житті.

Фінансова наука включає такі розділи:

- Державні фінанси;
- Корпоративні фінанси;
- Особисті фінанси;
- Соціальні фінанси;
- Поведінкові фінанси;
- Фінансова математика;
- Міжнародні фінанси тощо.

Таким чином, значення фінансів полягає в тому, що вони:

- є частиною фінансового бізнесу;
- допомагають державі виконувати свої функції;
- допомагають здійснювати рух національного продукту, а саме виробництво, обмін, розподіл і споживання.

3. Функції фінансів

Сутність кожної економічної категорії детально розкривається в її функціях, які характеризують суспільне призначення даної категорії. В економічній літературі не існує єдиної думки про функції фінансів. Але більшість авторів зводяться до думки, що фінанси виконують дві основні функції – розподільчу і контрольну.

Розподіл валового продукту, утворюваного в сфері матеріального виробництва, відбувається, перш за все, в підприємствах та інших господарюючих суб'єктах за допомогою застосування розподільчої функції фінансів.

Розподільча функція – основна для фінансів. Проявляється в процесі розподілу ВВП та національного доходу шляхом утворення фондів грошових коштів і використання їх за цільовим призначенням.

Основні **об'єкти** фінансового розподілу є:

- **ВВП** – заново створена у суспільстві вартість;
- **НД** – частина валового внутрішнього продукту, яка залишається після відрахування з нього фонду заміщення спожитих засобів виробництва;
- **Національне багатство (НБ)** – сукупність створених та нагромаджених матеріальних благ, а також природних ресурсів, що залучені в господарському обороті.

Суб'єктами фінансового розподілу виступають: **державна, юридичні та фізичні особи**.

Механізм дії розподільної функції фінансів пов'язаний зі схемою розподілу ВВП. Він включає в себе кілька стадій:

- 1) первинний розподіл;
 - 2) перерозподіл;
 - 3) вторинний розподіл.
- 1) Первинний розподіл** починається разом з розподілом виручки, що отримує підприємство за продукцію, роботу, послуги.

До первинних доходів належать:

- 1) зарплата – для фізичних осіб;
- 2) прибуток для юридичних осіб;
- 3) надходження від державних послуг, використання державних ресурсів, угідь;

4) непрямі податки (ПДВ, акциз і мито).

2) Перерозподіл полягає у створенні й використанні централізованих фондів (бюджети, Пенсійний фонд України, фонди міністерств і відомств і т.д.). За рівнем централізації вони поділяються на загальнодержавні, відомчі і корпоративні. *Загальнодержавні* включають бюджет і фонди цільового призначення. *Відомчі* – це фонди, що створюють міністерства і відомства. *Корпоративні* передбачають централізацію частини доходів структурних підрозділів у корпоративних об'єднаннях (резервний, фонд матеріального стимулювання).

3) Вторинний розподіл – це другий етап перерозподілу в частині формування первинних доходів фізичних осіб, які зайняті в бюджетній сфері. Тобто, він властивий саме тим, хто не бере участі у первинному розподілі. (дитячі садки, школи, наукові заклади, освіта, охорона здоров'я, культура).

У результаті розподілу створеної вартості в усіх власників, груп населення утворюються кінцеві доходи, з використанням яких пов'язана заключна стадія руху національного доходу і відтворювального процесу – його споживання.

Поряд з розподільною фінанси виконують контрольну функцію, сутність якої проявляється в контролі за розподілом ВВП між відповідними грошовими фондами і каналами розподілу та їх цільовим використанням.

Суть контрольної функції полягає в тому, що фінанси виступають інструментом контролю за формуванням і використанням доходів суб'єктів обмінно-розподільних відносин. У процесі цього контролю охоплюється вся діяльність юридичних і фізичних осіб та держави.

Контрольна функція фінансів породжена їх розподільчою природою, здатністю кількісно відображати економічні процеси, які виникають при розподілі ВВП. Враховуючи те, що фінанси мають таку властивість кількісного відображення розподілу, то їм внутрішньо притаманна і функція контролю за розподілом ВВП на відповідні фонди та їх витрачання на передбачені законодавством цілі.

Контрольна функція фінансів на практиці реалізується у діяльності людей, які проводять фінансовий контроль – це прояв внутрішньо притаманної фінансів контрольної функції, її свідоме використання.

У кожній країні функціонує ціла система органів, які здійснюють фінансовий контроль. В Україні до них належить:

1. Національний банк.
2. Національна Рада з питань телебачення і радіомовлення.
3. **НКРЕКП** та її територіальні органи (НАЦІОНАЛЬНА КОМІСІЯ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРАХ ЕНЕРГЕТИКИ ТА КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ).
4. **НКЦПФР** та її територіальні органи (НАЦІОНАЛЬНА КОМІСІЯ З ЦІННИХ ПАПЕРІВ ТА ФОНДОВОГО РИНКУ).
5. Антимонопольний комітет та його територіальні відділення.
6. Державіаслужба.
7. Держархбудінспекція та її територіальні органи.
8. Держатомрегулювання та її територіальні органи.
9. Держаудитслужба та її територіальні органи.
10. Держекоінспекція та її територіальні органи (в частині здійснення у межах повноважень, передбачених законом, державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства щодо екологічної та радіаційної безпеки).
11. Держекспортконтроль.
12. Держлікслужба та її територіальні органи.
13. Адміністрація Держспецзв'язку та її територіальні органи.
14. Мінприроди.
15. Держгеонадра.

16. Держгеокадастр та його територіальні органи.
17. Держпраці та її територіальні органи.
18. Держпродспоживслужба та її територіальні органи (в частині заходів із здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю, державного нагляду (контролю) за дотриманням санітарного законодавства, безпечністю та окремими показниками якості харчових продуктів, дотриманням законодавства про захист прав споживачів, державного нагляду у сферах карантину та захисту рослин).
19. ДСНС (ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ) та її територіальні органи (в частині здійснення державного нагляду (контролю) стосовно закладів оздоровлення та відпочинку дітей, інтернатних закладів, закладів дошкільної освіти, загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, спеціалізованої освіти, а також суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику (у тому числі об'єктів паливно-енергетичного, військово-промислового комплексів, об'єктів підвищеної небезпеки, хімічно-небезпечних об'єктів та об'єктів висотного будівництва).
20. Державна податкова служба України та її територіальні органи.
21. Державна митна служба України.
22. Державна аудиторська служба України.
23. Структурні підрозділи з питань державного архітектурно-будівельного контролю Київської міської державної адміністрації.
24. Виконавчі органи з питань державного архітектурно-будівельного контролю сільських, селищних, міських рад.
25. Виконавчі органи міських рад міст обласного значення та сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад (в частині заходів із здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю).

Фінансовий контроль – це контроль гривнею за формуванням і раціональним використанням матеріальних і фінансових ресурсів на кожному підприємстві та в народному господарстві країни в цілому. Мета контролю – перевірка збереження і правильності витрачання матеріальних і фінансових ресурсів згідно з чинним законодавством і нормативними документами, викриття і попередження порушень в їхньому використанні.

Фінансовий контроль виступає в таких видах:

Державний – це контроль з боку держави за фінансовою діяльністю юридичних і фізичних осіб. Це найбільш організована та дійова форма. Він охоплює загальнодержавний рівень розподілу ВВП (ДПА, Державна аудиторська служба).

Відомчий контроль здійснюється галузевими міністерствами і відомствами відносно до підпорядкованих їм підприємств, організацій і установ. Його об'єктом виступає фінансова діяльність підприємств.

Внутрішній контроль полягає у самоперевірці фінансової діяльності кожним суб'єктом розподільних відносин.

Незалежний фінансовий контроль проводиться спеціальними органами – аудиторськими фірмами з метою встановлення правильності і законності у фінансовій діяльності окремих суб'єктів.

Суспільний – це контроль з боку суспільства за фінансовою діяльністю держави. Він здійснюється як за рахунок відкритості і гласності фінансової діяльності держави і надання права кожному громадянину вільного ознайомлення, наприклад з бюджетом, так і через виборчу систему (обираючи певні партії і певних кандидатів, виборці обирають чи відкидають певну фінансову політику).

Фінансовий контроль виступає одним з найбільш дійових видів контролю у суспільстві. На відміну від інших він охоплює все суспільство – кожний суб'єкт перевіряє кожного.

Практичне (семінарське) заняття:
ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ ЯК ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ
ФІНАНСІВ

План проведення заняття:

1. Сутність та призначення фінансів
2. Функції фінансів
3. Поняття фінансових ресурсів

Метою виконання практичного заняття є закріплення теоретичних знань щодо сутності фінансів, функцій фінансів, їхньої ролі та призначення в фінансовій системі держави.

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1.

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. Дайте найбільш повне визначення терміну «фінанси»:

- а) процес безперервного переміщення грошей між суб'єктами господарювання;
- б) економічні відносини, що пов'язані із сплатою податків та інших платежів підприємствами до бюджету;
- в) економічні відносини, що відображають формування, розподіл і використання фондів фінансових ресурсів у процесі розподілу і перерозподілу ВВП і НБ;
- г) економічні відносини, що пов'язані із створенням грошових фондів.

2. Об'єктами фінансового розподілу на макрорівні економіки є:

- а) національне багатство, амортизація, додана вартість;
- б) ВВП, НД, національне багатство;
- в) ВНП, національний дохід, державний кредит;
- г) виторг підприємств, національний дохід, фінансові резерви.

3. Суб'єктами фінансових відносин є:

- а) держава, фізичні та юридичні особи;
- б) державні службовці, працівники ДФС, суб'єкти господарювання;
- в) населення, Державне казначейство, державна служба охорони;
- г) державний бюджет, цільові державні фонди, державний кредит.

4. Функціями фінансів є:

- а) контрольна, економічна, стимулююча;
- б) розподільча, стимулююча, відтворююча, регулююча;
- в) розподільча і контрольна;
- г) фіскальна, розподільча, регулююча.

5. Розподільча функція фінансів охоплює:

- а) розподіл і перерозподіл ВВП і НБ;
- б) контроль за розподілом і перерозподілом ВВП і НБ;
- в) розподіл і перерозподіл матеріальних і трудових ресурсів;
- г) розмежування доходів між ланками бюджетної системи.

6. Суть розподільчої функції фінансів полягає у:

- а) здатності фінансів кількісно відображати економічні процеси розподілу і перерозподілу коштів;
- б) перетворення вартості ВВП і НД в конкретні види доходів;
- в) розподіл ВНП і НД в результаті кримінальних порушень;
- г) формування централізованих фондів.

7. Суть контрольної функції фінансів полягає у:

- а) тому, що фінанси виступають інструментом контролю за формуванням і використанням доходів суб'єктів фінансових відносин;
- б) контролі за доходами юридичних осіб;
- в) контролі за формуванням централізованих фондів грошових коштів;
- г) у контролі за ефективністю використання банківського кредиту.

8. Залежно від рівня формування, фінансові ресурси поділяються на:

- а) державні та місцеві;
- б) централізовані та децентралізовані;
- в) внутрішні та зовнішні;
- г) власні та позичені.

9. Централізовані фінансові ресурси використовуються на:

- а) фінансування потреб розширеного відтворення;
- б) фінансування державних органів влади та управління;
- в) фінансування суспільних функцій і завдань держави;
- г) фінансування загальнодержавних заходів у сфері економічної й політичної діяльності.

10. Децентралізовані фінансові ресурси використовуються на:

- а) розвиток економіки, фінансування невиробничої сфери, соціальний захист населення;
- б) сплату податків, матеріальне стимулювання робітників, інноваційно-інвестиційна діяльність, соціальна сфера;
- в) обслуговування державного боргу, державне управління, національна оборона;
- г) створення фінансових резервів, національна оборона, охорона навколишнього природного середовища.

11. Яка з наведених ознак не притаманна фінансам?

- а) це завжди грошові відносини;
- б) це грошові відносини, спричинені фактором наявності держави як органу управління;
- в) це відносини перерозподілу;
- г) це відносини між органами державної влади.

12. Яке з положень найґрунтовніше розкриває зміст категорії "фінанси"?

- а) фінанси – це гроші;
- б) фінанси – це вся сукупність грошових доходів населення;
- в) фінанси – це сукупність відносин власності між державою, підприємствами і населенням з приводу формування і використання грошових фондів.
- г) система фінансових відносин між державою, з одного боку, та підприємствами та громадянами, з іншого, з приводу формування загальнодержавного фонду.

13. Відмінність між фінансами й кредитом полягає у наступному:

- а) фінансам характерний рух коштів які повертаються на умовах строковості і платності, а кредиту без умови повернення;
- б) для фінансів характерний рух коштів без умови повернення, а кредит акумулює їх і за плату надає в користування на умовах повернення;
- в) фінанси являють собою рух позичкового фонду, а кредит здійснює розподіл і перерозподіл ВВП;
- г) фінанси здійснюють розподіл і перерозподіл ВВП, а кредиту характерний рух коштів без умов повернення.

II. ПРАВИЛЬНО / НЕПРАВИЛЬНО

Визначте, правильні (П) чи неправильні (Н) такі твердження:

1. Фінанси є економічним інструментом розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу.
2. Сутність фінансів проявляється в їх функціях.
3. Однією із ознак фінансів є рівноправність держави й інших суб'єктів фінансових відносин.
4. Матеріальною основою фінансів є гроші.

5. Фінанси не є історичною категорією.
6. Фінанси і гроші мають ідентичний зміст.
7. Фінанси і гроші мають ідентичні функції.

III. СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІ СХЕМИ

Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Об'єкти фінансових відносин

<i>Національне багатство</i>	<i>Валовий внутрішній продукт</i>
?	?

Фонди фінансових ресурсів

<i>Централізовані</i>	<i>Децентралізовані</i>
?	?

Завдання для самостійної роботи студентів з теми: **ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ ЯК ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ** **ФІНАНСІВ**

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на трактування сутності фінансів, розглянути специфічні форми фінансових відносин. Розуміти категорію фінанси як економічну, вартісну, розподільну та історичну категорію. Дослідити функції фінансів, їх суттєві ознаки, властивостей і суспільне призначення.

Завдання 1. Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Фінанси	1) Сума валових продуктів усіх галузей економіки вироблених в державі за рік
2. Гроші	2) Чистий національний продукт, за винятком непрямих податків
3. Валовий національний продукт	3) Сукупність грошових відносин, організованих державою, у процесі яких здійснюється формування і використання фондів грошових коштів для здійснення визначених завдань
4. Національний дохід	4) Специфічний товар, який виконує роль загального еквівалента
5. Валовий внутрішній продукт	5) Складається з вартості товарів і послуг, вироблених резидентами країни за рік, незалежно від їхнього місця знаходження
6. Національне багатство	6) Створюються окремими суб'єктами підприємництва
7. Централізовані грошові фонди	7) Це виробництво, обмін, розподіл та споживання ВВП
8. Децентралізовані грошові фонди	8) Вартість нагромаджених у країні матеріальних цінностей та залучених у виробництво природних ресурсів (основні засоби, матеріальні ресурси, золотий запас, валютний запас, природні ресурси)

9. Процес відтворення	9) Утворюються на рівні держави, окремих адміністративно-територіальних, галузевих об'єднань
10. Фінансова система	10) Система грошових фондів, що знаходяться в руках держави і призначених для фінансового забезпечення функцій, їй властивих.
11. Фінансовий апарат	11) Органи, що здійснюють керування фінансами.
12. Фінансові фонди	12) Грошові фонди, що формуються в жителів країни з доходів, отриманих на основі їх трудової і господарської діяльності.
13. Державні фінанси	13) Сукупність сфер і ланок фінансових відносин, взаємозалежних між собою.
14. Фінанси населення	14) Грошові фонди, що формуються за рахунок фінансових ресурсів.

Питання для самоконтролю

1. Що є предметом фінансової науки?
2. Які ознаки притаманні фінансам і в чому їх відмінність від грошей?
3. Дайте характеристику фінансових категорій як форми наукового пізнання сутності фінансових відносин.
4. Охарактеризуйте взаємозв'язок фінансів з іншими економічними категоріями.
5. У чому полягає сутність і механізм дії розподільної функції фінансів?
6. Що являє собою контрольна функція фінансів і яким чином вона реалізується в практичній діяльності?
7. Яку роль відіграють фінанси в економічній системі?
8. У чому полягає необхідність, суть і роль фінансів в умовах ринкової економіки?
9. В чому проявляється вплив фінансів на суспільне виробництво?
10. У чому полягає сутність фінансів?
11. Охарактеризуйте умови виникнення фінансів.

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Вибрати і підготувати реферат на одну із запропонованих тем.

Теми рефератів:

1. Роль фінансів у формуванні та розвитку ринкової економіки.
2. Наукове уявлення про фінанси на різних етапах історичного розвитку.
3. Сутність й об'єктивна необхідність фінансів.
4. Визначення сутності фінансів авторами різних навчальних посібників і монографій.
5. Роль фінансів у регулюванні економіки держави в сучасних умовах.
6. Взаємозв'язок фінансів із грошми, кредитом, ціною і заробітною платою.

Список рекомендованої літератури:

1. Артус М.М. Проблеми трактування сутності та функції категорій "фінанси". Фінанси України. 2007. № 4. С. 127-135.
2. Білецька Л. В. Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка). навч. пос. 2-ге вид. перероб. та доп./ Л. В. Білецька, О. В. Білецький, В. І. Савич. К.: Центр учбової літератури, 2009. 688 с.
3. Благун І.Г. Фінанси: навч. посіб./ І. Г. Благун, Р. С. Сорока, І. В. Єлейко. Львів: Магнолія. 2007. 326 с.
4. Вдовенко Л. О. Фінанси: навч. посіб. / Л. О. Вдовенко, Н. М. Сушко, Н. Д. Фаюра. К.: Центр учбової літератури, 2010. 152 с.
5. Венгер В. В. Фінанси: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр учбової літератури, 2009. 432 с.

6. Ганевич Є. М. Фінансова система України. Є.М. Ганевич, С.В. Михайленко. Фінанси. навч. метод посіб. Одеса: Пальміра. 2012. 454 с.
7. Круш П.В. Макроекономіка. Вид 2-е перероб. та допов. Навч. посіб / П.В. Круш, С.О. Тульчинська. К. : Центр учбової літератури, 2008. 422 с.
8. Молдован О. О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ: монографія. К. : НІСД, 2011. 377 с.
9. Романенко О.Р. Фінанси : Підручник, 4-е вид. К.: Центр учбової літератури, 2009. 312 с.
10. Фінанси різних форм бізнесу: навч. посіб. / Н. Г. Пігуль, О. В. Люта. Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. 201с.
11. Фінанси у запитаннях і відповідях: навч. посібник / О. Д. Данилов, Серебрянський Д.М. 2-е вид. перероб та допов. К. : НУДПСУ. 2008. 175 с.
12. Фінанси. Навчальний посібник / З. М. Мочаліна, Н. І. Склярчук, І. А. Федоренко. Харків: ХНАМГ, 2008. 392 с.
13. Фінанси: навч. посіб. в 2-х частинах / Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П. та ін.; за заг. ред. Баранової В.Г. Одеса: Атлант, 2015. ч.1. 344с.
14. Фінансове право: навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка. Х.: Право, 2010. 319 с.
15. Шкробот М. Визначення сутності поняття «фінансові ресурси». Економічний аналіз. 2011. Вип. 8., Ч. 1. URL: http://econa.at.ua/Vypusk_8/p1/shkrobot.pdf
16. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін. Теорія фінансів: Підручник / за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.

Тема 2. ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ

Навчальна мета лекційного заняття: дослідити генезис і еволюцію фінансів починаючи з передумов виникнення фінансів. Ознайомитися з історичним розвитком фінансової науки у зв'язку з появою нових соціально-економічних формацій, а також її становленням як науки в Україні та в світі.

Навчальні питання:

1. Передумови виникнення фінансів.
2. Історичний розвиток фінансів.
3. Становлення та розвиток фінансової науки.
4. Історія української фінансової думки.

1. Передумови виникнення фінансів

Існують різні варіанти походження терміну “фінанси”. Розповсюдженим є погляд, що термін “фінанси” походить від латинського *financia*, що означає обов’язкову сплату грошей.

Сам термін *financia* виник у XII – XIII ст. у торгових містах Італії та в перекладі з латинського слова “*finis*”, означав «кінець грошового платежу», при цьому позначав будь-який грошовий платіж, тобто грошові відносини між суб’єктами.

Існує й інша точка зору, згідно з якою авторство терміна “фінанси” належить французькому вченому Ж.Бодену, який у 1577 р. видав книгу “Шість книг про республіку”. Із старофранцузької мови “*finer*” означає платити, оплачувати. У середньовіччі це слово вживали для позначення строку сплати, а потім і для визначення документів, що свідчили про погашення боргу, якими завершувалась угода. Пізніше терміном “фінанси” стали позначати будь-який примусовий платіж на користь держави.

Поява фінансів пов’язана, по-перше з розвитком товарно-грошових відносин, по-друге, з посиленням ролі держави, розширенням її функцій (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Передумови виникнення фінансів

Так, при простому індивідуальному веденні господарства – за первіснообщинного ладу необхідності у фінансах не виникало в зв'язку зі слабо розвинутою господарською системою, коли практично всі потреби задовольнялися за рахунок діяльності членів самої сім'ї при наявності замкнутого циклу суспільного виробництва.

При переході до суспільного поділу праці (спочатку – на скотарство і землеробство) виникла необхідність обміну продуктами праці. У цей період виникли відносини обміну, що припускали певну оцінку продуктів і товарів, які підлягали обміну.

З розвитком обмінних відносин та державних інститутів влади (армії, суду, верховної влади), виникають фінансові взаємовідносини між суб'єктами економічного життя держави: у зв'язку з необхідністю сплати податків, мита, різних зборів і т.п. Таким чином, необхідність розвитку фінансових відносин пов'язана з виникненням і розвитком товарного виробництва.

Фінанси з'являються тоді, коли в економічному житті держави переважають товарно-грошові відносини, незалежно від того, яка модель економіки застосовується на даний час.

Розвиток держави та товарно-грошових відносин зумовив історичне формування таких характерних ознак фінансів:

- 1) фінанси – це завжди грошові відносини;
- 2) це грошові відносини, викликані фактом наявності держави як органа управління;
- 3) це відносини перерозподілу вже розподіленого сукупного продукту.

Якщо грошовим відносинам двох чи більше суб'єктів властиві всі три ознаки, то це фінанси. Будь які інші грошові відносини до категорії фінансів не належать.

Оскільки виникнення фінансів пов'язано з розвитком товарно-грошових відносин, з посиленням ролі держави, розширенням її функцій, то **причиною появи фінансів** можна вважати потреби суб'єктів господарювання і держави у фінансових ресурсах, які забезпечують їх діяльність.

2. Історичний розвиток фінансів

Розглядаючи **генезис** фінансів, можна виділити основні етапи розвитку, іншими словами – **еволюцію**. Розглянемо детальніше еволюцію форм фінансів та їх характерні риси у взаємозв'язку із суспільно-історичними формаціями.

Перший етап еволюційного розвитку фінансів – це нерозвинена форма. Вона характеризується невиробничим характером фінансів, тобто основна маса грошових коштів витрачалась на військові цілі та практично не впливала на економіку.

В умовах панування натуральних відносин навіть у найбільш розвинутих державах гроші не виконували усіх своїх функцій. Тому й фінанси як система грошових відносин не могли бути загального характеру.

Характерною рисою *другого етапу* еволюції фінансів була вузькість, тому що фінансова система складалась з однієї ланки – бюджетної, і кількість фінансових відносин була обмеженою. Більшість цих відносин була пов'язана з формуванням та

використанням бюджету.

Третій етап почав формуватися із розвитком державності й подальшим розвитком товарно-грошових відносин – виникла необхідність у нових загальнодержавних фондах грошових коштів та, відповідно, нових групах грошових відносин, пов'язаних із формуванням і використанням цих фондів.

Як історична категорія фінанси з'явилися одночасно з виникненням держави при розшаруванні суспільства на класи. Перший великий поділ суспільства на класи – це поділ на рабовласників і рабів, і перша держава – рабовласницька. Перехід від рабовласницької призвів до виникнення феодальних держав. Общинні багатства, які існували в давні часи і зберігалися в храмах та сконцентровувалися в якості скарбів в руках племінних вождів були привласнені органами держави, яка виникала, її правителями.

У докапіталістичних цивілізаціях більша частина потреб держави встановлення різного роду натуральних повинностей і зборів. Грошові відносини в той період почали розвиватися при виплаті винагороди армії (у Римській імперії). Ці, а також інші потреби (організація видовищ, допомога безробітним вільним громадянам) потребували грошових витрат. Тому на додаток до військової здобичі й контрибуцій вводяться й грошові податки. Першим таким податком був податок на купівлю й продаж раба. Стягувався податок (у розмірі 1 %) за продаж непродовольчих виробів. Під час війни кожен громадянин платив надзвичайний податок на майно. Був уведений податок із спадку в розмірі 5%.

Податки стали найпершою, найбільш яскравою формою фінансових відносин. Згадки про податки є у багатьох історичних пам'ятках.

В державах **стародавнього Сходу**, крім царських скарбів, які виникли за рахунок воєнних пограбувань, данини з підкорених народів, з'являється система оподаткування. Вона запроваджується як для завойованого населення, так і для власного народу. Включає в себе земельну подать, плату за користування водою і непрямі податки за здійснення торговельних операцій. Видатки царської казни складалися з видатків на воєнні потреби та на утримання державного апарату.

Незрівнянно більшого розвитку досягла фінансова система у **Єгипті**. Тут була введена складна система податків – прямих і непрямих (податок на землю, який сплачувався продукцією; на сади та виноградники – грошима; на виробництво масла; за тканини і т.д.). Важливу статтю доходів являли собою надходження з „царських” земель та майстерень.

Організація фінансів раннього республіканського **Риму** мала багато спільного з грецькими фінансами. Більшу статтю римських доходів складали різноманітні надходження з державного майна, непрямі податки, митні збори і т.д. Державна казна республіканського Риму (ерарій) знаходилась у відомстві сенату (безпосередньо квесторів).

Феодалізм як суспільний устрій розвивається або на основі рабовласництва, або патріархального ладу. Але це суттєво не вплинуло на суспільний лад, заснований на приватному володінні землею і закріпачення селян. Там, де немає кріпаків, там немає й феодалізму. У межах своєї вотчини феодал установлював власну систему податків. Центральна влада могла втручатися в господарське життя, зокрема оподатковувати населення тільки в узгоджених з феодалами межах. Саме в цей період формуються основні теоретичні уявлення про фінанси.

Фінанси виникли і тривалий час розвивалися як система мобілізації коштів, матеріальних і фінансових ресурсів для потреб правлячої еліти різних форм державних утворень і оборони певної території. Для зазначених цілей вводилися різні форми податків, зборів і платежів. Використання їх не підлягало жодному контролю з боку населення, тому протягом майже шести століть поняття “фінанси” у свідомості людей асоціювалося з різноманітними формами тиску і несправедливого зменшення їхніх доходів. Вперше в теперішньому розумінні його почали застосовувати ще наприкінці XIII століття в Італії. Він означав мобілізацію грошових засобів державою для виконання своїх

функцій. Фінанси перетворюються на вагомий фактор політичного та економічного життя в державі.

Державні фінанси стали значним важелем первинного накопичення **капіталу**, яке відбувалося в XVI – XVII ст. З колоній в метрополію надходили великі багатства, які могли бути використані як капітал у будь-який момент часу. У цей період державні позики й податки широко використовувалися для створення перших капіталістичних підприємств. Розвивається система протекціонізму, яка дала можливість першим капіталістам встановлювати на продукцію високі ціни, отримувати високі прибутки, значна частина яких направляється на розширення виробництва.

В умовах **капіталізму**, коли товарно-грошові відносини стають домінуючим, фінанси відображають економічні відносини у зв'язку з утворенням, розподілом і використанням фондів грошових засобів у процесі розподілу й перерозподілу національного доходу.

Концентрація грошових засобів капіталістичних країн відбувається в державному бюджеті. Для державних фінансів капіталістичних країн кінця XIX ст. характерним є те, що більше 2/3 державних видатків використовувалося на військові цілі та на погашення державного боргу та відсотків по ньому. Значно зростають витрати на утримання державного апарату. Витрати країн на освіту та охорону здоров'я незначними. Головним джерелом наповнення бюджету держави стають податки, насамперед непрямі.

Для XX ст. характерний стрімкий розвиток продуктивних сил, утворення монополістичних об'єднань, злиття держави з монополіями, розширення функцій капіталістичних держав. Держава не лише забезпечувала обороноздатність країни, охорону приватної власності на засоби виробництва, розподіл і використання суспільного продукту, а й сприяла становленню та розвитку системи, інфраструктури ринкових відносин.

У XX ст. зросло значення прямих податків, зокрема прибуткового податку з фізичних осіб. Вперше його було застосовано у Великобританії в 1842 р., а в більшості країн Західної Європи і США – у першій половині XX ст. Поряд з прибутковим податком із фізичних осіб великого значення набуває податок на прибуток корпорацій.

Разом з тим у 1970 – 1990 рр. відбулося підвищення непрямих податків, насамперед за рахунок акцизних надходжень і податку на додану вартість. Частка податків у валовому національному продукті зросла на 30 % у США і 50 % у країнах Західної Європи.

В умовах державно-монополістичного капіталізму, особливо під час другої світової війни, різко зростають державні витрати. У післявоєнні роки в структурі державних витрат відбулися суттєві зміни. Так, частка витрат на мілітаризацію зменшилась порівняно з їх часткою наприкінці XIX початок XX ст., а частка витрат на соціальне забезпечення, освіту й охорону здоров'я, навпаки, різко зросла.

Після другої світової війни різко розширилася сфера фінансових відносин. Значного розвитку набули місцеві (регіональні) фінанси, позабюджетні спеціальні урядові фонди, фінанси державних підприємств. Другою сферою фінансових відносин є фінанси приватних національних підприємств і транснаціональних корпорацій. За своєю організаційною структурою це акціонерні товариства. Акціонерна форма організації діяльності підприємств у країнах з розвинутою ринковою економікою набула широкого розвитку.

Виникли нові державні витрати на охорону довкілля, надання субсидій і кредитів країнам, що розвиваються. Великі витрати призвели до підвищення податків, які є основним фінансовим способом мобілізації ресурсів до державного й місцевих бюджетів.

Таким чином, закономірності розвитку фінансів визначаються економічним ладом суспільства і функціями держави.

3. Становлення та розвиток фінансової науки

Розвиток економічних наук, у тому числі й фінансів, відбувається під впливом потреб життя шляхом диференціації та інтеграції знань. В XIX ст. формується система економічних наук і їх теоретичне осмислення (класифікація, систематизація, визначення місця окремих наук, аналіз взаємодії їх між собою й іншими науками тощо). Процес диференціації та інтеграції наук статично відбувається у їх класифікації.

Проблема класифікації економічних наук отримала своє первісне (скоріше практичне, ніж теоретичне) розв'язання у працях пізніх меркантилістів (І. Юсті (Іоган Готлиб фон Юсті), Йозеф Зонненфельс та ін.) і основоположника англійської класичної політичної економії А. Сміта. В своїй відомій праці "Багатства народів" (1776 р.), Адам Сміт заклав перші основи і науки про народне господарство в тісному розумінні цього слова (тобто політичної економії), і науки про державне господарство або про **фінанси**, яка лише пізніше відокремилась від першої і утворила окрему науку. Тому А.Сміта визнають одночасно батьком і політичної економії, і фінансової науки.

На думку А.Сміта існує три джерела народного багатства – земля, праця і капітал.

Заслугу А.Сміта вчені вбачали також у тому, що він розглядав податки в загальному зв'язку і встановив чотири знамениті правила (принципи) здорового оподаткування:

- 1) податки повинні відповідати доходам;
- 2) їх розміри, час, спосіб і місце платежу повинні бути точними і визначеними;
- 3) податок повинен стягуватися найбільш зручним для платника способом;
- 4) збір податків повинен обходитися державі якомога дешевше.

Розвиток економічних наук, у тому числі й фінансів, відбувається під впливом потреб життя шляхом диференціації та інтеграції знань.

Отже, наука про фінанси пройшла рід етапів:

I – (початок XV – середина XVII ст.). На цьому етапі в процесі зародження фінансової науки розвивалося вчення про платежі, податки та державні доходи.

II – (друга половина XVII і до кінця XVIII ст.), коли продовжується розвиток вчення про державний бюджет та його визначну роль для розвитку державності.

III – (початок XIX – поч. XX ст. до 1914 р.), коли продовжується розвиток та поглиблення вчення про державні фінанси, доходи, зарплату, кредит, страхування тощо.

IV – (1914 до теперішніх часів), який пов'язаний із ринковою концепцією розвитку фінансів, коли вивчаються такі фінансові категорії як фінансовий ринок, фінансовий механізм, механізм оподаткування, кредитування тощо, розкривається зв'язок з іншими економічними науками.

Навіть ще в останній третині XVIII ст. не було чіткої загальновизнаної диференціації економічних наук ні в наукових дослідженнях, ні у викладанні. В той час стали паралельно розвиватися два різних підходи до класифікації економічних наук.

Перший з них належав меркантилістам. Він знайшов своє обґрунтування та відбиття у поглядах ряду меркантилістів, зокрема відомого вченого, професора Віденського університету **Йозефа Зонненфельса** (1732-1817). Погляди цього знаного у Європі економіста викладені у його головній праці "Початкові основи поліції, торгової і фінансової науки".

У Зонненфельса економічні науки відділені від усіх інших наук, у тому числі від політики. Економічні проблеми вчений відніс до розряду трьох різних економічних наук – поліції, торгівлі та державних доходів (фінансів). Завдання кожної з них вчений визначив так: "Правилам, які слугують до обґрунтування та дотримання внутрішньої безпеки, навчає поліція або благочинність. Примноження промислів за допомогою вигідного обміну того, що виробляє земля і мистецтво, навчає наука про торгівлю. Наука, що належить до державних доходів, показує нарешті, чим саме вони всім вигідні, як повинні збиратися і управлятися".

Другий підхід до класифікації економічних наук представлений у працях та викладацькій діяльності **А.Сміта**. У 1751 р. вчений (на 28 році життя) став професором

Глазгівського університету, він поділив свій університетський курс моральної філософії на чотири основні частини: перша мала своїм предметом природну теологію, другу – етику, третя частина була присвячена природному праву, а четверта – практичним застосуванням права або політиці.

Отже, шлях А.Сміта від "Теорії моральних почуттів" (1759) та "Лекцій по юриспруденції" (1763) до "Багатства народів" (1776) – це шлях від моральної філософії і природного права, що становило її частину, до самостійних економічних наук – політичної економії, теорії економічної політики, фінансів та управління.

Третій підхід до класифікації економічних наук (після меркантилістів і А.Сміта) склався в першій половині XIX ст. і представлений німецькими вченими-економістами (К.Г. Рай (1792-1870), Б.В. Герман, Л.Г. Якоб та ін.). Продовжуючи традицію Сміта вони зробили перші спроби диференціації економічних наук, поділив політичну економію за змістом на фази суспільного життя (виробництво, розподіл, обмін, споживання), але розділили цей зміст за характером принципів.

4. Розвиток фінансової науки в Україні. Історія української фінансової думки

Правильно розкрити історію фінансової думки можливо лише за умови врахування загальних і специфічних тенденцій у розвитку фінансової науки в Україні. Загальні тенденції пов'язані зі становленням і розвитком капіталістичної ринкової економіки, прогресом світової економічної науки, зокрема фінансової. Ці тенденції по-різному проявилися в першій і другій половині XIX ст. Своєрідною межею слугує відміна кріпацтва в Російській імперії в 1861 р., у зв'язку з чим значно поживавлюється наукова робота, її масштабність, з'являється зацікавленість широких кіл громадськості до фінансових питань. Фінансові реформи 80-90-х років М.Х. Бунге, І.А. Вишеградського та С.Ю. Вітте, з одного боку, спиралися на солідний доробок фінансової науки, а з іншого – давали могутній імпульс для її подальшої розробки, в тому числі і в історичному аспекті.

Специфічні тенденції розвитку фінансової науки в Україні визначалися особливостями становища та розвитку української економіки: відсутністю державності протягом кількох століть і відокремленістю від сусідніх країн – Австро-Угорщини та Польщі.

Через це, по-перше, українська наука сприймалася як несамоствійна, несамобутня, "розчинена" – в економічній думці метрополії; по-друге, зберігалися регіональні відмінності у формуванні та розвитку фінансової науки; по-третє, прикладні, історичні й інші аспекти дослідження фінансів тісно пов'язувалися з проблемами національного самовизначення, зміцнення національних елементів у провідних галузях економіки, піднесення добробуту населення; по-четверте, важливими осередками розвитку нашої національної думки і видавничої справи ставали культурні центри метрополій та інші міста за межами України (Петербург, Москва, Будапешт, Відень, Варшава, Краків, Прага, Париж, Женева, Берлін та ін.). Як наслідок, невпинно зростає як кількість дослідників, так і кількість «наукової продукції» у вигляді статей, журналів, монографій, збірників, тез конференцій та інших типів наукових публікацій. Відповідно до основних етапів еволюції фінансової думки та її становлення як окремого наукового напрямку, джерела вивчення історії фінансової науки в Україні можна систематизувати, як показано в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Джерела вивчення відповідно до основних етапів розвитку фінансової науки в Україні

Якісна характеристика етапу розвитку фінансової науки	Історичний період	Види джерел
Зародження фінансової думки	XVI – XVIII ст.	Праці мислителів, історичні документи
Становлення фінансової	перша половина XIX ст.	Проекти урядових реформ,

науки		монографічні дослідження
Розвиток теорії фінансів	друга половина XIX – початок XX ст.	Навчальні курси поліцейського і фінансового права, політичної економії, основ фінансової науки, монографії, наукова публіцистика
Деструкція фінансової науки	1930–1970-ті рр.	Партійні та державні документи, навчальна література, наукові видання
Формування сучасних концепцій	1980–до теперішніх часів	Монографічні дослідження, навчальна література, публікації в наукових вітчизняних міжнародних фахових виданнях, електронні видання

Найбільш вагомий внесок у вивчення та залучення до наукового обігу джерел історії української фінансової думки зробив видатний дослідник економічного націознавства Степан Миколайович Злупко (1931-2006) – український економіст, історик, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки України Львівського національного університету ім. І.Франка, лауреат премії ім. Михайла Туган-Барановського НАН України. С.М. Злупком запропоновані три геополітично-цивілізовані цикли розвитку фінансової думки в Україні. Перший цикл охоплює період від найдавніших часів до зруйнування давньоукраїнської держави – Київської Русі татаро-монголами. Другий можна датувати серединою XIV – XVII ст., третій – це час із середини XVII ст. до 1991 р. З проголошенням України незалежною державою започатковано четвертий геополітичний-цивілізований цикл розвитку її економіки, що має ґрунтуватися на досвіді трьох попередніх. Цикли розвитку фінансової думки в Україні представлені у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Цикли розвитку фінансової думки в Україні

Геополітично-цивілізовані цикли розвитку фінансової думки в Україні	Період	Трансформація фінансової думки
Перший цикл	від найдавніших часів до зруйнування давньоукраїнської держави – Київської Русі татаро-монголами.	Фінансова думка існує на рівні мистецтва (тобто сформульованих правил, настанов, порад з господарювання тощо), загальних положень про фінансову мораль. Яскраве уявлення про неї дає визначальна пам'ятка української думки XI – XII ст. “Руська правда”.
Другий цикл	серединою XIV – XVII ст.	У цей період виникає вища школа (заснування Києво-Могилянської академії, Острозької академії, братських шкіл), де розвивалася фінансова думка.
Третій цикл	з середини XVII ст. до 1991 р.	Тривав розвиток теорії та історії фінансів, хоча протягом тривалого

		часу країна була позбавлена державності. Осередками наукових досліджень у галузі фінансів стали, насамперед, університети (Львівський, Харківський, Київський, Одеський, Чернівецький). У XIX-XX ст. яскравими представниками фінансової науки та фінансової практики були видатні українські вчені М. М. Алексеєнко, А.Я. Антонович, М.А. Балудянський, М.Х. Бунге, І.І. Патлаєвський, М.М.Соболев, І.Т.Тарасов, М.І. Туган-Барановський, М.М. Цитович, І.Я.Франко, І.І. Янжул, М.П. Яснопольський і Л.М. Яснопольський та ін.
Четвертий цикл	з 1991 р.- до теперішніх часів	Протягом 90-х років XX ст. відбулися докорінні зміни у дослідженні та викладанні фінансової науки. Переосмислюється зміст та завдання фінансової науки. На думку вчених, наука має дати відповідь на важливе питання: як і в яких формах слід створювати і використовувати фонди фінансових ресурсів для загальнолюдських потреб.

Щодо змісту фінансової науки, то науковці вважають, що вона складається з таких розділів: наука про державний бюджет; наука про державні доходи і видатки; наука про фінанси підприємницьких структур; наука про державний кредит; наука про місцеві фінанси, страхування тощо.

Найвищого рівня свого розвитку фінансова наука досягла у XX ст. Основним спрямуванням наукових досліджень цього періоду стали ідеї акумулювання та використання фінансових ресурсів на макро- та мікрорівнях і впровадження та застосування фінансових інструментів з метою досягнення суспільного блага (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Сучасна світова фінансова наука XX ст.

Напрямок науки	Наукові фінансові дослідження	Провідні науковці
Теорія маржиналізму (неокласична школа)	Нові підходи до аналізу фінансових відносин на макро- та мікрорівнях, формалізація фінансових процесів із застосуванням математичних методів	Л. Вальрас, Ф. Візер, І. Джевонс, А. Маршалл, К. Менгер, В. Парето, А. Дж. Коен Стюарт
Нова історична школа Німеччини, катедер-соціалізм	Закон розширення державної діяльності; державне стимулювання нагромадження капіталу; розширення принципів оподаткування	Г. Кін, А. Шеффле, А. Вагнер
Кейнсіанська теорія	Концепція державних фінансів: роль державних видатків у стимулюванні сукупного попиту,	Дж. М. Кейнс

	ділової та інвестиційної активності, мотивації до праці, підтримання рівня зайнятості	
Неокейнсіанська теорія	Розвиток концепції дефіцитного фінансування, “вбудованого бюджетного стабілізатора”, “компенсаційної теорії фінансів”, “мультиплікатора-акселератора”	Е. Хансен, С. Харріс, Р. Харрод
Посткейнсіанська теорія	Перерозподіл доходів і добробуту	Дж. Робінсон, Н. Колдор
Сучасний неокейнсіанський синтез	Концепція необхідності зміни в бюджетній політиці: від антициклічної до максимізації довгострокових темпів економічного зростання	Ф. Кідленд, Е. Прескотт
Шведська школа, неоінституціоналізм	Демократизація суспільства та її вплив на фінансову науку. Теорії “суспільного товару”, “суспільних благ” і “суспільного вибору”	Е. Ліндаль, К. Вікселль; Р. Масгрейв, Дж. Б'юкенен, Р. Коуз
Неокласичний напрям	Оптимальність у державних видатках, “чиста теорія державних видатків”, обмеження державного втручання в економіку, підвищення його ефективності, зростання інвестицій у “людський капітал”	П. Самуельсон, Дж. Хікс, М. Уейденбаум, Г. Стайн, У. Фелнер, К. Джозеф, Дж. Хау
Монетаристська теорія (неокласична школа)	Пріоритет кредитно-грошової політики, обмеження зростання державних видатків і податків	М. Фрідмен
Постіндустріальна модель розвитку	Інтелектуальний капітал та інноваційно-інформаційні технології	Р. Нельсон, Д. Норт
Теоретичні дослідження фінансового ринку	Теорія приведеної вартості	І. Фішер
	Гіпотеза ефективного ринку	Ю. Фама
	Поведінкова психологія на фінансовому ринку	А. Тверські, Д. Канеман, В. Сміт, Л. Твід
	Гіпотеза фрактального ринку	Е. Петерс
Теорії корпоративних фінансів	Структура капіталу	М. Міллер, Ф. Модільяні
	Ризик і ціна капіталу, зниження ризику портфельних інвестицій шляхом вибору некорельованих акцій	Г. Марковіц, В. Шарп
	Теорія управління корпорацій в умовах асиметричної інформації	Дж. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Е. Стігліц

Практичне (семінарське) заняття: **ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ**

План проведення заняття:

1. Передумови виникнення фінансів.
2. Основні риси та етапи історичного розвитку фінансів.
3. Становлення та розвиток фінансової науки.
4. Історія української фінансової думки.

Метою виконання практичного завдання є закріплення теоретичних знань щодо передумов виникнення та еволюції фінансів, основних етапів історичного розвитку фінансів, становлення та розвиток фінансової науки в світі особливостей розвитку фінансів в Україні від Київської Русі до Української Радянської Соціалістичної Республіки.

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. Термін "fīnānciā" виник:

- а) у 1 столітті до н.е. у Греції;
- б) у 9-11 століттях у Франції;
- в) у 12 -13 століттях в Італії;
- г) у 5-4 століттях до н.е. у Китаї.

2. Термін «фінанси» походить від латинського «fīnānciā», що перекладається як:

- а) грошовий потік;
- б) скарбниця;
- в) сплата грошей;
- г) фінансовий платіж.

3. У чому спочатку полягала сутність терміна finantia:

- а) це система грошових відносин між державою і населенням;
- б) грошовий платіж;
- в) фонд коштів;
- г) податкові надходження в бюджет.

4. Які передумови виникнення фінансів?

- а) товарно-грошові відносини, існування держави, дія економічних законів;
- б) існування держави, дія закону вартості, потреби розширеного відтворення;
- в) економічний розвиток суспільства, дія економічних законів, потреби розширеного відтворення;
- г) товарно-грошові відносини, дія економічних законів.

5. Які ознаки властиві для першого етапу розвитку фінансів?

- а) основна маса коштів витрачалась на військові цілі;
- б) високий ступень впливу фінансів на економіку;
- в) обмежена кількість фінансових відносин;
- г) вузькість фінансової системи.

6. Як історична категорія фінанси з'явилися одночасно з

- а) з виникненням державної скарбниці та повним відділенням її від власності монарха;
- б) виникненням держави при розшаруванні суспільства на класи;
- в) утворення монополістичних об'єднань, злиття держави з монополіями;
- г) виникненням місцевих фінансів, позабюджетних спеціальних урядових фондів, фінансів державних підприємств.

7. Суспільне призначення фінансів:

- а) формування і використання грошових фондів держави за допомогою особливих форм руху вартості;
- б) рух вартості без участі готівки перерахуванням коштів по рахунках кредитних установ;
- в) грошові відносини по мобілізації фінансових ресурсів у розпорядженні держави;
- г) грошові відносини, пов'язані з використанням державних засобів на потреби держави.

8. Грошові відносини, в яких одним із суб'єктів виступає держава - це:

- а) кредит;
- б) фінанси;
- в) виробництво;
- г) державне регулювання.

9. Фінанси виникли і тривалий час розвивалися як:

- а) система мобілізації коштів, матеріальних і фінансових ресурсів для потреб правлячої еліти і оборони певної території;
- б) система мобілізації коштів, матеріальних і фінансових ресурсів для потреб населення;
- в) система грошових відносин для формування казни держави і використання її для потреб розширеного відтворення;
- г) система економічних відносин між рабовласниками і рабами.

10. Концентрація грошових засобів капіталістичних країн відбувається в:

- а) фондах корпорацій;
- б) державному бюджеті;
- в) фондах соціального призначення;
- г) домогосподарствах.

11. Концентрація грошових засобів капіталістичних країн відбувається в:

- д) фондах корпорацій;
- е) державному бюджеті;
- ж) фондах соціального призначення;
- з) домогосподарствах.

12. Вчені античного світу:

- а) Монтескьє, Руссо, Дідро, Кант;
- б) Арістотель, Платон, Ксенофонт, Цицерон;
- в) Платон, Цицерон, Фрідмен;
- г) Фома Аквінський, Юсті, Цицерон, Дідро.

13. Хто є автором праці «Про доходи Афінської республіки»?

- а) Арістотель;
- б) Ксенофонт;
- в) Гіппократ;
- г) Фома Аквінський.

14. Диференціація та інтеграція економічних наук відбувалися в міру розвитку і пізнання об'єкту:

- а) явищ економічного життя суспільства;
- б) філософського осмислення розвитку суспільства;
- в) розвитку політичної думки;
- г) розвитку філософської думки.

15. Хто з представників меркантилістів вперше виділив фінанси з економічних наук?

- а) Арістотель;
- б) Т. Мен;
- в) Й. Зонненфельс;
- г) Ж.-Б. Сей.

16. Кому з названих авторів належить праця "Багатства народів", в який здійснено поділ економічної теорії на позитивну і нормативну?

- а) Д. Рікардо;
- б) А. Сміту;
- в) Сен-Сімон;
- г) К. Маркс.

17. Теорія А. Сміта:

- а) фінанси можуть використовуватися державою для досягнення справедливості розподілу прибутків і багатства в країні; 9 принципів оподаткування;
- б) спрощення існуючої і побудова нової системи податків на раціональних засадах;

- в) запровадження непрямого оподаткування;
- г) весь державний прибуток, отриманий за рахунок податків, витрачається непродуктивно – звідси негативне ставлення до податків, 4 принципи оподаткування.

18. Представники української фінансової науки:

- а) І.Я. Франко, МІ. Туган-Барановський, М. Добриловський, К. Маркс;
- б) МІ. Мітіліно, М.І Туган-Барановський, Сен-Сімон, М.П. Яснопольський;
- в) Х.Мінський, Ф. Петрарка, А. Сміт, М.І. Мітіліно, М.М. Алексеєнко;
- г) М.І. Туган-Барановський, М.М.Алексеєнко, М.Х. Бунге, І.Я. Франко, М.А. Балудянський.

19. Хто з українських вчених-економістів є автором «Теорії кредиту» (1852)?

- а) М.Бунге;
- б) І.Янжул;
- в) Л.Яснопольський;
- г) П. Мігулін.

II. ПРАВИЛЬНО / НЕПРАВИЛЬНО

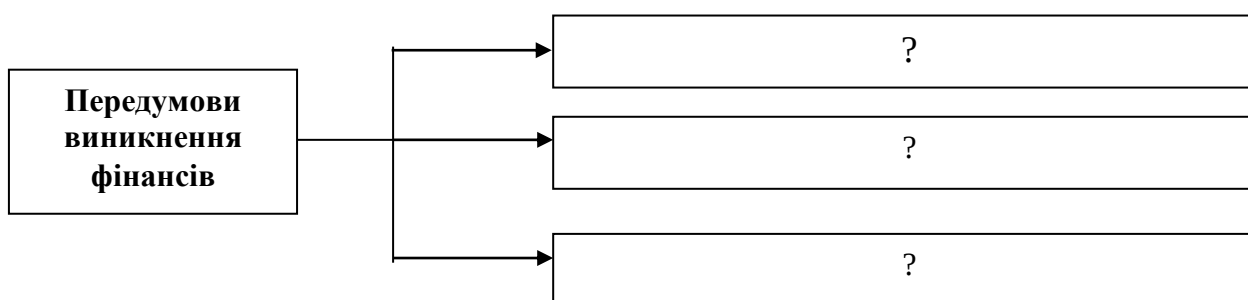
Визначте, правильні (П) чи неправильні (Н) такі твердження:

1. Фінанси з'являються тоді, коли в економічному житті держави переважають товарно-грошові відносини, незалежно від того, яка модель економіки застосовується на даний час.
2. Фінанси не є історичною категорією.
3. Матеріальною основою фінансів є гроші.
4. В умовах панування натуральних відносин навіть у найбільш розвинутих державах гроші не виконували усіх своїх функцій.
5. З огляду на історичний порядок виникнення та формування економічної категорії фінанси, можна стверджувати, що вони є продуктом цивілізації.

III. СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІ СХЕМИ

Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Передумови виникнення фінансів

Завдання для самостійної роботи студентів з теми:

ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на еволюційний розвиток фінансів, розглянути етапи розвитку і становлення фінансової науки. Розуміти фінанси як історичну категорію.

Завдання 1. Вкажіть місце фінансової науки в системі економічних знань. Назвіть предмет фінансової науки. Якому блоку фінансових знань Ви віддаєте перевагу: фундаментальним теоретичним та історичним основам фінансів чи системі знань науково-прикладного характеру?

Завдання 2. Охарактеризуйте спільні та відмінні ознаки монетаризму та кейнсіанства. Результати узагальніть у таблиці.

Завдання 3. Назвіть та охарактеризуйте основні наукові фінансові школи в Україні.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні постулати школи класичної політичної економії.
2. Визначте основні твердження теорії ефективного попиту Дж. М. Кейнса.
3. Охарактеризуйте некейнсіанство як напрям фінансової політики.
4. Які ознаки властиві концепції кейнсіансько-неокласичного синтезу?
5. Назвіть сучасних українських учених-фінансистів, які досліджують корпоративні, державні фінанси.
6. Які існують точки зору на походження терміну „фінанси”?
7. Які передумови виникнення фінансів?
8. Які основні причини появи фінансів?
9. Назвіть обставини виникнення фінансів як історичної категорії?
10. Які основні особливості фінансів у докапіталістичних цивілізаціях?
11. Чим вирізнялись фінанси в державах стародавнього Сходу, Єгипту, Риму?
12. Як проходила еволюція розуміння фінансів?
13. Які особливості історичного розвитку фінансів Київської Русі?
14. Які особливості фінансів України в складі СРСР?
15. Назвіть відомих українських фінансистів.

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Вибрати і підготувати реферат на одну із запропонованих тем.

Теми рефератів:

1. Концепції державних фінансів у фундаментальних економічних теоріях (попередники англійської класичної політекономії; англійська класична політекономія; історична школа Німеччини; маржиналізм; кейнсіанство; некейнсіанство; неокласики; монетаризм; неолібералізм; інституціоналізм).
2. Історичний аспект становлення та розвитку фінансів.
3. Наукове уявлення про фінанси на різних етапах історичного розвитку.
4. Історичний огляд становлення та розвитку фінансів в Україні.
5. Виникнення грошей, їх роль в суспільстві. Види грошей.
6. Історичне значення фінансових відносин.
7. Грошова система Київської Русі.
8. Господарський і соціальний устрій у Давніх країнах (самостійний вибір будь-якої країни, в залежності від можливостей студента у підборі літературних джерел).
9. Бюджетні відносини у давніх країнах.
10. Внесок А.Сміта в науку про фінанси.
11. Новітні уявлення вітчизняних вчених про розвиток фінансової науки.
12. Дослідження в галузі історії фінансової науки.
13. Розвиток фінансової науки в Україні. Історія української фінансової думки.
14. Сучасна світова наукова фінансова думка.

Список рекомендованої літератури

1. Борисова І. С., Зоря О. П. Фінанси, гроші та кредит: навч.-метод. посіб. Полтава: РВВ ПДАА, 2011. 350 с.

2. Злупко С.М. Персоналії і теорії української економічної думки. Львів: Євросвіт, 2002. 528 с.
3. Злупко С.М. Українська економічна думка. Постаті і теорії. Львів: Євросвіт, 2004. 544с.
4. Небрат В.В. Українська фінансова думка другої половини XIX - початку XX століть. К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ, 2007. 224 с.
5. Небрат В.В. Характеристика джерел вивчення історії фінансової думки в Україні. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/>.
6. Романенко О.Р. Фінанси: підручник. 4-те вид. К: Центр учбової літератури, 2009. 312 с.
7. Теорія фінансів / за загальною ред. О. Д. Василика. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 480 с.
8. Теорія фінансів: Навчальний посібник /за загальною ред. О.Д. Василика. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 480 с.
9. Українська економічна думка: хрестоматія / упоряд. С.М. Злупко. К: Знання, 2007. 694с.
10. Фінанси / за заг. ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.
11. Фінанси: курс для фінансистів: навч.посіб. / за ред. В.І.Оспіщева. К:Знання, 2008. 567 с.
12. Фінанси: навч. посіб. за кредитно-модульною системою навчання / Аранчій В.І., Капаєва Л.М., Краснікова О.М., Борисова І.С.; під заг. ред. В.І. Аранчій. Полтава: АСМІ, 2009. 592 с.
13. Фінанси: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни.2-ге вид., / О.Р.Романенко, С.Я. Огородник, М.С. Зязюн, А.А. Славкова. К.: КНЕУ, 2006. 387 с.
14. Фінанси: навч. посіб. в 2-х частинах / Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П. та ін.; за заг. ред. Баранової В.Г. Одеса: Атлант, 2015. ч.1. 344 с.
15. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін. Теорія фінансів: підручник / за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.
16. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс / [Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін.] за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. С. 19-24.

Тема 3. ФІНАНСОВА СИСТЕМА

Навчальна мета лекції: з'ясувати концептуальні основи існування фінансових систем у світі, фінансової системи як об'єкту управління. Знати механізм функціонування структури фінансової системи за внутрішньою будовою та організаційною структурою, склад сфер та ланок фінансових відносин, їх взаємозв'язки.

Навчальні питання:

1. Теоретичні основи побудови фінансової системи. Поняття фінансової системи.
2. Характеристика сфер і ланок фінансової системи.
3. Фінансова система України, її організаційна структура.

1. Теоретичні основи побудови фінансової системи. Поняття фінансової системи

Фінансові системи держав можуть відрізнятися за своєю структурою, оскільки вони є відображенням існуючої моделі економіки, але у всіх у них є загальна ознака – це різноманітні фонди фінансових ресурсів, які різняться методами мобілізації й напрямками використання. Нині у світі налічується понад 20 різних моделей фінансових систем окремих держав. Структура фінансової системи динамічна. У державах із перехідною економікою фінансові системи характеризуються тим, що окремі їхні ланки перебувають на стадії формування. Це насамперед фінансовий ринок, страхові фонди і страховий

ринок, державний кредит, місцеві фінанси. Фінансова система притаманна кожній державі незалежно від рівня економічного розвитку.

За територіальною ознакою:

- національна (у межах певної країни);
- регіональна (у межах регіону чи груп країн);
- світова (система міжнародних фінансових відносин).

За типами економічних систем країн:

- ринкова фінансова система;
- фінансова система країн, що розвиваються;
- фінансова система країн з перехідною економікою;
- фінансова система країн з адміністративно-командною економікою.

Фінансова система – це сукупність різноманітних видів фондів фінансових ресурсів, сконцентрованих у розпорядженні держави, господарюючих суб'єктах, окремих фінансових інститутах і населення для виконання покладених на них функцій, а також для задоволення економічних та соціальних потреб.

Фінансова система розглядається з двох сторін: за внутрішньою будовою і організаційною структурою. Фінансова система притаманна кожній державі незалежно від рівня економічного розвитку.

За внутрішньою будовою фінансова система – це сукупність відносно відособлених, але взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу і перерозподілу ВВП. Внутрішня структура фінансової системи відображає об'єктивну сукупність фінансових відносин і є загальною для всіх країн. Вона складається із сфер і ланок.

За організаційною будовою фінансова система – це сукупність фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками.

2. Характеристика сфер і ланок фінансової системи

Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин.

Ланка показує відособлену частину фінансових відносин. Виділення ланок проводиться за ознакою наявності або відособленого фонду фінансових ресурсів, або специфічних форм і методів фінансових відносин.

Всі сфери і ланки фінансової системи існують взаємопов'язано, але центральне місце серед них займають бюджети. Бюджети пов'язані зі всіма іншими ланками і об'єднують фінансову систему в одне ціле (рис. 3.1).

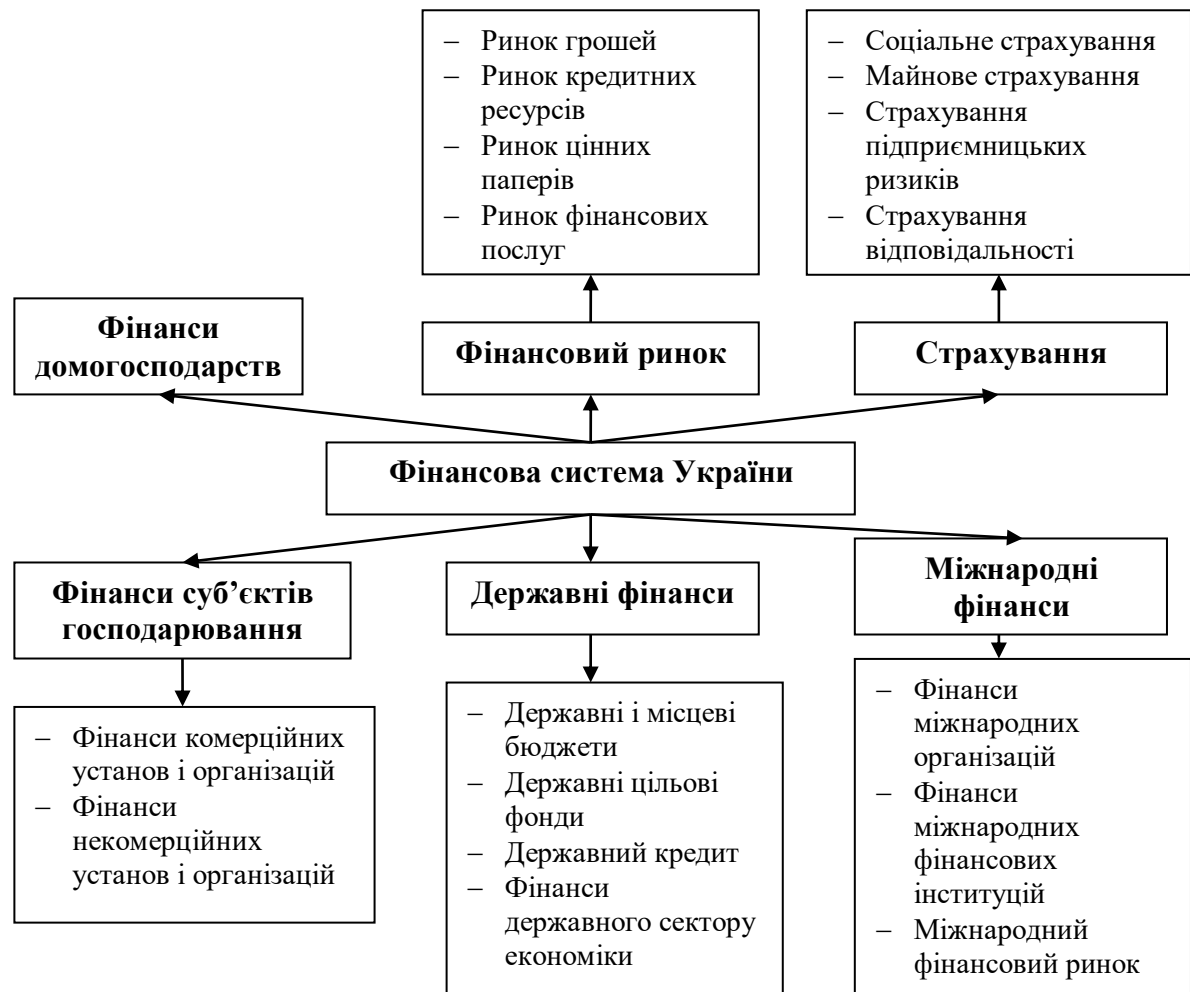

Рис. 3.1. Фінансова система України

Принципи побудови фінансової системи:

- 1) єдність, яка обумовлена єдиною фінансовою політикою, що реалізується в життя через фінансову систему;
- 2) функціональне призначення ланок виражається в тому, що в кожній з них вирішуються свої завдання специфічними методами, існують відповідні фонди грошових коштів, апарат управління.

1. Центральне місце фінансової системи кожної країни займають державні фінанси. Сфера державних фінансів, що характеризує фінансову діяльність держави, поділяється на такі ланки: бюджет держави, державний кредит, фонди цільового призначення, фінанси державного сектора.

2. Базовою сферою фінансової системи є фінанси суб'єктів господарювання. Сфера фінансів суб'єктів господарювання відображає рух грошових потоків підприємств, до якої належать фінанси комерційних підприємств і некомерційних установ і організацій. *Комерційні* це підприємства які працюють на засадах комерційного розрахунку, який передбачає отримання прибутку, відшкодування за рахунок власних коштів усіх затрат основної діяльності, а також власних коштів усіх затрат основної діяльності, а також по розширеному відтворенню та розвитку.

До *некомерційних* установ належать такі, які надають послуги, виконують роботи безкоштовно або за символічну плату, яка не відшкодовує їх видатки (лікарні, поліклініки, школи, дитячі дошкільні установи, музеї, середні і вищі навчальні заклади та ін.).

3. Сфера міжнародних фінансів відображають рівень світового господарства і характеризують діяльність на цьому рівні як національних суб'єктів господарювання, так і

держави. Міжнародні фінансові відносини характеризують грошові потоки між суб'єктами різних країн, між урядами, між підприємствами, громадянами.

4. Важливу роль у фінансовій системі відіграє така сфера, як **страхування**, що формує фонди фінансових ресурсів, основне призначення яких – покриття втрат економіки та окремих громадян, що виникли з непередбачених причин. Страхові фонди перебувають у розпорядженні страхових компаній і можуть бути використані також, як інвестиційні та кредитні ресурси в економіці до настання страхового випадку.

5. Фінансовий ринок – важлива забезпечуюча сфера, складова фінансової та економічної систем. Фінансовий ринок як сфера фінансової системи включає ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів і фінансових послуг.

6. Фінанси домогосподарств є засобом створення та використання фондів фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян. Джерелом створення вказаних фондів є заробітна плата й інші джерела доходів кожного громадянина чи його сім'ї. До доходів домогосподарств належать доходи від продажу власного капіталу, землі, продукції підсобних господарств, доходи, одержані від здачі майна в оренду, відсотки на капітал, вкладений у цінні папери тощо.

3. Фінансова система України, її організаційна структура

Організаційна структура фінансової системи – сукупність фінансових органів та інститутів, яка характеризує систему управління фінансами. Необхідність розподілу і перерозподілу ВВП є об'єктивним явищем, форми і методи фінансових відносин відображають установлену у світовій практиці внутрішню структуру фінансової системи. Разом з тим рух грошових потоків здійснюється не сам по собі, а керується певними управлінськими структурами, юридичними і фізичними особами. Загальне керівництво фінансовою діяльністю в будь-якій країні здійснюють органи державної влади і управління.

До організаційного складу фінансової системи України входять:

Органи управління:

- Міністерство фінансів України;
- Державна казначейська служба України;
- Державна регуляторна служба України;
- Державна служба експортного контролю України;
- Державна служба фінансового моніторингу України;
- Державна фіскальна служба України (зараз реорганізується в Державну податкову службу і Державну митну службу);
- Державну аудиторську службу України;
- Пенсійний фонд України;
- Рахункова палата України;
- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
- Фонд соціального страхування України;

Фінансові інститути:

- Національний банк України;
- Комерційні банки;
- Страхові компанії;
- Небанківські кредитні установи (ломбарди, кредитні спілки);
- Фондові біржі;
- Українська міжбанківська валютна біржа;
- Фінансові посередники на ринку цінних паперів.

Практичне (семінарське) заняття: **ФІНАНСОВА СИСТЕМА**

План проведення заняття:

1. Теоретичні основи побудови фінансової системи. Поняття фінансової системи.
2. Характеристика сфер і ланок фінансової системи.
3. Фінансова система України, її організаційна структура.

Мета виконання практичного заняття: з'ясувати концептуальні основи існування фінансових систем у світі, а також розглянути фінансову систему як об'єкт управління. Знати механізм функціонування структури фінансової системи за внутрішньою будовою та організаційною структурою, склад сфер та ланок фінансових відносин, їх взаємозв'язки.

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання

1. У фінансовій системі виділяють такі сфери фінансових відносин:

- а) державні фінанси і фінансовий ринок;
- б) фінанси суб'єктів господарювання і державні фінанси;
- в) міжнародні фінанси, державні фінанси, фінанси домогосподарств фінанси суб'єктів господарювання, фінансовий ринок і страхування;
- г) макро- і мікроекономіка.

2. Сфера державних фінансів поділяється на такі ланки:

- а) бюджет держави і фінанси державного сектора економіки;
- б) бюджет держави, державний кредит, загальнодержавні цільові фонди, фінанси державного сектора;
- в) бюджет держави, фонди цільового призначення, страхування;
- г) бюджет держави, фінанси комерційних установ, фондовий ринок, державний кредит.

3. Державний кредит як ланка фінансової системи характеризує:

- а) фінансові відносини у сфері централізованих державних фінансів;
- б) централізацію фінансових ресурсів для вирішення конкретних завдань і проблем;
- в) відносини, при яких держава виступає позичальником, а кредиторами – будь-які юридичні та фізичні особи, враховуючи і кредити інших країн;
- г) надбудову, через яку координується діяльність цієї фінансової системи.

4. Фінансовий ринок як забезпечуюча сфера фінансової системи поділяється на такі ланки:

- а) державні цільові фонди і страхування;
- б) ринок грошей, ринок капіталів, ринок цінних паперів і ринок фінансових послуг;
- в) фінанси державного сектора і державний кредит;
- г) фінанси комерційних установ і фінанси некомерційних установ.

5. Бюджет держави це:

- а) централізація фінансових ресурсів для вирішення конкретних завдань і проблем;
- б) основний фонд фінансових ресурсів держави;
- в) система грошових фондів;
- г) грошова оцінка результатів господарської діяльності.

6. Рівень мікроекономіки фінансової системи України включає:

- а) державні фінанси;
- б) міжнародні фінанси;
- в) фінанси суб'єктів господарювання;
- г) фінансовий ринок.

7. Рівень макроекономіки фінансової системи включає:

- а) державні фінанси;
- б) міжнародні фінанси;

- в) фінанси суб'єктів господарювання;
- г) фінансовий ринок.

8. Провідну роль в управлінні фінансами відіграє:

- а) Кабінет Міністрів України;
- б) Верховна Рада України;
- в) Державне казначейство;
- г) Міністерство фінансів.

9. Фінансова система це:

- а) сукупність різноманітних, але пов'язаних між собою ланцюгів фінансових відносин;
- б) контроль з боку суспільства за фінансовою діяльністю держави;
- в) особлива, виробнича специфічна форма виробничих відносин;
- г) пов'язаних з процесом розподілу та перерозподілу частки ВВП;

10. За внутрішньою будовою фінансова система є:

- а) сукупністю фінансових органів і інститутів;
- б) сукупністю відносно відокремлених взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу і перерозподілу ВВП;
- в) конкретними видами фінансових ресурсів, які знаходяться у розпорядженні підприємств;
- г) системою замкнутих перерозподільчих відносин.

11. Яка організаційна структура фінансової системи?

- а) сукупність фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками;
- б) сукупність грошових фондів, які знаходяться у розпорядженні суб'єктів господарювання;
- в) сукупність фінансово-кредитних установ;
- г) апарат управління фінансовою діяльністю підприємства.

12. Які принципи побудови фінансової системи?

- а) єдність і функціональне призначення;
- б) єдність і централізм;
- в) комерційний розрахунок і функціональне призначення;
- г) централізм і функціональне призначення.

13. Сфера державних фінансів поділяється на такі ланки:

- а) бюджет держави і фінанси державного сектора економіки;
- б) бюджет держави, державний кредит, загальнодержавні цільові фонди, фінанси державного сектора;
- в) бюджет держави, фонди цільового призначення, страхування;
- г) бюджет держави, ринок грошей, ринок капіталів, фонди цільового призначення.

14. Державний кредит як ланка фінансової системи характеризує:

- а) фінансові відносини у сфері централізованих державних фінансів;
- б) централізацію фінансових ресурсів для вирішення конкретних завдань і проблем;
- в) відносини, при яких держава виступає позичальником, а кредиторами – будь-які юридичні та фізичні особи, враховуючи і кредити інших країн;
- г) надбудову, через яку координується діяльність цієї фінансової системи.

15. Центральне місце фінансової системи кожної країни займають:

- а) фінанси суб'єктів господарювання;
- б) фінансовий ринок;
- в) страхування;
- г) державні фінанси.

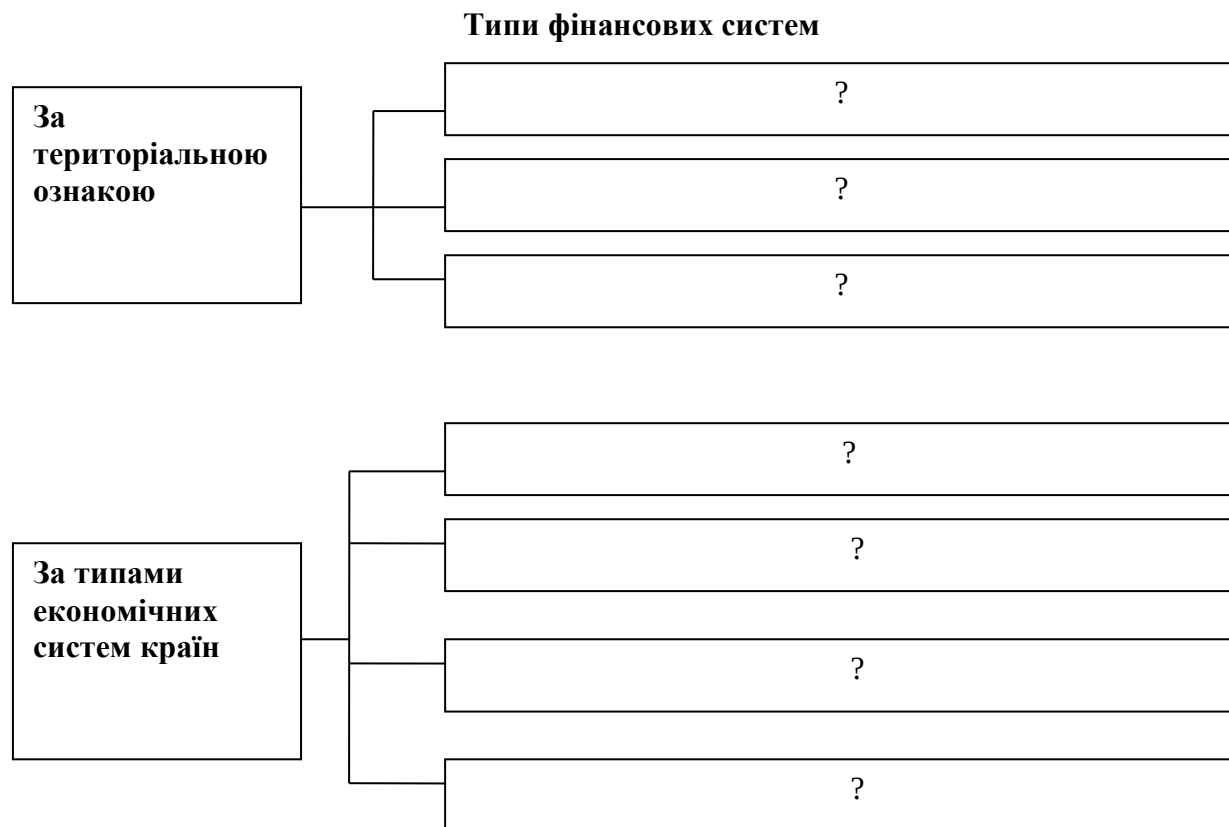
16. Якій орган виконавчої влади займає центральне місце в управлінні фінансами України?

- а) Державна податкова служба України;
- б) Міністерство фінансів;
- в) Пенсійний фонд;

г) Державне казначейство.

II. СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІ СХЕМИ

Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Завдання для самостійної роботи студентів з теми: **ФІНАНСОВА СИСТЕМА**

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на існування фінансових систем у світі в залежності від економічного розвитку країни, з'ясувати концептуальні основи існування фінансових систем у світі, фінансової системи як об'єкту управління. Розглянути функціонування структури фінансової системи за внутрішньою будовою та організаційною структурою, склад сфер та ланок фінансових відносин, їх взаємозв'язки.

Завдання 1. Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Фінансова система України (за внутрішньою будовою)

Завдання 2. Визначте, правильні (П) чи неправильні (Н) такі твердження:

1. Фінанси є економічним інструментом розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу.
2. Сутність фінансів проявляється в їхніх функціях.
3. Однією із ознак фінансів є рівноправність держави й інших суб'єктів фінансових відносин.
4. Матеріальною основою фінансів є гроші.
5. Фінанси не є історичною категорією.
6. Фінанси і гроші мають ідентичний зміст.
7. Фінанси і гроші мають ідентичні функції.
8. Основою фінансової системи є фінанси підприємств.
9. Фінансова система не має єдиного джерела ресурсів усіх ланок.
10. Фінанси господарюючих суб'єктів включають фінансові ресурси державних і колективних суб'єктів.
11. Фінансова система з організаційного боку – це сукупність органів управління та фінансових інститутів країни.
12. Фінансова система – це єдина система, тому що вона складається тільки з однієї ланки.
13. Взаємозв'язок і взаємозалежність складових частин фінансової системи обумовлені єдиною сутністю фінансів.
14. За хронологію виникнення першою є бюджетна ланка фінансової системи.
15. Державний бюджет, позабюджетні фонди, державний кредит, фонди страхування, фондовий ринок можна об'єднати в понятті "державні фінанси".

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення фінансовій системі та охарактеризуйте її сфери та ланки.
2. Охарактеризуйте організаційний склад фінансової системи.

3. Що являє собою фінансова система за внутрішньою структурою?
4. Який існує зв'язок між окремими сферами та ланками фінансової системи?
5. У чому сутність фінансової системи за організаційною структурою?
6. Які фінансові органи і фінансові інституції здійснюють управління фінансами в Україні?
7. Які функції та завдання Міністерства фінансів?
8. Які функції та завдання Державного казначейства?
9. Які функції виконує Рахункова палата?
10. Які функції та повноваження має Державна фіскальна служба України?

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Вибрати і підготувати реферат на одну із запропонованих тем. Опрацювати питання для самоконтролю.

Теми рефератів:

1. Взаємозв'язок фінансової системи і фінансової політики держави.
2. Управління фінансовою системою.
3. Принципи побудови фінансових систем зарубіжних країн.
4. Функції та обов'язки Міністерства фінансів України.
5. Роль Національного банку і комерційних банків в управлінні фінансами.
6. Фінансові органи та інституції України.
7. Світові фінансові системи.
8. Дискусійні питання суті та складу фінансової системи.
9. Вплив фінансової системи на темпи та пропорції розвитку економіки.

Список рекомендованої літератури:

1. Артус М.М. Проблеми трактування сутності та функції категорій "фінанси". Фінанси Україн. 2007. № 4. С. 127-135.
2. Білецька Л. В. Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка). навч. пос. 2-ге вид. перероб. та доп./ Л. В. Білецька, О. В. Білецький, В. І. Савич. К.: Центр учбової літератури, 2009. 688 с.
3. Благун І.Г. Фінанси: навч. посіб./ І. Г. Благун, Р. С. Сорока, І. В. Єлейко. Львів: Магнолія. 2007. 326 с.
4. Вдовенко Л. О. Фінанси: навч. посіб. / Л. О. Вдовенко, Н. М. Сушко, Н. Д. Фаюра. К.: Центр учбової літератури, 2010. 152 с.
5. Венгер В. В. Фінанси: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр учбової літератури, 2009. 432 с.
6. Ганевич Є. М. Фінансова система України. Є.М. Ганевич, С.В. Михайленко. Фінанси. навч. метод посіб. Одеса: Пальміра. 2012. 454 с.
7. Круш П.В. Макроекономіка. Вид 2-е перероб. та допов. Навч. посіб / П.В. Круш, С.О. Тульчинська. К. : Центр учбової літератури, 2008. 422 с.
8. Молдован О. О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ: монографія. К. : НІСД, 2011. 377 с.
9. Романенко О.Р. Фінанси : Підручник, 4-е вид. К.: Центр учбової літератури, 2009. 312 с.
10. Фінанси різних форм бізнесу: навч. посіб. / Н. Г. Пігуль, О. В. Люта. Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України". Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2011. 201с.
11. Фінанси у запитаннях і відповідях: навч. посібник / О. Д. Данилов, Серебрянський Д.М. 2-е вид. перероб та допов. К. : НУДПСУ. 2008. 175 с.
12. Фінанси. Навчальний посібник / З. М. Мочаліна, Н. І. Склярчук, І. А. Федоренко. Харків: ХНАМГ, 2008. 392 с.

13. Фінанси: навч. посіб. в 2-х частинах / Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П. та ін.; за заг. ред. Баранової В.Г. Одеса: Атлант, 2015. ч.1. 344с.
14. Фінансове право: навч. посіб. / за ред. М. П. Кучерявенка. Х.: Право, 2010. 319 с.
15. Шкробот М. Визначення сутності поняття «фінансові ресурси». Економічний аналіз. 2011. Вип. 8., Ч. 1. URL: http://econa.at.ua/Vypusk_8/p1/shkrobot.pdf
16. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін. Теорія фінансів: Підручник / за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.

Тема 4. ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ І ЙОГО РОЛЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

Навчальна мета лекційного заняття: з'ясувати поняття фінансового механізму. Склад і структуру фінансового механізму, його взаємодію з господарським механізмом і фінансовою політикою. Поняття про управління фінансами. Визначити об'єкти і суб'єкти управління й органи управління фінансами та їхні функції. Ознайомитись з фінансовою політикою як складовою економічної й соціальної політики держави. Визначити зміст і завдання фінансової політики, стратегію та тактику фінансової політики України.

Навчальні питання:

1. Зміст та завдання фінансової політики.
2. Поняття і склад фінансового механізму.
3. Фінансове планування.
4. Фінансовий контроль.
5. Фінансове право. Розвиток фінансового законодавства в Україні.

1. Зміст та завдання фінансової політики

Фінансова політика має самостійне значення і водночас є важливим засобом реалізації політики держави в будь-якій сфері суспільної діяльності – в економіці, соціальній сфері, військовій реформі, в міжнародних відносинах тощо.

Фінансова політика – це система державних заходів, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл і використання для виконання державою своїх функцій.

Головним завданням фінансової політики є забезпечення відповідними фінансовими ресурсами реалізації тієї чи іншої державної програми економічного і соціального розвитку, зовнішньополітичної діяльності.

Мета – оптимальний розподіл ВВП між галузями національної економіки, соціальними групами населення, територіями.

Завдання – забезпечення реалізації тої чи іншої державної програми відповідними фінансовими ресурсами.

Залежно від тривалості періоду і характеру завдань, що вирішуються, фінансова політика поділяється на фінансову стратегію і фінансову тактику.

Фінансова стратегія – довготривалий курс фінансової політики, розрахований на перспективу, який передбачає вирішення великомасштабних завдань, визначених економічною і соціальною стратегією. У процесі її розроблення прогнозуються основні тенденції розвитку фінансів, формуються концепції їх використання, визначаються принципи організації фінансових відносин.

Фінансова тактика спрямована на розв'язання завдань конкретного етапу розвитку суспільства за допомогою перегрупування фінансових ресурсів і зміни способів організації фінансових зв'язків.

Основні складові фінансової політики держави такі.

1. Бюджетна політика.
2. Податкова політика.

3. Грошово-кредитна політика.
4. Митна політика.
5. Боргова політика.
6. Інвестиційна політика.

Крім перерахованих вище самостійних складових, фінансова політика включає певні напрями державної діяльності у галузі страхування, соціальній сфері, сфері фінансового ринку та ін.

Типи фінансової політики:

1. класична;
2. регулююча;
3. планово-директивна.

Безвідповідальне, неправильне ведення фінансової політики призводить, в кінцевому підсумку, до фінансової кризи. **Фінансова криза** – це глибокий розлад фінансової системи держави, зумовлений економічними й політичними чинниками. Фінансова криза може бути зумовлена також політичними явищами. Це насамперед непомірні військові затрати, нераціональне і неефективне витрачання коштів державного бюджету, наявність значних сум державного боргу як внутрішнього, так і зовнішнього.

2. Поняття і склад фінансового механізму

Завдання фінансової політики реалізуються через фінансовий механізм.

Фінансовий механізм – це комплекс спеціально розроблених і законодавчо закріплених в державі форм і методів створення й використання фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвитку та соціальних потреб громадян. Фінансовий механізм це, по суті, методичні, організаційні й правові положення та заходи, які визначають функціонування фінансів в економіці держави.

Призначення фінансового механізму зводиться до двох основних функцій – фінансового забезпечення й фінансового регулювання економічних і соціальних процесів у державі.

Структура фінансового механізму.

Основні фінансові методи:

1. Фінансове планування – діяльність щодо складання планів, формування і використання фінансових ресурсів на рівні підприємств, галузевих структур, адміністративно-територіальних одиниць, держави в цілому.
2. Оперативне управління – втручання у розподільчі процеси з метою ліквідації диспропорцій, своєчасного перерозподілу коштів, забезпечення досягнення запланованих результатів.
3. Фінансовий контроль – перевірка правильності вартісного розподілу ВВП і НД за відповідними фондами грошових коштів та їх цільовим використанням.
4. Методи фінансового забезпечення, основними є:
 - Бюджетне фінансування.
 - Кредитування.
 - Самофінансування.
5. Фінансове регулювання діяльності, яке відбувається двома способами:
 - Сальдовим, при якому розподіл створеної вартості здійснюється за окремими елементами, серед яких лише один є результативним (сальдовим).
 - Податковим, тобто через систему оподаткування як вилучення частини доходів підприємств та організацій, а також населення і спрямовання цих коштів у бюджет та державні цільові фонди для задоволення державних потре.

Основні фінансові важелі, стимули і санкції:

1. Важелі – конкретні форми розподілу і перерозподілу ВВП встановлений порядок фінансування, кредитування та інвестування. До фінансових важелів належать:

податки, обов'язкові збори, норми амортизації, норми витрачання коштів у бюджетних установах, орендна плата, відсоток за кредит, дотації, субвенції.

2. Стимули – заробітна плата, доходи працівників, премії, пенсії, матеріальні допомоги, надання різних пільг. До стимулів належать також заохочувальні фонди, створення з прибутку, бюджетне фінансування ефективних напрямів розвитку економіки, фінансування підготовки і перепідготовки кадрів, спеціальні фінансові пільги (податкові пільги і прискорення амортизації).

3. Санкції охоплюють:

- *Штрафи* – ступінь матеріального впливу на винних у порушенні законодавства, угод або чинних правил; накладаються, як правило, у твердій грошовій сумі.
- *Пеню* – накладають при невчасному виконанні грошових зобов'язань і нараховують за кожен день протермінування платежу; встановлюється у відсотках від суми протермінованого платежу.

Фінансове регулювання здійснюється через:

1. систему норм і нормативів – характеризують певний рівень забезпечення видатків, різних видів фінансових ресурсів (ставки, норми відрахувань податків, платежі до бюджету, інших відрахувань до позабюджетних фондів);
2. ліміти – певні обмеження на використання коштів державного бюджету, підприємств (на зарплати, премії, стипендії, на господарські потреби) або населення;
3. фінансові резерви – тимчасово вилучені з обороту фінансові ресурси, які мобілізуються при настанні непередбачених ситуацій (війнах, стихійних лихах тощо).

Нормативно-правове забезпечення – регулює взаємодію елементів фінансового механізму. До його складу входять: Конституція України, Закони ВРУ, Укази Президента, Декрети і Постанови КМУ, інструкції, накази, положення міністерств, міжнародні договори тощо.

3. Фінансове планування

Фінансове планування – елемент фінансового механізму, діяльність пов'язана з управлінням фінансами; є процесом формування і використання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів. Його особливість – здійснюється тільки у грошовій формі і дозволяє дослідити рух грошових форм вартості, який не співпадає з розподілом вартості в натуральній формі.

При визначенні фінансових показників використовуються певні методи планування:

1. *Метод коефіцієнтів* – перенесення на майбутні періоди встановлених у минулому тенденцій або розповсюдження вибірових даних на іншу частину сукупності досліджуваних об'єктів, які самі не були досліджені (використовується при індексації вартості основних фондів, до оцінці товарно-матеріальних цінностей, плануванні прибутку тощо).
2. *Нормативний метод* – базується на розрахунку фінансових показників на основі встановлених норм і нормативів (нормативи утворення фондів, амортизаційних відрахувань, нормативи розподілу прибутку, норми витрачання коштів у бюджетних установах тощо).
3. *Балансовий метод* – передбачає відповідність видатків джерела їхнього покриття, ув'язує всі розділи фінансового плану, внаслідок досягається збалансованість плану (ув'язка доходів і видатків).

Крім названих, використовують методи економіко-математичного моделювання, аналітичний метод тощо.

Основним документом фінансового планування є фінансовий план – план формування і використання фінансових ресурсів.

Таблиця 4.1

Види фінансових планів і порядок оформлення його результатів

Вид фінансового планування	Форми представлення	Період
----------------------------	---------------------	--------

	результатів планування	планування
1. Прогнозування фінансової діяльності	Загальна фінансова стратегія і фінансова політика	3 – 5 років
2. Поточне фінансове планування	Фінансові плани з окремих аспектів діяльності	1 рік
3. Оперативне планування фінансової діяльності	Бюджети	місяць, квартал

4. Фінансовий контроль

Фінансовий контроль – це контроль законодавчих і виконавчих органів влади всіх рівнів, а також спеціально створених установ за фінансовою діяльністю всіх економічних суб'єктів із застосуванням певних методів і прийомів.

Таблиця 4.2

Мета та виконавці зовнішнього і внутрішнього фінансового контролю

Мета фінансового контролю	Види контролю	Виконавці
1. Перевірка відповідності напрямків фінансової діяльності та окремих фінансових операцій чинним правовим нормам	зовнішній фінансовий контроль	– органи податкової служби; – аудиторські фірми; – державна контрольно-ревізійна служба; – інші зовнішні органи
2. Перевірка виконання і забезпечення реалізації всіх управлінських рішень у галузі фінансової діяльності, попередження кризових явищ	внутрішній фінансовий контроль	– фінансові менеджери; – керівники підприємств; – засновники; – інші структурні підрозділи

Аудит – це незалежний фінансовий контроль заснований на комерційних засадах. Аудиторська перевірка здійснюється незалежними особами – аудиторами або аудиторськими фірмами. Аудиторські перевірки можуть проводитися з ініціативи керівництва або власників, засновників, суб'єкта господарювання.

Фінансовий контроль має певні особливості та принципи, а також класифікацію за певними ознаками табл. 4.3 і табл. 4.4.

Таблиця 4.3

Характерні особливості та принципи фінансового контролю

Принципи	Характерні ознаки
– дієвість; – гласність; – об'єктивність; – незалежність; – превентивність	– є формою прояву контрольної функції фінансів; – основними об'єктами є процеси формування й використання фінансових ресурсів; – регламентується державним законодавством, тобто має нормативний характер

Таблиця 4.4

Класифікація фінансового контролю

Фінансовий контроль		
Види	За часом проведення	Методи
– державний; – внутрішній;	– попередній; – поточний;	– камеральна перевірка; – документальна

– внутрігосподарський; – громадський; – аудиторський	– наступний	- перевірка; – економічний аналіз; – ревізія; – обстеження
--	-------------	---

Види фінансового контролю:

1. *Державний* – позавідомчий – здійснюється комісіями ВРУ, КМ, місцевими Радами народних депутатів, державними фінансовими органами.
2. *Внутрішньовідомчий* – проводиться відомствами, міністерствами, державними комітетами щодо підвідомчих їм підприємств, організацій, установ.
3. *Внутрішньогосподарський* – здійснюється структурними підрозділами підприємств – бухгалтерією, фінансовою службою підприємства. Мета – перевірка правильності і своєчасності зарахування коштів на рахунок у банку, контроль за залишком на рахунку, за протермінування заборгованості постачальникам, банку, бюджету тощо.
4. *Громадський* – полягає у проведенні перевірки, виявленні і попередженні різних порушень у фінансово-господарській діяльності підприємств, організацій з ініціативи місцевих органів влади або окремих груп громадян.
5. *Аудиторський* – здійснюється аудиторськими фірмами або незалежними аудиторами.

За часом проведення:

1. *Попередній фінансовий контроль* – перевірка операцій до того, як вони відбудуться. Мета – недопущення незаконних і неправильних фінансових операцій. Завдання – виявлення резервів зростання обсягів виробництва, підвищення рентабельності, попередження неекономічного і нераціонального використання грошових коштів; проведення органами державної влади і управління, фінансовими і податковими органами, банківськими установами, працівниками служби обліку на стадії складання плану та бюджету і прийняття фінансових рішень.
2. *Поточний фінансовий контроль* – полягає у регулярній перевірці виконання підприємствами встановлених завдань з фінансових показників і платежів до бюджету, дотримання ними фінансових норм і нормативів. Здійснюється працівниками служби обліку у процесі проведення тих чи інших фінансових операцій; забезпечує режим економії у використанні коштів, мобілізує внутрішні резерви.
3. *Наступний фінансовий контроль* – проводиться після проведення операцій практично всіма контролюючими органами. Мета – аналіз і узагальнення підсумків виконання фінансових операцій, виявлення випадків порушення фінансової дисципліни, законів, перекручень у звітності та цільовому використанні коштів.

Методи фінансового контролю:

1. *Камеральні та документальні перевірки* – проводяться головним чином, податковими органами. Перший вид контролю здійснюється без виходу на підприємство і полягає у перевірці поданої податкової звітності. Документальна перевірка проводиться з виходом на підприємство і передбачає перевірку первинних документів, пов'язаних із нарахуванням податків. Результати документальної перевірки можуть оформлятися довідкою – якщо порушень не виявлено; актом – при встановленні порушень податкового законодавства.
2. *Обстеження* – анкетування, опитування.
3. *Ревізія* – це всеохоплююча перевірка усіх сторін діяльності об'єкта господарювання; проводиться регулярно, а її результати оформлюються актом; мета – всебічно сприяти поліпшенню фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій, установ.

5. Фінансове право. Розвиток фінансового законодавства в Україні

Правове регулювання фінансової діяльності – провідна форма державного керівництва економікою. Система правових норм, що регулюють фінансову діяльність держави, становить фінансове право.

Фінансове право представляє собою сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають в процесі планового залучення, розподілу і використання грошових фондів державою, необхідних для виконання завдань, поставлених на кожному етапі її розвитку. Фінансове право – це галузь публічного права, предметом якого є норми, що регулюють державні фінанси. Специфіка відносин, що регулюються нормами фінансового права, полягає в тому, що вони складаються в особливій сфері життя суспільства – фінансовій діяльності держави.

Предметом фінансового права є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються у сфері фінансової діяльності держави.

Система фінансового права – це його визначена внутрішня структура, яка складається як відображення реально існуючих суспільних відносин в фінансовій сфері.

Система фінансового права дозволяє з'ясувати, з яких підгалузей, частин складається ця галузь права і як ці складові взаємодіють між собою.

Сукупність нормативних актів, що містять норми фінансового права, прийнято визначати як **фінансове законодавство**.

Основним джерелом фінансового права є Конституція України, яка закріпила форми, методи, принципи здійснення фінансової діяльності держави, правове положення органів державної влади і управління в цій сфері, основні принципові положення фінансового права. Наступним нормативно-правовим актом є Бюджетний кодекс, яким регулюються відносини, що виникають в процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів і розгляду звітів про їх виконання, а також контролю за їх виконанням. Зараз законодавчі працюють над нормами Податкового кодексу.

Практичне (семінарське) заняття: **ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ І ЙОГО РОЛЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ** **ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ**

План проведення заняття:

Мета виконання практичного заняття: з'ясувати структуру, призначення, основні функції та елементи фінансового механізму. Знати склад фінансового механізму, основні методи, важелі та стимули. Засвоїти головні завдання фінансової політики держави, види і форми фінансового контролю, а також правові норми, що регулюють фінансові відносини.

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. Фінансова політика – це:

- а) сукупність юридичних норм які регламентують фінансові відносини;
- б) засіб впливу фінансових відносин на економічний та соціальний розвиток суспільства;
- в) сукупність організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави;
- г) вірної відповіді немає.

2. Фінансове право – це:

- а) засіб впливу фінансових відносин на економічний та соціальний розвиток суспільства;
- б) сукупність юридичних норм, що регламентують фінансові відносини;

- в) інструмент формування та використання централізованих та децентралізованих фінансових ресурсів;
- г) сукупність організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави.

3. Фінансовий механізм – це:

- а) інструмент формування та використання централізованих та децентралізованих фінансових ресурсів;
- б) сукупність юридичних норм, які регламентують фінансові відносини;
- в) сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави;
- г) вірної відповіді немає.

4. За характером заходів і часом їх здійснення фінансова політика поділяється на:

- а) фінансову стратегію і бюджетне регулювання;
- б) фінансову тактику і фінансову стратегію;
- в) оперативну фінансову політику і фінансову тактику;
- г) фінансову стратегію і бюджетне регулювання.

5. Фінансова стратегія – це:

- а) напрями, форми і методи використання фінансових ресурсів;
- б) сформована система довгострокових цілей фінансової діяльності і найефективніших шляхів їх досягнення, які визначаються фінансовою ідеологією;
- в) система принципів і методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з рухом фінансових ресурсів;
- г) процес визначення оптимальної структури капіталу.

6. Прикладом фінансової тактики можуть бути:

- а) амортизаційна і податкова політика;
- б) грошова реформа, бюджетна політика;
- в) бюджетна політика, податкова політика;
- г) вдосконалення системи оподаткування, надання пільг окремим платникам податків, територіальний розподіл фінансових ресурсів через бюджетну систему.

7. Основні елементи фінансового механізму:

- а) фінансове планування, фінансові важелі та стимули;
- б) фінансові показники, управління фінансами;
- в) фінансовий контроль, фінансове право;
- г) фінансове планування і фінансовий контроль, стимули, важелі, санкції, нормативно-правове забезпечення.

8. До основних методів фінансового планування належать:

- а) оперативний, поточний, прогнозування;
- б) самофінансування, кредитування, бюджетне фінансування;
- в) нормативний метод, балансовий метод, метод коефіцієнтів;
- г) попередній; наступний, поточний;

9. Фінансові важелі – це;

- а) податки з населення, податок на прибуток, податок на додану вартість;
- б) фінансові показники, управління фінансами;
- в) дотації, виплати по безробіттю, пенсії, стипендії;
- г) фінансовий контроль, фінансове право.

10. У яких формах здійснюється фінансовий контроль?

- а) документальні перевірки і ревізії;
- б) тематичні обстеження і спостереження;
- в) попередній, поточний, наступний;
- г) зовнішній і внутрішній.

11. Назвіть види фінансового контролю залежно від суб'єктів контролю й характеру контрольної діяльності

- а) комплексний, тематичний, повний, вибірковий, частковий;
- б) державний, відомчий, внутрішньогосподарський, незалежний, суспільний;
- в) зовнішній, внутрішній;
- г) документальний, фактичний, дистанційний, безпосередньо на місці.

12. Поточний фінансовий контроль полягає:

- а) в перевірці операцій до того, як вони відбудуться;
- б) проводиться після проведення операцій практично всіма контролюючими органами;
- в) полягає у регулярній перевірці виконання підприємствами встановлених завдань з фінансових показників і платежів до бюджету, дотримання ними фінансових норм і нормативів;
- г) всеохоплююча перевірка усіх сторін діяльності об'єкта господарювання;

13. Попереджати можливі зловживання при одержанні і витраті коштів покликаний певний вид контролю, це:

- а) президентський;
- б) поточний;
- в) валютний;
- г) податковий.

14. Суб'єктом фінансової політики є:

- а) Міністерство фінансів; б) держава;
- в) населення; г) вірної відповіді немає.

15. Зміст фінансової політики полягає в:

- а) формуванні централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів;
- б) використанні централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів;
- в) розробці основних напрямів використання фінансів держави;
- г) вірної відповіді немає.

Тестове завдання № 2

Кожному з наведених нижче положень, знайдіть відповідний термін або поняття:

- 1) Фінансові ресурси
 - 2) Фінансова система
 - 3) Фінансовий механізм
 - 4) Фінансова політика
 - 5) Фінансовий апарат
 - 6) Фінансові фонди
 - 7) Державні фінанси
 - 8) Фінанси населення
 - 9) Керування фінансами
 - 10) Фінанси підприємств
-
- 1) Сукупність форм організації фінансових відносин, методів (способів) формування та використання фінансових ресурсів з метою створення сприятливих умов для економічного та соціального розвитку суспільства.
 - 2) Система грошових фондів, що знаходяться в руках держави і призначених для фінансового забезпечення функцій, їй властивих.
 - 3) Цілеспрямована діяльність держави, пов'язана з практичним використанням фінансового механізму.
 - 4) Органи, що здійснюють керування фінансами.
 - 5) Система грошових фондів, що забезпечують процес виробництва і відтворення.
 - 6) Діяльність держави, підприємства по цілеспрямованому використанню фінансів.
 - 7) Грошові доходи, нагромадження і надходження в руках суб'єктів господарювання і держави і призначені на цілі розширеного відтворення, матеріальне стимулювання

працюючих, задоволення соціальних потреб, нестатків оборони і державного керування.

- 8) Грошові фонди, що формуються в жителів країни з доходів, отримані на основі їх трудової і господарської діяльності.
- 9) Сукупність сфер і ланок фінансових відносин, взаємозалежних між собою.
- 10) Грошові фонди, що формуються за рахунок фінансових ресурсів.

Тестове завдання № 3

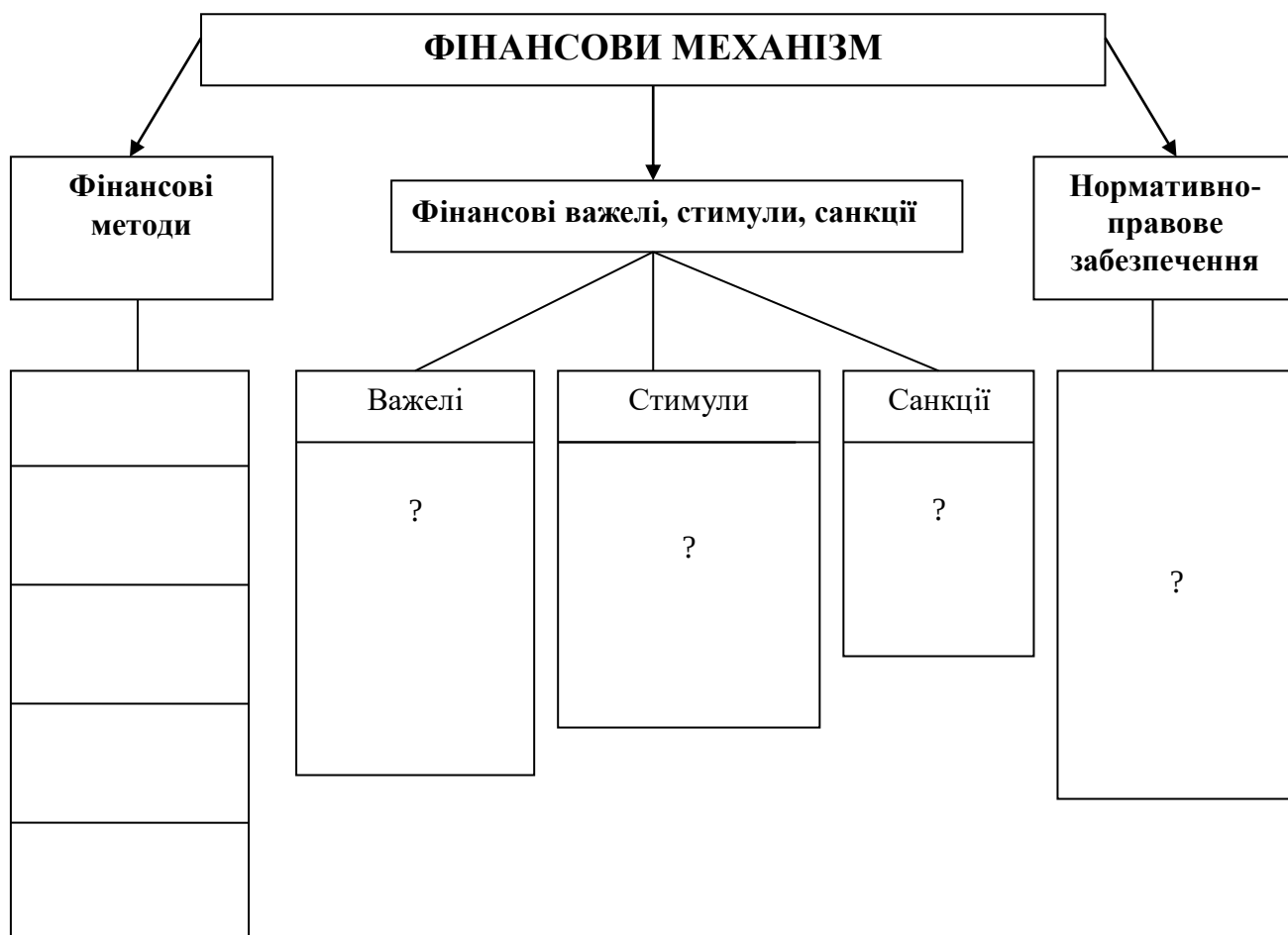
Кожному з наведених нижче положень, знайдіть відповідний термін або поняття:

- 1) Фінансовий контроль
 - 2) Фінансове право
 - 3) Фінансове законодавство
 - 4) Фінансово-правова норма
 - 5) Фінансова дисципліна
 - 6) Ревізія
 - 7) Аналіз фінансової діяльності
 - 8) Моніторинг
 - 9) Нагляд
 - 10) Аудит
-
- 1) Сукупність нормативних актів органів центральної законодавчої і виконавчої влади, що регулюють фінансові відносини.
 - 2) Особлива форма вартісного контролю за фінансовою діяльністю всіх економічних суб'єктів, дотриманням фінансово-господарського законодавства, доцільністю витрат, економічною ефективністю фінансово-господарських операцій.
 - 3) Установлення вірогідності, повноти і реальності бухгалтерської і фінансової звітності.
 - 4) Постійний контроль з боку кредитних організацій за виконанням виданої позички фінансовим станом підприємства-клієнта.
 - 5) Контроль над економічними суб'єктами, що одержали ліцензію на той чи інший вид фінансової діяльності.
 - 6) Обов'язковий для всіх підприємств, організацій і посадових осіб порядок здійснення фінансової діяльності.
 - 7) Галузь права, що регулює правові відносини у фінансовій сфері.
 - 8) Правило поведінки в сфері фінансів, зафіксоване в законодавчих і нормативних актах.
 - 9) Повне обстеження фінансово-господарської діяльності економічного суб'єкта.
 - 10) Детальне вивчення періодичної чи річної фінансово-бухгалтерської звітності з метою загальної оцінки результатів фінансової діяльності, оцінки фінансової стану і забезпеченості власним капіталом.

II. СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІ СХЕМИ

Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Структура фінансового механізму

Самостійна робота студентів до теми:
ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ І ЙОГО РОЛЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ
ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

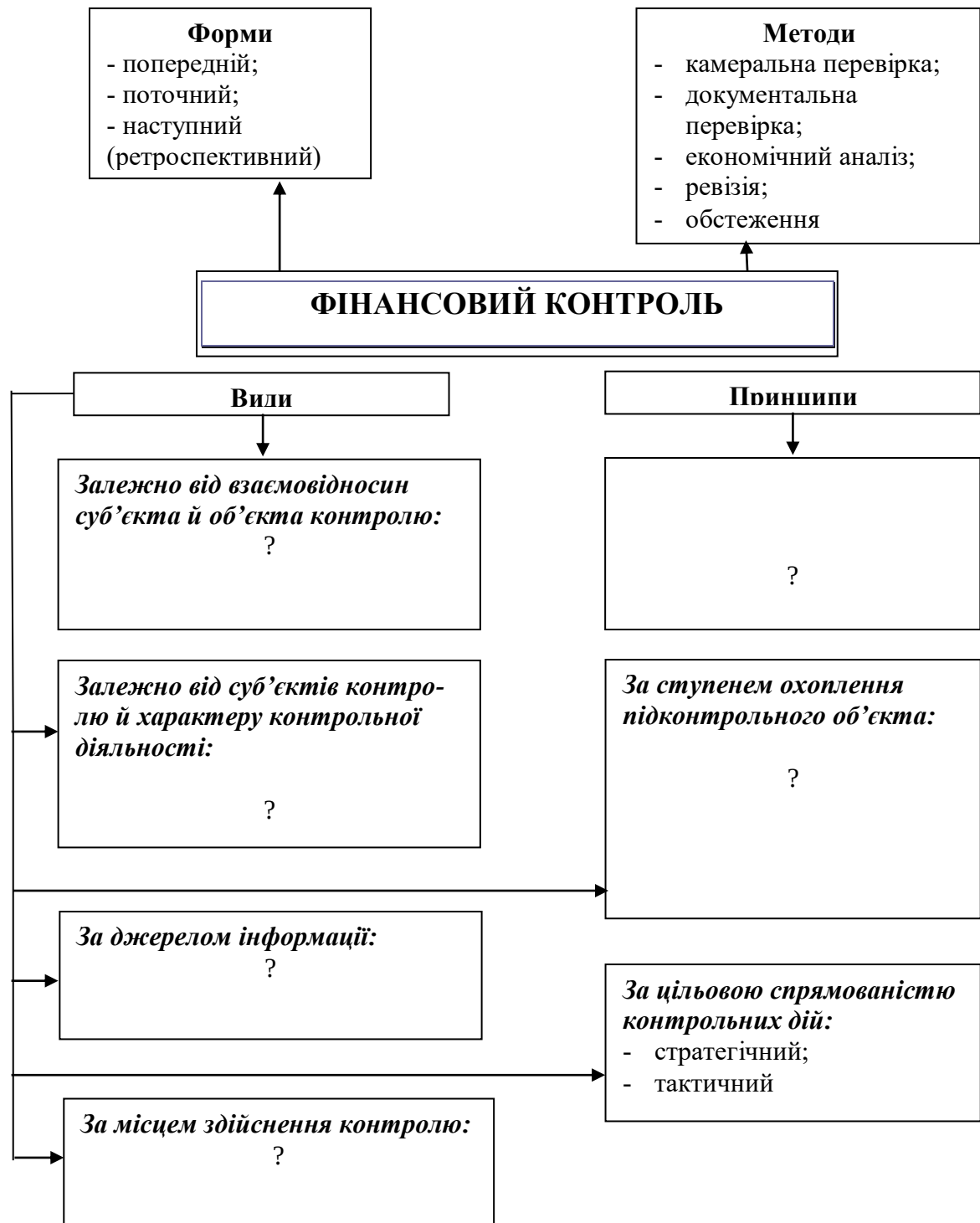
При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на призначення, основні функції та елементи фінансового механізму. Засвоїти та поглибити знання щодо складу фінансового механізму, основні методи, важелі та стимули. Засвоїти головні завдання фінансової політики держави, видів і форми фінансового контролю, а також правових норми, що регулюють фінансові відносини. Дослідити механізм впровадження фінансової політики держави за допомогою відповідних фінансових ресурсів.

Завдання 1. Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Види фінансових планів і порядок оформлення його результатів

Вид фінансового планування	Форми представлення результатів планування	Період планування
1.Прогнозування фінансової діяльності	Загальна фінансова стратегія і фінансова політика	?
2. Поточне фінансове планування	Фінансові плани з окремих аспектів діяльності	?
3. Оперативне планування фінансової діяльності	Бюджети	?

Види, форми, методи та принципи фінансового контролю

Завдання 2.

Визначте, правильні (П) чи неправильні (Н) такі твердження:

1. Тільки виробництво ВВП створює стабільні фінансові передумови для процвітання нації.
2. Найбільш динамічною частиною фінансової політики є фінансова тактика.
3. Залежно від тривалості періоду і характеру завдань, що вирішуються, фінансова політика поділяється на фінансову стратегію і фінансову операційну діяльність.
4. Нормативний метод передбачає відповідність видатків джерела їхнього покриття, ув'язує всі розділи фінансового плану, внаслідок досягається збалансованість плану (ув'язка доходів і видатків).

5. Фінансовий механізм це, по суті, методичні, організаційні й правові положення та заходи, які визначають функціонування фінансів в економіці держави.
6. Поточне фінансове планування має на меті реалізацію фінансової стратегії підприємства в більш довгостроковому періоді.
7. Оперативне фінансове планування має на меті реалізацію поточних фінансових планів і конкретизацію їх показників у формі бюджетів.
8. До фінансових важелів належать: податки, обов'язкові збори, норми амортизації, норми витрачання коштів у бюджетних установах, орендна плата, відсоток за кредит, дотації, субвенції.
9. Невтручання держави в економіку – це основна риса регулюючого типу фінансової політики.
10. Під фінансовою стратегією розуміється комплекс заходів, спрямованих на досягнення перспективних фінансових цілей.
11. Фінансовий механізм для здійснення фінансових відносин, у яких безпосередньо бере участь держава, називається директивним.

Теми рефератів

1. Фінансова політика і фінансова безпека держави.
2. Основні напрямки фінансової політики на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України.
3. Фінансовий механізм, його вплив на ефективність економіки та напрями вдосконалення.
4. Реформування фінансового механізму в умовах демократичних та ринкових перетворень.
5. Організація фінансового контролю в Україні, функції та повноваження контролюючих органів.
6. Організація фінансового планування і система фінансових планів у економіці України.
7. Система фінансових планів, їх взаємозв'язок та розвиток в Україні.
8. Податкова політика України та шляхи її удосконалення.
9. Сутність фінансової політики як складника економічної та соціальної політики держави.
10. Економічна сутність фінансового контролю і його удосконалення в сучасних умовах.
11. Фінансова криза: причини виникнення та шляхи подолання.
12. Фінансова політика в економіках різних країн.
13. Вплив політичних чинників на державні фінанси в демократичному суспільстві.
14. Взаємодія фінансового механізму з фінансовою політикою держави.
15. Фінансова політика України та шляхи її удосконалення.
16. Дискусійні питання сутності і ролі фінансового механізму в реформуванні економіки і підвищення ефективності суспільного виробництва в умовах ринку.
17. Аудит, його принципи, розвиток і становлення в Україні.
18. Поточні та перспективні фінансові плани в економічній системі держави.
19. Економічна сутність фінансового контролю та його удосконалення в сучасних умовах.

1. Питання для самоконтролю

2. У чому полягає сутність і головне завдання фінансової політики?
3. Залежно від рівня економічної системи, фінансова політика буває?
4. У чому виражається зміст фінансової політики?
5. Яка мета і складові фінансової політики?
6. Яким чином фінансова політика впливає на соціально-економічний розвиток суспільства?
7. На що поділяється фінансова політика в залежності від тривалості періоду тої чи іншої програми?

8. У чому призначення фінансової стратегії?
9. До чого призводить безвідповідальне, неправильне ведення фінансової політики?
10. Які складові елементи фінансового механізму?
11. Дайте характеристику фінансового механізму?
12. Назвіть основні фінансові важелі, стимули і санкції.
13. Що таке фінансове планування?
14. Хто є об'єктом, хто суб'єктом фінансового планування.
15. Назвіть основну мету фінансового планування?
16. Назвіть принципи фінансового планування?
17. Які існують види фінансового планування.
18. Назвіть форми і методи фінансового контролю.
19. Які є види фінансового контролю?
20. Які використовуються форми та методи фінансового контролю?
21. Що виступає предметом фінансового права?
22. З якими галузями права тісно пов'язане фінансове право?
23. Що представляє собою система фінансового правового забезпечення?
24. Дайте визначення фінансово-правовому акту?
25. Висвітліть зарубіжний досвід реалізації фінансової політики держави.
26. Як використовується фінансовий механізм для активізації економічного зростання?
27. Вкажіть проблеми розвитку фінансової системи України та шляхи її вдосконалення?
28. Що представляє собою метод правового регулювання?

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Вибрати і підготувати реферат на одну із запропонованих тем.

Список рекомендованої літератури.

1. Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П. Фінанси: навч. посіб. в 2-х частинах / за заг. ред. В.Г. Баранової. Одеса: Атлант, 2015. 344с.
2. Вдовенко Л. О. Фінанси: навч. посіб. / Л. О. Вдовенко, Н. М. Сушко, Н. Д. Фаюра. К.: Центр учбової літератури, 2010. 152 с.
3. Венгер В. В. Фінанси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр учбової літератури, 2009. 432 с.
4. Данилов О. Д., Серебрянський Д.М. Фінанси у запитаннях і відповідях: навч. посіб. 2-ге вид. перероб та допов. К. : НУДПСУ. 2008. 134 с.
5. Канєва Т.В., Тарасюк М.В., Чугунов І.Я. та ін. Фінансова політика у системі соціально-економічного розвитку України: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 13-14 квіт. 2016 р.) Київський національний торговельно-економічний університет. Київ. 2016. – 236с. URL: <https://knteu.kiev.ua/file/NzM1OQ==/ab0627d04c00563fc649a7575cb93e21.pdf>
6. Капаєва Л.М., Лях М.С. Фінансове право: Навчальний посібник. - К.: Центр навчальної літератури, 2004. 248 с.
7. Радіонов Ю. Д. Фінансова політика та проблеми ефективності її реалізації в Україні. Наукові праці НДФІ, Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління», 2014, № 4 (69). С.20-27. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Npndfi_2014_4_4.pdf

Тема 5. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

Навчальна мета лекційного заняття: розглянути сутність і призначення державних фінансів, а також засвоїти їх склад та структуру. Засвоїти джерела та методи мобілізації державних доходів. Дослідити економічну сутність і класифікацію державних витрат.

Навчальні питання:

1. Державні фінанси: як складова фінансової системи держави і головна її сфера.
2. Поняття та основний зміст державних доходів.
3. Сутність та характеристика державних видатків

1. Державні фінанси: як складова фінансової системи держави і головна її сфера

Державні фінанси – це складова фінансової системи держави, її центральна сфера, через яку здійснюється вплив держави на економічний і соціальний розвиток.

За своєю економічною сутністю **державні фінанси** – це сукупність розподільно-перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування і використання фінансових ресурсів держави, призначених для забезпечення виконання державою покладених на неї функцій. Доходи бюджетів утворюються за рахунок надходжень від сплати фізичними і юридичними особами податків, зборів та інших обов'язкових платежів, надходжень з інших джерел, встановлених законодавством України. Ці кошти зосереджуються у централізованих і децентралізованих грошових фондах. Формування цих грошових фондів здійснюється в результаті розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту.

З допомогою державних фінансів держава розподіляє і перерозподіляє значну частину валового внутрішнього продукту, який є головним об'єктом фінансових відносин. Суб'єктами державних фінансів, з одного боку, є держава, з іншого – населення і підприємницькі структури. Державні фінанси як провідна сфера фінансової системи держави опосередковують майже 80 % усіх фінансових ресурсів і охоплюють різноманітні фінансові інституції, за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність. До складу державних фінансів включають: сукупність усіх бюджетів держави; централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення; фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності; державний кредит; державне особисте і майнове страхування.

Рис. 5.1. Склад та організація державних фінансів України

Розвиток загальної теорії держави пов'язаний з еволюцією поглядів на сутність державного фінансового господарства. Використовуючи ідеї неокласиків і вчення про правову державу, фінансова наука обґрунтувала й дала чітке визначення основних елементів фінансового господарства держави:

- фінансові ресурси;
- державні доходи і державні видатки;
- доходи і видатки бюджетів.

На перший погляд, ці фінансово-економічні категорії сприймаються як синоніми. Але, з'ясувавши їх внутрішню природу, можна чітко розмежувати ці поняття.

Фінансові ресурси – це першооснова фінансового господарства держави. Фінансові ресурси держави включають:

1. Фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні органів державного управління:

- ресурси державного бюджету;
- ресурси місцевих бюджетів;
- цільові державні фонди;
- фінансові ресурси державних фінансових інституцій (національного банку, державних страхових органів. Державних кредитних установ).

2. Фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні господарських підприємств, установ і організацій різних форм власності та видів діяльності.

3. Фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні населення (вклади, заощадження, депозити).

Майже 50 % фінансових ресурсів держави – це фінансові ресурси підприємницьких структур державної і недержавної форм власності. На відміну від фінансових ресурсів держави державні доходи є власністю держави, без будь-яких умов і зобов'язань щодо суб'єктів держави.

2. Поняття та основний зміст державних доходів.

Для виконання завдань і функцій держава повинна мати у своєму розпорядженні достатню кількість коштів, тобто мобілізувати необхідні фінансові ресурси для забезпечення фінансової діяльності. Основним джерелом доходів держави є валовий внутрішній продукт, частину якого вона використовує для покриття власних видатків. Таке використання відбувається внаслідок переходу до державної власності у вигляді різних видів платежів. Враховуючи значення таких платежів, держава закріпила на рівні Конституції України (ст. 92), що виключно законами встановлюються система оподаткування, податки і збори, порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу.

Державні доходи – це частина внутрішнього валового продукту, що використовується державою для здійснення своїх функцій.

Об'єктом відносин у зв'язку з формуванням державних доходів є ВВП. *Суб'єктами* є: з одного боку – держава, з іншого – підприємства, організації, заклади, населення (суб'єкти економічних відносин).

Основою формування державних доходів є створений національний дохід, а в його складі – чистий прибуток, тому обсяг державних прибутків залежить від обсягу і темпів

Державні доходи являють собою ту частину грошових відносин з приводу розподілу і перерозподілу ВВП, котра пов'язана з формуванням доходів одного з головних суб'єктів розподільних відносин держави.

За матеріальним змістом **державні доходи** – це сума коштів, що мобілізується державою на забезпечення своєї діяльності.

Залежно від порядку формування системи державних доходів їх можна розподілити на:

- *Централізовані* – кошти, які залишаються у розпорядженні держави в процесі розподілу валового внутрішнього продукту, та спрямовуються на формування централізованих грошових фондів Державного та місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування України та інших фондів цільового призначення.
- *Децентралізовані* – це доходи, які залишаються у розпорядженні державних підприємств, установ, організацій при розподілі та перерозподілі валового внутрішнього продукту і формуються, головним чином, за рахунок їх прибутку. Основою для їхнього формування є прибутки і доходи державних підприємств, установ, організацій, населення.

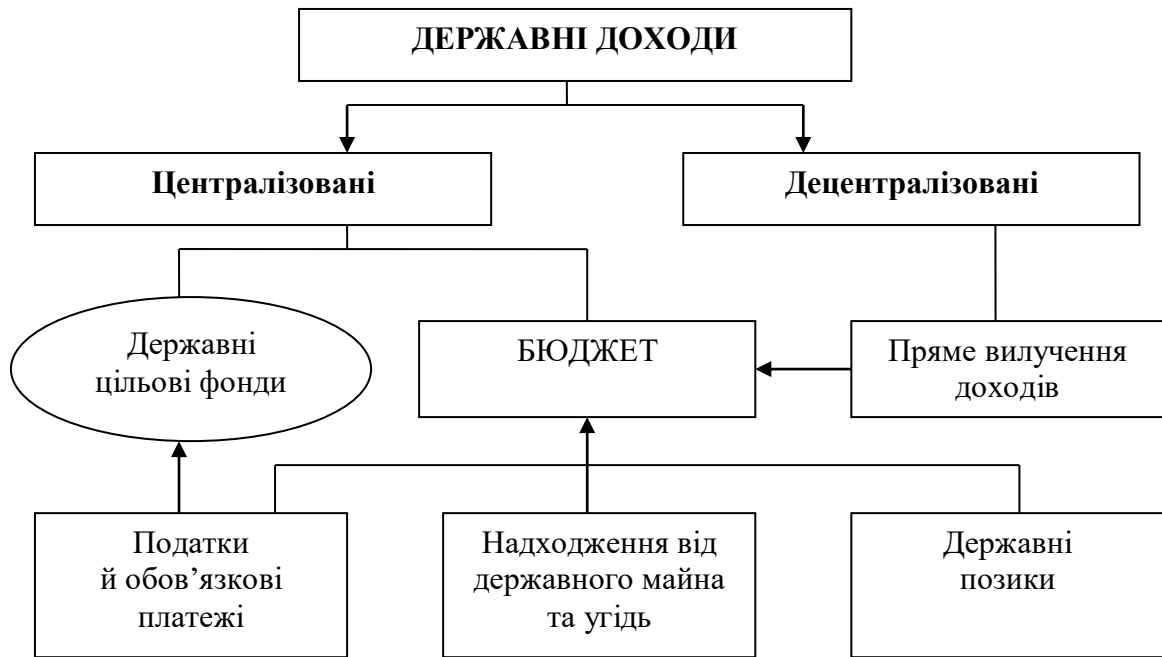

Рис. 5.2. Система державних доходів

Перерозподільні процеси, що здійснюються за допомогою державних фінансів, – це явище макрорівня, проте роль державних фінансів виявляється не меншою мірою у формах і методах мобілізації фінансових ресурсів.

Залежно від методів акумулювання фінансових ресурсів можна виокремити такі групи *державних доходів*:

- обов'язкові платежі і збори;
- добровільні надходження;
- емісія (включаючи як емісію грошей, так і кредитну емісію);
- надходження від роздержавлення та приватизації державного майна;
- державний кредит;
- надходження від зовнішньоекономічної діяльності.

Джерелами формування державних доходів можуть бути: доходи отримувані від розподілу заново створеної вартості. Тобто національного доходу; доходи, що включаються до складу фонду відшкодування (наприклад, амортизаційні відрахування); доходи від реалізації національного багатства.

Державні доходи можуть формуватися на поворотній і безповоротній основі. Поворотні доходи – це державні позики. До **безповоротних доходів** відносять доходи власне держави і доходи, які надходять від інших суб'єктів розподільних відносин на законодавчій основі.

3. Сутність, характеристика державних видатків

Державні видатки – це грошові відносини, що складаються при розподілі та використанні централізованих й децентралізованих фондів грошових ресурсів держави з метою фінансування витрат розширеного відтворення і задоволення інших суспільних потреб.

За матеріальним змістом державні видатки – це сума коштів, що витрачається державою в процесі здійснення її фінансової діяльності. Система державних видатків призначена забезпечити раціональне розміщення та ефективне використання державних коштів.

Видатки показують напрямки та цілі бюджетних асигнувань і визначаються характером досить різноманітних функцій держави, які узагальнено об'єднують, як правило, у три великі групи: політичні, економічні та соціальні функції.

До складу *видатків, пов'язаних з політичними функціями держави*, входять: утримання армії, закупівля військової техніки та обладнання, зброї; витрати на утримання державного апарату управління і влади; витрати на утримання посольств, консульств, представництв за кордоном, система внесків до міжнародних організацій тощо. Вони становлять 3-10% ВВП і 10-25% загальної суми державних видатків розвинутих країн.

До складу *видатків, пов'язаних з економічними функціями держави*, входять державні інвестиції в галузі економічної інфраструктури, субсидії приватному капіталу і державним підприємствам, видатки на зовнішньоекономічну діяльність та інші. Держава в сучасних умовах перетворилась на великого підприємця, споживача й інвестора, банкіра, позичальника й експортера капіталу. У цілому, в розвинутих країнах видатки, зумовлені економічними функціями держави, становлять 10-15% ВВП і 20-35% загальної суми державних видатків.

Важливе місце в системі державних видатків посідають *видатки на соціальні потреби* – освіту, науку, культуру, охорону здоров'я і санітарне обслуговування, соціальне страхування і забезпечення тощо. Соціальні функції сучасної держави значно розширилися, що пов'язано з об'єктивними вимогами НТР, зокрема, економічними потребами відтворення і підготовки висококваліфікованої робочої сили. Держава розвиває старі і впроваджує нові форми соціального страхування, підвищує загальноосвітній рівень населення, розширює систему професійної підготовки. Соціальні видатки називають „інвестиціями в людину”, і сьогодні вони, як правило, займають провідне місце, становлять у розвинутих країнах 15-20% ВВП і 30-50% загального обсягу державних видатків.

За роллю у суспільному виробництві розрізняють *поточні* видатки і *видатки на розвиток*. В окремих випадках це закріплюється в офіційному поділі бюджету на дві частини: поточний і капітальний бюджети.

Відповідно до *цільового призначення* видатки класифікуються за статтями витрат, наприклад, капітальні вкладення, капітальний ремонт, оплата праці, послуг, матеріалів та ін.

За *формами фінансування* розрізняють такі державні видатки: кошторисне фінансування, державне фінансування інвестицій, бюджетні кредити, державні дотації, субсидії і виплати.

Відповідно до рівня розміщення державних доходів державні видатки також поділяються на *централізовані* (з бюджету і фондів цільового призначення) і *децентралізовані* (витрати підприємств державного сектору) (рис. 5.3).

Кошторисне фінансування – забезпечення державними грошовими коштами установ і організацій соціально-культурної сфери, оборони, органів державного управління, органів правоохоронних і органів безпеки, органів судової влади і прокуратури. Вони отримують кошти на своє утримання із бюджету на підставі фінансових документів – кошторисів.

Державне фінансування інвестицій вміщує в собі державні інвестиції на основні об'єкти економічного і соціального розвитку. Фінансування капітальних вкладень із бюджету за умов ринку має свої особливості. Держава втручається в процес фінансово-кредитного забезпечення капітальних вкладень державних підприємств.

Бюджетні кредити – це фінансова підтримка державних та інших підприємств, у яких понад 50 % майна є державною власністю. Здійснюється вона з бюджетних асигнувань на поворотній і, як правило, платній основі під затверджені проекти використання коштів, що надаються як державна підтримка. Фінансову підтримку як бюджетну позику в Україні надає Міністерство фінансів на договірних засадах. Державні

позики надаються різним галузям на значно м'якших умовах, ніж це робиться комерційними установами.

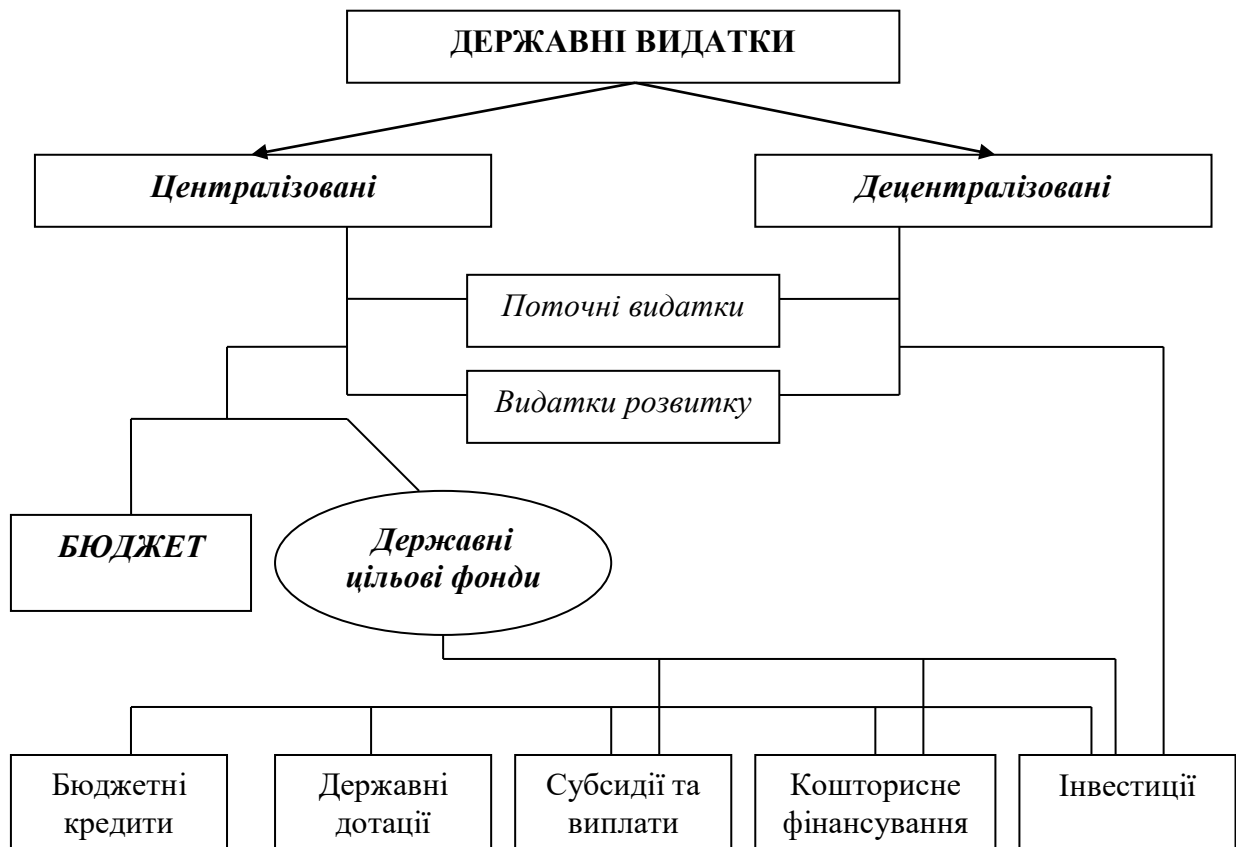

Рис. 5.3. Система державних видатків

Державні дотації – це форма бюджетного фінансування планово-збиткових підприємств, організацій і установ, які надають послуги або виробляють необхідні товари, витрати на виробництво яких перевищують ціну продажу.

До **субсидій** у вузькому значенні належать трансферти підприємствам з боку держави (у грошовій формі або у вигляді послуг, що мають грошову оцінку) на фінансування поточних витрат. До субсидій у широкому значенні відносять всі форми втручання держави в економічну діяльність, унаслідок яких змінюються ціни на товари або фактори виробництва, а отже – і умови конкуренції на користь окремих підприємств або сфер економічної діяльності. Тобто субсидією вважається будь-яка виплата держави на користь суб'єкта підприємницької діяльності, якщо ця виплата обмежується певною галуззю, певною метою економічної політики, певним регіоном, певним виробничим фактором.

Склад і напрямки використання державних видатків визначаються характером функцій держави. У сучасних умовах посилюється роль і значення управління фінансовими ресурсами, що перебувають у розпорядженні держави. **Управління державними фінансами** – це сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу держави на формування й використання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні державних органів управління.

Понад 70 % фінансових ресурсів держави становлять кошти бюджету, тому бюджетний менеджмент є центральною ланкою управління державними фінансами. Бюджетний менеджмент спрямований на управління бюджетними ресурсами в процесі їх руху на всіх етапах бюджетного процесу.

Практичне (семінарське) заняття до теми: **ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ**

План проведення заняття:

1. Державні фінанси: як складова фінансової системи держави і головна її сфера.
2. Роль, зміст, сутність та структура державних фінансів.
3. Склад, економічна сутність та методи мобілізації державних доходів і державних витратків.

Метою виконання практичного заняття: розглянути сутність і призначення державних фінансів, а також засвоїти їх склад та структуру. З'ясувати джерела та методи мобілізації державних доходів. Дослідити економічну сутність і класифікацію державних витрат.

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання

1. Державні фінанси це:

- а) складова фінансової системи держави;
- б) система грошових фондів, які сконцентровані в державі;
- в) сукупність організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави;
- г) вірної відповіді немає.

2. Централізовані фінансові ресурси – це:

- а) фінансові ресурси, які знаходяться у державному бюджеті;
- б) фінансові ресурси, які знаходяться в місцевих бюджетах;
- в) фінансові ресурси, які знаходяться у суб'єктів економічної діяльності та у населення;
- г) фінансові ресурси, які знаходяться у Державному бюджеті та позабюджетних фондах.

3. Децентралізовані фінансові ресурси – це:

- а) фінансові ресурси, які знаходяться у державному бюджеті;
- б) фінансові ресурси, які знаходяться в місцевих бюджетах;
- в) фінансові ресурси, які знаходяться у суб'єктів економічної діяльності та у населення;
- г) фінансові ресурси, які знаходяться у Державному бюджеті та позабюджетних фондах.

4. Фінансові ресурси держави це:

- а) кошти, утворені в процесі розподілу і перерозподілу частини ВВП і національного доходу;
- б) обов'язкові платежі, які створюються в процесі розподілу та перерозподілу ВВП;
- в) грошові кошти бюджетної системи України;
- г) вірної відповіді немає.

5. Що являють собою державні доходи?

- а) це загальна вартість усіх доходів;
- б) це сума коштів, що мобілізується державою, на забезпечення своєї діяльності;
- в) сукупність фінансових відносин, які пов'язані з використанням грошових фондів держави;
- г) вірної відповіді немає.

6. Що являють собою державні видатки?

- а) це прямі видатки держави і підприємств державної форми власності;
- б) це сума коштів, що витрачається державою в процесі здійснення її фінансової діяльності;
- в) сукупність фінансових відносин, які пов'язані з використанням грошових фондів держави;
- г) вірної відповіді немає.

7. Майно державних підприємств є власністю:

- а) акціонерів підприємства;
- б) держави;
- в) приватному підприємцю;
- г) колективу засновників.

8. Основним джерелом зростання та накопичення фінансових ресурсів держави є:

- а) доходи громадян;
- б) валовий національний продукт;
- в) доходи підприємств і організацій;
- г) доходи державних та муніципальних підприємств.

9. Провідною ланкою державних фінансів є:

- а) державний кредит;
- б) державний бюджет;
- в) позабюджетні фонди;
- г) місцеві бюджети.

10. При розподілі державних грошових коштів застосовують:

- а) метод фінансування;
- б) метод планування;
- в) добровільний метод мобілізації фінансових ресурсів;
- г) метод установлення нормативів і лімітів використання грошових коштів.

Самостійна робота студентів до теми:

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на зміст і склад державних фінансів. Розглянути їх структуру, сутність на призначення. Дослідити склад державних доходів і видатків, а також їх економічну сутність.

Завдання 1.

Проведіть аналіз структури та динаміки видатків державного бюджету України за поточний і два попередніх роки, використовуючи дані Міністерства фінансів України (режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense>). Проаналізуйте фактори, що впливають на структуру видатків державного бюджету України, зробіть висновки.

Завдання 2.

Проведіть аналіз структури та динаміки доходів державного бюджету України за поточний і два попередніх роки, використовуючи дані Міністерства фінансів України (режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense>). Виокремте ті фактори, що, на Вашу думку, мали найважливіший вплив у поточному році на формування доходів бюджету.

Питання для самоконтролю

1. Визначте централізовані й децентралізовані фінансові ресурси.
2. Що включає система державних надходжень?
3. Як ви розумієте загальний і спеціальний фонди державного бюджету?
4. Охарактеризуйте економічний зміст та класифікацію надходжень до державного бюджету.
5. Що включає система державних видатків?
6. Як здійснюються міжбюджетний розподіл та перерозподіл видатків бюджетів. Охарактеризуйте економічний зміст та класифікацію видатків державного бюджету.
7. Що таке поточні та капітальні видатки?

8. Якими методами та в яких формах здійснюється фінансова підтримка державних підприємств?
9. Навіщо створюється Резервний фонд Кабінету Міністрів України та яка його функціональна спрямованість?
10. В яких формах і за якими напрямками здійснюється фінансування національної економіки?
11. Визначте роль бюджету у забезпеченні економічного розвитку країни.
12. Як здійснюється бюджетне інвестування в економіку?
13. Як впливають на розвиток економіки державні дотації?
14. Охарактеризуйте шляхи фінансового оздоровлення державного сектору національної економіки.
15. Назвіть методи державного регулювання економічного розвитку підприємств і організацій, яким надаються переваги в економіці України.
16. Якими фінансовими ресурсами розпоряджається держава?
17. Яким чином впливає рівень централізації фінансових ресурсів на макроекономічні показники?
18. За якими принципами і на основі якого законодавства діють бюджетна система й бюджетний устрій України?
19. У чому полягає економічна сутність державних фінансів?
20. Які ланки включають державні фінанси?
21. Яким чином держава може впливати на розподіл фінансових ресурсів?
22. Охарактеризуйте склад і структуру державних фінансів.
23. У чому полягає сутність поняття «Державні доходи»?
24. Охарактеризуйте джерела і методи формування державних доходів.
25. Розкрийте соціально-економічну сутність державних витрат.
26. У чому полягають відмінності між поточними витратами і витратами розвитку?
27. Які існують форми фінансування державних витрат?
28. Як державні витрати пов'язані з функціями держави?

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Опитування з даної теми згідно питань для самоконтролю, а також проаналізувати склад і структуру державних фінансів.

По одній з обраних тем підготуйте реферат.

Теми рефератів

1. Склад і зміст державних фінансів України.
2. Державні фінанси у системі макроекономічного регулювання.
3. Стратегія економічної і соціальної політики України.
4. Теорія і практика використання державних гарантій за умов транзитивної економіки.

Список рекомендованої літератури.

1. Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П. Фінанси: навч. посіб. в 2-х частинах / за заг. ред. В.Г. Баранової. Одеса: Атлант, 2015. 344 с.
2. Василик О. Д. Теорія фінансів: Навчальний посібник. К.: ЦУЛ 2005. 480 с.
3. Василик О. Д., Павлюк К. В. Державні фінанси України: Підручник. К.: НІОС. 2002. 608 с.
4. Вдовенко Л. О., Сушко Н. М., Фаюра Н. Д. Фінанси: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 4-16.
5. Венгер В. В. Фінанси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр учбової літератури, 2009. С. 17-24.
6. Данилов О. Д., Серебрянський Д.М. Фінанси у запитаннях і відповідях: навч. посіб. 2-ге вид. перероб та допов. К. : НУДПСУ. 2008. С. 17-34.

7. Оспіщев В. І. Фінанси: навч. посіб. Рекомендовано МОН. Вид. 2, 2008. 366 с.
8. Романенко О. Р. Фінанси: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 312 с.
9. Фінанси: навчальний посібник [Електронний ресурс] / І. В. Журавльова, О. В. Гаврильченко, О. П. Полтініна та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 135-153.
10. Онищенко В. О., Бережна А. Ю., Птащенко Л. О., Чичкало-Кондрацька І. Б. Фінанси (державні, корпоративні, міжнародні) [підручник] / За ред. В.О. Онищенка. К. : «Центр учбової літератури», 2015. 600 с.

Тема 6. ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА

Навчальна мета заняття: розглянути сутність, функції та класифікацію податків, проаналізувати основи побудови податкової системи України та дати характеристику основним прямим та непрямим податкам.

Навчальні питання:

1. Соціально-економічна сутність і функції податків в економіці держави.
2. Основи класифікації податків та принципи і методи оподаткування.
3. Принципи побудови податкової системи України.
4. Податкова політика держави.

1. Соціально-економічна сутність і функції податків в економіці держави

Економічна сутність податків виявляється в грошових відносинах, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами з приводу примусового вилучення частини створеної вартості і формування фонду фінансових ресурсів держави.

Економічну категорію «податок» слід розглядати в таких аспектах:

- за економічною сутністю;
- формою прояву;
- з організаційно-правового боку.

Економічна сутність податків виявляється в грошових відносинах, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами з приводу примусового вилучення частини створеної вартості й формування фонду фінансових ресурсів держави. Матеріальною основою податків є реальна сума грошових коштів, що мобілізуються державою.

Конкретними формами прояву категорії податку є види податкових платежів, які встановлюються законодавчими органами влади.

З організаційно-правового боку податок – це обов'язковий платіж, який надходить у бюджетний фонд у визначених законом розмірах і встановлені строки.

У сучасній фінансовій науці та податковому законодавстві використовуються три основні терміни, якими позначаються платежі державі – *плата, відрахування, податок*. Розглянемо відмінності між ними.

Плата передбачає певну еквівалентність відносин платника з державою. Прикладами плати є державне мито, збори за спеціальне використання природних ресурсів, за забруднення навколишнього середовища, рентні платежі, плата за торговельний патент на деякі різновиди підприємницької діяльності. **Відрахування** передбачає цільове призначення платежів. Воно може бути або частковим, тобто встановленим згідно з економічним змістом платежів, або повним, коли кошти у повному обсязі використовуються лише за цільовим призначенням. Отже, за своєю сутністю плата та інший **обов'язковий платіж** – це обов'язковий, безповоротний платіж до бюджетів відповідного рівня, який має відплатний, компенсаційний характер і вноситься регулярно або у зв'язку з наданням державою платникові певної послуги чи певних прав.

Податки насамперед – це сукупність фінансових відносин, що складаються в процесі перерозподілу ВВП з метою створення централізованого державного фонду для фінансування

суспільних функцій. **Податки – це обов’язкові платежі, що сплачуються на користь держави юридичними та фізичними особами.**

Податки – одне з основних джерел прибутку держави. Сплата податків – основна форма взаємовідносин фізичних і юридичних осіб із державою, пряме зобов’язання громадян перед нею.

Функціями податкової системи є:

- **розподільча** – розподіляє створений чистий прибуток між суб’єктами економічної діяльності;
- **фіскальна** – формує доходну частину державного і місцевих бюджетів, державні і місцеві прибутки;
- **регулююча** – регулює рівень прибутків суб’єктів економічної діяльності.

Об’єкт оподаткування – прибуток або майно, стосовно якого обчислюються податки.

Суб’єкт податку (або платник податку) – фізична або юридична особа, на яку законом покладено обов’язок сплачувати податок.

Джерело сплати податку – виступає дохід суб’єкта оподаткування з якого сплачується податок (прибуток, заробітна плата).

Податковий період – термін, за який відбувається нарахування і сплата податків.

Одиниця оподаткування – це одиниця виміру об’єкта оподаткування (фізична чи грошова). Наприклад, одиниця виміру земельної ділянки, одиниця потужностей двигуна транспортного засобу, одиниця доходу.

Податкова ставка – це встановлена величина податку на одиницю оподаткування.

Податкові пільги – повне або часткове звільнення від податків для певних категорій платників.

Ставка податку — це законодавче встановлена величина податку на одиницю виміру бази оподаткування. Існують два підходи до встановлення податкових ставок:

- *універсальний* – встановлюється єдина для всіх платників ставка;
- *диференційований* – встановлюється кілька ставок податку.

Податкова квота — частка податку в доході платника. Вона характеризує рівень оподаткування і може бути як в абсолютному, так і у відносному вимірах. У податковій справі податкові квоти законодавче не встановлюються.

2. Основи класифікації податків та принципи і методи оподаткування

Класифікація податків за певними ознаками:

- за формою оподаткування;
- за економічним змістом об’єкта оподаткування;
- залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки;
- за методом справляння;
- за способом утримання;
- в залежності від розміру ставок;
- в залежності від напряму використання.

За формою оподаткування всі податки поділяються на прямі і непрямі (опосередковані).

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платника, який сплачує їх до бюджету держави і обсяг таких податків залежить від розмірів об’єкта оподаткування (податкової бази). Прямі податки в своїй основі мають або особистість, або доходи, незалежно від джерел, або майно, незалежно від доходів. Виходячи з цього, *прямі податки поділяють на дві підгрупи: особисті і реальні*. Різниця між ними полягає в пріоритетності платника і об’єкта оподаткування. При особистому оподаткуванні первинним явищем виступає платник, а вторинним – об’єкт оподаткування. При реальних податках первинним виступає об’єкт оподаткування, а вторинним платник.

Особисті податки – це податки, які встановлюються персонально для конкретного платника і залежать від його доходів (податок на прибуток, податок на промисел, податок на доходи фізичних осіб).

Реальні податки – це податки, які передбачають оподаткування майна, виходячи із зовнішніх ознак; платниками виступають власники цього майна незалежно від їх доходів (податок на майно).

Прямі податки сприяють такому розподілу податкового тягара, за якого більше платять ті члени суспільства, котрі мають вищі доходи. Такий принцип оподаткування більшістю економістів світу визнається найсправедливішим.

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів і послуг, їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів, причому, конкретні платники податків не завжди є їхніми носіями (податок на додану вартість, мито, акцизний збір). Непрямі податки встановлюються в цінах товарів і послуг, їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів.

Формально непрямі податки справляються по пропорційних ставках. Кожний фактичний платник податку сплачує при купівлі товару однакову суму податку, незалежно від отриманого доходу.

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на три групи: податки на доходи, споживання і майно.

Податки на доходи стягуються з доходів фізичних та юридичних осіб. Об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток або валовий дохід підприємства. **Податки на споживання** сплачуються не під час отримання доходів, а при їх використанні. Вони справляються у формі непрямих податків. **Податки на майно** встановлюються щодо рухомого чи нерухомого майна, що перебуває у власності юридичної чи фізичної особи.

Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні та місцеві

Загальнодержавні податки встановлюють вищі органи влади. Їх стягнення є обов'язковим на всій території країни, незалежно від того, до якого бюджету вони зараховуються.

Місцеві податки і збори встановлюються місцевими органами влади та управління.

Згідно з Податковим кодексом України систему оподаткування складають:

- загальнодержавні податки і збори;
- місцеві податки і збори.

Загальнодержавні податки

1. Податок на прибуток підприємств
2. Податок на доходи фізичних осіб
3. Податок на додану вартість
4. Акцизний податок
5. Екологічний податок
6. Плата за користування надрами
7. Плата за землю (фізичні особи)
8. Державне мито
9. Рентна плата

Загальнодержавні збори

1. Збір за першу реєстрацію транспортного засобу
2. Збір за користування радіочастотним ресурсом України
3. Збір за спеціальне використання води
4. Збір за спеціальне використання лісових ресурсів
5. Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства

6. Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками.
7. Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.
8. Плата за використання інших природних ресурсів.

Місцеві податки

1. Податок на майно.
2. Єдиний податок.

Місцеві збори

1. Збір за місця для паркування транспортних засобів
2. Туристичний збір

Місцеві податки і збори, механізм сплати та порядок їх сплати визначається сільськими, селищними, міськими радами відповідно до вищенаведеного переліку і в межах граничних розмірів ставок, установлених законами України. Виключення становить збір за проїзд на територіях прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон, який встановлюється обласними радами.

За методом справляння податки бувають: розкладні та квотарні, або окладні.

Розкладні податки – це історична форма справляння податків. Вона відповідала низькій податковій техніці. Механізм оподаткування був наступним: спочатку уряд визначав загальну суму податкових надходжень, яка необхідна була для фінансового забезпечення функціонування держави, потім ця сума розподілялась між адміністративними одиницями залежно від обраного масштабу. Пізніше уряд адміністративної одиниці доводив до кожного платника відповідну суму нарахованого податку.

За **квотарних, або окладних податків** для кожного платника нарахована до сплати сума податку визначається залежно від обсягу податкової бази, або об'єкта оподаткування, і ставок (квот) податку.

Розрізняють три способи утримання податків:

- біля джерела отримання доходу;
- на підставі декларації;
- на підставі платіжного повідомлення.

Перший спосіб – використовується в процесі стягнення податків і зборів із заробітної плати і доходів громадян від здійснення трудових обов'язків.

Другий спосіб – стягнення податків на підставі декларації передбачає надання платниками даних про фактичні розміри об'єкта оподаткування. При цьому існують значні можливості для ухилення від сплати податків.

Стягнення податків на підставі платіжного повідомлення здійснюється лише у випадках, коли платник має сплатити суму нарахованих йому відповідними органами податків (наприклад, розрахунок сум земельного податку в сільській місцевості здійснюється фахівцями сільських Рад народних депутатів).

В залежності від розміру ставок податків розрізняють:

- пропорційні податки – стягуються за стабільною ставкою незалежно від величини об'єму оподаткування (податок на прибуток підприємств, ПДВ);
- прогресивні податки – ставки їх збільшуються відповідно до зростання об'єкта оподаткування (податок на доходи фізичних осіб).

В залежності від напрямку використання податки поділяють на загальні та цільові (спеціальні)

Загальні податки – це податки, які не мають цільового призначення і використовуються на загальнодержавні заходи (утримання органів управління, обороні країни та ін.). До них можна віднести податок на прибуток, ПДВ, прибутковий податок з доходів громадян, акцизний збір тощо.

Цільові (спеціальні) податки – це податки, які встановлюють для фінансування спеціальних заходів. Так, податок на землю використовується для фінансування витрат, пов'язаних з раціональним використанням та охороною земель, підвищенням їх родючості, введенням державного земельного кадастру, землевпорядкування та ін.

3. Принципи побудови податкової системи України

Систему оподаткування становлять сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, що справляються у визначеному законами України порядку.

Встановлення і скасування податків і зборів, а також пільг їх платникам є прерогативою Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад у відповідності до законів України про оподаткування.

Податки – одне з основних джерел прибутку держави. Це завжди компроміс між потребами бюджету і можливостями виробників. Сплата податків – основна форма взаємовідносин фізичних і юридичних осіб із державою, пряме зобов'язання громадян перед нею.

Принципи побудови податкової системи України:

Принципами побудови податкової системи, згідно з Податковим кодексом України (2010 р.) є:

1. **принцип загальності оподаткування** – за ним кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені ПКУ, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є згідно з Кодексом;
2. **принцип презумпції правомірності рішень платника податку** – він починає працювати коли норма закону припускає неоднозначне трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, унаслідок чого є можливість прийняття рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;
3. **принцип фінансової достатності** – за яким установа податків та зборів відбувається з урахуванням необхідності досягнення збалансованості видатків бюджету з його надходженнями;
4. **принцип економічності оподаткування** – податки та збори мають уводитися, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;
5. **принцип нейтральності оподаткування** – установа податків та зборів має відбуватися в спосіб, який не впливає на збільшення чи зменшення конкурентноздатності платника податків;
6. **рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації;**
7. **принцип соціальної справедливості** – податки встановлюють виходячи із платоспроможності платників;
8. **принцип стабільності** – забороняється змінювати будь-які елементи податків та зборів пізніше, ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, у якому будуть діяти нові правила та ставки;
9. **принцип рівномірності та зручності сплати** – строки сплати податків і зборів мають установлювати виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення видатків бюджету та зручності сплати їх платниками.

4. Податкова політика держави

Проявом податкової політики держави на практиці є податкова система.

Взаємозв'язок між податковою політикою і податковою системою може бути визначений так: метою оподаткування є вилучення ресурсів із сфери приватного використання; податкова політика спрямовується так, аби провести це вилучення з найменшою шкодою для економіки країни і соціальної сфери.

Організація оподаткування має значний вплив на суспільне життя. Податки в руках одних управлінців можуть бути знаряддям та інструментом стабілізації та економічного процвітання в державі, а в руках інших — засобом нестабільності та економічного саморуйнування.

Податкова політика — це діяльність держави у сферах запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави.

Державні структури повинні провадити таку податкову політику, яка має оптимально поєднувати інтереси держави і платників податків. Про оптимальність із погляду платників можна сказати словами французького економіста Леруа Больє: «Найкращий податок — то найменший податок».

Успішне проведення податкової політики можливе за умови наукового поєднання таких критеріїв:

- фінансової достатності;
- економічної ефективності;
- соціальної справедливості;
- стабільності;
- гнучкості.

Гнучкість податкової політики передбачає, що коли податковий тиск на суб'єктів господарювання призводить до згорання виробництва, податкова система перебудовується на зменшення податкового тиску в інтересах виробника.

Стабільність податкової політики означає, що податкова система будується на чіткому визначенні об'єктів оподаткування, а нормативи оподаткування або обов'язкових платежів не змінюються протягом бюджетного року. Запровадження нових розмірів і нормативів оподаткування не має зворотної сили, а пільги за податками надаються з моменту введення закону про оподаткування в дію.

Система пільг щодо оподаткування має стимулювати виробництво й інвестування, адже практично ті кошти, які мали б бути зараховані в бюджет, залишаються у виробника, що є своєрідним бюджетним фінансуванням.

Податкову політику необхідно реформувати шляхом послаблення податкового тиску щодо тих, хто сплачує податки, а не ухиляється так чи інакше від сплати. Насамперед необхідно треба зменшити кількість податків, тому що наше законодавство переобтяжене ними.

Формуючи свою податкову політику, держава шляхом збільшення або скорочення державної маси податкових надходжень, зміни форми оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої соціальної політики. Організація оподаткування має значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу і технічного оновлення виробничого потенціалу держави.

Практичне (семінарське) заняття: **ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА**

План проведення заняття:

1. Сутність, призначення та функції податків. Класифікація податків.
2. Основні види податків та механізмів їх обчислення.
3. Податкова система України.
4. Податкова політика: поняття та її напрямки.

Мета виконання практичного заняття: розглянути сутність, функції та класифікацію податків, проаналізувати основи побудови податкової системи України та дати характеристику основним прямим та непрямим податкам.

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання

1. Податки - це:

- а) сукупність зборів, що вносяться до державного бюджету й інших цільових фондів;
- б) певна сума, яку сплачує кожен мешканець держави за її послуги;
- в) дохід або майно, по відношенню до якого визначається обсяг сплати;
- г) вірної відповіді немає.

2. Розмір прямих податків залежить:

- а) від споживання товарів;
- б) від масштабів об'єкта оподаткування;
- в) від використання доходів;
- г) вірної відповіді немає.

3. Принцип загальності оподаткування вимагає:

- а) сплачувати податки мають учасники економічного процесу;
- б) кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені податки та збори, платником яких вона є згідно з Кодексом;
- в) сплата податків не повинна стримувати процес розвитку суб'єктів економічного життя;
- г) вірної відповіді немає.

4. Непрямі податки платить:

- а) більше той, хто має більші доходи;
- б) більше той, хто більше споживає;
- в) той, у кого у власності перебуває майно;
- г) вірної відповіді немає.

5. Суб'єкт оподаткування:

- а) це та фізична чи юридична особа, яка безпосередньо його сплачує;
- б) вказує на те, що оподатковується тим чи іншим податком у платника;
- в) передбачає певну еквівалентність відносин платника з державою;
- г) вірної відповіді немає.

6. Принцип соціальної справедливості вимагає:

- а) податки встановлюють виходячи із платоспроможності платників;
- б) сплачувати податки повинні обов'язково всі учасники економічного процесу;
- в) сплата податків не повинна стримувати процес розвитку суб'єктів підприємництва;
- г) вірної відповіді немає.

7. Податкова система:

- а) сукупність взаємопов'язаних податків і платежів;
- б) діяльність платників і податкової служби щодо внесення податків та податкових платежів до бюджету;
- в) цілеспрямована діяльність держави у сфері встановлення та стягування податків;
- г) вірної відповіді немає.

8. Суми, отримані від місцевих податків і зборів зараховуються у:

- а) державний бюджет;
- б) місцеві бюджети;
- в) бюджети суб'єктів економічної діяльності;
- г) вірної відповіді немає.

9. Суми, отримані від загальнодержавних податків і зборів зараховуються у:

- а) державний бюджет;
- б) місцеві бюджети;

- в) бюджети суб'єктів економічної діяльності;
- г) вірної відповіді немає.

10. Контроль за правильністю та своєчасністю сплати податків до бюджету здійснюють:

- а) митні органи;
- б) Національний банк;
- в) податкова служба;
- г) вірної відповіді немає.

11. Принципи побудови податкової системи:

- а) пропорційність сплати податків в залежності від рівня доходів або від розміру майна;
- б) принцип фіскальної достатності;
- в) недопущення податкової дискримінації;
- г) принцип стабільності.

12. За економічним змістом податки – це:

- а) фінансові відносини;
- б) грошові відносини;
- в) кредитні відносини;
- г) господарські відносини.

13. Податкова система України включає :

- а) державні податки і збори;
- б) державні та місцеві податки і збори, відрахування і внески до цільових фондів;
- в) державні та місцеві податки і збори, амортизаційні відрахування державних підприємств;
- г) вірної відповіді немає.

14. До загальнодержавних податків та інших обов'язкових платежів відносять:

- а) акцизний податок;
- б) податок на нерухоме майно;
- в) податок на прибуток підприємств;
- г) єдиний податок.

15. До місцевих податків і зборів відносять:

- а) податок на нерухоме майно;
- б) туристичний збір;
- в) податок на прибуток підприємств;
- г) плата за землю.

16. Хто є дійсним платником ПДВ та акцизного збору:

- а) виробник товару;
- б) торговельне підприємство;
- в) споживачі товарів та послуг;
- г) всі відповіді правильні?

17. Назвіть податок, скасований унаслідок прийняття Податкового кодексу:

- а) податок на промисел;
- б) акцизний збір;
- в) єдиний податок;
- г) фіксований сільськогосподарський податок.

18. Забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу – це сутність принципу:

- а) загальності оподаткування;
- б) рівності всіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації;
- в) соціальної справедливості;

г) єдиного підходу до встановлення податків і зборів.

19. Установлення податків і зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями – це сутність принципу:

- а) економічності оподаткування;
- б) фінансової достатності;
- в) нейтральності оподаткування;
- г) урівноваженості інтересів держави та платника.

20. Кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені податковим законодавством податки – це сутність принципу:

- а) рівності всіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації;
- б) соціальної справедливості;
- в) єдиного підходу до встановлення податків і зборів;
- г) загальності оподаткування.

Тестове завдання № 2

До кожного із перелічених визначень доберіть відповідний термін або поняття:

1) Податки	1) Податки які встановлюються безпосередньо щодо платника, який сплачує їх до бюджету держави і обсяг таких податків залежить від розмірів об'єкта оподаткування (податкової бази).
2) Податкова система	2) Частка податку в доході платника. Вона характеризує рівень оподаткування і може бути як в абсолютному, так і у відносному вимірах.
3) Податкова політика	3) Це законодавче встановлена величина податку на одиницю виміру бази оподаткування. Існують два підходи до встановлення податкових ставок:
4) Податкові канікули	4) Дохід суб'єкта оподаткування з якого сплачується податок (прибуток, заробітна плата).
5) Податкові пільги	5) Фізична або юридична особа, на яку законом покладено обов'язок сплачувати податок.
6) Податковий контроль	6) Обов'язкові платежі, що сплачуються на користь держави юридичними та фізичними особами.
7) Об'єкт оподаткування	7) Плата передбачає певну еквівалентність відносин платника з державою.
8) Суб'єкт оподаткування	8) Одиниця виміру об'єкта оподаткування (фізична чи грошова). Наприклад, одиниця виміру земельної ділянки, одиниця потужностей двигуна транспортного засобу, одиниця доходу.
9) Прямі податки	9) Прибуток або майно, стосовно якого обчислюються податки.
10) Плата	10) Сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, що справляються у визначеному законами України порядку.
11) Джерело податку	11) Діяльність держави у сферах запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави.
12) Одиниця оподаткування	12) Певний період часу, протягом якого платнику надається пільга у вигляді звільнення від сплати податку.
13) Ставка податку	13) Спеціалізований контроль з боку державних органів за дотримання податкового законодавства, правильністю

	нарахування, повнотою і своєчасністю сплати податків та інших обов'язкових платежів юридичними і фізичними особами.
14) Податкова квота	14) Повне або часткове звільнення платників податків сплачувати податки відповідного до чинного законодавства.
15) Податковий період	15) Термін, за який відбувається нарахування і сплата податків.

II. ПРАВИЛЬНО / НЕПРАВИЛЬНО

Визначте правильні (П) та неправильні наведені твердження.

1. За рахунок податків держава утворює фонд грошових коштів.
2. Податок з обороту та податок з продажу відносяться до прямих податків.
3. Податки виконують розподільну і контрольну функції.
4. Податки, що встановлюються в цінах товарів називаються загальнодержавними.
5. Ставки податку, які знижуються по мірі росту розміру доходу чи майна називаються регресивними.
6. Збільшення ставок податків завжди веде до зростання доходів бюджету держави.
7. Доходи фізичних осіб оподатковуються за ставкою 18 %.
8. Ставка податку на прибуток складає 20 %.
9. А. Лаффер є основоположником класичної податкової теорії.
10. Екологічний податок відносять до місцевих податків.
11. Податок на додану вартість – це універсальний акциз.
12. Податкова ставка – це частка окремого податку чи загальної суми податків, сплачених платником, у його доходах.
13. Фіксований сільськогосподарський податок – це загальнодержавний податок.
14. Ставка податку на додану вартість складає 20 %.

III. СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІ СХЕМИ

Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Система оподаткування України

Оподаткування юридичних осіб				Оподаткування фізичних осіб
Непрямі податки	Прямі податки	Внески в державні цільові фонди	Інші податки, збори, платежі	
?	?	?	?	?

IV. ЗАДАЧІ

Теоретичні відомості Законом України «Про податок на додану вартість» (зі змінами та доповненнями) передбачено, що:

податкове зобов'язання – загальна сума податку, одержана (нарахована) платником податку у звітному періоді;

податковий кредит – сума, на яку платник податку має право зменшити податкове зобов'язання звітного періоду;

бюджетне відшкодування – сума, що підлягає поверненню платнику з бюджету в зв'язку з надмірною сплатою податку.

Застосовується дві ставки оподаткування: **20%, 7%, 0%.**

Платник податку зобов'язаний надати покупцеві Податкову накладну, яка виписується у двох екземплярах, копія залишається у продавця товару. Суми податку, що

підлягають сплаті до бюджету або відшкодуванню, визначаються як різниця між загальною сумою податкових зобов'язань, що виникли в зв'язку з продажем товарів (робіт, послуг) протягом звітного періоду.

Приклади розв'язання задач

Задача № 1. Ціна виробу 270 гривень. Знайти ПДВ.

Розв'язання: При розрахунку ПДВ виробник продукції додає до вартості своїх товарів 20% /100%,

$\text{ПДВ} = (C \times 20\%) / 100\%$, де C – ціна виробу

$$\text{ПДВ} = (270 \times 20\%) / 100\% = 54 \text{ грн.}$$

Задача № 2. Ціна виробу 340 гривень з урахуванням ПДВ. Знайти суму ПДВ.

Розв'язання: Якщо необхідно зворотнім шляхом виділити «ПДВ в тому числі», використовується відношення 20%/120%

$\text{ПДВ} = (C \times 20\%) / 120\%$, де C – ціна виробу

$$\text{ПДВ} = (340 \times 20\%) / 120\% = 57 \text{ грн.}$$

Задача № 3. Підприємство для виготовлення меблів придбало матеріалів на суму 5000 грн (з урахуванням ПДВ), а вартість виготовленої та реалізованої продукції складає 9000 грн (з урахуванням ПДВ). Визначте суму податкового зобов'язання. Визначте суму ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету.

Розв'язання:

1. Податковий кредит для виготовлення меблів складає:

$$\text{ПДВ} = (5000 \times 20\%) / 120\% = 833 \text{ грн.}$$

2. Податкове зобов'язання:

$$\text{ПДВ} = (9000 \times 20\%) / 120\% = 1500 \text{ грн.}$$

3. ПДВ в бюджет = ПЗ - ПК

$$\text{ПДВ} = 1500 - 833 = 667 \text{ грн.}$$

Задача № 4. Визначити суму ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету за вересень поточного року на основі наведених даних:

- 1) Реалізовано товарів на суму 2400 грн.
- 2) Придбано товарів на суму 3000 грн.

Розв'язання:

1. Податкове зобов'язання з ПДВ у податковому періоді становить:

$$\text{ПЗ} = 2400 \times 20 / 120 = 400 \text{ грн.}$$

2. Визначимо податковий кредит з ПДВ у податковому періоді:

$$\text{ПК} = 3000 \times 20 / 120 = 500 \text{ грн.}$$

3. Сума податку на додану вартість, що підлягає сплаті в бюджет за вересень поточного року дорівнює:

$$\text{ПДВ} = \text{ПЗ} - \text{ПК ПДВ} = 400 - 500 = -100 \text{ грн.}$$

Від'ємне значення величини ПДВ свідчить про те, що підприємство має право на отримання бюджетного відшкодування в розмірі 100 грн. на протязі 30 календарних днів, що настають за останнім днем граничного терміну подання декларації

Розв'язати наступні задачі:

Задача 1.

Розрахувати суму податкового зобов'язання по податку на додану вартість.

Вихідні дані:

Підприємство відвантажило покупцям готової продукції на суму 19560 грн. (в т.ч. ПДВ), виконало робіт та послуг на суму 17500 грн. (в т.ч. ПДВ).

Задача 2.

Розрахувати суму податкового кредиту по податку на додану вартість.

Вихідні дані:

Підприємство за звітний період придбало товарно-матеріальних цінностей для основного виробництва на суму 65900 грн. (в т.ч. ПДВ), робіт і послуг на суму 23500 грн. (в т.ч. ПДВ).

Задача 3.

Визначити суму податкового зобов'язання (податкового кредиту) по податку на додану вартість.

Вихідні дані:

За звітний місяць на підприємстві відбулися наступні господарські операції:

- 1) Придбано товару на суму 120000 грн. (в т.ч. ПДВ).
- 2) Продано товару на суму 237000 грн. (в т.ч. ПДВ).
- 3) Виконано робіт, послуг на суму 8900 грн. (в т.ч. ПДВ).
- 4) Реалізовано продукції на суму 318100 грн. (в т.ч. ПДВ).
- 5) Придбано товарно-матеріальних цінностей для основного виробництва – 7200 грн. (в т.ч. ПДВ).

Задача 4.

Працівнику у квітні поточного року, була нарахована заробітна плата в розмірі 10000 грн. На 1 січня цього року підприємство є його офіційним місцем його роботи. Визначте суму податку з доходів фізичних осіб.

Задача 5.

Валовий дохід підприємства „Квітень” становить 64500 тис. грн. за звітний період, валові витрати – 45600 тис. грн., сума амортизаційних відрахувань складає 2750 тис. грн. Визначте суму податку на прибуток за звітний період.

Задача 6.

Розрахувати суму податкового зобов'язання по податку на додану вартість.

Вихідні дані:

Підприємство відвантажило покупцям готової продукції на суму 19560 грн. (в т.ч. ПДВ), виконало робіт та послуг на суму 17500 грн. (в т.ч. ПДВ).

Задача 7.

Розрахувати суму податкового кредиту по податку на додану вартість.

Вихідні дані:

Підприємство за звітний період придбало товарно-матеріальних цінностей для основного виробництва на суму 65900 грн. (в т.ч. ПДВ), робіт і послуг на суму 23500 грн. (в т.ч. ПДВ).

Самостійна робота студентів до теми **ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА**

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на економічну сутність податків і зборів. Розглянути податки як економічну та історичну категорію й правовий феномен. Засвоїти класифікація податків та зборів, їх функції, суспільний зміст і матеріальна основа. Дослідити основи побудови податкової системи України та дати характеристику основним прямим та непрямим податкам.

Задачі для самостійного вирішення

Закріпити знання отримані у процесі вивчення даної теми і навчитися розв'язувати задачі.

Приклад розв'язання задач:

Розрахунок податку на додану вартість передбачає співставлення сум податкового зобов'язання та податкового кредиту.

Податкове зобов'язання - сума коштів, яку платник податків, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок на підставі, в порядку та строки, визначені податковим законодавством (у тому числі сума коштів, визначена платником податків у податковому векселі та не сплачена в установленій законом строк).

Податковий кредит - сума, на яку платник податку на додану вартість має право зменшити податкове зобов'язання звітного (податкового) періоду.

Задача 1. Визначити величину ПДВ, який підлягає сплаті в бюджет, або величину бюджетного відшкодування за таких умов:

- 1) відвантажено продукції за контрактом № 18 на суму 30000 грн. (у т.ч. ПДВ);
- 2) перераховано постачальнику за одержану продукцію – 120000 грн. (у т.ч. ПДВ);
- 3) придбано товару за контрактом № 5 у постачальника – 48000 грн. (у т.ч. ПДВ).

Розв'язання: $\text{ПДВ} = ((30000 + 120000 - 48000) \times 20\%) / 120\% = 17000 \text{ грн.}$

Задача 2. Визначити величину ПДВ, який підлягає сплаті в бюджет, або величину бюджетного відшкодування за таких умов (в т.ч. ПДВ):

- 1) одержано передплату від покупця згідно контракту – 50000 грн.;
- 2) відвантажено продукції за контрактом на суму – 60000 грн.;
- 3) отримано аванс від покупця згідно договору – 18000 грн.;
- 4) придбано матеріалів від постачальника, згідно контракту на суму – 24000 грн.

Розв'язання: $\text{ПДВ} = (50000 + 60000 + 18000 - 24000) \times 20\% / 120\% = 17333 \text{ грн.}$

Задача 3. Визначити величину ПДВ, який підлягає сплаті в бюджет або величину бюджетного відшкодування за таких умов:

- 1) придбано товару за контрактом № 34 в постачальника на суму – 60000 грн.;
- 2) придбано сировину згідно договору № 83 у постачальника на суму – 18000 грн.;
- 3) відвантажено продукції за контрактом № 26 на суму 90000 грн. (у т.ч. ПДВ);
- 4) отримана передплата від покупця згідно контракту № 108 на суму 45000 грн.

Розв'язання: $\text{ПДВ} = ((90000 - 60000 - 18000 + 45000) \times 20\%) / 120\% = 9500 \text{ грн.}$

Задача 4. Визначити величину ПДВ, який підлягає сплаті в бюджет або величину бюджетного відшкодування за таких умов:

- 1) одержано передплату за контрактом № 15 – 70000 грн.;
- 2) відвантажено продукції за контрактом № 12 – 150000 грн.;
- 3) придбано сировини згідно договору від постачальника на суму 100000 грн.

Розв'язання: $\text{ПДВ} = ((150000 + 70000 - 100000) \times 20\%) / 120\% = 20000 \text{ грн.}$

Задача 5. Підприємство придбало товари на суму 2400 грн. у т.ч. ПДВ та отримало від продавця податкову накладну.

Розв'язання: У ціні товару вже «сидить» податковий кредит (вхідний ПДВ), який складає 400 грн. Ця сума вказана у податковій накладній. Вартість товару без ПДВ складає 2000 грн. Підприємство формує свою ціну товару для подальшої реалізації. Для цього воно робить націнку на товар. Припустимо, націнка складає 500 грн.

Ціна реалізації без ПДВ дорівнює $2000 + 500 = 2500 \text{ грн.}$ Тепер на цю ціну необхідно нарахувати податкове зобов'язання 20%. $2500 \times 20\% = 500 \text{ грн.}$ Ціна реалізації з ПДВ складає $2500 + 500 = 3000 \text{ грн.}$

Отже маємо:

Податковий кредит (вхідний ПДВ) – сума, яку підприємство отримало у ціні товару, складає 400 грн.

Податкове зобов'язання (вихідний ПДВ) – сума, яку підприємство нарахувало на свою ціну товару, складає 500 грн.

Податок на додану вартість для сплати до бюджету складає $500 - 400 = 100$ грн.

Задача 6. Розрахувати суму податкового зобов'язання по податку на додану вартість.

Вихідні дані: Підприємство відвантажило покупцям готової продукції на суму 19560 грн. (в т.ч. ПДВ), виконало робіт та послуг на суму 17500 грн. (в т.ч. ПДВ).

Розв'язання:

Задача 7. Розрахувати суму податкового кредиту по податку на додану вартість.

Вихідні дані: Підприємство за звітний період придбало товарно-матеріальних цінностей для основного виробництва на суму 65900 грн. (в т.ч. ПДВ), робіт і послуг на суму 23500 грн. (в т.ч. ПДВ).

Розв'язання:

Задача 8. Визначити суму податкового зобов'язання (податкового кредиту) по податку на додану вартість.

Вихідні дані:

За звітний місяць на підприємстві відбулися наступні господарські операції:

- 1) Придбано товару на суму 120000 грн. (в т.ч. ПДВ).
- 2) Продано товару на суму 237000 грн. (в т.ч. ПДВ).
- 3) Виконано робіт, послуг на суму 8900 грн. (в т.ч. ПДВ).
- 4) Реалізовано продукції на суму 318100 грн. (в т.ч. ПДВ).
- 5) Придбано товарно-матеріальних цінностей для основного виробництва – 7200 грн. (в т.ч. ПДВ).

Розв'язання:

Задача 9. Ціна виробу 420 гривень. Знайти ПДВ.

Розв'язання:

Задача 10. Ціна виробу 3120 гривень з урахуванням ПДВ. Знайти суму ПДВ.

Розв'язання:

Задача 11. Підприємство для виготовлення меблі придбало матеріалів на суму 7000 грн. (з урахуванням ПДВ), а вартість виготовленої та реалізованої продукції складає 10000 грн. (з урахуванням ПДВ). Визначте суму податкового зобов'язання. Визначте суму ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету.

Розв'язання:

Задача 12. Визначити суму ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету за квітень поточного року на основі наведених даних:

- 1) Реалізовано товарів на суму 4200 грн.
- 2) Придбано товарів на суму 5000 грн.

Розв'язання:

Задача 13. Підприємство реалізує лікарські препарати для населення. В червні виручка від реалізації ліків склала 6000 грн. В цьому ж місяці підприємство закупило партію ліків для продажу на суму 4200 грн., також проведена оплата за оренду магазину в розмірі 1800 грн. (в т.ч. ПДВ – 300 грн.). Розрахувати платежі до бюджету з ПДВ за червень поточного року.

Розв'язання:

Задача 14. Визначити величину ПДВ, який підлягає сплаті в бюджет, або величину бюджетного відшкодування за таких умов (в т.ч. ПДВ):

- 1) одержано передплату від покупця згідно контракту – 65000 грн.;
- 2) відвантажено продукції за контрактом на суму – 42000 грн.;
- 3) отримано аванс від покупця згідно договору – 38000 грн.;
- 4) придбано матеріалів від постачальника, згідно контракту на суму – 21000 грн.

Розв'язання:

Задача 15. Визначити величину ПДВ, який підлягає сплаті в бюджет або величину бюджетного відшкодування за таких умов (в т.ч. ПДВ):

- 1) придбано товару за контрактом № 34 в постачальника на суму – 60000 грн.;
- 2) придбано сировину згідно договору № 83 у постачальника на суму – 18000грн.;
- 3) відвантажено продукції за контрактом № 26 на суму 90000 грн. (у т.ч. ПДВ);
- 4) отримана передплата від покупця згідно контракту № 108 на суму 45000грн.

Розв'язання:

Задача 16.

Визначити величину ПДВ, який підлягає сплаті в бюджет або величину бюджетного відшкодування за таких умов (в т.ч. ПДВ):

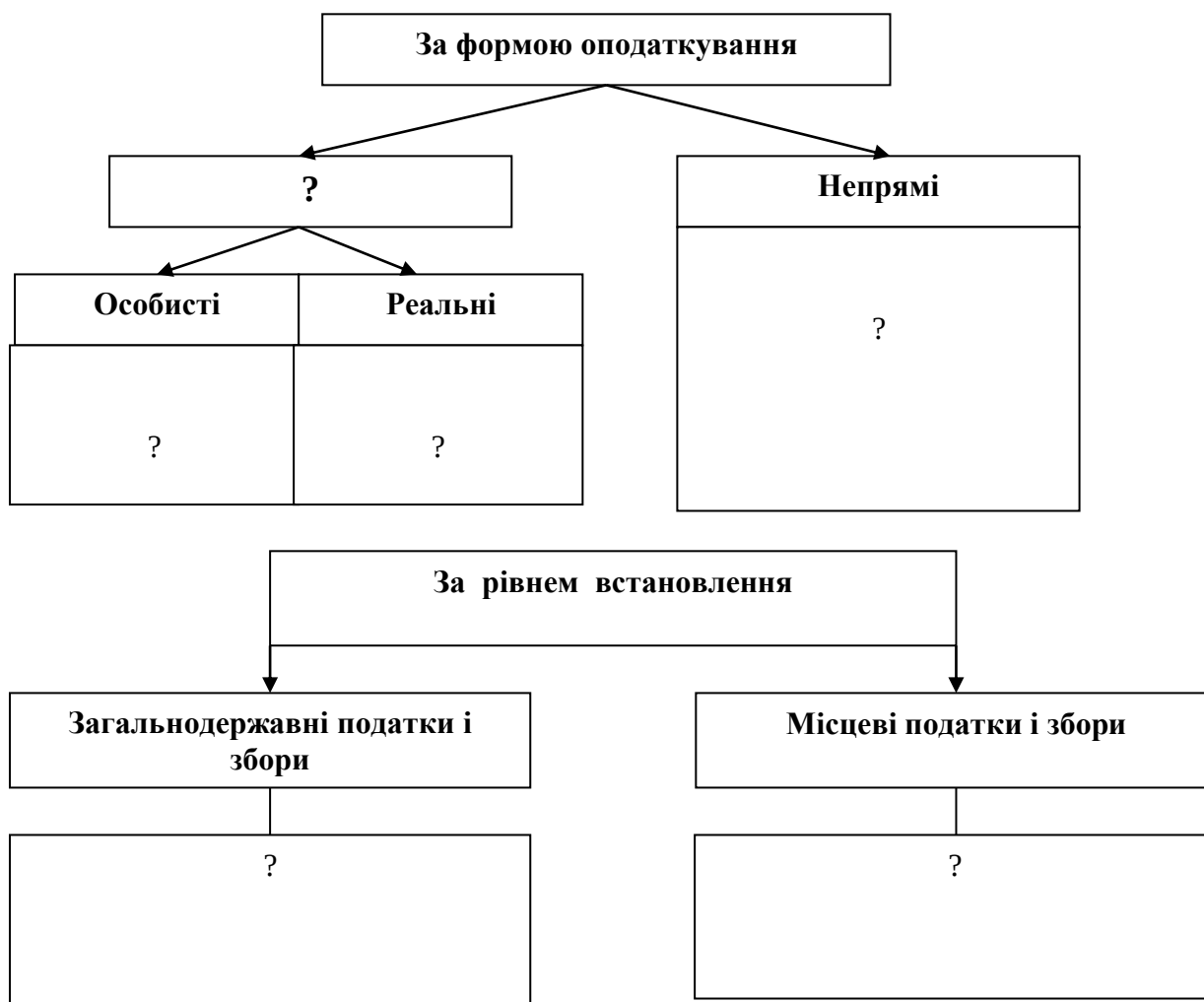
- 1) одержано передплату за контрактом № 15 – 70000 грн.;
- 2) відвантажено продукції за контрактом № 12 – 150000 грн.;
- 3) придбано сировини згідно договору від постачальника на суму 100000 грн.

Розв'язання:

Заповнити структурно-логічні схеми:

Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Теми рефератів

1. Сутність податків та їх історичний розвиток.
2. Сутність податкової системи та її місце в економічній системі держави.
3. Податкова система України та основні етапи її становлення.
4. Сутність, завдання і принципи податкової політики України.
5. Особливості податкової політики України на сучасному етапі.
6. Форми і методи контролю за правильним обчисленням і сплатою податків.
7. Основні напрямки удосконалення податкової системи України на сучасному етапі.
8. Сучасні податкові системи зарубіжних країн.
9. Боротьба з ухиленням від сплати податків.
10. Історія оподаткування сільськогосподарських товаровиробників в Україні.
11. Етапи історичного розвитку податкової системи в Україні
12. Особливості організації системи оподаткування в різних країнах світу.
13. Структура податкових систем у країнах світу: спільні та відмінні риси.
14. Еволюція наукових поглядів щодо сутності та змісту податкової системи.

Питання для самоконтролю

1. В чому сутність податків як економічної категорії?
2. Які основні етапи історичного розвитку оподаткування в світі?
3. На яких принципах базується побудова податкової системи?
4. У чому полягає економічна сутність податків?
5. Які функції виконують податки?
6. Які існують відмінності між податками і зборами?

7. Які виділяють елементи системи оподаткування?
8. За якими ознаками класифікують податки?
9. Визначити основні види податків і зборів за різними класифікаційними ознаками.
10. Визначити функції податків.
11. Розкрити зміст елементів системи оподаткування: суб'єкт, об'єкт оподаткування, джерело сплати, ставка оподаткування.
12. Класифікація податків за різними ознаками.
13. Які особливості, види та загальна характеристика непрямих податків і зборів?
14. Визначити основні види прямих податків і зборів, особливості їх оподаткування.
15. Розкрийте соціально-економічну суть і види місцевих податків і зборів.
16. В чому сутність, зміст та які принципи побудови податкова система України?
17. Податкова система України та її характеристика.
18. Особливості організації системи оподаткування в різних країнах світу.
19. В чому полягають основні завдання податкової політики України?
20. Які критерії успішного проведення податкової політики?
21. Державна податкова служба України, її характеристика.
22. Основні завдання податкової політики України.

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Заповніть порожні місця структурно-логічних схем. Розробити глосарій з даної теми і знати відповіді на питання для самоконтролю.

Список рекомендованої літератури.

1. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 р. № 71-VIII.
2. Податкова система: Навч. посібник / Баранова В. Г., Дубовик О. Ю. та ін.; за заг. ред. В. Г. Баранової. Одеса: ВМВ, 2014. 344 с.
3. Податкова система: конспект лекцій з дисципліни «Податкова система», [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. спеціальності 051 «Економіка», спеціалізації «Економіка підприємства» освітнього ступеня «Бакалавр» денної та заочної форм навчання / уклад. Гречко А.В. К., 2018. 171 с.
4. Податкова система : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / [В. К. Хлівний, О. М. Тимченко, Ю. В. Сибірянська, А. В. Пислиця та ін.]. ; кер. авт. кол. В. К. Хлівний. К. : КНЕУ, 2014. 372 с.
5. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. Вісник податкової служби України. 2010. № 46. С.2-232.
6. Податковий менеджмент: навч. посібник / Ю. Б. Іванов, А. І. Крисоватий, А. Я. Кізима, В. В. Карпова. К.: Знання, 2008. 525 с.
7. Соколовська А. М. Основи теорії податків: Навч. посібник. К.: Кондор, 2010. 326 с.
8. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс / [Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін.] за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. С. 65-72.
9. Фінанси : навчальний посібник [Електронний ресурс] / І. В. Журавльова, О. В. Гаврильченко, О. П. Полтініна та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 65-92.

Тема 7. БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ

Навчальна мета заняття: розкрити сутність, роль та значення бюджету у системі фінансових відносин, організацію бюджетної системи та бюджетного процесу в Україні, охарактеризувати критерії розмежування доходів і видатків між бюджетами різних рівнів.

Навчальні питання:

1. Сутність і значення бюджету як економічної категорії.
2. Бюджетний устрій та побудова бюджетної системи.
3. Бюджетний процес.

1. Сутність та призначення бюджету держави

Бюджет держави є досить складним і багатогранним явищем у суспільстві. Розкриваючи поняття «бюджет», доцільно розглянути такі його найважливіші характеристики:

- за сутністю економічної категорії;
- за правовим характером;
- за формою;
- за матеріальним змістом.

Як економічна категорія бюджет являє собою економічні відносини між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами, з іншого боку, з приводу розподілу і перерозподілу ВВП (частково і національного багатства) з метою формування і використання бюджетного фонду, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій. Фінансові відносини, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами, називаються бюджетними.

Правова характеристика бюджету пов'язана із його законодавчим регулюванням. Бюджет виступає документом (фінансовим планом), в якому подається розпис доходів і видатків держави та органів місцевого самоврядування на бюджетний період. Державний бюджет України затверджується у формі закону.

Бюджет як фінансовий план відіграє дуже важливу роль у діяльності держави. Він спрямовує фінансову діяльність держави, визначає її фінансові можливості та пріоритети.

За матеріальним змістом бюджет — це фонд фінансових ресурсів, який перебуває у розпорядженні органів виконавчої влади певного рівня й використовується для виконання покладених на них функцій, передбачених Конституцією.

Бюджет як централізований грошовий фонд перебуває у постійному русі: практично щоденно до нього надходять кошти і проводиться фінансування видатків. У зв'язку з цим необхідна чітко налагоджена система управління бюджетом, яка реалізується через бюджетний механізм, що створює держава.

Бюджетний механізм — це сукупність конкретних форм бюджетних відносин, методів мобілізації і витрачання бюджетних коштів. Через бюджетний механізм держава регулює економіку, стимулює виробничі та соціальні процеси.

Сутність бюджету як економічної категорії реалізується через **розподільну** (перерозподільну) і **контрольну** функції. Зміст цих функцій, сфера і об'єкт їх дії характеризують специфіку бюджету як економічної категорії. Завдяки розподільній функції відбувається концентрація грошових коштів у руках держави і їх використання з метою задоволення загальносуспільних потреб. Контрольна функція дає змогу дізнатися, наскільки своєчасно і повно фінансові ресурси надходять у розпорядження держави, як фактично складаються пропорції в розподілі бюджетних коштів, чи ефективно вони використовуються. Основу контрольної функції становить рух бюджетних ресурсів, який відображається у відповідних показниках бюджетних надходжень і видатків.

2. Бюджетний устрій та бюджетна система

Структура бюджетної системи, принципи її побудови та організація функціонування визначаються бюджетним устроєм, що ґрунтується на адміністративно-територіальному поділі держави. Як правило, в унітарних державах існує дворівнева бюджетна система, яка включає державний та місцеві бюджети. У державах із федеративним устроєм бюджетна система має три й більше рівнів — федеральний

бюджет, бюджети адміністративних одиниць, що входять до складу федерації, та місцеві бюджети.

Складовими бюджетної системи України є державний бюджет та місцеві бюджети. Відповідно до Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 р. місцевими бюджетами визнаються бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування (бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань).

Для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави складається Зведений бюджет України, що включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим і зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя.

Зведений бюджет Автономної Республіки Крим включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення.

Зведений бюджет області містить показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області. Зведений бюджет району охоплює показники районних бюджетів, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району. Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. Якщо місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, то зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

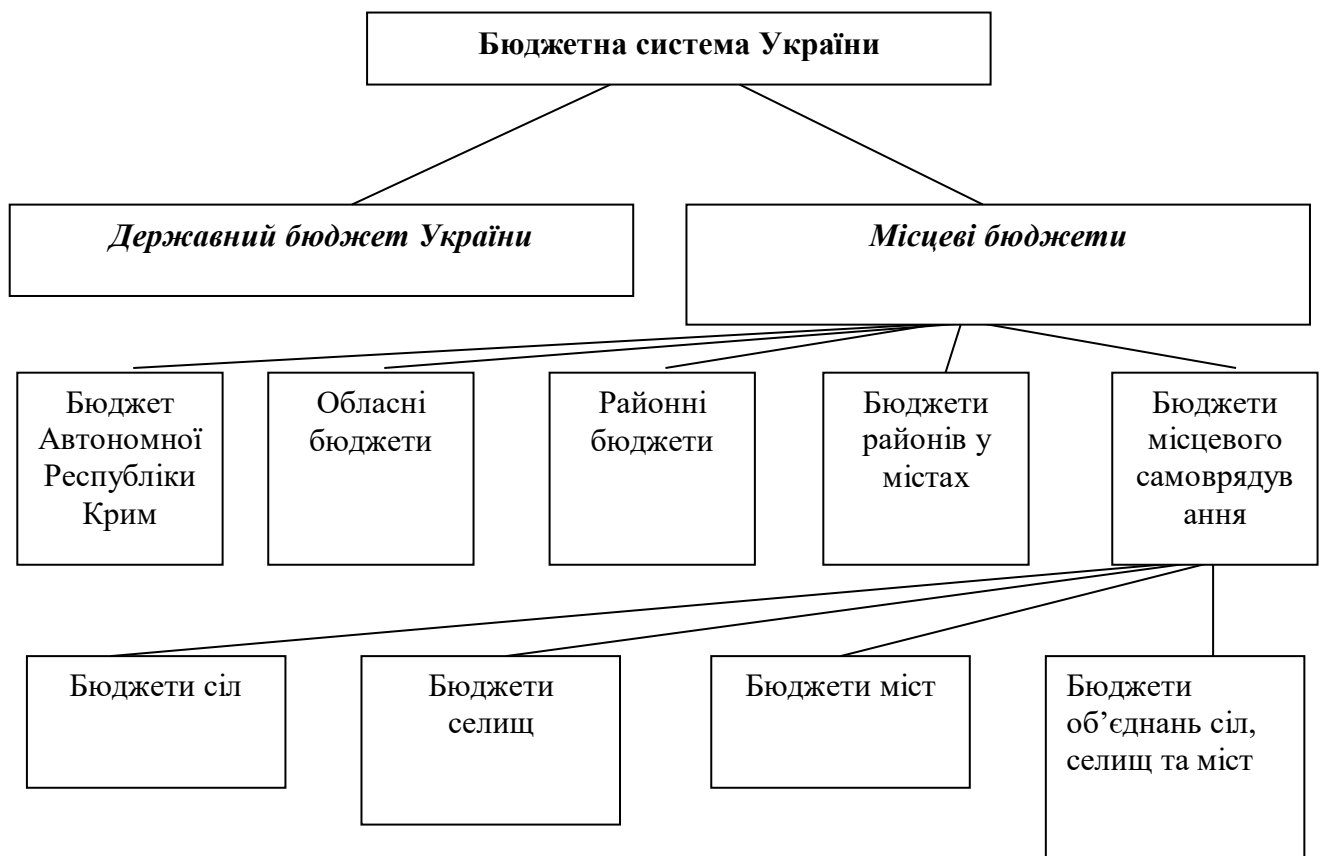

Рис. 7.1. Бюджетна система України

Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

1) принцип єдності бюджетної системи України – єдність бюджетної системи

України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

2) принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджет) повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

3) принцип самостійності – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання органів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети;

4) принцип повноти – до складу бюджетів включаються всі надходження до бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

5) принцип обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) принцип ефективності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнути запланованих цілей, залучаючи мінімальний обсяг бюджетних коштів, і максимального результату, використовуючи визначений бюджетом обсяг коштів;

7) принцип субсидіарності – розподіл видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

9) принцип справедливості і неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) принцип публічності та прозорості – Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та відповідними радами;

11) принцип відповідальності учасників бюджетного процесу — кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Зокрема у Бюджетному кодексі України визначено перелік формальних ознак, які свідчать про те, що уряд недостатньо відповідально поставився до вимог Бюджетної резолюції. Разом з тим підвищено відповідальність Верховної Ради за дотримання бюджетної політики, визначеної нею ж у Бюджетній резолюції, керівників фінансових органів на рівні області, міста обласного значення та району.

3. Бюджетний процес, його складові елементи та регламентування

Бюджетний процес – це регламентована нормами права діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх

виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що становлять бюджетну систему України.

Можна виділити такі стадії бюджетного процесу:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд та прийняття закону про державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;
- 3) виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

Процедура бюджетного планування регламентується Бюджетним кодексом і містить низьку стадій та етапів табл. 7.1..

Таблиця 7.1

Послідовність бюджетного процесу в Україні

Найменування бюджетних процедур	Органи, що виконують відповідну бюджетну роботу	Граничні терміни виконання
1	2	3
<i>1. Бюджетне планування:</i>		
<i>1.1. Складання проекту бюджету</i>		
- розробка прогнозних макропоказників економічного та соціального розвитку	Мінфін, Мінстат, Мінекономіки	01.06
- затвердження бюджетної резолюції	Верховна Рада	15.06
- складання проектів Державного та зведеного бюджетів і подання на розгляд Кабінету Міністрів	Мінфін	15.08
- розгляд проекту ДБ, прийняття відповідної постанови, подання до ВР	Кабінет Міністрів	15.09
<i>1.2. Розгляд затвердження бюджету:</i>		
- представлення ДБ, його прийняття за основу або відхилення	Міністр фінансів	Протягом 5 днів з дня подання бюджету
- розгляд проекту бюджету в комісіях, фракціях ВР	ВР	01.10 (0610*)
- розгляд пропозицій щодо проекту бюджету, прийняття відповідних висновків	Комітет ВР з питань бюджету	15.10 (20.10*)
- прийняття бюджету у першому читанні	ВР	20.10 (25.10*)
- доопрацювання проекту бюджету і його подання на повторне читання	Кабінет міністрів	3.11 (8.11*)
- розгляд бюджету у другому читанні	ВР	20.11
- доопрацювання проекту бюджету і його подання на третє читання	Комітет ВР з питань бюджету	25.11
- розгляд бюджету у третьому читанні	ВР	1.12
- затвердження Закону «Про державний бюджет» і прийняття відповідної постанови	ВР	30.12
- публікація Закону «Про Державний Бюджет» в урядовій пресі	Газета «Урядовий кур'єр»	Протягом 7 днів з дня затвердження бюджету
<i>2. Виконання бюджету:</i>		

- прийняття бюджетного розпису	Мінфін	Протягом місяця з дня прийняття
- формування доходів бюджету і здійснення видатків	Податкова служба, Мінфін і його структури	Протягом року
<i>3. Складання звіту про виконання бюджету та його затвердження:</i>		
- складання звіту бюджету та його подання до ВР	Мінфін	01.05
- розгляд поданого звіту Рахунковою палатою, розробка відповідних висновків	Рахункова палата, ВР	Протягом 2 тижнів з дня подання звіту
- прийняття постанови щодо звіту про виконання бюджету	ВР	Протягом 2 тижнів з дня отримання висновків Рахункової палати

* Терміни бюджетних процедур при повторному поданні проекту бюджету на розгляд ВРУ

Касове виконання бюджету (зарахування коштів на рахунки бюджету та перерахування з них) може здійснюватися за двома системами: банківською і казначейською. За банківської системи рахунки бюджету відкриваються в установах банківської системи, за казначейської — створюється спеціальна структура — Державне казначейство, яке веде рахунки бюджету, мобілізує кошти і фінансує видатки.

В Україні застосовується казначейська форма обслуговування Державного і місцевих бюджетів, яка передбачає здійснення Державним казначейством через єдиний казначейський рахунок:

- операцій з коштами державного і місцевих бюджетів;
- розрахунково-касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів;
- контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів;
- бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання бюджету.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

Практичне (семінарське) заняття: **БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ**

План проведення заняття:

1. Сутність призначення та призначення бюджету держави.
2. Бюджетний устрій і бюджетна система.
3. Бюджетний процес, його складові елементи та регламентування

Метою виконання практичного заняття: розкрити сутність, роль та значення бюджету у системі фінансових відносин, організацію бюджетної системи та бюджетного процесу в Україні, розглянути взаємовідносини між ланками бюджетної системи, їх форми та організацію. Бюджетне регулювання. Бюджетне субсидіювання та його види: субсидії, субвенції, дотації

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. Бюджет держави це:

- а) централізація фінансових ресурсів для вирішення конкретних завдань і проблем;
- б) основний фонд фінансових ресурсів держави;
- в) система грошових фондів;
- г) грошова оцінка результатів господарської діяльності;

2. Призначення бюджету:

- а) перерозподіл валового внутрішнього продукту;
- б) фінансове забезпечення соціальної політики;
- в) удосконалення оподаткування;
- г) державне регулювання економіки.

3. Бюджет виконує такі функції:

- а) розподільчу і регулюючу;
- б) стимулюючу і фіскальну;
- в) госпрозрахункову і економічну;
- г) контрольну і розподільчу.

4. Єдність бюджетної системи забезпечується:

- а) єдиною правовою базою;
- б) використанням єдиної бюджетної класифікації і форм бюджетної документації;
- в) єдиною соціально-економічною і податковою політикою;
- г) самостійністю бюджетів.

5. Обсяг бюджету визначається:

- а) економічними законами;
- б) потребою держави у грошових коштах для виконання своїх функцій;
- в) фінансовими можливостями держави;
- г) вимогами Верховної Ради України.

6. Бюджетний устрій визначається:

- а) державним устроєм;
- б) адміністративно-територіальним поділом країни;
- в) економічним потенціалом держави;
- г) банківською системою України.

7. Бюджетний процес охоплює такі стадії бюджетної діяльності:

- а) виявлення резервів, розгляд і затвердження бюджету, виконання бюджету, складання звіту про виконання бюджету;
- б) бюджетне планування, узгодження бюджету з загальною програмою фінансової стабілізації;
- в) складання проекту бюджету, розгляд і затвердження бюджету, виконання бюджету, складання звіту про виконання бюджету і його затвердження;
- г) складання проекту бюджету, виконання бюджету.

8. Зведений бюджет – це:

- а) показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення;
- б) сума показників місцевих бюджетів;
- в) показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя;
- г) показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення.

9. Бюджет Автономної республіки Крим – це:

- а) державний бюджет;
- б) бюджет розвитку;
- в) місцевий бюджет;
- г) консолідований бюджет.

10. Бюджет міста Києва – це:

- а) поточний бюджет;
- в) місцевий бюджет;

б) бюджет розвитку; г) державний бюджет.

11. За суб'єктом формування бюджет може бути:

- а) поточний бюджет; в) місцевий бюджет;
б) бюджет розвитку; г) державний бюджет.

12. Якими є джерела покриття бюджетного дефіциту?

- а) державний кредит, податки, прибуток, інвестиції;
б) державна позика, грошова емісія;
в) надзвичайний податок, комерційний кредит, амортизаційні відрахування;
г) міжнародний кредит, валютний фонд держави;
д) євровалюта, промислове золото, національний дохід.

13. Виділіть фактори, що сприяють скороченню дефіциту державного бюджету:

- а) збільшення обсягу капіталовкладень у виробничу сферу;
б) підвищення витрат на керування;
в) збільшення інвестицій на космічні дослідження;
г) ріст податків та скорочення дотацій збитковим підприємствам;
д) свій варіант відповіді.

14. Стійкий дефіцит бюджету це:

- а) викликається касовими розривами у виконанні бюджету;
б) виникає в результаті завищення обсягів планових доходів та включення у склад доходів джерел покриття бюджетного дефіциту;
в) дефіцит який існує в довгостроковому періоді;
г) дефіцит, який є результатом циклічного падіння виробництва – скорочення національного доходу та обсягу виробництва внаслідок кон'юктурних коливань.

15. Принцип субсидіарності при побудові бюджетної системи України означає, що:

- а) цільове використання бюджетних коштів лише на цілі, визначені бюджетними принципами;
б) відповідальність учасників бюджетного процесу за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу;
в) максимальне наближення фінансування надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;
г) справедливість і неупередженість у розподілі суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

16. Резервний фонд бюджету встановлюється від суми видатків бюджету у такому розмірі (%):

- а) 1; б) 4; в) 5; г) 10.

17. Принцип самостійності бюджетів полягає у тому, що:

- а) кожен вид бюджету самостійно визначає потребу в доходах, які йому виділяються бюджетом вищого рівня;
б) кожен вид бюджету має свої джерела доходів і визначає напрями видатків;
в) держава самостійно встановлює розмір доходів місцевих бюджетів;
г) не має правильної відповіді.

18. Який орган відповідає за касове виконання Державного бюджету України:

- а) Фонд державного майна;
б) Державне казначейство;
в) Кабінет Міністрів;
г) Міністерство фінансів.

19. Скільки рівнів бюджетної системи існувало до прийняття Бюджетного кодексу України:

- а) 2 рівні;
б) 3 рівні;
в) 4 рівні;
г) правильної відповіді немає.

Тестове завдання № 2

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

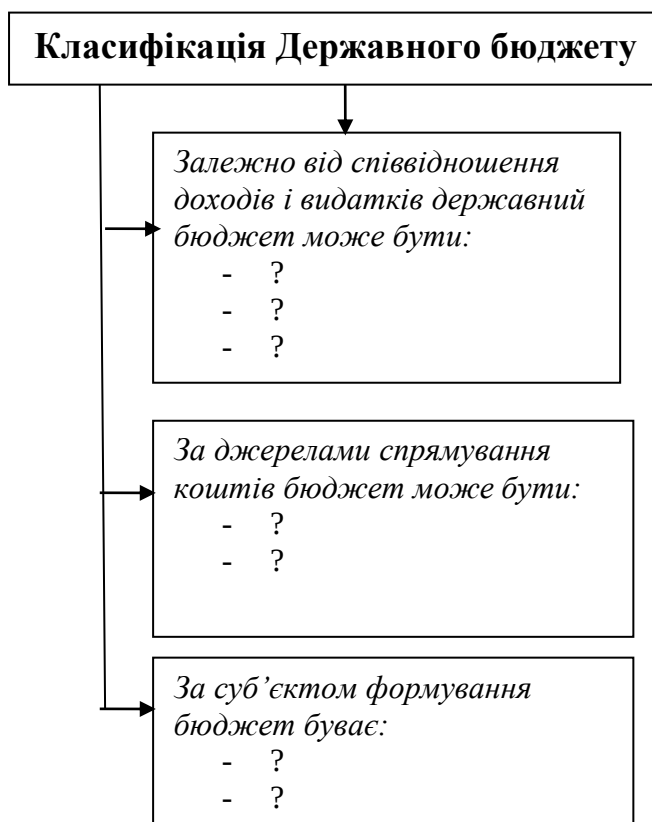
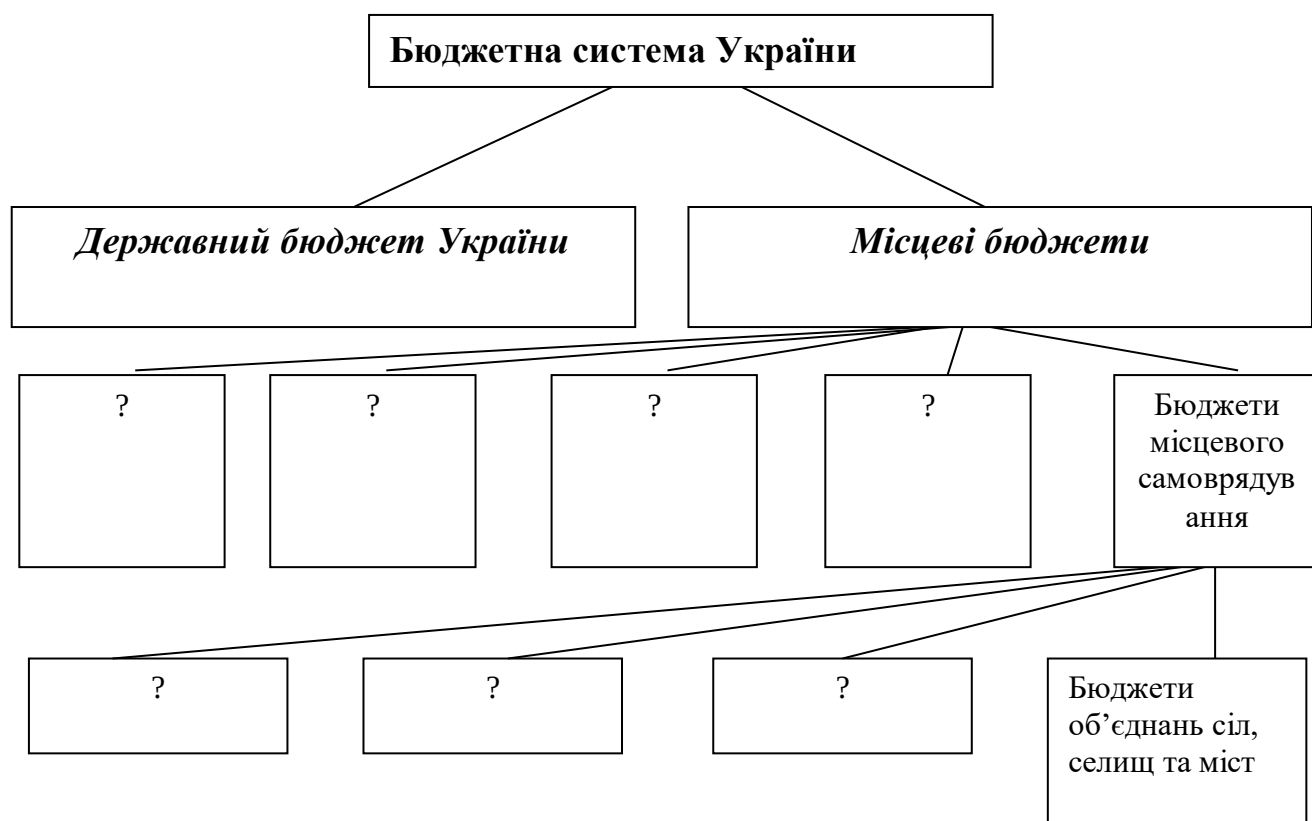
1. Бюджетний устрій	1) Організація і порядок складання, розгляд та виконання бюджету.
2. Бюджетна система	2) Фінансові ресурси, що виділяють з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування конкретних заходів або закладів, мають цільовий характер, виділяють переважно за поточним бюджетом.
3. Субвенція	3) Фінансові ресурси, що виділяються з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на суму відсутніх прибутків за неможливості скорочення витрат.
4. Субсидія	4) Термін, протягом якого діє складений і затверджений бюджет.
5. Дотація	5) Організація і принципи побудови бюджетної системи, взаємозв'язок між її ланками.
6. Бюджетний процес	6) Сукупність юридичних норм, на яких базується і діє бюджетна система держави.
7. Бюджетний період	7) Фінансові ресурси, що виділяють з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування передбачених Державним бюджетом витрат на основі пайової участі, мають суворо цільовий характер.
8. Бюджетне право	8) Відображає складові частини бюджету, тобто це сукупність усіх бюджетів, які формуються в даній країні згідно з її бюджетним устроєм.
9. Бюджетне фінансування	9) . Операції з наданням коштів з бюджету на умовах поверненості, платності, строковості.
10. Бюджетні відносини	10) Надання грошових коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом.
11. Кредитування	11) Відносини які виникають між державою й суб'єктами господарювання в процесі мобілізації та використанні грошових ресурсів, які необхідні для виконання функції держави.

Самостійна робота студентів до теми:

БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на сутність, призначення та роль бюджету держави. Розглянути бюджет як економічну категорію, за матеріальним змістом, за формою прояву та за правовим характером. Розглянути основні складові державного бюджету, засвоїти та поглибити знання здійснення бюджетного устрою та бюджетного процесу в державі.

Завдання 1. Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Задачі для самостійного вирішення

Закріпити знання отримані у процесі вивчення даної теми за допомогою розв'язання задач.

Задачі з розв'язком:

Розрахуйте питому вагу доходів загального фонду державного бюджету за такими даними:

1. Податкові надходження – 250 млн. грн., в т.ч.:
 - податок на доходи фізичних осіб – 5,2 млн. грн.,
 - податок на прибуток підприємств – 52,4 млн. грн.,
 - ПДВ – 140,6 млн. грн.,
 - акцизний податок – 26,3 млн. грн.,
 - ввізне мито – 9,1 млн. грн.,
 - вивізне мито – 1,1 млн. грн.
 - інші податкові надходження - ?
2. Неподаткові надходження - 19,5 млн. грн., в т.ч.:
 - доходи від власності па підприємницької діяльності – 14,8 млн. грн.,
 - адміністративні збори та платежі – 2,6 млн. грн.,
 - інші неподаткові надходження - ?
3. Доходи від операцій з капіталом – 0,4 млн. грн.,
4. Офіційні трансферти – 1,3 млн. грн.,

До знайдених показників зробіть відповідні висновки.

Розв'язок до задачі:

1. Розраховуємо загальну суму доходів загального фонду державного бюджету:
Податкові надходження + Неподаткові надходження + Доходи від операцій з капіталом + Офіційні трансферти

$$250+19,5+0,4+1,3=271,2 \text{ (млн. грн.)}$$

2. Розраховуємо питому вагу основних складових загального фонду державного бюджету:

$$\text{Податкові надходження } 250,0/271,2 \times 100 = 92,18\%$$

$$\text{Неподаткові надходження } 19,5/271,2 \times 100 = 7,19\%$$

$$\text{Доходи від операцій з капіталом } 0,4/271,2 \times 100 = 0,15\%$$

$$\text{Офіційні трансферти } 1,3/271,2 \times 100 = 0,48\%$$

3. Розраховуємо питому вагу складових податкових надходжень доходів загального фонду державного бюджету:

$$\text{Податок на доходи фізичних осіб } 5,2/271,2 \times 100 = 1,92\%$$

$$\text{Податок на прибуток підприємств } 52,4/271,2 \times 100 = 19,32\%$$

$$\text{ПДВ } 140,6/271,2 \times 100 = 51,84\%$$

$$\text{Акцизний податок } 26,3/271,2 \times 100 = 9,70\%$$

$$\text{Ввізне мито } 9,1/271,2 \times 100 = 3,35\%$$

$$\text{Вивізне мито } 1,1/271,2 \times 100 = 0,41\%$$

$$\text{Інші податкові надходження } 250,0-5,2-52,4-140,6-26,3-9,1-1,1=15,3 \text{ (млн. грн.)}$$

$$15,3/271,2 \times 100 = 5,64\%$$

4. Розраховуємо питому вагу складових неподаткових надходжень доходів загального фонду державного бюджету:

$$\text{Доходи від власності па підприємницької діяльності } 14,8/271,2 \times 100 = 5,46\%$$

$$\text{Адміністративні збори та платежі } 2,6/271,2 \times 100 = 0,96\%$$

$$\text{Інші неподаткові надходження } 19,5-14,8-2,6=2,1 \text{ (млн. грн.)}$$

$$2,1/271,2 \times 100 = 0,77\%$$

5. Підводимо підсумки виконання задачі, вказати найбільшу та найменшу питому вагу.

Задача 1.

На підставі наведених у табл.7.1 даних визначте: а) суму надходжень бюджету; б) суму фінансування бюджету.

Таблиця 7.1

Вихідні дані для розв'язання задачі

Показники	Значення показників, млн грн
Доходи бюджету	320,8

Повернення кредитів до бюджету	7,2
Надання кредитів з бюджету	3,9
Повернення бюджетних коштів з депозитів	3,2
Погашення зовнішніх зобов'язань	18,7
Внутрішні запозичення	50,6
Зовнішні запозичення	10,2
Розміщення бюджетних коштів на депозитах	1,3
Придбання цінних паперів	6,4
Находження внаслідок продажу/пред'явлення цінних	4,1

Для розв'язання задачі слід пригадати, що, відповідно до ст. 2 Бюджетного кодексу України, витрати бюджету включають видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів. Вибравши з наведеного переліку названі складові та просумувавши їх, отримаємо величину бюджетних витрат.

Фінансування бюджету (відповідно до ст. 2 Бюджетного кодексу) включає надходження та витрати бюджету, пов'язані зі зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміну залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету.

Звідси обсяг фінансування бюджету визначається як сума наступних складових:

- 1) фінансування за борговими операціями – різниця між сумою здійснених і погашених запозичень (внутрішніх та зовнішніх);
- 2) надходження від приватизації державного майна;
- 3) фінансування за активними операціями:
 - а) різниця між сумою надходжень внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів та вартістю придбаних цінних паперів;
 - б) різниця між величиною повернутих бюджетних коштів із депозитів та сумою розміщених бюджетних коштів на депозитах;
 - в) зміна обсягів бюджетних коштів, а саме: приріст/зменшення залишків коштів за звітний період, зростання чи знецінення вартості гривні внаслідок впливу курсових різниць, внутрішнє переміщення коштів (між фондами бюджету), фінансування за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку тощо.

Вибравши з наведеного переліку названі складові та попарно просумувавши їх, отримаємо величину фінансування бюджету.

Задача 2.

На підставі інформації, отриманої з додатків до Закону України про Державний бюджет на відповідний рік та планових показників економічного і соціального розвитку країни, визначте абсолютні та відносні показники дефіциту (профіциту) державного бюджету й дайте їм обґрунтовану оцінку.

Методичні рекомендації:

Для визначення абсолютних показників дефіциту Державного бюджету України за відповідний рік слід скористатися інформацією з додатків 1 "Доходи Державного бюджету", 3 "Розподіл видатків Державного бюджету", 4 "Повернення кредитів до Державного бюджету України та розподіл надання кредитів з Державного бюджету" Закону України про Державний бюджет на відповідний рік, занести її до наведеної нижче табл. 4 та провести розрахунки за наведеною формулою.

Після проведення розрахунків слід перевірити отримані результати: визначені абсолютні показники дефіциту (профіциту), у тому числі у розрізі за фондами, мають

відповідати підсумковому показнику фінансування з додатка 2 "Фінансування Державного бюджету" Закону України про Державний бюджет.

Таблиця 7.2

Планові показники Державного бюджету на 20 р., тис. грн.					
№ п/п	Показники	Джерело інформації*	Усього	в тому числі:	
				загальний фонд	спеціальний фонд
1	Доходи	Додаток 1			
2	Видатки	Додаток 2			
3	Надання кредитів	Додаток 4			
4	Повернення кредитів до бюджету				
5	Бюджетний дефіцит (-) / профіцит (+)	Показник 1 – показник 2 + показник 4 – показник 3			

* посилання на номер додатка до Закону "Про Державний бюджет України"

Таблиця 7.3

Визначення відносних показників бюджетного дефіциту		
Показники	Джерело інформації / Порядок розрахунку показників	Значення показників
Вихідні показники: 1. Валовий внутрішній продукт	Постанова Уряду "Про схвалення основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України" на відповідний рік	
2. Доходи Державного бюджету, тис. грн	Додаток 1.	
3. Видатки Державного бюджету, тис. грн	Додаток 2.	
4. Доходи Державного бюджету без урахування надходжень у вигляді трансфертів, тис. грн.	Додаток 1.	
5. Видатки Державного бюджету без урахування видатків, пов'язаних з обслуговуванням державного боргу, тис. грн	Додаток 2.	
6. Абсолютна величина бюджетного дефіциту (профіциту), тис. грн	розрахована вище	
Показники бюджетного дефіциту: 1. Відношення бюджетного дефіциту до величини валового внутрішнього продукту, %	Показник 6 / показник 1	
2. Відношення бюджетного дефіциту до величини доходів бюджету, %	Показник 6 / показник 2	
3. Відношення бюджетного дефіциту до величини видатків бюджету, %	Показник 6 / показник 3	

4. Відношення бюджетного дефіциту до величини доходів бюджету (без урахування надходжень у вигляді трансфертів), %	Показник 6 / показник 4	
5. Відношення бюджетного дефіциту до величини видатків бюджету (без урахування видатків, пов'язаних з обслуговуванням державного боргу), %	Показник 6 / показник 5	

Питання для самоконтролю

1. Що являє собою бюджет якщо його розглядати як економічну категорію?
2. Що являє собою бюджет за матеріальним змістом?
3. Що являє собою бюджет за формою прояву?
4. Між ким виникають бюджетні відносини?
5. Назвіть основні функції бюджету.
6. Принципи побудови бюджетної системи.
7. Назвіть методи бюджетного планування.
8. Охарактеризуйте бюджетний устрій.
9. Назвіть етапи бюджетного процесу.
10. Назвіть види бюджетних трансфертів і охарактеризуйте їх.
11. В чому відмінність між дотацією, субсидією і субвенцією?
12. Яким може бути бюджет залежно від співвідношення доходів і видатків?
13. Яким може бути бюджет за джерелами спрямування коштів?
14. Яким може бути бюджет в залежності від суб'єктів формування?
15. Коли був затверджений Бюджетний кодекс України?
16. Що являє собою зведений бюджет України?
17. Для чого складають Зведений Бюджет України.
18. Що таке бюджетний дефіцит і які існують джерела його погашення?
19. Назвіть причини виникнення бюджетного дефіциту.
20. Які основні наслідки бюджетних дефіцитів для економік демократичних країн?
21. Дайте класифікацію бюджетних дефіцитів.
22. Охарактеризуйте поняття стійкий та тимчасовий бюджетний дефіцит.

Теми рефератів:

1. Бюджетний процес в Україні.
2. Характеристика бюджетного устрою і бюджетної системи зарубіжних країн.
3. Бюджет України: актуальні проблеми.
4. Роль бюджету в економічному і соціальному розвитку держави.
5. Закордонний досвід використання бюджетних трансфертів.
6. Сучасні проблеми фінансового забезпечення місцевого самоврядування.
7. Бюджетний дефіцит: причини, наслідки, методи управління.
8. Бюджетна політика у галузі державних фінансів.
9. Наслідки бюджетних дефіцитів для економік демократичних країн.
10. Дж. Б'юкенен (американський економіст) – про бюджетні дефіцити.
11. Визначення бюджетних дефіцитів у США (на «0-ій основі»).
12. Бюджетне фінансування дефіциту.
13. Теорема Р.Барро (теорема нейтральності державного боргу) і теорема Дж. Б'юкенена.

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Підготувати звіт про стан Бюджету України на відповідний рік. Зробити реферат на запропоновану тему.

Список рекомендованої літератури.

1. Бюджетний кодекс України: в редакції від 01.02.2015. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, №50-51, с.572. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Вовк В.К., Мацедонська Н.В. Проблема дефіциту бюджету України та шляхи його збалансування. Ефективна економіка та менеджмент: теорія і практика: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 14–15 листопада 2014 р.). Дніпропетровськ: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 89–92.
3. Гончаренко О. В. Розбудова міжбюджетних відносин на місцевому рівні: дис.канд. екон. наук. Київ, 2011. 217 с.
4. Довгань Л.П., Пімонова І.О. Теорія і практика фінансування дефіциту державного бюджету України на сучасному етапі / збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2012. № 1. С. 118–125.
5. Курс лекцій по дисципліне «Бюджетная система» для студентов-иностранцев IV курса всех форм обучения. / под ред. В. Г.Барановой. Одесса. ОНЭУ: 2014.
6. Лозова, О. М. Державні видатки у бюджетному регулюванні економічної стабілізації. Наука й економіка. 2010. № 1. С. 28-36
7. Мигович, Т. М. Роль видатків бюджетів у соціально-економічному розвитку України. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2010. №6. С. 36 – 43.
8. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Вісник податкової служби України. 2010. № 46. С.2-232.
9. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс / [Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін.] за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. С. 77-89.
10. Фінанси : навчальний посібник [Електронний ресурс] / І. В. Журавльова, О. В. Гаврильченко, О. П. Полтініна та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 95-103.
11. Фінанси: [підручник] / [І.О. Лютий, С.Я. Боринець, З.С. Варналій та ін.]; за ред. докт. екон. наук І.О. Лютого. К.: Вид-во Ліра-К, 2017. 728 с.

Теми 8. ДОХОДИ І ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Навчальна мета лекційного заняття: охарактеризувати основні положеннями та підвести до розуміння важливість сутності доходів та видатків державного бюджету, форми та їх матеріальне втілення. Розкрити класифікацію доходів державного бюджету та характеристику державних видатків. Ознайомитись з факторами, що визначають структуру державних видатків.

Навчальні питання:

1. Структура доходів Державного бюджету
2. Структура видатків Державного бюджету

1. Структура доходів Державного бюджету

Доходи державного бюджету є фінансовою базою діяльності держави. Їх склад, форми мобілізації залежать від системи та методів господарювання, а також від економічних завдань, які вирішує суспільство в той чи інший період.

Доходи бюджету можуть формуватися на основі чотирьох методів централізації грошових коштів:

1. пряме вилучення доходів з державного сектора;

2. отримання доходів від державних угод, майна і послуг;
3. перерозподіл доходів юридичних і фізичних осіб за допомогою податків;
4. залучення позик.

Головне матеріальне джерело доходів бюджету – валовий внутрішній продукт.

Якщо для покриття фінансових потреб його недостатньо, держава залучає національне багатство (сукупність матеріальних благ, створених працею попередніх і нинішніх поколінь і залучених в процес відтворення природних ресурсів, яким розпоряджається суспільство на визначений момент часу), а саме доходи від приватизації державного майна, від продажу золотовалютного запасу та інших національних цінностей.

Доходи Державного бюджету – це обов'язкові і добровільні надходження в Державний бюджет, що зараховуються в бюджет на основі правових норм і використовуються державою для здійснення її функцій.

Країни з ринковою економікою доходи своїх бюджетів формують, в основному за рахунок податків. У доходах центральних бюджетів розвинутих країн вони досягають 80-90%, а в США – більше 90%.

Доходи бюджету класифікують за такими розділами (складаються з V груп):

I. Податкові надходження:

- податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості;
- податки на власність;
- платежі за використання природних ресурсів;
- внутрішні податки на товари та послуги;
- податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції;
- інші податки.

II. Неподаткові надходження:

- доходи від власності та підприємницької діяльності:
 1. надходження позабюджетних коштів бюджетних установ;
 2. надходження від грошово-речевих лотерей;
 3. надходження до бюджету відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами;
 4. надходження дивідендів від суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств;
 5. рентна плата;
 6. надходження від приватизації
- адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу;
 1. збори, що справляються державною автоінспекцією;
 2. плата за пробірування та клеймування виробів і сплавів з дорогоцінних металів;
 3. плата за надання послуг службою дозвільної системи органів внутрішніх справ;
 4. плата за оренду цілісних майнових комплексів державних підприємств;
 5. державне мито
- надходження від штрафів та фінансових санкцій;
 1. суми стягнені з осіб, що заподіяли шкоду підприємству;
 2. адміністративні штрафи;
 3. штрафи за порушення правил пожежної безпеки;
 4. збори, що стягуються Комітетом з нагляду за охороною праці
- інші неподаткові надходження
 1. надходження сум простроченої кредиторської і депонентської заборгованості;
 2. доходи від продажу надлишкових озброєнь;
 3. плата за транзит нафти, газу, аміаку через територію України;
 4. надходження від перевищення розрахункового фонду оплати праці над фактичними;

5. додаткові збори на оплату праці;

6. інші джерела

III. Доходи від операцій з капіталом:

- надходження від продажу основного капіталу;
- надходження від продажу державних запасів товарів;
- надходження від продажу землі і нематеріальних активів;
- податки на фінансові операції та операції з капіталом.

IV. Трансферти

(Від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ)

- дотації вирівнювання;
- субвенції;
- кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
- інші дотації.

V. Цільові фонди:

Фонд України соціального захисту інвалідів; Фонд охорони навколишнього природного середовища (фонди які входять до складу Державного бюджету); інші фонди.

У доходи бюджету можуть зараховуватись *трансферти* – перерахування від фізичних і юридичних осіб, міжнародних організацій і урядів іноземних держав, інших органів державної влади на безоплатній та безповоротній основі.

Міжбюджетні трансферти – це кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету в інший. Міжбюджетні трансферти поділяються на чотири види.

Перший вид – це *дотації* вирівнювання, які надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетом. Основною метою даного виду трансфертів є здійснення вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який її отримує.

Другий вид – це *субвенції*, вони можуть надаватися як з державного, так і з місцевих бюджетів. Характерною ознакою субвенції є цільове використання одержаних коштів, основні напрями якого визначено:

- здійснення програм соціального захисту;
- компенсація втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, встановлених державою;
- виконання інвестиційних проектів;
- утримання об'єктів спільного користування чи ліквідація негативних наслідків діяльності об'єднань спільного користування;
- виконання власних повноважень територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;
- інші цілі.

Третій вид трансфертів представляє *передачу коштів* до державного бюджету або місцевого бюджету з інших місцевих бюджетів у випадках, коли прогностичні показники

Четвертий вид між бюджетних трансфертів – це *інші дотації*, які надаються з державного бюджету до місцевих бюджетів.

Субсидіювання – передача коштів з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня з метою надання фінансової допомоги. Існують три види субсидіювання: субсидії, субвенції, дотації.

Дотація – фінансові ресурси, що виділяються з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на суму відсутніх прибутків за неможливості скорочення витрат. Не мають цільового призначення, (пер. з лат. дар, пожертвування) цільова фінансова допомога на покриття дефіциту відповідного бюджету. Залежно від можливостей бюджету, що її видає,

покриття може бути повним або частковим. Режим дотацій застосовується щодо сфери освіти, культури, проектів екологічного захисту та інших заходів соціального характеру.

Субвенція – фінансові ресурси, що виділяють з бюджету вищого рівня бюджету нижчого рівня на фінансування передбачених Державним бюджетом витрат на основі пайової участі. Мають суворо цільовий характер, виділяють переважно за бюджетом розвитку, (пер. з лат. – приходжу на допомогу) різновид цільової субсидії, яка передбачає участь у фінансуванні певних заходів і програм бюджету, що її видає, та бюджету, що її отримує. Широко застосовується в розвинутих країнах. Характерною особливістю є те, що якщо субвенція буде використана *не за цільовим призначенням*, вона має *бути повернена* до бюджету, що її видав.

Субсидія – фінансові ресурси, що виділяють з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування конкретних заходів або закладів. Мають цільовий характер, виділяють переважно за поточним бюджетом, (пер. з лат. – допомога, підтримка) може бути цільовою (на конкретні видатки) і знеособленою. Вона не пов'язується безпосередньо з фінансовим станом бюджету, який її отримує.

Доходи бюджету класифікують за різними ознаками. Залежно від методів мобілізації доходи бюджету поділяють на *податкові та неподаткові*. Країни з ринковою економікою доходи своїх бюджетів формують, в основному, за рахунок податків.

За соціально-економічними ознаками доходи бюджетів поділяються на: доходи від господарської діяльності, від використання природних ресурсів; від зовнішньоекономічної діяльності; від банківської діяльності; від реалізації дорогоцінних металів з Державного фонду дорогоцінних металів; державне мито; митні платежі; збори та інші неподаткові платежі; доходи від приватизації; доходи від громадян.

За порядком та умовами зарахування доходів у бюджети вони поділяються на *закріплені та регулюючі*.

Закріплені – доходи, які повністю або частково (за твердо фіксованим нормативом, що встановлюється на довгий строк), надходять до даного бюджету.

Регулюючі – такі доходи, від яких встановлюються відрахування до бюджетів нижчих рівнів відповідно до їх потреб і щорічно змінюються.

На даний час в Україні переважають закріплені доходи.

Доходи бюджетів відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку суспільства. Доходи бюджетів є результатом розподілу вартості ВВП між різними учасниками відтворювального процесу. Головне джерело доходів бюджету – валовий внутрішній продукт.

2. Структура видатків Державного бюджету

Суспільне призначення державних видатків – забезпечення фінансування державної діяльності, здійснення усіх функцій держави.

Видатки бюджету – це економічні відносини, що виникають з приводу розподілу коштів бюджетного фонду держави. До видатків не відносяться ті фінансові ресурси, що використовуються з метою погашення боргових бюджетних зобов'язань, а також повернення надмірно сплачених до бюджету сум. Витрати бюджету включають видатки бюджету та кошти, що спрямовуються на погашення основної суми боргу, що виникає в процесі фінансування бюджету.

Державні витрати мають здійснюватися у відповідності з наступними принципами:

- плановість;
- цільове спрямування й використання коштів;
- ефективність використання коштів;
- дотримання режиму економії;
- постійний контроль;
- безповоротність.

Витрати держави підрозділяються наступним чином:

- 1) на розвиток економіки: розвиток промисловості; розвиток агропромислового комплексу; розвиток житлово-комунального господарства;
- 2) на охорону навколишнього середовища – на виконання природоохоронних програм, проведення природозберігаючих заходів та заходів з відновлення природного середовища;
- 3) на створення державних матеріальних і фінансових резервів на випадок виникнення надзвичайних ситуацій та з метою примноження національного багатства;
- 4) на соціально-культурні заходи – на розвиток національного мистецтва, спорту, збереження культурної спадщини;
- 5) на оборону – утримання армії, розвиток військово-промислового виробництва;
- 6) на управління – на утримання державного апарату управління (КМУ, ВРУ, адміністрацію Президента та ін.);
- 7) на соціальний захист та соціальне забезпечення;
- 8) на освіту;
- 9) охорону здоров'я;
- 10) міжнародну діяльність та інше.

Методи фінансування державних витрат:

1. Кошторисний – фінансування бюджетних підприємств і організацій. Цей метод фінансування державних витрат має наступні особливості:

- кошти на покриття витрат виділяються тільки з одного бюджету, у залежності від підпорядкованості підприємства. В даному випадку виняток складає фінансування загальнодержавних заходів – боротьби з епідеміями, ліквідації наслідків від катастроф і стихійних лих;
- фінансування бюджетних організацій здійснюється на основі встановлених економічних нормативів у залежності від сфери діяльності підприємства.

2. Фінансування госпрозрахункових (державно-комерційних) підприємств і організацій – тільки у випадку їх участі у реалізації великих державних проектів і програм.

Видатки бюджетів поділяються за:

- функціональною ознакою (функціональна класифікація видатків), тобто в залежності від функцій, з виконанням яких пов'язані видатки;
- економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки (економічна класифікація видатків);
- ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків);
- за бюджетними програмами (програмна класифікація видатків).

За економічною характеристикою видатки поділяються на поточні видатки, капітальні видатки та кредитування (за роллю у розширеному відтворенні). Поточні видатки відносяться до загального фонду, а капітальні – до спеціального. *Капітальні видатки* – це видатки бюджету для фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності. Зокрема, такі видатки направляються на фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення, фінансування структурної перебудови народного господарства, виплату субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширенням відтворенням.

Поточні видатки – охоплюють видатки, які не належать до видатків розвитку. Сюди відносяться: фінансування національної оборони, державного управління, судової влади, правоохоронної діяльності, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та соціального забезпечення, культури та мистецтва. Вони складають біля 90% суми видатків бюджету.

Кредитування включає операції, пов'язані з наданням коштів з бюджету на умовах поверненості, платності та строковості. На основі кредитування з'являються зобов'язання перед бюджетом, які передбачають повернення одержаних коштів до бюджету.

Бюджетне фінансування – надання грошових коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом. Безвідплатне виділення коштів з бюджету.

Виділення коштів з бюджетів здійснюється на основі визначених у чинному законодавстві засадах, з пред'явленням певних вимог до користувачів, які на практиці отримали назву принципів бюджетного фінансування, найважливішими з них є:

- надання коштів з врахуванням обсягів і строків поступлень інших доходів;
- проведення бюджетного фінансування лише при виконанні установою своїх виробничих показників;
- по мірі використання раніше виділених коштів;
- при цільовому використанні коштів;
- дотриманні режиму економії;
- здійсненні контролю за економічним і цільовим використанням коштів;
- фінансування з бюджету проводиться лише в межах наявних фінансових ресурсів.

Надання бюджетних коштів здійснюється у таких формах:

- *кошторисне фінансування* окремих бюджетних програм – закладів, установ і організацій бюджетної сфери;
- *трансфертів населенню* (трансферти – це кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету в інший);
- *бюджетних кредитів* юридичним особам (у т.ч. податкових кредитів на сплату податків;
- *субвенцій і субсидій* фізичним і юридичним особам;
- бюджетних інвестицій у статутні капітали діючих або новостворених юридичних осіб;
- *бюджетних позик* державним позабюджетним фондам;
- *кредитів іноземним державам.*

Практичне (семінарське) заняття:

ДОХОДИ І ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

План проведення заняття:

1. Поняття та основний зміст державних доходів
2. Структура доходів Державного бюджету
3. Сутність, характеристика державних видатків
4. Структура видатків Державного бюджету

Метою виконання практичного заняття: охарактеризувати основні положеннями та підвести до розуміння важливість сутності доходів та видатків державного бюджету, форми та їх матеріальне втілення. Розкрити класифікацію доходів державного бюджету та характеристику державних видатків. Ознайомитись з факторами, що визначають структуру державних видатків.

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. Державні доходи – це:

- а) грошові відносини з приводу перерозподілу вартості ВВП, які пов'язані з формуванням доходів держави;
- б) сукупність фінансових відносин, які пов'язані з використанням грошових фондів держави;
- в) це прямі видатки держави і підприємств державної форми власності;
- г) вірної відповіді немає.

2. Державні видатки:

- а) грошові відносини з приводу перерозподілу вартості ВВП, які пов'язані з формуванням доходів держави;
- б) сукупність фінансових відносин, які пов'язані з використанням грошових фондів держави;
- в) це прямі видатки держави і підприємств державної форми власності;
- г) вірної відповіді немає.

3. Доходи державного бюджету – це:

- а) грошові відносини з приводу перерозподілу вартості ВВП, які пов'язані з формуванням доходів держави;
- б) сукупність фінансових відносин, які пов'язані з використанням грошових фондів держави;
- в) це прямі видатки держави і підприємств державної форми власності;
- г) це обов'язкові і добровільні внески у державний бюджет, які використовуються державою для здійснення нею своїх функцій.

4. За порядком та умовами зарахування доходів у бюджети вони поділяються на:

- а) загальнодержавні й місцеві;
- б) закріплені та регулюючі;
- в) активні й пасивні;
- г) структурні та циклічні.

5. За якими принципами мають здійснюватися державні витрати:

- а) плановість;
- б) цільове спрямування й використання коштів;
- в) ефективність використання коштів;
- г) дотримання режиму економії;
- д) постійний контроль;
- е) безповоротність;
- ж) всі відповіді правильні.

6. Дотація – це:

- а) цільова фінансова допомога на покриття дефіциту відповідного бюджету;
- б) фінансові ресурси, що перераховуються з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування конкретних заходів або установ, може бути цільовою або знеособленою;
- в) фінансові ресурси, що перераховуються з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування видатків на засадах пайової участі, мають суворо цільове призначення;
- г) вірної відповіді немає.

7. Субсидія – це:

- а) цільова фінансова допомога на покриття дефіциту відповідного бюджету;
- б) фінансові ресурси, що перераховуються з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування конкретних заходів або установ, може бути цільовою або знеособленою;
- в) фінансові ресурси, що перераховуються з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування видатків на засадах пайової участі, мають суворо цільове призначення;
- г) вірної відповіді немає.

8. Як розрізняється бюджетний дефіцит відповідно до форм прояву?

- а) активний, пасивний;
- б) вимушений, свідомий;
- в) відкритий, прихований;
- г) негативний, позитивний.

9. Якими є джерела покриття бюджетного дефіциту?

- а) державний кредит, податки, прибуток, інвестиції;
- б) державна позика, грошова емісія;
- в) надзвичайний податок, комерційний кредит, амортизаційні відрахування;
- г) міжнародний кредит, валютний фонд держави;

10. Доходи бюджету діляться згідно бюджетної класифікації:

- а) на закріплені й регулюючі доходи;
- б) на загальнодержавні податки та місцеві податки і збори;
- в) на податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій за капіталом та трансферти;
- г) на прямі й непрямі податки.

11. Які є джерела формування доходів бюджету?

- а) міжнародний кредит, національне багатство, національний дохід;
- б) створений валовий внутрішній продукт і національне багатство;
- в) валовий національний продукт, державний кредит, емісійний дохід;
- г) податкові та неподаткові надходження.

12. Яким чином поділяються неподаткові надходження бюджету?

- а) доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні штрафи та санкції; плата за навчання іноземних громадян у навчальних закладах, інші надходження;
- б) доходи від власності та підприємницької діяльності; надходження від сплати штрафних санкцій; податки на міжнародну торгівлю інші неподаткові надходження;
- в) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу; доходи від власності та підприємницької діяльності; надходження від штрафів та фінансових санкцій, інші неподаткові надходження.
- г) доходи від створення державних запасів і резервів.

13. За економічною характеристикою видатки поділяються:

- а) поточні видатки і видатки розвитку;
- б) видатки на товари і послуги;
- в) субсидії й поточні трансфертні виплати;
- г) поточні й капітальні видатки, кредитування.

14. За якими формами здійснюється надання бюджетних коштів:

- а) кошторисне фінансування;
- б) трансферти населенню;
- в) бюджетні кредити юридичним особам;
- г) субвенції і субсидії фізичним і юридичним особам;
- д) бюджетні позики;
- е) кредитів іноземним державам;
- ж) всі відповіді правильні.

15. Виділіть фактори, що сприяють скороченню дефіциту державного бюджету:

- а) стимулювання процесу виробництва з метою збільшення обсягу податкових надходжень у бюджет;
- б) підвищення витрат на керування;
- в) ліквідація практики безвідсоткового кредитування суб'єктів економічної діяльності з державного і місцевих бюджетів;
- г) скорочення витрат на оборону;
- д) ріст податків та скорочення дотацій збитковим підприємствам;
- е) свій варіант скорочення бюджетного дефіциту.

II. СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІ СХЕМИ

Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Класифікація видатків бюджету

III. ЗАДАЧІ

Задача 1.

Розрахуйте питому вагу доходів загального фонду державного бюджету за такими даними:

1. Податкові надходження – 250 млн. грн., в т.ч.:
 - податок на доходи фізичних осіб – 5,2 млн. грн.,
 - податок на прибуток підприємств – 52,4 млн. грн.,
 - ПДВ – 140,6 млн. грн.,
 - акцизний податок – 26,3 млн. грн.,
 - ввізне мито – 9,1 млн. грн.,
 - вивізне мито – 1,1 млн. грн.
 - інші податкові надходження - ?
2. Неподаткові надходження - 19,5 млн. грн., в т.ч.:
 - доходи від власності па підприємницької діяльності – 14,8 млн. грн.,
 - адміністративні збори та платежі – 2,6 млн. грн.,
 - інші неподаткові надходження - ?
3. Доходи від операцій з капіталом – 0,4 млн. грн.,
4. Офіційні трансферти – 1,3 млн. грн.,

До знайдених показників зробіть відповідні висновки.

Розв'язок до задачі 1.

1. Розраховуємо загальну суму доходів загального фонду державного бюджету:

Податкові надходження + Неподаткові надходження + Доходи від операцій з капіталом + Офіційні трансферти

$250+19,5+0,4+1,3=271,2$ (млн. грн.)

2. Розраховуємо питому вагу основних складових загального фонду державного бюджету:

Податкові надходження $250,0/271,2 \times 100 = 92,18\%$

Неподаткові надходження $19,5/271,2 \times 100 = 7,19\%$

Доходи від операцій з капіталом $0,4/271,2 \times 100 = 0,15\%$

Офіційні трансферти $1,3/271,2 \times 100 = 0,48\%$

3. Розраховуємо питому вагу складових податкових надходжень доходів загального фонду державного бюджету:

Податок на доходи фізичних осіб $5,2/271,2 \times 100 = 1,92\%$

Податок на прибуток підприємств $52,4/271,2 \times 100 = 19,32\%$

ПДВ $140,6/271,2 \times 100 = 51,84\%$

Акцизний податок $26,3/271,2 \times 100 = 9,70\%$

Ввізне мито $9,1/271,2 \times 100 = 3,35\%$

Вивізне мито $1,1/271,2 \times 100 = 0,41\%$

Інші податкові надходження $250,0-5,2-52,4-140,6-26,3-9,1-1,1=15,3$ (млн. грн.)

$15,3/271,2 \times 100 = 5,64\%$

4. Розраховуємо питому вагу складових неподаткових надходжень доходів загального фонду державного бюджету:

Доходи від власності на підприємницької діяльності $14,8/271,2 \times 100 = 5,46\%$

Адміністративні збори та платежі $2,6/271,2 \times 100 = 0,96\%$

Інші неподаткові надходження $19,5-14,8-2,6=2,1$ (млн. грн.)

$2,1/271,2 \times 100 = 0,77\%$

5. Підводимо підсумки виконання задачі, вказати найбільшу та найменшу питому вагу.

Задача 2.

Користуючись показниками, наведеними в Законі "Про Державний бюджет", визначити питому вагу основних доходів і видатків Державного бюджету України, заплановані на поточний рік, за поданою формою:

Таблиця 8.2

Показники	Сума, тис. грн.	Питома вага, % до підсумку
ДОХОДИ		
Податкові надходження		
У т. ч.:		
Податок на прибуток підприємств		
Збори за використання природних ресурсів		
Внутрішні податки на товари та послуги		
У т. ч.:		
- податок на додану вартість		
- акцизний збір з вироблених в Україні товарів		
- акцизний збір з ввезених на територію України товарів		
- ліцензії на підприємницьку і професійну діяльність		
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції		
У т. ч.:		
- ввізне мито		
- вивізне мито		
- кошти, отримані за вчинення консульських дій		
Інші податки		

Неподаткові надходження		
У т.ч.:		
Доходи від власності та підприємницької діяльності		
Адміністративні збори та платежі		
Надходження від штрафів та фінансових санкцій		
Інші неподаткові надходження		
Доходи від операцій з капіталом		
Цільові фонди		
РАЗОМ ДОХОДІВ		
Офіційні трансферти		
ВСЬОГО ДОХОДІВ		

Самостійна робота студентів до теми: **ДОХОДИ І ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ**

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на основні положеннями та підвести до розуміння важливість сутності доходів та видатків державного бюджету, форми та їх матеріальне втілення. Розкрити класифікацію доходів державного бюджету та характеристику державних видатків. Ознайомитись з факторами, що визначають структуру державних видатків.

Завдання для самостійного вирішення

Закріпити знання отримані у процесі вивчення даної теми за допомогою розв'язання задач.

Завдання 1.

На підставі наведених у табл. 8.2 даних розрахуйте абсолютні та відносні показники дефіциту Державного бюджету, в тому числі в розрізі за фондами.

Таблиця 8.2

Інформація про планові показники Державного бюджету, млрд грн.

Показники	Загальний фонд	Спеціальний фонд
Доходи	320,6	53,2
у т. ч. сума надходжень від міжбюджетних трансфертів	1,4	0,0
Видатки	345,4	62,7
у т. ч. видатки на обслуговування державного боргу	20,6	0,0
Надання кредитів	9,8	6,9
Повернення кредитів	7,5	5,0
Довідково: величина ВВП	1 100,8	

Методичні рекомендації: Для розв'язання даної задачі доцільно заповнити табл. 8.3. Для визначення абсолютних показників дефіциту Державного бюджету України за відповідний рік слід скористатися інформацією з додатків 1 "Доходи Державного бюджету", 3 "Розподіл видатків Державного бюджету", 4 "Повернення кредитів до Державного бюджету України та розподіл надання кредитів з Державного бюджету" Закону України про Державний бюджет на відповідний рік, занести її до наведеної нижче таблиці та провести розрахунки за наведеною формулою. Після проведення розрахунків слід перевірити отримані результати: визначені абсолютні показники дефіциту (профіциту), у тому числі у розрізі за фондами, мають відповідати підсумковому показнику фінансування з додатка 2 "Фінансування Державного бюджету" Закону України

про Державний бюджет. Визначити величину бюджетного дефіциту (профіциту) в розрізі за фондами. Загальна величина доходів, видатків, кредитування, дефіциту (профіциту) визначається як сума показників загального та спеціального фондів.

Таблиця 8.3

Визначення абсолютних показників бюджетного дефіциту, млрд грн.

Показники	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Усього:
А	Б	В	Г = Б + В
Доходи			
Видатки			
Надання кредитів з бюджету			
Повернення кредитів до бюджету			
Бюджетний дефіцит (-) / профіцит (+)			

Завдання 2.

Ознайомтеся з додатком 3 до Закону України "Про Державний бюджет на поточний рік". Визначте співвідношення між видатками загального і спеціального фондів, видатками розвитку та видатками споживання в загальній сумі видатків бюджету. Проаналізуйте склад і структуру видатків державного бюджету за функціональною та відомчою класифікаціями. Зробіть висновки.

Методичні рекомендації: Розв'язання задачі передбачає формування таблиць за наведеними в табл. 8.4 – 8.6 формами та здійснення аналізу поданих у них показників. Розпочати розв'язання задачі слід з визначення загальної величини видатків Державного бюджету на поточний рік та аналізу співвідношення між видатками загального та спеціального фондів, видатками споживання та видатками розвитку (табл. 8.4).

Таблиця 8.4

Склад та структура видатків Державного бюджету України на 20__ рік

Групи видатків	Загальний фонд		Спеціальний фонд		Разом	
	млрд. грн	% від підсумку	млрд. грн	% від підсумку	млрд. грн.	% від підсумку
Видатки споживання						
З них: оплата праці						
комунальні послуги та енергоносії						
Видатки розвитку						
Усього видатків:		100,0		100,0		100,0

Наступна частина роботи полягає у здійсненні аналізу видатків за відомчою класифікацією. Дану роботу доцільно обмежити аналізом обсягів фінансування 10 – 12 головних розпорядників, на забезпечення діяльності яких спрямовується переважна частина коштів Державного бюджету. З метою покращення сприйняття результатів роботи розпорядників коштів у табл. 8.5 доцільно подати у рейтинговому порядку (за величиною коштів, що виділяються на їхню діяльність).

Таблиця 8.5

Видатки Державного бюджету України за відомчою класифікацією видатків на 20__ рік

Код відомчої класифікації	Головні розпорядники бюджетних коштів	млрд. грн	% від підсумку
320	Міністерство надзвичайних ситуацій України		

230	Міністерство охорони здоров'я України		
	...		
	Інші головні розпорядники коштів		
	Усього видатків:		100,0

Наступна частина роботи полягає у здійсненні аналізу видатків Державного бюджету за функціональною класифікацією (табл. 8.6).

Таблиця 8.6

**Видатки Державного бюджету України за функціональною класифікацією
видатків на 20__ рік**

Групи видатків	млрд. грн	% від підсумку
Загальнодержавні функції		
у т. ч. міжбюджетні трансферти		
Оборона		
Громадський порядок, безпека та судова влада		
Економічна діяльність		
Охорона навколишнього природного середовища		
Житлово-комунальне господарство		
Охорона здоров'я		
Духовний та фізичний розвиток		
Освіта		
Соціальний захист та соціальне забезпечення		
Усього		100,0

Питання для самоконтролю

1. В чому полягає суспільне призначення доходів і видатків бюджету?
2. За якими ознаками класифікують доходи бюджету?
3. Назвіть та охарактеризуйте принципи бюджетного фінансування?
4. Які є форми бюджетного фінансування?
5. Які показники характеризують стан бюджету?
6. За юридичними формами доходи бюджетів поділяються на?
7. За порядком та умовами зарахування доходів у бюджеті вони поділяються на...?
8. Яким чином поділяються, згідно з джерелами, доходи бюджету, що мають вигляд офіційних трансфертів?
9. Які ознаки покладено в основу класифікації видатків бюджету?
10. В чому полягає суспільне призначення доходів і видатків бюджету?
11. Назвіть методи фінансування державних витрат.
12. На що поділяються державні видатки за економічною характеристикою?
13. Як поділяються видатки бюджету за формами бюджетного фінансування?
14. Як поділяються видатки бюджету за суспільним призначенням?
15. Якими є групи видатків бюджету за економічною структурою?
16. Поточні видатки – це:
17. Капітальні видатки – це:
18. Доходи бюджетів за юридичними формами поділяються на...?
19. Які показники характеризують стан бюджету?
20. Які доходи належать до доходів спеціального фонду державного бюджету?

Теми рефератів

1. Склад і структура видатків державного бюджету України.

2. Механізм планування та фінансування за державним бюджетом видатків на соціальний захист населення, заклади соціально-культурної сфери, народне господарство і державне управління.
3. Методи та критерії нормування бюджетних видатків.
4. Розпорядники бюджетних коштів, їх права та обов'язки.
5. Джерела формування доходів державного бюджету України.
6. Склад і структура видатків державного бюджету України.
7. Цільові бюджетні фонди як елемент бюджетних надходжень.
8. Видатки бюджету на соціальний захист населення.
9. Бюджетний дефіцит: причини виникнення та джерела покриття.
10. Управління державним боргом та його обслуговування.
11. Наслідки бюджетних дефіцитів для економік демократичних країн.
12. Вплив бюджетного дефіциту на стан фінансовий стан держави.
13. Практичний досвід зарубіжних країн в управлінні бюджетним дефіцитом.

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Підготувати інформацію з складу дохідної й видаткової частини бюджету на відповідний рік.

Список рекомендованої літератури

1. Бюджетна система України та Євросоюзу: монографія. Булгакова С.О., Барановський О. І., Кучер Г. В. та ін. ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. К.: КНТЕУ, 2010. 396 с.
2. Бюджетна система : навчальний посібник. Друге видання, перероблене і доповнене / І.Л. Шевчук, В.О. Черепанова, Т.О. Ставерська. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2015. 284 с.
3. Бюджетна система. Практикум : навч. посіб. [Електронний ресурс] / За наук. ред. проф. В. М. Федосова. [Кондратюк С. Я., Жибер Т. В., Коломієць Г. Б. та ін.] К.: КНЕУ, 2015. 454 с.
4. Бюджетний кодекс України від 8 лип. 2010 р. № 2456-17. Верховна Рада України.
5. Бюджетний кодекс України: в редакції від 01.02.2015. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, №50-51, с.572. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
6. Вовк В.К., Мацедонська Н.В. Проблема дефіциту бюджету України та шляхи його збалансування. Ефективна економіка та менеджмент: теорія і практика: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 14–15 листопада 2014 р.). Дніпропетровськ: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 89–92.
7. Гончаренко О. В. Розбудова міжбюджетних відносин на місцевому рівні: дис.канд. екон. Наук. Київ, 2011. 217 с.
8. Довгань Л.П., Пімонова І.О. Теорія і практика фінансування дефіциту державного бюджету України на сучасному етапі / збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2012. № 1. С. 118-125.
9. Курс лекцій по дисципліне «Бюджетная система» для студентів-иностранцев IV курса всех форм обучения. / под ред. В. Г.Барановой. Одесса. ОНЭУ, 2014.
10. Лозова, О. М. Державні видатки у бюджетному регулюванні економічної стабілізації. Наука й економіка. 2010. № 1. С. 28-36.
11. Луніна І.О. Проблеми й перспективи розвитку системи державних фінансів в Україні. Фінанси України. 2010. № 2. С. 3-12.
12. Мигович, Т. М. Роль видатків бюджетів у соціально-економічному розвитку України. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2010. № 6. С. 36 – 43.
13. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. Вісник податкової служби України. 2010. № 46. С. 2-232.
14. Радіонов Ю.Д. Бюджетні видатки у забезпеченні суспільного розвитку. Економіка, фінанси, право, 2018, № 5. С. 29-34.
15. Фінанси: навч. посібник: практикум. для студ. вищ. навч. закл. галузі знань 0305

- „Економіка та підприємництво” напрямів підготовки „Облік і аудит”, „Економіка підприємництва” / Аранчій В.І., Краснікова О.М., Черненко Л.В. Полтава: РВВ ПДАА, 2019. 216 с.
16. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс / [Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін.] за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. С. 92-101.
 17. Фінанси : навчальний посібник [Електронний ресурс] / І. В. Журавльова, О. В. Гаврильченко, О. П. Полтініна та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 106-129.
 18. Чугунов І.Я., Ігнатюк І.М. Формування видатків бюджету у системі соціально-економічного розвитку країни. Економічний вісник університету. Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди, 2016. Вип. 28 (1). С. 217-226. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2016_28%281%29__31

Тема 9. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ

Навчальна мета лекційного заняття: закріплення практичних і теоретичних знань щодо місцевих фінансів, ролі територіальних громад у соціально-економічному розвитку регіону, джерел формування доходів місцевих бюджетів та напрямків їх витрачання.

Навчальні питання:

1. Місцеві фінанси, їх суть і значення в економічному розвитку регіонів
2. Місцеві бюджети, їх доходи і видатки.

1. Місцеві фінанси, їх суть і значення в економічному розвитку регіонів

Метою фінансової діяльності місцевих органів влади є задоволення суспільних інтересів і потреб та сприяння соціально-економічному розвитку регіону. Наявність завдань і функцій, що покладаються на місцеві органи влади, є об'єктивною причиною необхідності фінансів для цих органів влади. Якщо причиною функціонування фінансів взагалі є поява держави і товарно-грошових відносин, то причиною виникнення місцевих фінансів є наявність територіальних колективів, відокремлення функцій і завдань, які покладаються на їхні органи влади.

За своєю економічною сутністю місцеві фінанси – це система формування, розподілу і використання фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних, так і делегованих.

До складу місцевих фінансових ресурсів включають:

- фінансові ресурси місцевих органів влади (місцевий бюджет і цільові фонди);
- фінансові ресурси підприємств комунальної форми власності.

Підприємства комунального господарства мають понад 20 напрямів діяльності, серед яких:

- житлове господарство;
- транспорт (автобусні парки, трамвайні та тролейбусні депо, метрополітен, фунікулер);
- комунальна енергетика (електричні, газові та теплові мережі);
- комунальне обслуговування (готелі тощо);
- міські шляхи та ін.

Організаційно підприємства та заклади соціально-культурної сфери комунальної форми власності можна розділити на три групи: ті, які повністю перебувають на бюджетному фінансуванні; підприємства, які частково фінансуються за рахунок місцевих бюджетів, і підприємства, які функціонують на принципі самоокупності.

Таким чином можна визначити, що матеріальною основою місцевих фінансів є централізовані і децентралізовані фінансові ресурси, що формуються у фондовій і нефондовій формі.

Вчення про місцеві фінанси – це сукупність теоретичних положень про фінансове господарство та фінансову діяльність місцевих органів влади. Воно сформувалося в XIX столітті і до кінця цього століття відокремилася в самостійну галузь фінансової науки. Цей процес був пов'язаний з завершенням становлення в більшості країн Західної Європи й Північної Америки органів місцевого самоврядування і регіональних органів влади, конституційним визнанням комун, общин, муніципалітетів, регіонів, провінцій, штатів та інших адміністративно-територіальних утворень. До основоположників цього вчення можна віднести К. Рау, Л. Штейна, А. Вагнера та інших німецьких економістів.

Перша теорія має назву **теорія природних прав общин**. Вона сформувалася в роки Великої французької революції 1789 року. Ця теорія ґрунтується на ідеї, що природні права общини є аналогічними до природних прав людини і громадянина. Згідно з цією теорією, функції та зміст діяльності органів місцевого самоврядування ототожнюються з діяльністю общини. В основі теорії лежить твердження, що община, як колектив є таким же самоцінним утворенням, що й держава, і що община, як колектив людей, котрі спільно проживають на одній території, виникла раніше, ніж держава. А це означає, що вона має природні, невід'ємні права. Ці права общині державою не надавалися, а значить, і не можуть бути нею вилучені. Тому органи місцевого самоврядування мають власну компетенцію, не підпорядковані державній владі і перебувають поза межами цієї влади. Кожен територіальний колектив має власні завдання, які він самостійно визначає. Держава може впливати на діяльність територіального колективу через законодавство, але вона не може позбавити його природних прав.

На діаметрально протилежних позиціях ґрунтується інша, так звана **державна теорія місцевого самоврядування**, сформована в середині XIX століття німецькою школою юристів. В її основі лежить твердження, що органи місцевого самоврядування є органами державного управління і створюються державною владою для реалізації її функцій та завдань на місцевому рівні. Таким чином, вони перебувають у структурі державної влади та їй підпорядковані.

За цією теорією органи місцевого самоврядування не мають природних самобутніх прав. Місцеве самоврядування не може розглядатись як інститут, рівноцінний державі. Органи місцевого самоврядування перебувають у підпорядкуванні державній владі, як її агенти на місцях. Тобто обсяг функцій і завдань, які мають органи місцевого самоврядування, повністю визначається державою владою.

Також існує теорія місцевого самоврядування – так звана теорія громадського самоврядування, або господарського самоврядування. Виникла вона також у Німеччині в другій половині XIX століття, її ще називають теорією громадсько-господарського самоврядування. Трохи згодом її було названо **теорією муніципального дуалізму**. Вона синтезує ідеї двох попередніх теорій.

В основі теорії муніципального дуалізму лежить твердження, що органи місцевого самоврядування мають власну, природну, а значить суверенну компетенцію тільки у сфері неполітичних відносин, тобто у сфері громадсько-господарських, або так званих місцевих справ. У ці місцеві справи державна влада не втручається, вони вирішуються самостійно органами місцевого самоврядування.

Але є й інша сфера відносин – політична, яка цілком по праву перебуває в компетенції державної влади. У цій сфері органи місцевого самоврядування не самостійні. У сфері політичних відносин органи місцевого самоврядування перебувають у структурі державної влади і є її агентами на місцевому рівні.

Таким чином, у політичній сфері органи місцевого самоврядування підпорядковані державній владі, яка визначає функції та завдання цих органів.

Головними фінансовими фондами місцевих органів влади є; місцеві бюджети, резервні та цільові фонди, фонди грошових ресурсів комунальних підприємств. Ресурси, що залучаються місцевими органами влади у вигляді банківських кредитів, від розміщення місцевих позик та деякі інші, як правило, перебувають у нефондовій формі.

Фінанси місцевих органів влади як система включають кілька основних взаємопов'язаних структурних елементів. Це видатки, доходи, способи формування доходів, інститути системи, суб'єкти й об'єкти системи та відносини між суб'єктами системи, системою та іншими ланками фінансової системи держави.

Головним елементом місцевих фінансів є видатки, оскільки вони відображають функції та завдання, що покладаються на місцеву владу. Видатки місцевих органів влади залежно від їхніх завдань у більшості країн поділяються на кілька функціональних видів. Передусім, законодавство вирізняє так звані обов'язкові видатки. Це - видатки, спрямовані на виконання обов'язкових завдань, які покладаються на всі органи місцевої влади з метою забезпечення певних стандартів послуг у масштабах всієї країни. До обов'язкових видатків належать також видатки місцевих органів влади, пов'язані з їхніми борговими зобов'язаннями за кредитами та позиками. У структурі видатків місцевих органів влади виокремлюються також видатки для реалізації делегованих центральною владою завдань.

Крім функціонального поділу, є поділ видатків відповідно до їхнього економічного призначення. У зв'язку з цим законодавство більшості країн вирізняє дві великі групи видатків. Це так звані поточні, або адміністративні видатки, і капітальні, або інвестиційні, видатки.

Доходи місцевих органів влади можуть бути класифіковані за їхніми джерелами та за економічною природою.

За *джерелами доходи* місцевих органів влади поділяються на:

- податкові доходи;
- неподаткові доходи (платежі, доходи від майна, що належить місцевій владі, та від господарської діяльності підприємств комунальної форми власності, залучені місцевими органами влади на ринку позичкового капіталу);
- доходи за рахунок кредитів та позик;
- трансферти від центральної влади та органів влади вищого територіального рівня.

За економічною природою доходи місцевих органів влади поділяються на власні доходи та закріплені доходи (передані місцевій владі). **Власні доходи** - це доходи, що мобілізуються місцевою владою самостійно на основі власних рішень і за рахунок джерел, визначених місцевим органом влади. До власних доходів належать місцеві податки і збори, доходи від майна, що належить місцевій владі, та від господарської діяльності комунальних підприємств, інші доходи, передбачені законодавством. Закріплені доходи - це ті, що повністю або частково (в %) зараховуються у певні види бюджетів безстроково або на довготерміновій основі і для їх включення непотрібне рішення органів влади вищого рівня.

Місцеві запозичення - це операції, пов'язані з отриманням коштів на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких з'являються зобов'язання перед бюджетом, та операції, пов'язані з поверненням цих коштів до бюджету.

Місцеві запозичення виникають у таких випадках:

- запозичення (позики) з бюджетів вищого рівня;
- запозичення в комерційних банках;
- бюджетні гарантії під запозичення комерційних структур, у тому числі на потребу бюджетної сфери (будівництво шкіл, лікарень тощо);
- випуск муніципальних позик.

Бюджетним кодексом України передбачено, що запозичення з Державного бюджету надаються місцевим бюджетам для покриття тимчасових касових розривів під час виконання загального фонду бюджету протягом бюджетного року. Дуже часто такі

запозичення перетворюються в непряму форму дотування місцевих бюджетів, оскільки вони пролонгуються або взагалі списуються.

Виконавчі органи місцевого самоврядування можуть також отримувати короткотермінові (на термін до трьох місяців) позички у фінансово-кредитних установах з погашенням у межах поточного бюджетного періоду. Ще однією з форм виникнення зобов'язань є надання органами місцевого самоврядування гарантій під позики комерційних банків. У випадку несвоєчасного погашення кредитів бюджетна гарантія вступає в силу.

Місцеві органи влади можуть проводити цільові муніципальні позики під конкретні заходи, в яких зацікавлена територіальна громада (будівництво доріг тощо). Облігації місцевої позики реєструються Міністерством фінансів України та Державною комісією з цінних паперів, але держава не несе відповідальності по зобов'язаннях за запозиченнями до місцевих бюджетів. Видатки по обслуговуванню боргу здійснюються за рахунок коштів загального фонду місцевого бюджету.

З видатками, доходами та способами формування доходів тісно пов'язане функціонування певних фінансових інститутів. Під **інститутами** в системі місцевих фінансів слід розуміти сукупність організаційних структур, які забезпечують функціонування місцевих органів влади. У системі місцевих фінансів з'явилися і розвиваються такі інститути, як самостійний місцевий бюджет, позабюджетні, валютні та цільові фонди, комунальна власність, місцеві податки і збори, комунальний кредит, комунальні позики, фінансові ресурси комунальних підприємств, комунальні платежі, поточні видатки і видатки розвитку, поточний бюджет і бюджет розвитку та ін.

Дослідження сутності місцевих фінансів пов'язане з діяльністю суб'єктів фінансових відносин.

Головним суб'єктом таких відносин в Україні є територіальна громада та органи місцевого самоврядування, правовий статус яких закріплено в Конституції України. Це територіальна громада села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, територіальна громада селища чи міста. Це сільська, селищна, міська ради та їхні виконавчі органи, сільський, селищний чи міський голова. Це також обласна та районна рада. Ще один суб'єкт відносин - держава в особі її органів: обласної, районної міської (міст Києва та Севастополя) місцевої державної адміністрації та центральних органів державної влади, насамперед, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України та інших органів. В інших країнах головними суб'єктами фінансових відносин у сфері місцевих фінансів є муніципалітети, комуни, регіони, департаменти, провінції, області, округи та інші адміністративно-територіальні утворення. ***Об'єктами місцевих фінансів є фінансові ресурси***, що мобілізуються, розподіляються і використовуються місцевими органами влади для виконання покладених на них функцій і завдань.

2. Місцеві бюджети, їх доходи і видатки

Визначальною ланкою місцевих фінансів є місцеві бюджети. У них зосереджено понад 80 % від усіх фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні місцевого самоврядування.

Сутність місцевих бюджетів необхідно розглядати у двох аспектах. По-перше, як організаційну форму мобілізації частини фінансових ресурсів у розпорядження місцевих органів самоврядування. По-друге, як систему фінансових відносин, що складається між місцевим та державним бюджетами, а також всередині сукупності місцевих бюджетів.

Як організаційна форма мобілізації доходів і здійснення витрат місцевими органами самоврядування місцеві бюджети - це балансові розрахунки, які відповідають вимогам складання балансів, тобто вони мають дохідну і витратну частини, принципи збалансування тощо. Тому можна стверджувати, що місцеві бюджети - це балансові розрахунки доходів і витрат, які мобілізуються і витрачаються на відповідній території.

Податки є головним джерелом місцевих бюджетів. В свою чергу всі податки, що надходять до місцевих бюджетів, поділяють на дві групи: місцеві податки і надходження із бюджетів вищого рівня.

Місцеві податки і збори – обов'язкові платежі, що встановлюються сільськими, селищними, міськими радами згідно законодавства, справляються в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць і зараховуються до їх бюджетів.

Місцеві податки і збори забезпечують значні надходження до місцевих бюджетів, реальну фінансову автономію органів місцевого самоврядування і місцевих органів державної влади.

Джерелами формування місцевих бюджетів виступають:

- 1) *Власні доходи* – надходження, що формуються на території, підзвітній місцевому органу влади згідно з його рішенням. Використовуються на фінансування власних повноважень місцевої влади.
- 2) *Закріплені* – податкові надходження, що зараховуються до відповідного рівня бюджетної системи і використовуються на фінансування власних, так і делегованих повноважень.
- 3) *Регульовані податки* – перерозподіляються між державним і місцевими бюджетами за встановленими нормативами.

Прибутки місцевих бюджетів групуються на податкові й неподаткові.

- 1) Місцеві податки і збори обов'язкові платежі, що встановлюються сільськими, селищними, міськими радами згідно законодавства, справляються в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць і зараховуються до їх бюджетів.
- 2) Місцеві податки і збори забезпечують значні надходження до місцевих бюджетів, реальну фінансову автономію органів місцевого самоврядування і місцевих органів державної влади.

Місцеве самоврядування може формувати єдиний позабюджетний фонд, кошти якого використовуються на виконання програм місцевого значення. Джерела формування фонду:

1. Додаткові доходи, отримані внаслідок розв'язання соціально-економічних проблем.
2. Добровільні внески та пожертвування.
3. Доходи від місцевих позик, аукціонів, грошово-речових лотерей.
4. Доходи від розпродажу майна ліквідованих комунальних підприємств.
5. Орендна плата.
6. Штрафи та фінансові санкції.
7. Доходи від продажу населенню квартир і будинків.
8. Інші надходження.

Цільові фонди органів місцевого самоврядування формуються у складі спеціального фонду місцевих бюджетів – фонд фінансування дорожніх робіт, фонд охорони навколишнього природного середовища тощо.

Видатки місцевих бюджетів залежать від бюджетної політики, яка проводиться державою, від децентралізації управління соціальною сферою. Все це є вирішальним фактором, що впливає на обсяг фінансових ресурсів, які проходять по каналах регіональних бюджетів, на їх питому вагу в загальнодержавних бюджетних видатках.

В Україні розмежування видів видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності із урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача. Відповідно до цих критеріїв види видатків поділяються на такі групи:

– перша група - видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів. Здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань;

- друга група - видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України. Здійснюються з бюджетів міст обласного значення, а також районних бюджетів;
- третя група - видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян, або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України. Здійснюються ці видатки з обласних бюджетів. З бюджету міста Києва здійснюються видатки усіх трьох груп.

В Україні запроваджено норму, за якою місцевий бюджет поділяється на поточний і бюджет розвитку. **Поточні видатки** - це видатки на фінансування мережі підприємств, установ, організацій та органів, яка діє на початок бюджетного року, а також фінансування заходів із соціального захисту населення тощо.

Видатки розвитку - це видатки на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності. Згідно Бюджетного кодексу України до витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів належать:

- погашення основної суми боргу;
- капітальні вкладення;
- внески органів місцевого самоврядування у статутні фонди суб'єктів підприємницької діяльності.

Доходи бюджету розвитку формуються за рахунок надходження коштів від відчуження майна, яке знаходиться у комунальній власності, в тому числі від продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення; надходження дивідендів, нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, що є у власності відповідної територіальної громади; субвенцій з інших бюджетів на виконання інвестиційних проєктів тощо.

Однією з головних цілей державної регіональної фінансової політики щодо зближення рівнів соціально-економічного розвитку територій є подолання вертикальних і горизонтальних дисбалансів і фінансове вирівнювання.

Під **вертикальними фіскальними дисбалансами** розуміють невідповідність між обсягами фінансових ресурсів того чи іншого рівня влади, регіонального або місцевого, і обсягами завдань та обов'язків, які на нього покладаються в процесі розподілу компетенцій між центральною, регіональною і місцевою владами. Вертикальний фіскальний дисбаланс означає недостатність фінансових ресурсів у певного рівня влади для забезпечення громадських і державних послуг у межах його завдань.

На відміну від вертикальних фіскальних дисбалансів горизонтальні фіскальні дисбаланси пов'язані з різними фінансовими можливостями органів влади одного територіального рівня. **Горизонтальний фіскальний дисбаланс** - це невідповідність між обсягами фінансових ресурсів однієї або кількох територіальних одиниць одного рівня й обсягами завдань, котрі на них покладаються і забезпечуються іншими територіальними одиницями цього рівня. Горизонтальний фіскальний дисбаланс виникає тоді, коли одна або кілька територій того самого рівня не мають достатніх, фінансових ресурсів для надання державних і громадських послуг в обсягах, що надаються іншими територіями відповідно до певних стандартів. Горизонтальні фіскальні дисбаланси виникають тому, що є так звані бідні й багаті території.

Ці дисбаланси можуть виникати й тому, що деякі території мають більші потреби, ніж інші. Наприклад, у структурі населення окремих територій може бути більшою частка дітей шкільного віку, а це зумовлює додаткову потребу в школах, або більшою є частка пенсіонерів, що викликає додаткові видатки на соціальні потреби.

Фінансове вирівнювання - це процес усунення вертикальних і горизонтальних дисбалансів. У процесі фінансового вирівнювання здійснюються заходи щодо перерозподілу фінансових ресурсів як між ланками системи бюджетів по вертикалі, так і між "бідними" й "багатими" територіями - по горизонталі. *Мета фінансового*

вирівнювання - перерозподіл фінансових ресурсів на користь тих владних рівнів, котрі мають вертикальні й горизонтальні фінансові дисбаланси з метою їх усунення.

В Україні історично склалися значні горизонтальні фінансові дисбаланси.

Існують такі види міжбюджетних трансфертів:

- дотація вирівнювання;
- субвенція;
- кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
- інші дотації.

У Державному бюджеті затверджується обсяг дотації вирівнювання та субвенцій окремо для кожного бюджету. Субвенції виділяються для використання на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання субвенції. Субвенції можуть надаватися на здійснення програм соціального розвитку, виконання інвестиційних проектів, на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, установлених державою, на утримання об'єктів спільного користування та інші.

Послідовна реалізація механізму міжбюджетних відносин нині ускладнюється браком бюджетних коштів. Йдеться насамперед про стратегію, яка базується на політиці зміцнення регіонів, посиленні їх реального впливу на економічні процеси. Особливо слід наголосити на необхідності встановлення жорстких заходів відповідальності за порушення бюджетного законодавства.

Для фінансування делегованих повноважень використовуються спеціальні податки і збори. До складу відповідного кошика доходів включено прибутковий податок із громадян, плату за ліцензії та сертифікати, що видаються місцевими органами влади (у тому числі ліцензії на право роздрібної торгівлі горілчаними і тютюновими виробами), плату за торговий патент і державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності; надходження від адміністративних штрафів, а також штрафів і санкцій за порушення податкового законодавства тощо.

Нові механізми міжбюджетних відносин передбачають поступове вирівнювання забезпеченості адміністративно-територіальних одиниць бюджетними коштами при одночасному створенні стимулів для місцевих органів влади і самоврядування до раціоналізації показників місцевих бюджетів та нарощування їх доходної бази.

Практичне заняття до теми:

МІСЦЕВІ ФІНАНСИ

План проведення заняття:

1. Суть та основи організації місцевих фінансів.
2. Доходи і видатки місцевих бюджетів.
3. Міжбюджетні відносини.
4. Проблеми формування місцевих бюджетів і шляхи їх вирішення.

Метою виконання практичного заняття є вивчення складу і структури місцевих фінансів, розглянути специфіку формування доходів і видатків місцевих фінансів, дослідити зміст бюджетного федералізму та організації міжбюджетних відносин.

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

- 1. Органи, які створюються сільськими, селищними, міськими, районними в містах радами для здійснення виконавчих функцій і повноважень місцевого самоврядування у визначених межах – це:**

- а) територіальна громада;
- б) виконавчі органи відповідних рад;
- в) районні та обласні ради;
- г) правильної відповіді немає.

2. Право територіальної громади володіти, доцільно, економна, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування:

- а) право державної власності;
- б) право комунальної власності;
- в) право індивідуальної власності;
- г) правильної відповіді немає.

3. Причиною виникнення місцевих фінансів є:

- а) наявність місцевих бюджетів;
- б) бажання місцевих органів самоврядування мати самостійну доходну базу;
- в) наявність територіальних колективів, відокремлення функцій і завдань, які покладаються на їхні органи влади.

4. Місцеві фінанси підпорядковані:

- а) міжнародним фінансам;
- б) державним фінансам;
- в) фінансовому ринку;
- г) фінансам підприємств.

5. Головним елементом фінансів місцевих органів влади є:

- а) власні доходи;
- б) неподаткові доходи;
- в) видатки.

6. До завдань місцевих органів влади належать:

- а) завдання та функції, які передано місцевим органам влади в межах місцевих інтересів і воно є їхньою невід'ємною власною компетенцією;
- б) завдання та функції з виконання міждержавних угод;
- в) завдання з формування Збройних сил України;
- г) завдання та функції, доручені місцевим органам влади центральною владою.

7. Фінанси місцевих органів влади впливають на економічне зростання через:

- а) капітальні витрати;
- б) встановлення ставок митного збору на імпортовані товари;
- в) проведення благодійних акцій;
- г) діяльність на ринках позичкового капіталу, нерухомості, землі.

8. Розподільна функція місцевих фінансів обумовлена:

- а) міжгалузевим і територіальним перерозподілом коштів;
- б) наявністю виробничої і невиробничої сфер суспільства;
- в) наявністю різних соціальних груп населення;
- г) всі відповіді правильні.

9. Складовими частинами місцевих фінансів є:

- а) місцеві бюджети;
- б) місцеві позики;
- в) позабюджетні кошти;
- г) фінанси підприємств комунальної форми власності;
- д) грошові кошти населення.

10. Місцеві фінанси виконують такі функції:

- а) формування доходів;
- б) використання видатків;
- в) розподільчу;
- г) контрольну;

д) стимулюючи.

11. До складу місцевих фінансових інститутів не належать:

- а) місцеві бюджети;
- б) державний бюджет;
- в) комунальний кредит;
- г) підприємства комунальної власності.

12. Яка необхідна умова існування місцевих фінансів:

- а) функціонування інституту місцевого самоврядування;
- б) виникнення державних фінансів;
- в) прийняття Конституції;
- г) всі відповіді правильні.

13. Принципи місцевого самоврядування в Україні:

- а) самостійність, автономність, гласність, демократія;
- б) народовладдя, законність, гласність, колегіальність, поєднання місцевих і державних інтересів, виборність, правова, організаційна та матеріально-фінансова самостійність у межах повноважень;
- в) підзвітність та відповідальність перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб, державна підтримка та гарантії місцевого самоврядування, судовий захист прав місцевого самоврядування;
- г) підзвітність і підконтрольність перед державними органами влади.

14. Вкажіть основні теорії місцевого самоврядування:

- а) державна, природних прав людини, громадсько-господарське самоврядування;
- б) природних прав людини, державна, соціально-господарського самоврядування;
- в) громадсько-господарського самоврядування, природних прав общин, державна;
- г) природних прав територіальної громади, державно-господарського самоврядування, державна.

15. Первинним об'єктом органів місцевого самоврядування є:

- а) село;
- б) район;
- в) місто;
- г) територіальна громада.

16. Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є:

- а) рухоме і нерухоме майно;
- б) доходи місцевих бюджетів;
- в) земля і природні ресурси, що є у власності територіальних громад;
- г) рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, земля і природні ресурси, що є у власності територіальних громад.

17. Назвіть особливості місцевих бюджетів:

- а) забезпечують матеріальну незалежність місцевих органів самоврядування;
- б) безпосередня підпорядкованість місцевим органам самоврядування;
- в) усі ланки місцевих бюджетів безпосередньо й органічно зв'язані не тільки між собою, а й з установами та підприємствами, які функціонують на території регіону;
- г) важливе джерело зростання добробуту населення регіону.

18. На які потреби не використовується кошти бюджету розвитку місцевих бюджетів:

- а) на погашення боргу місцевого самоврядування;
- б) на фінансування поточних потреб органів місцевого самоврядування;
- в) на фінансування інвестиційних проектів;
- г) на внески в статутні фонди суб'єктів підприємницької діяльності.

19. Бюджет області складається:

- а) з бюджетів районів в містах обласного підпорядкування;
- б) з Державного бюджету та бюджету міст;

- в) з власного та централізованого бюджетів;
- г) з бюджету області та Державного бюджету;
- д) з обласного бюджету та бюджетів районів і міст обласного підпорядкування.

20. Бюджет району об'єднує:

- а) бюджети міст районного підпорядкування;
- б) Державний бюджет та бюджети селищних і сільських рад;
- в) обласний і міський бюджети;
- г) районний бюджет, бюджети міст районного підпорядкування, бюджети селищних і сільських рад;
- д) бюджети районів і районів у містах;
- е) бюджети районів у місті.

21. Згідно з Бюджетним кодексом України, місцевий бюджет складається з фондів:

- а) унітарного та федерального;
- б) загального та спеціального;
- в) економічного та соціального;
- г) амортизаційного та інвестиційного.

22. До власних доходів місцевих бюджетів належать:

- а) платежі, що встановлюються місцевими органами влади;
- б) доходи від майна, що належать місцевій владі;
- в) доходи від приватизації загальнодержавних об'єктів власності;
- г) акцизний збір;
- д) прибутковий податок з громадян;
- е) доходи комунальних підприємств;
- ж) місцеві податки і збори;
- з) доходи за рахунок комунальних кредитів і позик.

23. До неподаткових надходжень місцевого бюджету належать:

- а) адміністративні збори і платежі;
- б) єдиний податок;
- в) доходи від некомерційного та побічного продажу;
- г) плата за оренду майнових комплексів, що знаходяться у комунальній власності.

II. ЗАДАЧІ

Задача 1

Визначити суму місцевих податків і зборів місцевого бюджету м. Полтава (в тис. грн):

- податки на доходи – 2566;
- єдиний податок – 300;
- податок на прибуток підприємств, що належать до комунальної власності – 360;
- надходження від штрафів і санкцій – 15;
- збір за місця паркування транспортних засобів – 68;
- туристичний збір – 18;
- плата за землю – 356.

Задача 2

Визначити окремо суму поточних видатків та видатків розвитку міського бюджету (в тис. грн.) за такими напрямками використання коштів бюджету:

- соціальний захист і соціальне забезпечення – 3400;
- соціально-культурна сфера – 590;
- інвестиційна діяльність – 45;

- сплата основної частини боргу органів місцевого самоврядування – 15;
- охорона здоров'я – 6500;
- державне управління – 680;
- придбання обладнання, транспортних засобів та іншої техніки – 260;
- реалізація програми соціально-економічного розвитку міста – 360;
- фізична культура і спорт – 140.

Задача 3.

Визначте суму доходів зведеного бюджету області, якщо бюджет районів становить 103405 тис.грн., а бюджет міст обласного підпорядкування – 73004,2 тис.грн.

Задача 4.

Бюджет міста з районним поділом становить 108932 тис.грн. Доходи I району – 25,6; II – 32,2; III – 25%; IV – ?

Знайдіть суму доходів бюджету кожного району міста.

Задача 5

Загальна площа житлових будинків комунальної власності району міста та ЖБК, які перебувають на обслуговуванні, становить 12128,6 тис. кв. м, у тому числі площа будинків не обладнаних ліфтами становить 9099,4 тис. кв. м. Тарифи по квартирній платі в будинках не обладнаних ліфтами встановлені в розмірі 0,28 грн. без ПДВ на 1 кв. м, а в будинках обладнаних ліфтами – на 9 копійок більше. Визначити очікувані доходи з квартирної плати на плановий рік.

Самостійна робота студентів до теми: **МІСЦЕВІ ФІНАНСИ**

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на склад і структуру місцевих фінансів, розглянути специфіку формування доходів і видатків місцевих фінансів, дослідити зміст бюджетного федералізму та організації міжбюджетних відносин.

Завдання 1. Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Місцеві фінанси це:	1. надходження, що формуються на території, підзвітній місцевому органу влади.
2. Під місцевими бюджетами розуміють:	2. власні та закріплені доходи, відрахування від регульованих доходів, трансферти.
3. Бюджет області – це:	3. податки які перерозподіляються між державними і місцевими бюджетами.
4. До доходів місцевих бюджетів належать:	4. обласні, районні, селищні, сільські бюджети та бюджет АР Крим.
5. Власні доходи це:	5. фінансові кошти, що надходять у відповідні місцеві бюджети в розмірах і порядку, встановлених законом.
6. Закріплені доходи це:	6. система формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань.
7. Регульовані доходи це:	7. фінансові кошти, що передаються з державного бюджету або з місцевих бюджетів вищого рівня в бюджети нижчого рівня.
8. Трансферти це:	8. фінансові ресурси, що перераховуються з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування конкретних заходів або закладів, має цільовий характер;
9. Субсидія це:	9. сукупність бюджетів, які складаються, затверджуються і

	виконуються відповідними місцевими органами влади і самоврядування.
10. Субвенція це:	10. податкові та інші надходження, що зараховуються до відповідного рівня бюджетної системи.
11. Дотація це:	11. фінансові ресурси, що виділяються з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на суму відсутніх прибутків при неможливості скорочення витрат, не мають цільового призначення;
12. До місцевих бюджетів належать:	12. сукупність доходів і видатків обласного бюджету, а також бюджетів районів і міст обласного підпорядкування.
13. Прибутки місцевих бюджетів це:	13. фінансові ресурси, що виділяються з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування передбачених Держбюджетом витрат на основі пайової участі, мають суворо цільовий характер;
14. Поточні видатки це:	14. видатки на фінансування інвестиційної та інноваційної політики.
15. Видатки розвитку це:	15. видатки на фінансування підприємств, установ та організацій, які діють на початок бюджетного року, а також фінансування соціального захисту населення.

Задачі для самостійного вирішення

Закріпити знання отримані у процесі вивчення даної теми за допомогою розв'язання задач.

Задачі з розв'язком:

Задача 1.

Обчислити розмір міжбюджетних трансфертів, які будуть надані обласному бюджету, якщо прогнозована величина закріплених законодавчо на довгостроковій основі доходів становить 140 млн.грн., субвенції на виконання певної соціальної програми – 10 млн.грн., прогнозована величина видатків на делеговані державні функції – 95 млн.грн., видатків на реалізацію обов'язків місцевого характеру – 57 млн.грн.

Розв'язок: $V = 95 + 57 = 152$ млн.грн.

$ДВ = 152 - 140 = 12$ млн.грн.

$МТ = 12 + 10 = 22$ млн.грн.

Отже, розмір між бюджетних трансферт становитиме для даного обласного бюджету 22 млн.грн.

Задача 2.

Обчислити величину дотації вирівнювання, якщо прогнозований показник кошика доходів місцевого бюджету становить 260 млн.грн., прогнозована величина видатків на делеговані державні функції – 178 млн.грн., видатків на реалізацію обов'язків місцевого характеру – 75 млн.грн.

Розв'язок: $V = 178 + 75 = 253$

$ДВ = 253 - 260 = -7$ млн.грн.

Дотація вирівнювання даному місцевому бюджету не буде надана, а 7 млн.грн. буде вилучено із місцевого бюджету до Державного бюджету в порядку, встановленому законодавством.

Задачі для самостійного розв'язування

Задача 1. Визначити середній показник податкоспроможності по Україні, якщо індекс податкоспроможності по області 99%. Сума закріплених доходів становить 250 млн.грн., власних – 100 млн.грн., чисельність населення області 220 тис.осіб.

Задача 2. Визначити суму кошика доходів району з чисельністю населення 150 тис. осіб та рівнем податкоспроможності 105%, якщо середній показник податкоспроможності по Україні 3080 грн/ос. Прогнозована величина власних походів районного бюджету становитиме 185 млн.грн.

Задача 3. Обчисліть величину кошика доходів місцевого бюджету, якщо видатки на делеговані державні функції – 65 млн.грн., видатки для реалізації обов'язків місцевого характеру – 40 млн.грн., дотація вирівнювання для даного бюджету визначена в розмірі 16 млн.грн.

Задача 4. Обчисліть величину кошика доходів місцевого бюджету, якщо видатки на делеговані державні функції – 95 млн.грн., видатки для реалізації обов'язків місцевого характеру – 62 млн.грн. Величина міжбюджетних трансфертів місцевого бюджету визначена в розмірі 8,5 млн.грн., а субвенції на виконання інвестиційних проектів – 5200 тис.грн.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте суть поняття «місцеві фінанси».
2. Назвіть причини виникнення місцевих фінансів.
3. Перелічіть структурні елементи фінансів місцевих органів влади.
4. Як класифікують видатки та доходи місцевих органів влади?
5. Назвіть способи формування доходів місцевих органів влади.
6. Назвіть основні функції фінансів місцевих органів влади.
7. Хто здійснює контроль за виконанням місцевих бюджетів?
8. Назвіть системи касового виконання місцевих бюджетів.
9. Перелічіть джерела формування місцевих бюджетів.
10. Склад і напрями фінансування соціально-економічних потреб регіонального значення.
11. Хто здійснює управління місцевими фінансами в Україні?
12. Що таке регіональні фінанси і для чого вони потрібні?
13. Які повноваження закріплені за місцевими органами влади Бюджетним кодексом України?
14. Як вирішуються проблеми розмежування компетенції між ланками бюджетної системи за кордоном?
15. Охарактеризуйте структуру надходжень місцевих бюджетів в Україні. Чи забезпечують доходи місцевих бюджетів реальну самостійність і зацікавленість у їх ефективному використанні?
16. Для чого потрібні регіональні програми розвитку в Україні?
17. Які видатки закріплені за місцевими бюджетами?
18. Чи є, на Вашу думку, справедливим співвідношення між максимальним і мінімальним рівнем забезпеченості на одного жителя за видатками із місцевих бюджетів різних областей? Які критерії справедливості Ви берете за основу.
19. Назвіть джерела формування місцевих бюджетів.

Теми рефератів:

1. Процес формування місцевих фінансів в Україні.
2. Склад структура доходів і видатків місцевих бюджетів.
3. Основні проблеми формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів.
4. Місцеві податки і збори, їх роль у формуванні місцевих бюджетів.
5. Формування регіональних бюджетів в зарубіжних країнах.
6. Роль місцевих податків у податковій системі України.
7. Проблеми вдосконалення місцевого оподаткування в Україні.
8. Реформування між бюджетних відносин.
9. Склад і структура місцевих фінансів зарубіжних країн.

10. Порядок формування і виконання місцевих бюджетів у зарубіжних країнах (на прикладі окремої держави).
11. Закордонний досвід використання бюджетних трансфертів.
12. Сучасні проблеми фінансового забезпечення місцевого самоврядування.
13. Р
еформа адміністративно-територіального устрою в Україні та її вплив на виконання бюджетної політики.
14. Р
озвиток місцевого самоврядування в контексті здійснення політики європейської інтеграції України.
15. Місцеві позики як інструменти поповнення доходів місцевих бюджетів.
16. Альтернативні джерела поповнення дохідної частини місцевих бюджетів.

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Підготувати реферат на одну із запропонованих тем, знати відповіді на питання самоконтролю. Вміти розв'язувати запропоновані задачі.

Список рекомендованої літератури

1. Бюджетний кодекс України: в редакції від 01.02.2015. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51, с. 572 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
2. Васильєва Н. В., Гринчук Н. М., Дерун Т. М., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцевий бюджет і фінансове забезпечення об'єднаної територіальної громади: навч. посіб. [Н. В. Васильєва, Н. М. Гринчук, Т. М. Дерун, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук]. К., 2017. 119 с.
3. Волохова І. С. Місцеві фінанси України в умовах децентралізації: дисертація д-ра екон. наук: 08.00.08, Одес. нац. екон. ун-т. Одеса, 2015, 460 с.
4. Дяченко С. А. Історичні та соціально-економічні основи розвитку місцевих фінансів. Інвестиції: практика та досвід, № 24, 2018. С. 135-140. Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2018/27.pdf.
5. Європейська хартія місцевого самоврядування. Пер. з англ. Є.М. Вишневського. Комп'ютерна правова система "Зібрання законодавства України". К.: Укр. інфор.-прав. центр, 2004.
6. Закон України "Про стимулювання розвитку регіонів" від 08.09. 2005 № 2850-IV. Урядовий кур'єр. Орієнтир. 2005. № 37. С. 1-3.
7. Місцеві фінанси [Електронний ресурс] : підручник / О. Б. Жихор, О. П. Кириленко, О. М. Тридід [та ін.] ; за ред. О. Б. Жихор, О. П. Кириленко. К. : УБС НБУ, 2015. - 579 с. Режим доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/12268>.
8. Місцеві фінанси : підручник / авт. кол. ; за ред. д.е.н., проф. О. Б. Жихор, д.е.н., проф. О. П. Кириленко. К. : УБС НБУ, 2015. 579 с. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/20989>
9. Ніколаєва О. М., Маглаперідзе А. С. Місцеві фінанси: навч. посібник. К.: «ЦУЛ», 2013, 354 с.
10. Романюк С. А. Децентралізація: теорія та практика застосування: монографія. К, 2018. 216 с.
11. Труфен А. О. Місцеві фінанси в сучасних умовах проведення бюджетної децентралізації в Україні: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2016. 327 с.
12. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс / [Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін.] за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. С. 115-121.

Тема 10. ДЕРЖАВНІ ФОНДИ ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Навчальна мета лекційного заняття: закріплення практичних і теоретичних знань щодо сутності державних цільових фондів, їх роль на сучасному етапі. З'ясувати нормативно-законодавче регламентування державних цільових фондів в Україні. Ознайомитись з класифікацією державних цільових фондів, а також з принципами соціального страхування.

Навчальні питання:

1. Класифікація та сутність державних цільових фондів.
2. Місце і роль державних цільових фондів в системі соціального захисту населення та пенсійного забезпечення.

1. Призначення і роль державних цільових фондів

В Україні державні цільові фонди діляться на дві групи: загальнодержавні й місцеві. **Загальнодержавні цільові фонди** – це фонди, які створюються на загальнодержавному рівні з метою фінансування державних програм. **Місцеві фонди** – формуються місцевими органами самоврядування для забезпечення місцевих програм.

За критерієм відносин із державним бюджетом державні цільові фонди поділяються на бюджетні й позабюджетні. **Бюджетні** – це фонди, які входять до складу державного бюджету, фінансування видатків яких здійснюється за рахунок коштів держбюджету. При цьому частина фондів фінансується за рахунок загального фонду, інша частина – за рахунок спеціального фонду, як правило, має основою цільове надходження коштів.

До бюджетних фондів України відносяться: Фонд соціального захисту інвалідів, Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву, Державний інноваційний фонд України, Фонд охорони навколишнього природного середовища тощо.

Позабюджетні цільові фонди – це фонди, які не включаються до державного бюджету, мають самостійні джерела надходжень і здійснюють видатки незалежно від держбюджету.

До позабюджетних державних цільових фондів відносяться: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Фонд державного майна України, Фонд сприяння зайнятості населення України, Фонд охорони праці та ін..

Цільові державні фонди – це сукупність фінансових ресурсів, які знаходяться у розпорядженні держави або місцевих органів управління, які мають цільове призначення.

Цільові фонди виступають одним із методів перерозподілу національного доходу і виконують два важливих завдання:

- 1) забезпечують додатковими коштами пріоритетні сфери економіки;
 - 2) розширюють коло соціальних послуг населенню.
- Мобілізація коштів до державних цільових фондів здійснюється через:

- спеціальні збори (як правило обов'язкові);
- добровільні внески і пожертвування;
- позики;
- кредити;
- направлення коштів до бюджету.

В залежності від рівня, на якому утворюються спеціальні фонди, вони можуть бути:

- державними;
- місцевими.

В залежності від напрямків використання фонди поділяються (за цільовим призначенням):

- економічні;

– соціальні.

В Україні до економічних державних фондів належать: Інноваційний фонд, Фонд охорони навколишнього природного середовища, Фонд охорони праці, Фонд сприяння місцевому самоврядуванню та ін.

До соціальних: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування України, Фонд соціального захисту інвалідів.

За період існування української держави законодавчого закріплення і розвитку набули чотири види соціального страхування, на черзі впровадження п'ятого.

Рис.10.1. Класифікація видів загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні

Представлені на рис. 10.1 види державного соціального страхування можна умовно розділити на дві групи: пенсійне страхування та соціальне страхування. Звичайно такий поділ є досить умовним, адже дані види страхування мають багато спільних рис та принципів здійснення.

Забезпечення здійснення кожного з означених видів соціального та пенсійного страхування покладено на ряд державних органів, які сукупно складають групу *соціальних позабюджетних фондів*.

Загалом позабюджетні фонди акумулюють державні кошти, що мають цільове призначення і не включаються до Державного бюджету.

Позабюджетні фонди формуються за рахунок відповідних податків, зборів, субсидій із Державного бюджету. Вони розширюють можливості державних органів влади в регулюванні суспільних процесів. Практика формування позабюджетних фондів

використовується в розвинутих державах світу.

Цільові державні фонди класифікують за різними ознаками.

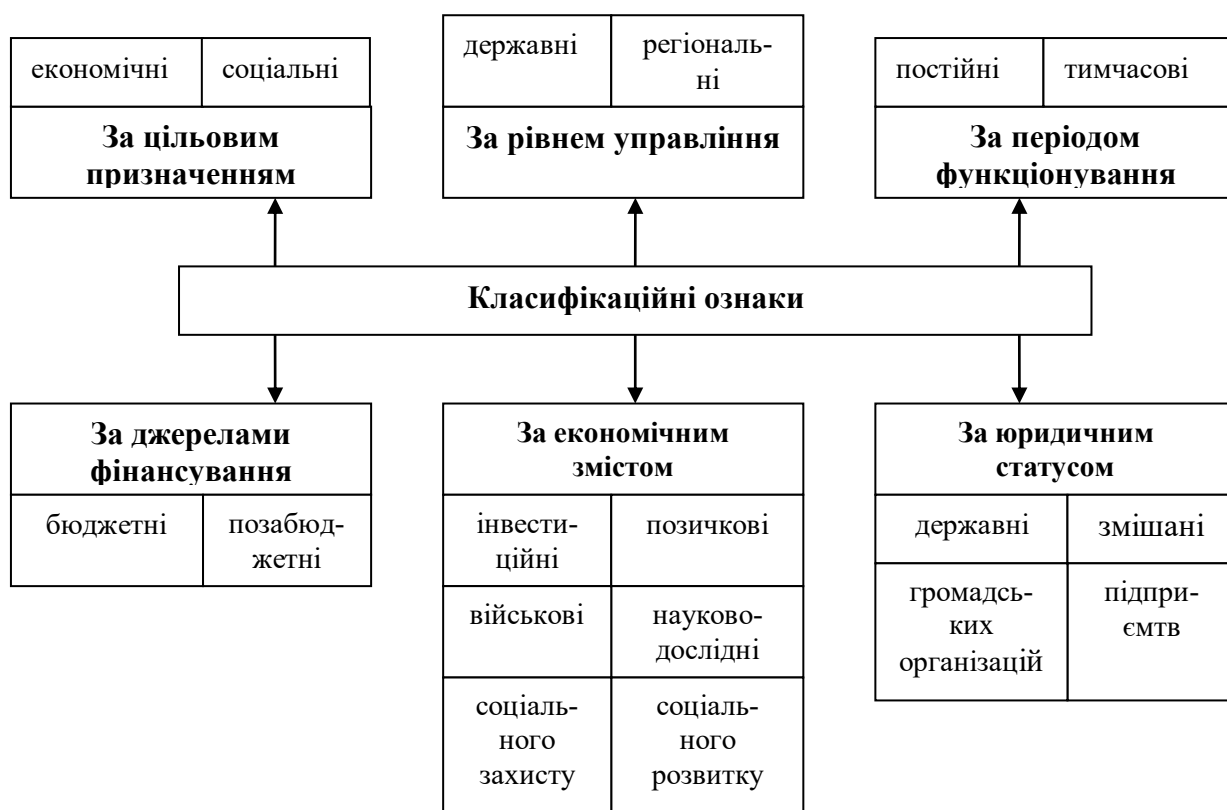

Рис. 10.2. Класифікація цільових державних фондів

Починаючи з 2004 року, в Україні здійснюється реформування пенсійного забезпечення, головна мета якого полягає в наступному:

- в удосконаленні державного пенсійного забезпечення шляхом наближення середньої пенсії до рівня середньої заробітної плати і її прямої залежності від рівня заробітної плати;
- в розвитку недержавного добровільного пенсійного забезпечення.

Реформа пенсійного забезпечення проводиться на основі двох законів, затверджених Верховною Радою України 9 липня 2003 р.: № 1058-ІУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і закону України №1057- ІУ «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. На цьому рівні на основі принципу солідарності поколінь і загальнообов'язкового соціального страхування встановлюється пряма залежність майбутнього розміру пенсій від страхового стажу і розміру сплачених внесків.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка базується на основах накопичення коштів застрахованих осіб в *Накопичувальному фонді* на особистих рахунках громадян і здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, яка базується на основах добровільної участі громадян, працевластців і їх об'єднань у формуванні пенсійних фондів з метою отримання громадянами в майбутньому пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший і другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні складають систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий і третій рівні системи

пенсійного забезпечення в Україні складають систему накопичувального пенсійного забезпечення. В Україні застосовувались в різні часи такі цільові фонди (рис. 10.3).

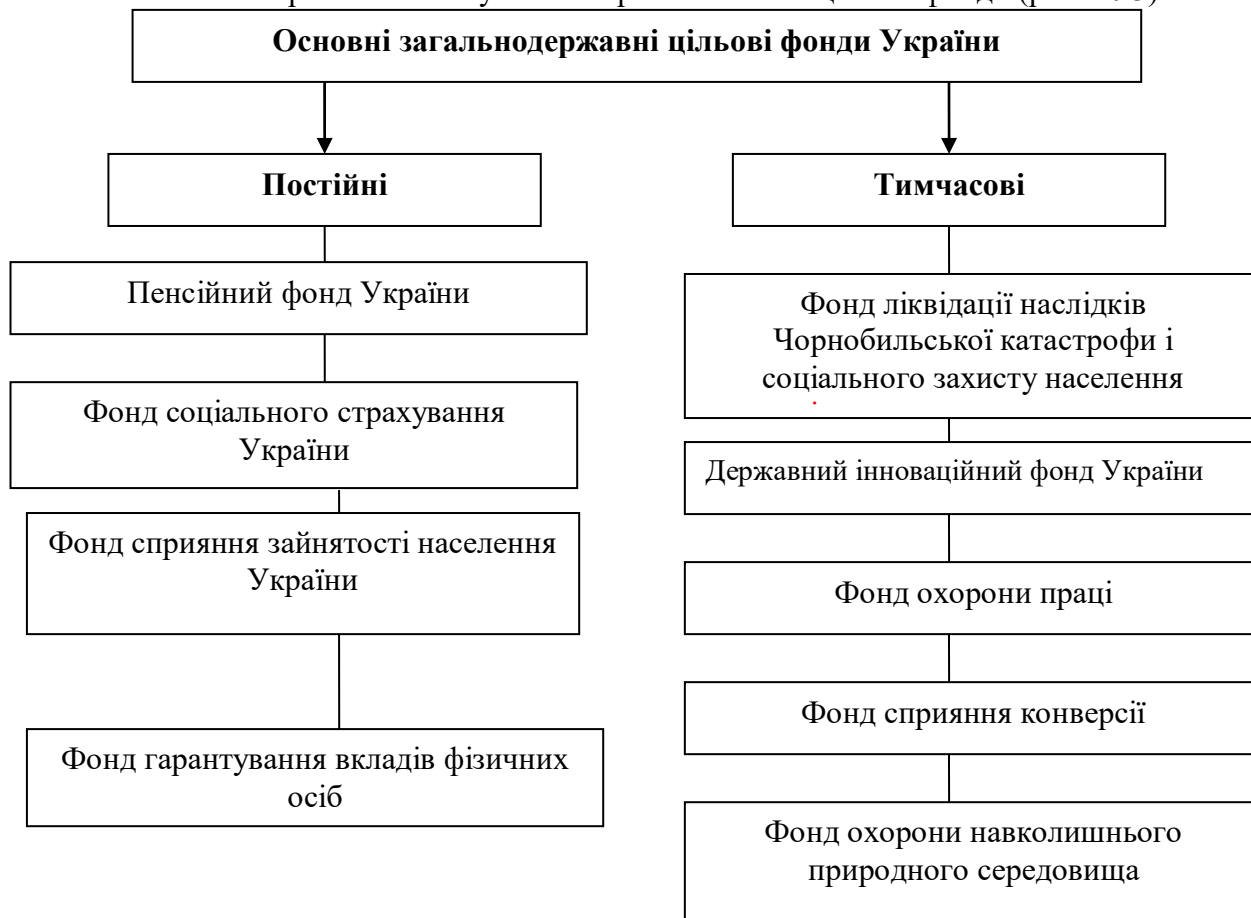

Рис. 10.3. Види цільових державних фондів

Необхідність функціонування цільових державних фондів обумовлюється такими причинами:

1) Бюджет, через не закріпленість більшої частини доходів, зумовлює дефіцитне фінансування окремих статей видатків. Цільові фонди забезпечують цільове спрямування та використання коштів.

2) Швидкі зміни в економічному житті зумовлюють необхідність прийняття оперативних рішень у сфері перерозподілу фінансових ресурсів. Таку оперативність забезпечити через бюджет досить важко, оскільки останній приймається у формі Закону і підлягає парламентському контролю. Цільові фонди формуються виконавчими органами і є більш прийнятними для виконання вказаних завдань.

3) Наявність дефіциту бюджету. За умови активного сальдо кошти того чи іншого цільового фонду можуть використовуватися на фінансування бюджетного дефіциту.

4) Багатогранність форм власності й господарювання, що передбачає використання в суспільстві й господарювання, що передбачає використання в суспільстві не лише бюджетного механізму розподілу національного доходу, а й інших його форм.

2. Місце і роль державних цільових фондів в системі соціального захисту населення та пенсійного забезпечення

Державне соціальне страхування відіграє важливу роль у розвитку суспільства. З метою фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні створено **державні фонди**: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування України, передбачається створити Фонд медичного страхування.

Пенсійний фонд України був створений у 1991 році. Завдання, які поставлені перед фондом:

- пенсійне забезпечення населення;
- фінансування програм по підтримці пенсіонерів та інвалідів;
- міжнародне співробітництво з проблем пенсійного забезпечення тощо.

Джерелами утворення Пенсійного фонду України є:

- обов'язкові внески суб'єктів господарювання і громадян;
- кошти з Державного бюджету України, призначення для виплати пенсій військовослужбовцям;
- добровільні внески і пожертвування;
- інші надходження.

Фонд соціального страхування України – державний цільовий фонд, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням в Україні від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням, проводить акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за цими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування та здійснює інші функції згідно із затвердженим статутом.

28 грудня 2014 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» № 77, яким у новій редакції викладено Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Зокрема, цим законом визначено об'єднати *Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності* та *Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві*, створивши натомість **Фонд соціального страхування України**.

3 листопада 2015 року було прийнято Закон України № 736-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» щодо забезпечення діяльності фондів соціального страхування у період реорганізації».

З 1 серпня 2017 року Фонд соціального страхування України в повній мірі розпочав виконання усіх завдань і функцій, визначених законом. Фонд є некомерційною самоврядною організацією, що діє на підставі статуту, який затверджується його правлінням.

Управління Фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців. Безпосереднє управління Фондом здійснюють його правління та виконавча дирекція.

Кошти Фонду, в основному, формуються за рахунок страхових внесків страхувальників та застрахованих осіб.

Кошти Фонду використовуються на:

1. виплату матеріального забезпечення, страхових виплат та надання соціальних послуг, фінансування заходів з профілактики страхових випадків;
2. фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності Фонду, розвиток та функціонування інформаційно-аналітичних систем Фонду;
3. формування резерву коштів Фонду.

Фонд соціального страхування на випадок безробіття є цільовим централізованим страховим фондом, некомерційною самоврядною організацією. Кошти Фонду не включаються до складу Державного бюджету України.

Управління Фондом соціального страхування на випадок безробіття здійснюють його правління, виконавча дирекція та її робочі органи. Управління здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців, що передбачає формування правління Фонду у пропорційному співвідношенні від трьох вказаних груп – по 15 осіб від кожної.

Забезпечення соціального захисту незайнятого населення в умовах соціального страхування на випадок безробіття здійснюють органи державної служби зайнятості. Основне завдання Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття – організація та здійснення відповідного виду страхування.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття пов'язане з матеріальним забезпеченням на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та наданням відповідних соціальних послуг за рахунок коштів Фонду.

Практичне (семінарське) заняття: **ДЕРЖАВНІ ФОНДИ ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ**

План проведення заняття:

1. Класифікація та сутність державних цільових фондів.
2. Місце і роль державних цільових фондів в системі соціального захисту населення та пенсійного забезпечення.
3. Розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Метою виконання практичного заняття є закріплення практичних і теоретичних знань щодо сутності державних цільових фондів, їх роль на сучасному етапі. З'ясувати нормативно-законодавче регламентування державних цільових фондів в Україні.

Ознайомитись з класифікацією державних цільових фондів, а також з принципами соціального страхування.

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. Соціальне державне страхування – це:

- а) особисте страхування;
- б) обов'язкове страхування;
- в) майнове страхування;
- г) добровільне страхування.

2. Державні цільові фонди – це:

- а) сукупність фондів грошових коштів цільового призначення, які знаходяться в розпорядженні центральних та місцевих органів влади;
- б) система формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення місцевим органам влади виконання покладених на них функцій;
- в) грошові відносини, що складаються при використанні централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів держави з метою фінансування розширеного відтворення;
- г) децентралізовані фонди грошових коштів, які формуються за рахунок внесків суб'єктів господарювання;

3. За цільовим призначенням державні цільові фонди поділяються на:

- а) державні і регіональні;
- б) централізовані і децентралізовані;
- в) економічні і соціальні;
- г) соціальні і страхові.

4. Об'єктом нарахування до соціальних фондів держави є:

- а) прибуток;
- б) виторг;
- в) фактичні витрати на оплату праці;
- г) собівартість.

5. За рівнем управління державні фонди поділяються на:

- а) постійні і тимчасові;
- б) державні та місцеві;
- в) бюджетні, позабюджетні;
- г) державні, регіональні, змішані.

6. За джерелами фінансування державні фонди поділяються на:

- а) бюджетні, позабюджетні;
- б) державні, регіональні;
- в) інвестиційні, позичкові;
- г) постійні, тимчасові;

7. За періодом функціонування цільові державні фонди поділяються на:

- а) довчні, строкові;
- б) постійні, довчні;
- в) солідарні, тимчасові;
- г) постійні, тимчасові.

8. Пенсійний фонд України як самостійна фінансова структура був створений:

- а) в 1990р.
- б) в 1999р.
- в) в 1991р.
- г) в 1995р.

9. Грошові кошти Пенсійного фонду України використовуються на фінансування таких заходів:

- а) виплата допомоги по догляду за дитиною та щомісячна допомога на кожну дитину при досягненні нею віку, встановленого чинним законодавством;
- б) виплата соціальних і трудових пенсій – за віком, за інвалідністю, при втраті годувальника, за вислугу років та ін.;
- в) відновлення здоров'я та працездатності потерпілим від нещасних випадків;
- г) проведення профілактичних заходів, спрямованих на запобігання нещасних випадків на виробництві.

10. Виділіть, які цільові фонди належать до соціальних:

- а) Пенсійний фонд України;
- б) Фонд Чорнобиля;
- в) Державний фонд охорони навколишнього природного середовища;
- г) Фонд соціального страхування України.

11. Позабюджетні фонди – це:

- а) фінансові ресурси, які знаходяться в Державному бюджеті;
- б) фінансові ресурси, які знаходяться в місцевих бюджетах;
- в) фінансові ресурси, які не входять до складу Державного бюджету;
- г) фінансові ресурси, які входять до складу фондів підприємств.

12. Які фонди цільового призначення є постійними?

- а) Пенсійний фонд;
- б) Фонди соціального страхування;
- в) Інноваційний фонд;
- г) Фонд здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення.

13. Які фонди цільового призначення є тимчасові?

- а) Пенсійний фонд;
- б) Фонд соціального страхування;
- в) Інноваційний фонд;
- г) Фонд здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення.

14. Нарахування на фонд оплати праці сплачується до Пенсійного фонду у термін:

- а) одночасно з поданням звітності до Пенсійного фонду;
- б) одночасно з отримання коштів на виплату заробітної плати в установі банку;
- в) одночасно за другу половину звітного місяця;
- г) протягом десяти днів з дня виплати зарплати.

15. До централізованих фондів грошових коштів держави належить:

- а) фонд матеріального стимулювання;
- б) фонд соціального страхування на випадок безробіття;
- в) фонд оплати праці;
- г) амортизаційний фонд.

Тестове завдання № 2

Знайдіть правильну відповідь:

Терміни	Визначення
1. Позабюджетні фонди	а) фонди, що створюються з метою забезпечення гарантованих умов повернення коштів, залучених від муніципальних послуг
2. Цільові фонди.	б) фонди, створені при кредитних установах, які надають гарантії з кредитів нещодавно створеним підприємствам
3. Валютні фонди	в) різновид позабюджетних фондів, що використовуються для розв'язання конкретних проблем, визначених органами місцевого самоврядування
4. Резервні фонди	г) валютні кошти органів місцевого самоврядування, що формуються на основі порядку, встановленого законодавством України, входять до складу місцевого бюджету і витрачаються з метою, визначеною місцевою владою
5. Гарантійні фонди	д) грошові ресурси, що акумулюються на окремих рахунках, використовуються за цільовим призначенням для фінансування конкретних програм або заходів
6. Амортизаційний фонд	е) спеціальні фонди, які формуються у складі місцевих бюджетів і використовуються з метою фінансування невідкладних заходів, не передбачені при їх затвердженні
7. Страхові фонди	ж) фонди, що формуються за рахунок амортизаційних відрахувань комунальних підприємств і є організаційною формою концентрації фінансових ресурсів для оновлення обладнання в комунальному секторі економіки
8. Економічні фонди	з) фонди, які формуються з метою прискореного вирішення актуальних проблем і припиняють своє функціонування після виконання покладених на них завдань
9. Тимчасові фонди	к) фонди, створення яких пов'язано з вирішенням завдань економічного характеру
10. Загальнодержавні фонди	л) фонди, що створюються державними органами, діють на території всієї країни та вирішують завдання загальнодержавного значення

Самостійна робота студентів до теми: **ДЕРЖАВНІ ФОНДИ ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ**

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на сутність державних цільових фондів, їх роль на сучасному етапі. З'ясувати нормативно-законодавче регламентування державних цільових фондів в Україні. Ознайомитись з класифікацією державних цільових фондів, а також з принципами соціального страхування (Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, інші фонди соціального страхування).

Завдання 1. Знайдіть правильну відповідь.

Терміни	Визначення
1. Фонд соціального страхування на випадок безробіття	а) головним завданням цього фонду є фінансове забезпечення непрацездатного населення
2. Пенсія	б) головним завданням цього фонду є надання допомоги особам, які втратили роботу, а також допомога при працевлаштуванні та перекваліфікації
3. Недержавні пенсійні фонди	в) фонди, які укладають контракти з вкладниками щодо пенсійного забезпечення на добровільних засадах
4. Пенсійний фонд	г) обов'язкова система пенсійного забезпечення від якої залежить розмір пенсії громадянам при досягненні ними пенсійного віку та відповідного страхового стажу
5. Фонд соціального страхування від нещасних випадків	д) цільовий позабюджетний фонд, який створюється Пенсійним фондом, пенсійні активи якого використовуються для оплати договорів страхування, довічних пенсій або одноразових виплат
6. Солідарна система пенсійного забезпечення	е) грошова компенсація втрати заробітку внаслідок природного зносу робочої сили у зв'язку із досягненням пенсійного віку або отримання інвалідності
7. Фонд соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	ж) фонд, завдання якого є матеріальне забезпечення громадян у разі втрати заробітної плати внаслідок тимчасової непрацездатності, вагітності, пологів, догляду за малолітньою дитиною
8. Накопичувальна система пенсійного забезпечення	з) цей фонд формується лише за рахунок внесків роботодавців, наймані працівники не здійснюють відрахування в цей фонд
9. Державні цільові фонди	к) фонди, призначенням яких є забезпечення соціального захисту населення шляхом виплати пенсій, субсидій, фінансування соціальної інфраструктури
10. Фонд охорони навколишнього середовища	л) фонд коштів, що формується з метою цільового фінансування природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів, а також для зменшення впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення

Теми рефератів

1. Позитивні та негативні аспекти функціонування соціальних позабюджетних фондів в

- країнах Європейського союзу.
2. Особливості формування Пенсійного фонду та Фондів соціального страхування в Україні.
 3. Функції та обов'язки Фонду соціального страхування України.
 4. Вдосконалення функцій та принципів діяльності соціальних позабюджетних фондів.
 5. Становлення та розвиток системи соціальних гарантій в Україні.
 6. Функції та завдання Пенсійного фонду.
 7. Соціальний захист населення в Україні.
 8. Державні й суспільні фонди цільового призначення.
 9. Система недержавного пенсійного страхування.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення фондів цільового призначення та назвіть принципи їх формування.
2. Наведіть класифікацію державних цільових фондів.
3. У чому полягає специфіка постійних (тимчасових) фондів?
4. Назвіть основні джерела фінансування державних цільових фондів?
5. Мета та завдання створення Пенсійного фонду України.
6. На фінансування яких заходів спрямовані кошти Пенсійного фонду України?
7. Для чого створений фонд загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття та які джерела його формування?
8. Прокоментуйте значення державних цільових фондів для фінансової системи України.
9. Назвіть джерела фінансування видатків на соціальне забезпечення.
10. Які види витрат на соціальне забезпечення фінансуються із державного бюджету?
11. У чому полягають проблеми та основні напрямки реформи системи соціального захисту і соціального забезпечення населення в Україні?
12. Охарактеризуйте основні види державної допомоги і джерела їх фінансування.
13. У чому полягає метод кошторисного фінансування бюджетних установ?

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Знати відповіді на запитання самоконтролю, підготувати реферат на одну з запропонованих тем, а також ознайомитись з класифікацією державних цільових фондів, а також з принципами соціального страхування в Україні.

Список рекомендованої літератури.

1. Безугла В.О., Нагірняк Д.М., Шаповал Л.П. Соціальне страхування: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 208 с.
2. Березіна С.Б. Соціальне страхування як інструмент соціального ризик-менеджменту. Економіка та держава. Економічна наука, № 7, 2018. С. 22-29.
3. Боднарук М. І. Функції соціального страхування в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. С. 161-164.
4. Державні цільові фонди : навч. посіб. О. Д. Гордей, В. П. Биховченко, А. В. Суханова, О. В. Новицька; за заг. ред. О. Д. Гордей. Ірпінь: УДФС, 2017. 325 с.
5. Закон України "Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів". [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1961-15>
6. Кропельницька С.О., Солоджук Т.В. Соціальне страхування: [навч. посіб.] К.: ЦУЛ, 2013. 336 с.
7. Коваль О.П. Модернізація системи соціального страхування в Україні. Аналітична доповідь. К.: НІСД, 2014. 38 с.
8. Кундицький О. О. До питання зарубіжного досвіду загальнообов'язкового державного страхування та можливості його використання в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет ім. В.О.

- Сухомлинського. Вип. 18, 2017. С. 100-103.
9. Наказ Міністерства соціальної політики України "Про затвердження Положення про Фонд соціального захисту інвалідів" від 14.04.2011 р. № 129 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z052811>
 10. Постанова КМУ "Деякі питання державного фонду регіонального розвитку" від 18.03.2015 р. № 196 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1962015%D0%BF>
 11. Рішення Рахункової палати "Про результати аналізу причин утворення дефіциту бюджету Пенсійного фонду та його покриття за рахунок коштів державного бюджету" від 25.04.2017 р. № 10 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.as-rada.gov.ua/doc catalog/document/16751713/R_RP_102_2017.pdf?subportal=main
 12. Соціальне страхування: навч. посіб. / І.Г. Благун, Ю.М. Кушнірчук, Р.П. Підлипна; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: СПОЛОМ, 2015. 270 с.
 13. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс / [Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін.] за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. С. 125-130.
 14. Фінанси : навчальний посібник [Електронний ресурс] / І. В. Журавльова, О. В. Гаврильченко, О. П. Полтініна та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 135-153.
 15. Хомутенко А. В. Проблематика управління державними бюджетними та позабюджетними фондами грошових коштів в Україні. Економіка та держава, № 3, 2018. С. 60-66. Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2018/15.pdf

Тема 11. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ

Навчальна мета лекційного заняття: закріплення практичних і теоретичних знань щодо сутності державного кредиту, його форм; причин виникнення державного боргу та вплив його на фінансово-економічний стан країни.

1. Навчальні питання:

2. Сутність і значення державного кредиту.
3. Форми і види державного кредиту та його роль у формуванні бюджетних ресурсів країни.
4. Соціально-економічні причини виникнення державного боргу і його вплив на фінансове становище країни.

1. Сутність і значення державного кредиту

Держава, як суб'єкт економічних відносин для покриття своїх видатків залучає не тільки доходи бюджету, але і додаткові фінансові ресурси, які сформовані на позиковій основі. Основним способом для їх одержання виступає державний кредит.

Державний кредит – це специфічний елемент державних фінансів, в якому держава відіграє роль позичальника коштів (в основному), кредитора або гаранта. Держава змушена бути позичальником коштів у зв'язку з необхідністю вирішувати наступні завдання:

- для покриття бюджетного дефіциту та збалансування бюджету;
- фінансування цільових програм;
- розвитку соціальної сфери;
- підтримання сфери виробництва.

При здійсненні кредитних операцій всередині країни, держава зазвичай є позичальником коштів, а населення, підприємства, організації – кредиторами. Але і держава може виступати у ролі кредитора. Таке явище зустрічається не тільки в сфері міжнародних відносин, але і у внутрішньому фінансовому житті країни. Узяті у борг

грошові кошти надходять у розпорядження органів державної влади, перетворюючи їх у додаткові фінансові ресурси.

Джерелами погашення державних позик залежно від економічної ситуації в країні виступають:

- доходи від вкладання позичених коштів у високоефективні інвестиційні проекти;
- додаткові надходження від сплати податків (але при умові, що держава регулює рівень оподаткування. Адже відомо, що надміру високі ставки податків призведуть до зниження підприємницької активності, збільшення тіньової економіки, і в кінцевому підсумку, до зменшення обсягу дохідної частини бюджету);
- кошти, заощаджені від зменшені видатків бюджету (це найбільш привабливий варіант для нашої країни, адже відомо, що в жодній країні світу не існує таких „роздутих” видатків на управління, як в нашій. Вони складають близько 20 % видаткової частини бюджету);
- додаткова емісія грошей (може негативно вплинути на рівень інфляції та на загальну економічну ситуацію в країні);
- кошти, отримані від розміщення нових державних позик.

Найпростішим і найдешевшим способом покриття видатків є грошова емісія. Проте уряд, який постійно покриває дефіцит бюджету за рахунок емісії, стимулює розвиток інфляції в економіці, розширюючи сукупний попит без відповідного додаткового підвищення пропозиції предметів споживання. Це призводить до підвищення цін і вкрай негативно позначається не тільки на життєвому рівні населення, а й на фінансовому стані країни загалом.

Привабливішим заходом є залучення коштів на внутрішньому та зовнішніх фінансових ринках у формі державного кредиту за умови його ефективного використання. Можливість запозичення державою коштів у населення і підприємницьких структур ґрунтується на виконанні грошима функції нагромадження. У суб'єктів підприємницької діяльності тимчасово з'являються вільні кошти, які вони можуть спрямувати на купівлю державних цінних паперів. Серед населення також відбувається постійний рух коштів. Часовий розрив між отриманням доходів і витратами є ваговим джерелом державного кредиту. Тому **за економічною сутністю** державний кредит є формою вторинного перерозподілу ВВП, доходів і нагромаджень – прибутку, зарплати тощо, частина яких перерозподіляється через бюджетну систему у вигляді податків, зборів, платежів, а решта може використовуватися як позика державі.

Крім **розподільної функції** державний кредит виконує також **регулюючу** та **контролюючу** функції. Держава, якщо бере участь у кредитних відносинах, може впливати на грошовий обіг, рівень процентних ставок, на виробництво і зайнятість населення, а отже здійснювати регулюючу функцію у визначенні макроекономічної політики.

Контролююча функція забезпечує цільове використання коштів, своєчасність розрахунків за борговими зобов'язаннями. Її виконують як державні, так і недержавні фінансово-кредитні установи.

Не слід ототожнювати державний кредит і банківський. Державний кредит відрізняється від банківського метою і призначенням залучених коштів, джерелами погашення позик, формами гарантій, впливом на грошову масу, функціями, які виконують суб'єкти кредитних відносин.

Особливості державного кредиту:

1) **Потреба держави в кредиті.** Виникає в держави при фінансових ускладненнях, необхідності врегулювати розрив між грошовою масою в обігу і товарними ресурсами. Державний кредит використовується, насамперед, на покриття бюджетного дефіциту.

2) **Умови угоди.** Умовою угоди при державному кредиті, економічні інтереси учасників відособлені, тому потрібно забезпечити економічну зацікавленість кредиторам для добровільної передачі коштів у користування позичальника. Для цього держава бере на себе зобов'язання виплачувати кредиторам визначений доход. Винагорода кредиторів

при державному кредиті виступає як стимул реалізації відособлених економічних інтересів кредиторів і позичальників.

3) Цільове призначення. Державний кредит використовується глобально й опосередковує платежі товарного і нетоварного призначення. Ресурси, що мобілізуються за допомогою державного кредиту, витрачаються державою відповідно за поточними потребами народного господарства і для фінансування надзвичайних витрат.

4) Термін повернення позички. У державному кредиті такої регламентації немає. Відносини між учасниками будуються на добровільних засадах.

5) Здатність збільшувати чи скорочувати грошову масу. Державний кредит завжди є засобом скорочення грошей у обігу.

Державне управління залученням коштів, як правило, здійснюється в контексті бюджетного процесу, де законом "Про державний бюджет" на відповідний рік встановлюються граничні розміри боргу і державні гарантії його повернення. Мета політики управління боргом – одержати найвищий ефект від фінансування за рахунок запозичених коштів та уникнути макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу в майбутньому.

Обсяг залучених зовнішніх позик для будь-якої країни визначається двома факторами: по-перше, скільки капіталу країна може поглинути, по-друге, який обсяг боргу вона може обслуговувати без ризику виникнення кризи платежів. При обчисленні цих факторів повинні враховуватись як короткотермінові, так і довготермінові характеристики державного боргу. Тому важливою умовою збереження платоспроможності, довіри кредиторів і пом'якшення умов кредитування є економічне зростання.

Що стосується зовнішніх запозичень, то вони повинні використовуватись виключно для інвестицій. Інвестиції повинні бути ефективними, в тому розумінні, що прибуток за інвестиціями повинен перевищувати вартість залучення капіталу. Позичкові ресурси, які інвестуються нерозумно, є більшою небезпекою, ніж повна відсутність зовнішніх позик. Зовнішній борг може зростати швидше, ніж експорт лише протягом визначеного часу і лише у тому разі, якщо борг щодо експорту невеликий.

У разі, коли держава не може вчасно забезпечити достатню платоспроможність, вона може використовувати такі способи управління боргом, як конверсія, консолідація, уніфікація, відстрочка погашення, анулювання, обмін за регресивним співвідношенням.

Конверсія державного боргу – зміна дохідності позики, як правило, в бік зменшення. Застосовується у випадку погіршення фінансового та економічного стану держави. Держава, як правило, зменшує розмір процентів, які мають виплачуватися за позиками.

Консолідацією називають передачу зобов'язань за раніше випущеними позиками на нову позику (збільшення строків дії випущеної позики).

Уніфікація може застосовуватися як окремо, так і в поєднанні з консолідацією і являє собою об'єднання кількох позик в одну (коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики).

Відстрочка погашення використовується в тому разі, коли держава не може вчасно погасити боргові зобов'язання, або коли випуск нових позик є фінансово недоцільним, оскільки всі доходи від позик використовуються на обслуговування раніше випущених позик.

Анулювання державного боргу здійснюється у випадку повної відмови держави від сплати боргу.

Обмін за регресивним співвідношенням боргових зобов'язань попередніх випусків на нові зобов'язання використовується для скорочення загальної суми боргу, оскільки зобов'язання нового випуску мають меншу загальну суму, ніж зобов'язання попереднього випуску.

2. Форми і види державного кредиту та його роль у формуванні бюджетних ресурсів

країни

У системі кредитних відносин державний кредит виступає в наступних формах.

1. Державна позика є одним з важливих структурних компонентів у фінансовій системі багатьох країн і характеризується тим, що тимчасово вільні кошти фізичних і юридичних осіб залучається на фінансування суспільних потреб шляхом випуску державних цінних паперів: облігацій, казначейських зобов'язань. *Облігація* – це цінний папір, який символізує державне боргове зобов'язання і надає право її власнику по закінченню визначеного терміну одержати назад суму боргу і відсотки.

Іншим видом державних позик є *казначейські зобов'язання*, що відрізняються від облігацій цілями випуску, формою виплати доходу. Засоби від продажу облігацій направляються в бюджет, позабюджетні фонди чи на спеціальні цілі. Засоби від реалізації казначейських зобов'язань направляються тільки на поповнення бюджету. Облігації можуть бути з вільним або обмеженим обігом. Казначейські зобов'язання мають тільки обмежене коло обігу.

Державні позики класифікують по наступних ознаках.

1. За емітентами боргових зобов'язань позики поділяються на державні (випускаються центральними органами управління і надходять до Державного бюджету) і місцеві (випускаються місцевими органами управління і спрямовуються у відповідні місцеві бюджети. На відміну від державних, місцеві позики зазвичай мають чітку цільову спрямованість і випускаються для фінансування конкретних економічних чи соціальних програм.

2. За видами кредиторів розрізняють кредити, які надаються міжнародними фінансовими організаціями (Світовим банком, МВФ, Європейським банком реконструкції і розвитку), іноземними державами та іншими кредиторами.

3. За місцем розміщення позики поділяються на внутрішні (функціонують на внутрішньому фінансовому ринку) і зовнішні (функціонують на зовнішньому ринку кредитних ресурсів).

4. За правовим оформленням розрізняють державні позики, які надаються на основі угод, і позики, що забезпечуються випуском цінних паперів. В Україні, як і в усьому світі, використовують обидві форми: першу, як правило, для оформлення кредитів від урядів інших країн, міжнародних організацій та фінансових інститутів; другу – для мобілізації коштів на внутрішньому фінансовому ринку, тобто випуск облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), а також на міжнародних ринках позикового капіталу.

Інструментом залучення державами коштів на міжнародному ринку капіталів є **міжнародні облігації**, випущені емітентом у зарубіжній країні. Це єврооблігації, зарубіжні, глобальні та паралельні облігації.

Єврооблігації – це облігації, випущені емітентом у іншій країні, деноміновані в євровалюті й розміщені міжнародним синдикатом фінансових установ.

Зарубіжні облігації – це цінні папери, що випускаються емітентом на зарубіжному внутрішньому ринку, як правило, деноміновані у валюті зазначеного ринку і розміщуються національним синдикатом країни-кредитора. До зарубіжних облігацій належать:

– "Янкі" (емісія в доларах США, яка здійснюється нерезидентами США, гарантується синдикатом переважно американських фінансових установ, менеджером якого завжди є американський інвестиційний банк, і розміщується переважно у США. Випускаються тільки в іменній формі);

– "Самурай", "Шибосай" (приватне розміщення нерезидентами на фінансовому ринку Японії), "Бульдог" (на ринку Великобританії), "Матадор" (на ринку Іспанії).

Глобальні облігації – це облігації, що одночасно розміщуються як на євrorинку, так і на внутрішніх ринках; при цьому вони вільно обертаються між ринками.

Паралельні облігації – це позика, що складається з кількох кредитів, які одночасно розміщуються в різних країнах, причому кожна країна-учасниця залучає один або кілька

кредитів у національній валюті. Таким чином, емітент забезпечує собі деноміновану в євро емісію, яка буде достатньою і ліквідною, щоб уникнути небажаних коливань цін, пов'язаних із введенням єдиної європейської валюти.

5. За способом первинного розміщення розрізняють цінні папери, що розміщуються за допомогою відкритого продажу, і такі, що розповсюджуються шляхом індивідуального розміщення.

6. За характером сплати розрізняють позики з відкладеними (частковими) і негайними платежами. Емісії з відкладеними (частковими) платежами – це облігації, при купівлі яких інвестори сплачують тільки певну частину ціни емісії, а решту – через кілька місяців. Емісії з негайними платежами – це облігації, всю суму випуску яких емітент одержує одразу.

7. За виплатою доходу державні позики можуть бути процентні (з фіксованою чи плаваючою ставкою) з нульовим купоном (дисконтні), а також виграшні, процентно-виграшні, безпрограшні, безпроцентні.

У сучасних умовах функціонування ринку державних запозичень найчастіше використовують дві форми виплати доходу – сплата процентів і дисконту (для облігацій з нульовим купоном). Відсотковий платіж встановлюється фіксований або з плаваючим доходом. При використанні державних цінних паперів з плаваючим доходом процентні ставки враховують зміни кон'юнктури ринку: динаміку облікової ставки, рівень доходності державних цінних паперів та інфляцію.

8. За характером обігу державні цінні папери поділяють на такі, що вільно продаються і купуються, і такі, власники яких не можуть змінюватися.

9. За методами розміщення розрізняють добровільні та примусові позики. Нині в Україні кошти залучаються на принципах добровільності, вигідності та гарантованості повернення.

10. За терміном погашення державні позики бувають коротко-, середньо- та довгостроковими. Законодавство іноземних країн по-різному класифікує строки надання і повернення кредитів. Якщо більшістю визначено короткостроковий термін до одного року, то довгостроковими позиками в Німеччині є цінні папери з періодом 7-30 років, в Англії - понад 15 років, у Франції – 10-30 років, в Україні – понад 5 років.

11. За типом запозичення державні позики поділяють на некомерційні та комерційні. Перші найчастіше надаються іноземними країнами, міжнародними фінансовими організаціями, які зазвичай позичають на довгостроковий період, на пільгових умовах (відстрочення погашення позики), з порівняно невисокою процентною ставкою за кредитні ресурси.

12. За напрямками використання розрізняють такі кредити:

- на фінансування дефіциту бюджету та погашення державного боргу;
- на підтримку національної валюти і фінансування платіжного балансу;
- на фінансування інвестиційних та інституційних проектів, у тому числі під гарантію уряду;
- на фінансування експорту товарів (робіт, послуг).

Значною є питома вага кредитних ресурсів, що надходять із зовнішніх джерел.

13. За характером погашення заборгованості розрізняють кредити з поверненням одноразово і частинами. Застосовують три варіанти погашення позик: позика погашається рівними частинами протягом кількох років; щоразу наростаючими сумами (застосовується тоді, коли передбачається в перспективі щорічне збільшення доходів держави); сумами, які кожного разу зменшуються (застосовується тоді, коли передбачається, що зменшуватимуться доходи держави чи збільшуватимуться державні видатки).

II. Запозичення засобів загальнодержавного позичкового фонду, як форма державного кредиту характеризуються тим, що державні кредитні установи безпосередньо (не опосередковуючи ці операції купівлею державних цінних паперів) передають частину кредитних ресурсів на покриття витрат уряду. Ця форма державного кредиту функціонує в

тоталітарному суспільстві. Вона сприяє розвитку інфляційних процесів, що особливо небезпечно в умовах жорсткого контролю за емісією грошових знаків з боку демократично обраних органів тому повна нормалізація відносин між державою і кредитною системою лежить на шляху визнання неможливості прямої позики позичкових засобів для покриття бюджетного дефіциту.

III. Казначейські позички виражають відносини надання фінансової допомоги підприємствам і організаціям органами державної влади за рахунок бюджетних засобів на умовах зворотності, терміновості і платності. В даний час у нашій країні ця форма активно не використовується. Казначейські позички на відміну від банківського кредитування, видається на пільгових умовах не мають комерційної мети, а є засобом підтримки життєво важливих для народного господарства економічних структур.

IV. Гарантовані позики – це така форма державного кредиту, коли уряд гарантує повернення позик, які отримують юридичні особи (підприємства, організації). Державні гарантії надаються на умовах платності, строковості з майнового забезпечення та зустрічних гарантій, отриманих від інших суб'єктів. По гарантованих позиках уряд несе фінансову відповідальність тільки у випадку неплатоспроможності платника.

3. Соціально-економічні причини виникнення державного боргу і його вплив на фінансове становище країни

З поняттям державного кредиту тісно пов'язане поняття державного боргу, що відображає загальну суму заборгованості держави своїм кредиторам. Державний борг – це сума, отримана від емісії державних боргових зобов'язань чи кредитів, наданих іноземними кредиторами, а також проценти, які необхідно сплатити кредиторам за користування коштами.

Державний борг є характеристикою результативності всіх зроблених державних кредитних операцій. Його абсолютна величина, динаміка і темпи зміни відбивають стан економіки і фінансів країни, ефективність функціонування державних структур. На стан державного боргу істотно впливають щорічні операції в сфері державного кредиту: одержання нових позик і умови їхнього подання, з одного боку, і розміри погашень і виплачуваних відсотків, з іншого.

Суму заборгованості та процентів, що підлягають сплаті в поточному періоді (році), називають **поточним державним боргом**. Загальну суму заборгованості та процентів, що мають бути сплачені, називають **капітальним державним боргом**. Розрізняють також **зовнішній борг** – іноземним кредиторам як результат залучення коштів на міжнародному фінансовому ринку та **внутрішній** – результат залучення коштів на внутрішньому національному ринку. Вважається, що наявність внутрішнього боргу є більш сприятливим для фінансового розвитку країни, ніж нарощування зовнішніх запозичень. Це пов'язано з тим, що державним органам управління відносно простіше здійснювати управління внутрішнім боргом, включати проведення його реструктуризації. Крім того, виплати держави за внутрішніми зобов'язаннями є вкладками в національну економіку, а не відволікають капітал за кордон. Разом з тим, іноземні запозичення дають змогу державним органам управління залучити додаткові фінансові ресурси з метою фінансування тих програм, які неможливо забезпечити внутрішніми джерелами.

Також розрізняють номінальну суму державного боргу і його реальну величину. **Номінальний борг** визначається як величина заборгованості виражена в грошовій формі в розрахунку на поточний період. **Реальний** рівень боргу залежить від темпів інфляції, а також від грошової політики центрального банку. Так, підвищення процентних ставок за кредитами, які надаються центральним банком уряду, як правило, приведе до збільшення реального розміру державного боргу.

Боргова безпека держави – це дотримання такого рівня державної заборгованості, який задовольняє потреби держави у фінансових ресурсах, дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни і, при цьому, не ставить під загрозу можливість виконання

державою своїх функцій та зобов'язань щодо погашення та обслуговування боргів зокрема.

Поліпшення боргової ситуації в країні обумовлене виваженою борговою політикою уряду, спрямованою на зменшення вартості державних запозичень та подовженням терміну їх погашення. Україна віддає перевагу запозиченням на міжнародних ринках, що пояснюються як значно нижчими відсотковими ставками зовнішніх запозичень, так і станом внутрішнього ринку капіталу. Так, внутрішні ресурси країни не відволікаються на бюджетні потреби, а спрямовуються банківською системою на кредитування реального сектора економіки, що сприяє економічному зростанню держави.

У світовій практиці використовуються декілька способів погашення державного боргу:

- 1) Проведення передбачених умовами позик виплат основного боргу в установлені строки.
- 2) Здійснення рефінансування позик.
- 3) Виплат боргу, або обмін боргових зобов'язань на інші активи, які знаходяться в державній власності.
- 4) Списання боргу повністю або частково, яке проводиться за ініціативою боржника та рішенням кредиторів.
- 5) Анулювання (повна відмова) від виплати боргу.

Рефінансування державного боргу – це погашення боргу за рахунок коштів, мобілізованих шляхом емісії і розміщення нових боргових цінних паперів або проведення реструктуризації позик.

Реструктуризація боргу – це угода про прийняття нового плану погашення боргу.

Таким чином, державний борг справляє дуже значний вплив на загальноекономічний стан країни і обумовлює фінансову політику держави у зв'язку з необхідністю його обслуговування та погашення.

Головним завданням управління державним боргом є підтримання ринкових умов, за яких тепер і в майбутньому у внутрішніх та іноземних покупців державних облігацій буде максимальне бажання фінансувати уряд.

Обслуговування державного боргу – це комплекс заходів держави з погашення позик, виплати процентів за ними, уточнення і зміни умов погашення випущених позик, недопущення дефолту.

Обслуговування внутрішнього боргу займаються, як правило, емісійні банки країн, які виступають фінансовими агентами казначейства або Міністерства фінансів. Для прикладу, у США – це федеральні резервні банки (насамперед, Федеральний резервний банк м. Нью-Йорка), у Великобританії – Банк Англії, у Франції Банк де Франс. На ці банки покладено і первинне розміщення нових випусків державних зобов'язань.

Управління державним боргом країни повинне вестися так, щоб не допустити дефолт. *Дефолт* – це неспроможність країни заплатити за своїми боргами. Коли країна оголошує дефолт, то все її майно за кордоном може перейти в руки її кредиторів. У 2000 році дефолт вперше у світі об'явив Еквадор.

Практичне (семінарське) заняття: **ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ**

Метою виконання практичного заняття: закріплення практичних і теоретичних знань щодо сутності державного кредиту, його форм; причин виникнення державного боргу та вплив його на фінансово-економічний стан країни.

План проведення заняття:

1. Сутність і значення державного кредиту
2. Форми та види державного кредиту

3. Поняття державного боргу

I. ТЕСТИ

Завдання 1. Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Державний кредит – це:	1) визнання державою своєї неплатоспроможності
2. На відміну від податків державний кредит:	2) внутрішній і зовнішній
3. На відміну від інших видів кредиту:	3) державний і місцевий
4. Функції державного кредиту:	4) доходи від інвестування у високоефективні проекти; додаткові надходження від податків; економія коштів від зменшення видатків; емісія грошей; залучення нових позик
5. Класифікація державного кредиту за правовим оформленням:	5) з плаваючим і твердим доходом
6. Класифікація державного кредиту за місцем розміщення:	6) з правом дострокового погашення і без права дострокового погашення
7. Класифікація державного кредиту за правом емісії:	7) забезпеченням є все майно; не мають конкретного цільового характеру
8. Класифікація державного кредиту за можливістю обігу:	8) заставний і беззаставний
9. Класифікація державного кредиту за забезпеченням:	9) конверсія; консолідація; уніфікація; відстрочка; реструктуризація
10. Класифікація державного кредиту за терміном:	10) короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий
11. Класифікація державного кредиту за мірою фіксації доходу:	11) має добровільний характер; умовою надання є повернення і платність
12. Класифікація державного кредиту за характером сплати доходу:	12) одночасно і частинами
13. Класифікація державного кредиту в залежності від зобов'язання позичальника дотримуватись термінів погашення позики:	13) наявність кредиторів; довіра їх до держави; зацікавленість у наданні позик; можливість держави повернути борг і сплатити дохід
14. Класифікація державного кредиту за варіантом погашення заборгованості:	14) позики на підставі угод та забезпечені випуском цінних паперів
15. Умови випуску державних позик:	15) поточний; капітальний; внутрішній; зовнішній
16. Джерела погашення державних позик:	16) процентний, виграшний і дисконтний
17. Державний борг – це:	17) ринковий і неринковий
18. Види державного боргу:	18) розподільча, регулююча, контролююча
19. Дефолт – це:	19) сума заборгованості держави своїм кредиторам
20. Способи коригування позикової політики для недопущення дефолту:	20) сукупність економічних відносин між державою і юридичними, фізичними особами, іноземними країнами, міжнародними фінансовими установами з приводу залучення коштів на поворотній і платній основі

Завдання 2. Оберіть правильну відповідь.

- 1. В залежності від зобов'язання позичальника дотримуватись строку погашення заборгованості державні позики можуть бути у вигляді:**
 - а) зобов'язання з правом дострокового погашення;
 - б) зобов'язання без права дострокового погашення;
 - в) зобов'язання перед нерезидентами;
 - г) вірної відповіді немає.
- 2. Гроші, які отримані від використання державного кредиту:**
 - а) мають суворо цільове призначення;
 - б) повинні застосовуватись для фінансування капітальних вкладень;
 - в) повинні застосовуватись для фінансування прихованого дефіциту бюджету;
 - г) вірної відповіді немає.
- 3. Внутрішній державний борг:**
 - а) включає видатки держави, які пов'язані з сплатою суми відсотків по поточних тиражах;
 - б) сума державних зобов'язань по відношенню до іноземних кредиторів;
 - в) включає всю суму заборгованості по раніше випущених облігаціях;
 - г) сума державних зобов'язань по відношенню до вітчизняних кредиторів.
- 4. Зовнішній державний борг:**
 - а) включає видатки держави, які пов'язані з сплатою суми відсотків по поточних тиражах;
 - б) сума державних зобов'язань по відношенню до іноземних кредиторів;
 - в) включає всю суму заборгованості по раніше випущених облігаціях;
 - г) сума державних зобов'язань по відношенню до вітчизняних кредиторів.
- 5. Види державного боргу:**
 - а) зовнішній;
 - б) внутрішній;
 - в) капітальний;
 - г) поточний.
- 6. Функції державного кредиту:**
 - а) фінансова;
 - б) регулююча;
 - в) контрольна;
 - г) вірної відповіді немає.
- 7. Державний борг може утворюватися шляхом випуску наступних цінних паперів:**
 - а) облігацій;
 - б) веселів;
 - г) казначейських зобов'язань;
 - д) вірної відповіді немає.
- 8. Якщо центральний банк продає велику кількість державних цінних паперів населенню, то цей захід призводить до:**
 - а) збільшення загальної суми особистих нагромаджень;
 - б) зменшення обсягу позичок, наданих комерційними банками;
 - в) збільшення загальної суми депозитів комерційних банків;
 - г) збільшення кількості банкнот в обігу.
- 9. Якщо центральний банк купує в населення велику кількість державних цінних паперів, то:**
 - а) зобов'язання центрального банку в формі резервів комерційних банків збільшуються;
 - б) поточні рахунки комерційних банків зменшуються;
 - в) загальна маса грошей на руках у населення зменшується;
 - г) дисконтна ставка й обсяг позичок центрального банку зростають.
- 10. Якщо центральний банк продає велику кількість державних цінних паперів на відкритому ринку, то він має на меті:**
 - а) зробити кредит більш доступним;
 - б) збільшити обсяг інвестицій;

- в) знизити дисконтну ставку;
- г) зменшити загальну масу грошей у обігу.

11. За правом емісії державні позики – це ті, що:

- а) випускаються місцевими органами влади;
- б) емітуються центральними органами управління;
- в) емітуються комерційними банками у формі ощадних сертифікатів;
- г) емітуються державними підприємствами у формі облігацій.

12. Основними джерелами погашення державних позик є:

- а) доходи від інвестування, емісія грошей, заощадження коштів завдяки зменшенню видатків;
- б) тільки емісія грошей;
- в) нові позики, що надаються державним підприємствам;
- г) зменшення надходжень податкових платежів.

13. Якими видами цінних паперів можуть оформлятися державні позики:

- а) векселями і ощадними сертифікатами;
- б) тільки акціями;
- в) тільки облігаціями;
- г) облігаціями, казначейськими зобов'язаннями.

14. За характером зобов'язань державні позики поділяють на:

- а) з правом або без права дострокового погашення;
- б) довгострокові і короткострокові;
- в) з фіксованим або плаваючим відсотковим доходом;
- г) боргові і ринкові.

15. Що означає обслуговування державного боргу:

- а) розробка кредитного механізму для державних позик;
- б) техніко-економічні обґрунтування доцільності випуску державних цінних паперів;
- в) комплекс заходів держави щодо погашення позик, виплати відсотків за ними, уточнення та зміни умов погашення позик;
- г) визначення умов додаткової емісії грошей.

16. Розрізняють такі види державного боргу:

- а) внутрішні і зовнішні;
- б) емісійний і кредитний;
- в) забезпечений і незабезпечений;
- г) стандартний і нестандартний.

17. Що розуміють під конверсією державного боргу:

- а) передачу зобов'язань за раніше випущеною позикою на нову;
- б) зміну доходності позик внаслідок змін на фінансовому ринку;
- в) об'єднання кількох позик в одну;
- г) перенесення строків виплати заборгованості.

18. Консолідація як спосіб управління державним боргом означає:

- а) об'єднання кількох позик в одну;
- б) продовження терміну погашення позик;
- в) передачу зобов'язань за раніше випущеною позикою на нову з метою продовження терміну позики;
- г) обмін облігацій за регресивним співвідношенням облігацій попередніх позик на нові.

Самостійна робота студентів до теми: **ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ**

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на закріплення практичних і теоретичних знань щодо сутності державного кредиту, його форм; причин виникнення державного боргу та вплив його на фінансово-економічний стан країни.

Завдання 1.

На підставі наведених у табл. 11.1 даних визначте: а) суму державних запозичень на наступний період за умови, що джерелами фінансування бюджетного дефіциту визначено надходження від приватизації та державні запозичення; б) суму державного боргу на кінець року.

Вихідні дані для розв'язання задачі*Таблиця 11.1*

Показники	Значення показників, млн.грн. од.
Сума державного боргу на початок року	50,0
Доходи державного бюджету – усього	200,4
Повернення кредитів до бюджету	15,6
Надання кредитів з бюджету	12,8
Видатки державного бюджету – усього	220,6
Погашення державного боргу протягом року	6,0
Обслуговування державного боргу	2,6
Запланована сума надходжень від приватизації державного майна	5,2

Методичні рекомендації: Для розв'язання задачі потрібно насамперед визначити величину бюджетного дефіциту як різницю між доходами та видатками бюджету з урахуванням сальдо операцій кредитування. Ураховуючи, що джерелами фінансування бюджетного дефіциту визначено надходження від приватизації та державні запозичення, частина дефіциту, яка не буде перекрита надходженнями від приватизації державного майна, профінансується за рахунок здійснення державних запозичень.

Завдання 2.

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. Державний кредит як ланка фінансової системи характеризує:

- а) фінансові відносини у сфері централізованих державних фінансів;
- б) централізацію фінансових ресурсів для вирішення конкретних завдань і проблем;
- в) відносини, при яких держава виступає позичальником, а кредиторами – будь-які юридичні та фізичні особи, враховуючи і кредити інших країн;
- г) надбудову, через яку координується діяльність цієї фінансової системи.

2. Державний кредит – це:

- а) позика, яка надається від імені держави фізичним особам;
- б) сукупність відносин, у яких держава виступає у ролі позичальника коштів, кредитора та гаранта;
- в) грошові відносини між державою та фізичними і юридичними особами з приводу сплати податків;
- г) заборгованість державних підприємств перед постачальниками.

3. Які основні причини існування державного кредиту:

- а) потреба держави у нарощуванні прибутків;
- б) виплата додаткових пенсій;
- в) бюджетний дефіцит;
- г) бюджетний дефіцит, постійно зростаючі потреби держави.

4. Розрізняють такі форми державного кредиту:

- а) акції і облігації;
- б) товарна і грошова;
- в) готівкова і безготівкова;

г) строкова і безстрокова.

5. Державний кредит містить такі елементи:

- а) державні позики, кошти населення в ощадних банках, грошово-речові лотереї;
- б) валюту певної країни та вільноконвертовану валюту;
- в) державні резерви;
- г) резерви НБУ та комерційних банків.

6. У яких випадках ощадна справа належить до державного кредиту:

- а) при виплаті пенсій населенню;
- б) у випадку, якщо залучені кошти населення спрямовуються до бюджету і на придбання державних цінних паперів;
- в) при реалізації лотерей;
- г) при здійсненні будь-яких операцій ощадним банком.

7. Що розуміють під міжнародним кредитом:

- а) валютні резерви НБУ;
- б) відносини між державами з приводу передання валютних цінностей чи товарних кредитних ресурсів на умовах їх поверненості та платності;
- в) вільноконвертовані валюти за їх використання при розрахункових операціях;
- г) дотації, гранти та донорські внески міжнародних фінансових інституцій.

8. Згідно з правовим оформленням, державні позики поділяються на:

- а) позики на підставі угод і цінні папери;
- б) готівкові і безготівкові;
- в) товарні і грошові;
- г) фонди і резерви.

9. За місцем розміщення державні позики класифікують як:

- а) готівкові і безготівкові;
- б) внутрішні і зовнішні;
- в) державні і місцеві;
- г) ринкові і неринкові.

10. За правом емісії державні позики – це ті, що:

- а) випускаються місцевими органами влади;
- б) емітуються центральними органами управління;
- в) емітуються комерційними банками у форми ощадних сертифікатів;
- г) емітуються державними підприємствами у формі облігацій.

11. За терміном погашення державні позики бувають:

- а) строкові і безстрокові;
- б) фіксовані і плаваючі;
- в) коротко-, середньо-, і довгострокові;
- г) витрати і дисконти.

12. За характером виплат доходу виділяють такі державні позики:

- а) з одноразовою виплатою;
- б) з виплатою частинами;
- в) відсоткові, вирашні та дисконтні;
- г) заставні та беззаставні.

13. За умовами надання зовнішній державний борг може бути:

- а) пільговим;
- б) зі сплатою високих відсотків;
- в) на основі компенсації;
- г) вірної відповіді немає.

14. За умовами повернення зовнішній державний борг може повертатись:

- а) одночасно;
- б) рівними частками;
- в) нерівними частками;

г) вірної відповіді немає.

15. Форми державного кредиту:

- а) товарний;
- б) грошовий;
- в) капітальний;
- г) поточний.

Питання для самоконтролю

1. Що спільного та які відмінні ознаки державного й комерційного кредитів?
2. Взаємозв'язок і відмінність між державним і банківським кредитами.
3. Назвіть причини існування державного кредиту.
4. Які існують види державного кредиту?
5. Назвіть форми державного кредиту.
6. Яка суть і класифікація державних позик?
7. Яке існує правове оформлення державних позик?
8. Назвіть види державного боргу?
9. Що таке обслуговування державного боргу?
10. В чому полягає мета управління державним боргом?
11. Які існують джерела погашення державного боргу?
12. Чим визначається можливість і необхідність використання державного кредиту?
13. У чому полягає призначення та наслідки використання закордонних кредитів під гарантію уряду?
14. Охарактеризуйте основні заходи в галузі керування державним боргом за останні п'ять років.
15. Як визначається ефективність використання державного кредиту?

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Підготувати реферат на одну із запропонованих тем. Виконати тестове завдання №2.

Теми рефератів:

1. Державний борг України: причини виникнення та джерела погашення.
2. Соціально-економічна сутність державного кредиту.
3. Проблеми покриття внутрішнього і зовнішнього боргу в Україні.
4. Види державного боргу і методи його фінансування.
5. Управління державним боргом країни.
6. Проаналізуйте ситуацію з державним боргом в одній з розвинутих країн за останні 10 років (за вибором студента). Зробіть висновки про вплив державного боргу на економіку країни.
7. Негативні наслідки зростання державного боргу для демократичних країн.
8. Зовнішні запозичення в системі чинників економічного розвитку України.
9. Управління внутрішнім державним боргом в Україні.

Список рекомендованої літератури.

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-IV [Електронний ресурс]. Режим доступу :<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Дзюблюк О. Сучасні аспекти розуміння сутності і ролі кредиту як економічної категорії. Світ фінансів. 2010. Вип.1 (22). с. 7-16.
3. Міжнародні фінанси: термінологічний словник. С. Я. Єлецьких, С. Є. Борисова, Ю. О. Гетьманенко, О. В. Свідрак. К.: ДДМА, 2007. 64 с.
4. Перепелиця М.О. Значення державного кредиту як елемента фінансової системи держави. Теорія і практика правознавства, вип. 2 (8), 2015. С. 1-10.

5. Тарасевич Н. В., Артемьева А. А. Державний кредит в Україні: оцінка сучасного стану на внутрішньому ринку. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Вип. 3 (08), 2017. С. 327-333.
6. Тарасевич Н.В., Тарасевич А.П. Сучасний стан розвитку ринку державних запозичень в Україні. Вісник соціально-економічних досліджень, 2012, № 1(44). С. 129–139.
7. Ткачук І. Г. Державні фінанси: підручник. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2015. 510 с.
8. Федосов В. М. Фінанси. Підручник. за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: ЦУЛ, 2010. 576 с.
9. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс / [Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін.] за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. С. 105-111.
10. Фінанси : навчальний посібник [Електронний ресурс] / І. В. Журавльова, О. В. Гаврильченко, О. П. Полтініна та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 125-129.
11. Фінансова система України в умовах економічних перетворень: всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18 - 19 квітня 2018 р.) : тези доп. / І.Я. Чугунов, М.В. Тарасюк, Т.В. Канєва та ін.; відп. за вип. І.Я. Чугунов. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 173 с.
12. Фурман І. В. Стан зовнішньої заборгованості України перед міжнародними кредиторами: оцінка та напрями врегулювання. Фінансовий простір, 2013, № 2 (10). С. 66–73.

Тема 12. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Навчальна мета лекційного заняття: засвоїти теоретичні основи фінансових відносин, що виникають на рівні підприємств різних форм власності та організаційно-правових форм господарювання.

Навчальні питання:

1. Поняття фінансів підприємств. Організація фінансових відносин підприємств
2. Методи організації фінансової діяльності підприємств
3. Фінансові ресурси підприємств
4. Економічна сутність прибутку. Розподіл та використання прибутку на підприємстві.

1. Поняття фінансів підприємств. Організація фінансових відносин підприємств

Головною ланкою економіки в ринкових умовах господарювання є підприємства, які виступають у ролі господарюючих суб'єктів. Вони здійснюють виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність, у результаті якої виробляють відповідні види продукції, реалізують її, отримують доходи і накопичення, розподіляють їх, формують відповідні фонди грошових коштів.

Фінанси господарських суб'єктів – це економічні відносини, що пов'язані з рухом грошових потоків, формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів на мікроекономічному рівні в процесі відтворення.

Фінанси підприємницьких структур одна із основних ланок фінансової системи держави. *Специфіка* фінансів підприємств – за їх допомогою мобілізуються кошти і створюються фонди фінансових ресурсів не для подальшого перерозподілу (державні фінанси), а для обслуговування процесу виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг.

Фінанси підприємств безпосередньо пов'язані з рухом грошових коштів. Грошові відносини перетворюються на фінансові, коли рух грошових коштів стає відносно самостійним. Таке відбувається в процесі формування, розподілу, використання грошових доходів та фондів згідно з цільовим призначенням у формі фінансових ресурсів

Об'єктом фінансів підприємств є економічні відносини, пов'язані з рухом грошових коштів, формуванням та використанням грошових фондів.

Суб'єктом виступають підприємства та організації, банківські установи та страхові компанії, позабюджетні фонди, інвестиційні фонди, аудиторські фірми та інші суб'єкти господарювання які є юридичними особами.

Обов'язковими передумовами ефективного функціонування фінансів підприємств є:

- різноманітність форм власності;
- свобода підприємництва та самостійність у прийнятті рішень;
- вільне ринкове ціноутворення та конкуренція;
- самофінансування підприємства;
- правове забезпечення правил економічної поведінки всіх суб'єктів підприємницької діяльності;
- обмеження і регламентація державного втручання в діяльність підприємств;

У процесі відтворення фінанси підприємств, як економічна категорія, проявляються та виражають свою суть, свою внутрішню властивість через такі **функції**: формування фінансових ресурсів, розподільча і контрольна.

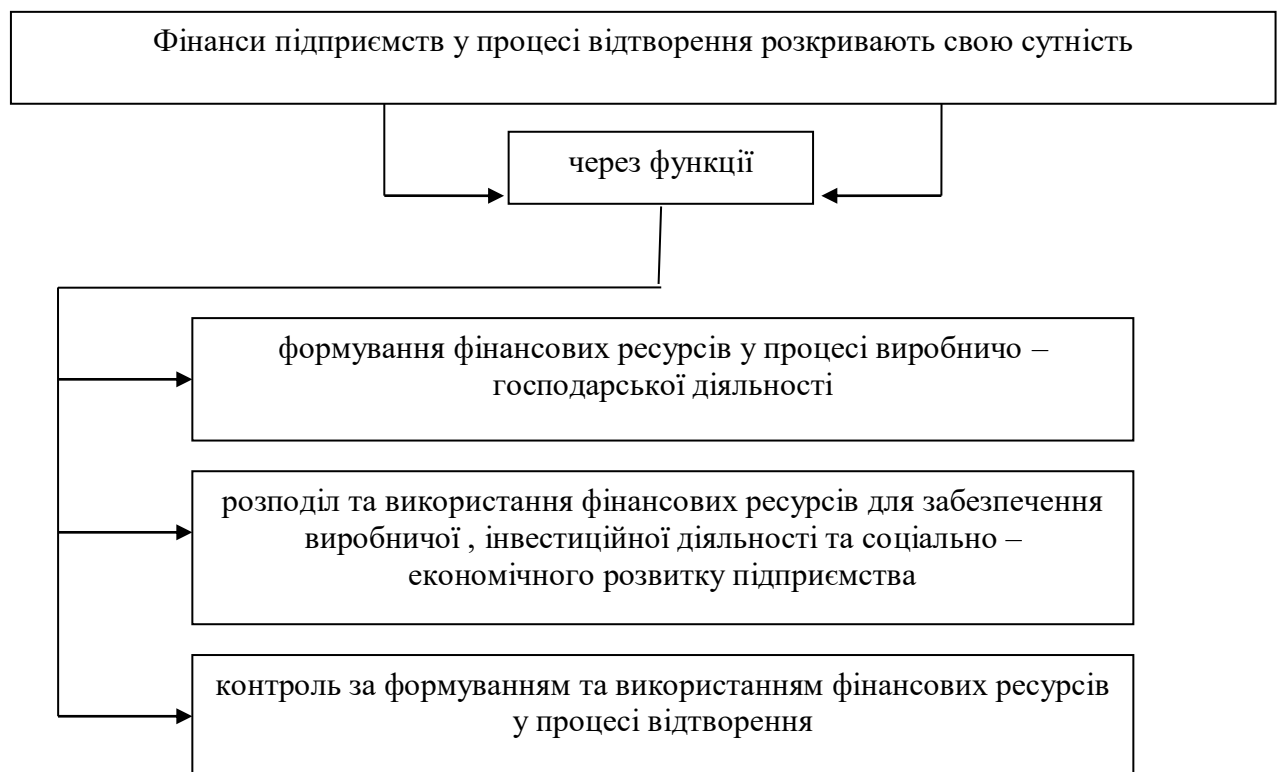

Рис 12.1. Функції фінансів підприємств у процесі відтворення

Крім згаданих головних функцій, в економічній і фінансовій літературі наводяться і інші функції фінансів підприємств: забезпечуюча, стимулююча, регулююча, формування грошових фондів і їх використання та ін. Ці функції не мають свого економічного змісту та самостійності.

При функціонуванні фінансів підприємницьких структур встановлюються відповідні економічні відносини і взаємозв'язки при створенні і використанні фондів фінансових ресурсів як у межах цього підприємства, так і з зовнішніми суб'єктами.

Таблиця 12.1

Фінансові відносини	
Зовнішні	Внутрішні

<i>Розподілу</i>	<i>Обміну</i>	
- з керівниками і корпоративними органами	- розрахунки між покупцями і постачальниками	- розподіл доходу і формування прибутку
- з учасниками фінансового ринку		- розподіл і використання чистого прибутку
- з бюджетом		- формування фондів підприємств
- з цільовими державними фондами		
- зі страховими компаніями		
- з банками		

Модель фінансової діяльності підприємства:

$$\Gamma - T - \dots \text{Виробництво} \dots - T' - \Gamma'$$

де Γ – початково авансовані кошти у процес виробництва (статутний капітал, бюджетні асигнування, банківські кредити);

T – витрати підприємства на оплату матеріальних і трудових ресурсів;

T' – готова продукція;

$\Gamma' = \Gamma +$ грошові нагромадження.

Грошові нагромадження = (непрямі податки + прибуток).

2. Методи організації фінансової діяльності підприємств

Основною організаційною ланкою народного господарства України є **підприємництво**, це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має право юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку діяльність з метою одержання прибутку.

Підприємства можуть бути наступних видів:

- *приватне*, засноване на власності фізичної особи;
- *колективне*, засноване на власності трудового колективу підприємства;
- *господарське товариство* (акціонерне, з обмеженою відповідальністю, з додатковою відповідальністю, з повною відповідальністю, командитне);
- *підприємство*, засноване на власності об'єднання громадян;
- *комунальне*, засноване на власності територіальної громади;
- *державне*, засноване на державній власності.

Фінансова робота являє собою систему економічних заходів по визначенню фінансових ресурсів в обсягах, необхідних для забезпечення виконання планів економічного і соціального розвитку підприємств, здійснення контролю за їх цільовим та ефективним використанням.

Основними завданнями фінансової роботи є:

- мобілізація фінансових ресурсів у розмірі, необхідному для забезпечення нормального процесу виробництва і розширення виробничих фондів в обсягах, встановлених планами;
- пошук шляхів збільшення прибутку і збільшення рентабельності виробництва;
- своєчасне виконання зобов'язань перед різними ланками фінансово-кредитної системи: перед бюджетом - по сплаті встановлених податків і платежів; перед централізованими позабюджетними фондами - по сплаті встановлених платежів; перед банками - по поверненню кредитів і сплаті відсотків по них;
- своєчасне виконання зобов'язань перед постачальниками по оплаті товарно-матеріальних цінностей, перед робітниками по оплаті праці;

- контроль за збереженням і використанням обігових активів і прискоренням їх обертання;
- контроль за раціональним і цільовим використанням фінансових ресурсів.
Фінансова робота складається з таких основних **складових**:
- фінансове планування та прогнозування;
- оперативна фінансова робота;
- аналіз і контроль за фінансовою діяльністю підприємств.

Фінансове планування, виступаючи однією з найважливіших функцій управління підприємством, передбачає складання фінансових планів (включаючи кредитні й касові) та інших фінансово-економічних розрахунків по визначенню витрат і джерел покриття в різних сферах діяльності підприємства.

Оперативна (поточна) фінансова робота на підприємстві спрямовується на практичне втілення фінансового забезпечення підприємницької діяльності, на постійну підтримку ліквідності та платоспроможності на належному рівні.

Аналіз та контроль фінансової діяльності підприємства – це діагноз його фінансового стану, що уможливорює визначення недоліків та прорахунків, виявлення та мобілізацію внутрішньо-господарських резервів, збільшення дохідності, зменшення витрат виробництва, підвищення рентабельності підприємства.

Робота підприємства може бути організована наступними методами:

1. **Комерційний розрахунок**
2. **Неприбуткова діяльність**
3. **Кошторисне фінансування**

1. **Комерційні** підприємства здійснюють свою діяльність на засадах комерційного розрахунку. Принципи комерційного розрахунку:

- *господарська і юридична самостійність*. Проявляється у можливості прийняття самостійних рішень з питань виробничої адреси, поточного рахунку в банку, самостійність балансу;
- *самоокупність* – покриття власними доходами витрат на просте відтворення;
- *прибутковість* – покриття витрат на просте відтворення і формування прибутку;
- *самофінансування* – покриття за рахунок отриманого прибутку витрат на просте відтворення, дебіторської заборгованості, кредитів і відсотків на них;
- *фінансова відповідальність* за результати діяльності, своєчасне виконання зобов'язань, сплату податків.

2. **Неприбуткова** діяльність підприємств зумовлена забезпеченням ними певних потреб суспільства (освіта, охорона здоров'я, культура, наука). Принципи неприбуткової діяльності:

- *господарська і юридична самостійність* що має певні обмеження:
 - з боку замовників, які визначають характер і напрями діяльності;
 - з боку держави, що регламентує рівень витрат.
- *самоокупність*;
- *фінансова відповідальність*.

3. **Кошторисне фінансування** пов'язане із покриттям видатків за рахунок державного чи місцевого бюджетів на основі складених кошторисів. Принципи кошторисного фінансування:

- *плановість* – виділення коштів здійснюється згідно з плановими документами та кошторисом;
- *цільовий характер* – виділені кошти спрямовуються лише на цілі, передбачені кошторисами;
- *виділення коштів залежно від характеру показників діяльності установи* – фінансування здійснюється згідно з кошторисом, виходячи з фактичних оперативно-світових показників;

– *підзвітність* – звітність бюджетної установи керівним розпорядникам коштів.

Залежно від форм власності, передбачених Законом, підприємства можуть бути приватними, комунальними, колективними, державними, а також змішаними.

Організаційно-правова форма господарювання визначає зміст фінансових відносин у процесі формування статутного капіталу, відповідальність за зобов'язаннями, розподіл і використання прибутку. Згідно з господарським кодексом України господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та громадянами шляхом об'єднання їх майна та участі у підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Господарські товариства створюються і діють на підставі установчих документів (установчого договору, статуту).

Залежно від характеру інтеграції (осіб чи капіталу) та міри відповідальності за зобов'язаннями (повна чи часткова) **господарські товариства** – поділяються на акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Товариство є власником майна, переданого йому засновниками і учасниками у власність, а також продукції, виробленої товариством у результаті господарської діяльності і одержаних доходів.

Акціонерним визначається товариство, яке має статутний капітал, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки майном товариства. Акціонери відповідають за зобов'язання товариства виключно у межах належних їм акцій. Загальна номінальна вартість випущених акцій складає статутний капітал акціонерного товариства.

Акціонерні підприємства можуть бути закритими і відкритими.

Акції **відкритого акціонерного товариства** можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки і купівлі-продажу на біржах. Акціонери відкритого товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства.

Акції **закритого акціонерного товариства** розподіляються між засновниками або серед заздалегідь визначеного кола осіб і не можуть розповсюджуватися шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі. Акціонери закритого товариства мають переважно право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства.

Товариство з обмеженою відповідальністю визначається товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами. Учасники такого товариства несуть відповідальність виключно у межах їхніх вкладів.

Товариство з додатковою відповідальністю визначається товариство, статутний капітал якого поділено на частки, розміри яких визначені установчими документами товариства. Учасники такого товариства відповідають за його борги у межах своїх внесків до статутного капіталу, а у разі недостатності цих сум – додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеску кожного учасника.

Повним визначається товариство, усі учасники якого займаються спільно підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитним товариством визнається товариство, в якому разом з одним або більше учасників, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язання товариства всім своїм майном, бере участь один або більше учасників, відповідальність яких обмежується внеском у майні товариства.

Командитним товариством є господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники, присутні в діяльності товариства – лише своїми вкладками (вкладники).

Селянські (фермерські) господарства є формою підприємництва, спрямованою на виробництво товарної сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію. В сільському господарстві їхня кількість постійно збільшується.

Малими визнаються підприємства в яких середньооблікова численність працюючих за звітний період (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисяч євро за середньорічним курсом НБУ щодо гривні.

Великими підприємствами визначаються підприємства, в яких середньооблікова численність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним курсом НБУ.

Усі інші підприємства визнаються **середніми**.

3. Фінансові ресурси підприємств

Загальна сума **фінансових ресурсів** кожного підприємства складається з таких елементів: статутний фонд; резервний фонд; амортизаційний фонд; спеціальні фонди; нерозподілений (тимчасово не використаний) прибуток; кредиторська заборгованість усіх видів; короткострокові і довгострокові кредити комерційних банків; кошти для фінансування капітальних вкладень та інші кошти, відображені в пасиві бухгалтерського балансу підприємства.

Фінансова діяльність підприємств здійснюється за такою схемою:

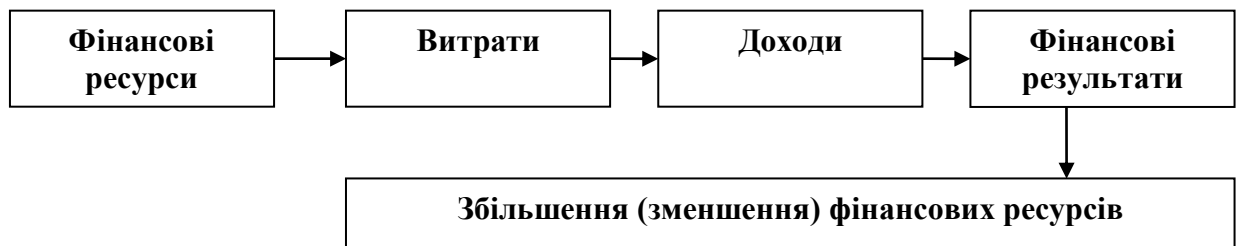

Рис 12.2. Механізм фінансової діяльності підприємств

В економічній теорії ресурси (виробничі ресурси) прийнято поділяти на чотири групи:

- природні;
- матеріальні;
- трудові;
- фінансові.

Фінансові ресурси підприємства – це сума коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства. Кошти, спрямовані в основні та оборотні засоби при формуванні статутного фонду, являють собою **початкові фінансові ресурси підприємства**.

Фінансові ресурси спрямовуються на придбання основних і оборотних засобів.

Основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або у інших видах діяльності, очікуваний строк корисного використання яких більше одного року. Основні засоби використовуються протягом тривалого часу, зберігають натурально-речову форму і по частинах переносять свою вартість на виготовлену продукцію.

Класифікація основних засобів:

1. Основні засоби

1.1. Земельні ділянки.

Капітальні витрати на поліпшення земель.

Будинки, споруди, передавальні пристрої,

Машини та обладнання.
 транспортні засоби,
 Інструменти, прилади, інвентар (меблі).
 Робоча і продуктивна худоба.
 Багаторічні насадження.
 Інші основні засоби.

2. Інші необоротні нематеріальні активи.

- 2.1. Бібліотечні фонди.
- 2.2. Малоцінні необоротні матеріальні активи.
- 2.3. Тимчасові (не титульні) споруди.
- 2.4. Природні ресурси.
- 2.5. Інвентарна тара.
- 2.6. Предмети прокату.
- 2.7. Інші необоротні матеріальні активи.

Процес перенесення основних засобів на продукцію, що виробляється має назву **амортизації**.

Оборотні активи – це грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом року. Оборотної активи знаходяться постійно в обігу підприємства, є однією з умов простого відтворення на підприємстві.

Основні та оборотні засоби характеризують потенціал, тобто можливість підприємства у проведенні витрат з метою отримання прибутку.

Фінансові ресурси підприємств - це власний, позичений та залучений грошовий капітал, який використовується підприємствами для формування своїх активів та здійснення виробничо-фінансової діяльності з метою отримання відповідного доходу, прибутку.

До фінансових ресурсів належать грошові фонди підприємства, а також частина грошових коштів, яка не входить до складу фондів.

Таблиця 12.2

Класифікація фінансових ресурсів підприємства

1. За етапами формування	Початкові (тобто ті, з якими підприємство розпочинає свою діяльність (статутний капітал);
	Прирощені (набуті (прирощені) — отримані підприємством у результаті його діяльності у формі чистого доходу (прибутку та амортизації), субсидій, дотацій тощо)
2. За характером використання	Матеріалізовані (вкладені в основні засоби, запаси, виробництво, готову продукцію тощо)
	Грошові фінансові ресурси (грошові кошти та їх еквіваленти)
3. За правом власності	Власні (статутний, пайовий капітал)
	Позичені (банківські кредити)
	Залучені (бюджетні асигнування, кредиторська заборгованість)
4. За джерелом формування	Внутрішні (чистий прибуток від усіх видів діяльності, амортизація основних засобів і нематеріальних активів, кошти, що передані до статутного капіталу (первинна

	емісія акцій) Зовнішні (банківські позики, позабанківські форми отримання позичкових ресурсів, кошти, що отримуються для поповнення статутного капіталу (додаткова емісія акцій)
5. За формою реалізації	Матеріальні (вкладені в основні засоби, запаси, незавершене виробництво тощо); Нематеріальні (вкладені в нематеріальні активи); Фінансові (вкладені у фінансові активи)

Складовими фінансових ресурсів підприємства є:

- статутний капітал;
- додатково вкладений капітал;
- інший додатковий капітал;
- резервний капітал;
- нерозподілений прибуток;
- амортизаційні відрахування;
- забезпечення подальших витрат і платежів;
- довготермінові і короткотермінові кредити банків;
- відтерміновані податкові зобов'язання;
- кредиторська заборгованість усіх видів (зі страхування, за авансами одержаними, за векселями виданими, з оплати праці, за розрахунками з учасниками тощо).

Для здійснення господарської діяльності, отримання продукції, доходів і накопичень підприємства використовують окремі види ресурсів: матеріальні, трудові, фінансові, а також грошові кошти. При цьому матеріальні ресурси складають основу процесу виробництва, їх формування здійснюється, як правило, за рахунок різних джерел: власних активів підприємства, позичених та залучених.

Фінансові ресурси можуть бути використані як в фондовій, так і в нефондовій формах. Історично використання фінансових ресурсів здійснюється, в основному, через грошові фонди спеціального цільового призначення. Фондова форма використання фінансових ресурсів об'єктивно обумовлена потребами розширеного відтворення і має деякі переваги порівняно з нефондовою, а саме:

- дозволяє тісніше ув'язати задоволення конкретних потреб підприємства з його економічними можливостями;
- забезпечує концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку виробництва;
- дає можливість повніше ув'язати суспільні, колективні і особисті інтереси для інтеграції зусиль по розвитку виробництва.

Фінансові фонди підприємства — це сукупність його коштів, які мають певний порядок створення й використання.

З теоретичної точки зору грошові фонди підприємства можуть включати амортизаційний фонд, фонд розвитку виробництва, фонд соціального розвитку, фонд матеріального стимулювання тощо (рис. 12.3), але в практичній діяльності деякі з вище названих фондів не формуються.

Сукупність фондів, що створюються на підприємстві поділяються на дві групи: фонди загальногосподарського і фонди спеціального (цільового) призначення. До фондів загальногосподарського призначення належать: статутний, пайовий і резервний. Вони забезпечують фінансовими ресурсами головну і найвагомішу частку майна підприємства. До фондів спеціального призначення належать: фонд коштів, що спрямовується на розвиток і вдосконалення виробництва, фонд коштів, які спрямовуються на соціальні

потреби, фонд заохочення, амортизаційний фонд, фонд ризику та інші, створення яких здійснюється підприємствами самостійно відповідно зі статутними завданнями підприємства і положенням про фонди.

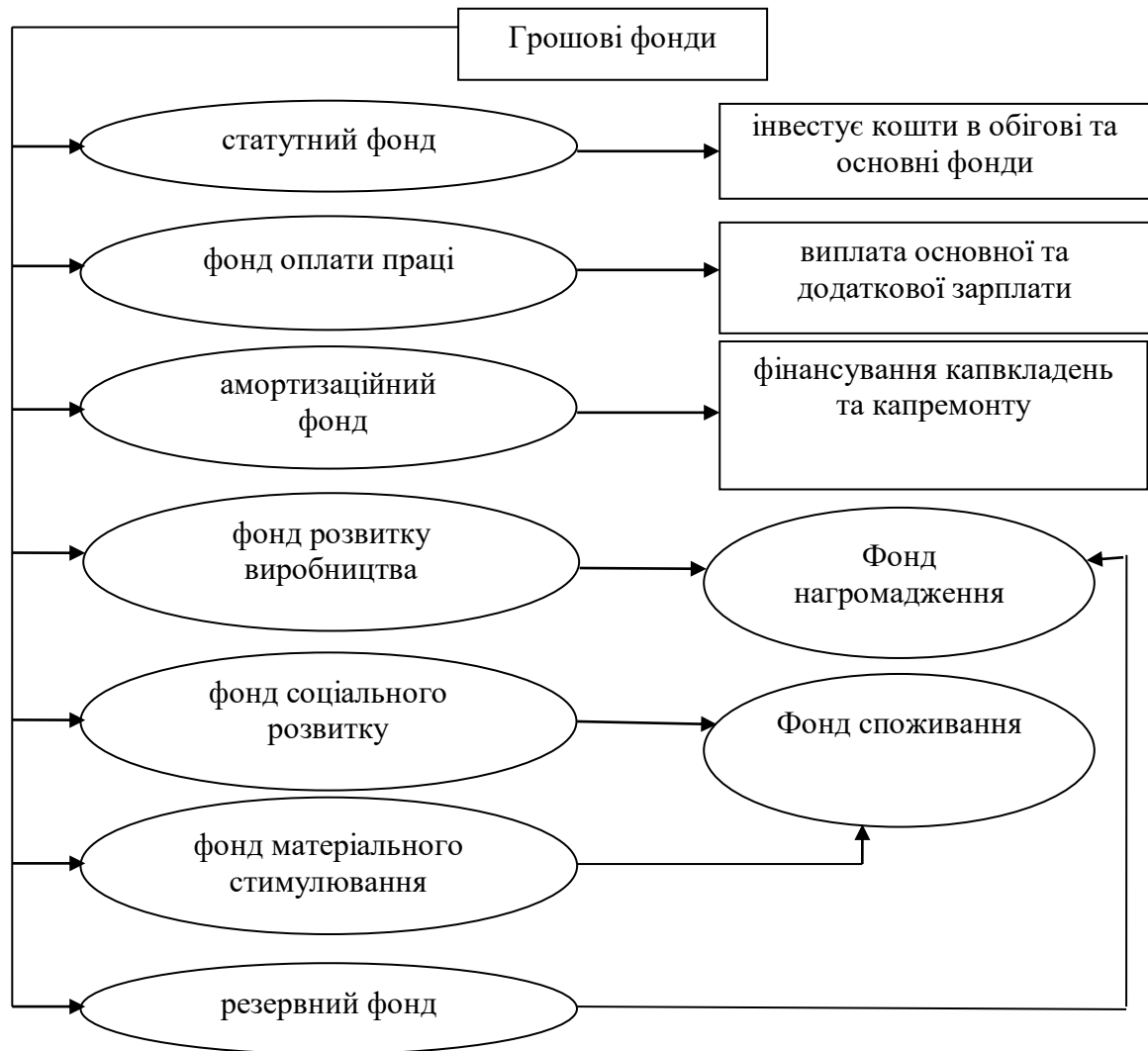

Рис 12.3. Грошові фонди підприємства

Грошові фонди виступають кінцевою дією, метою, частіше всього, розподільчої функції. Тобто регулювання здійснюється за допомогою і через розподіл. Формування грошових фондів також здійснюється шляхом розподілу відповідних доходів і накопичень підприємств.

Разом з цим, можлива і нефондова форма використання фінансових ресурсів (при виконанні платіжних зобов'язань перед бюджетом, банками тощо). Усі види перерахованих вище джерел беруть участь як у формуванні активів підприємства, так і в здійсненні його виробничо-фінансової діяльності з метою отримання відповідного доходу, прибутку.

За рахунок фінансових ресурсів здійснюються витрати на виробництво і реалізацію товарів, робіт, послуг, а також інші витрати, пов'язані з діяльністю підприємства.

Витрати – виражені в грошовій формі, витрати матеріальних, трудових, фінансових ресурсів на здійснення господарської діяльності.

Таблиця 12.3

Класифікація витрат підприємства

1. За видом діяльності	- поточні
	- капітальні

	- фінансові
2. За напрямками фінансування	- виробництво і реалізація продукції
	- відтворення основних засобів
	- операційні заходи
	- соціальні цілі
3. За джерелами фінансування	- за рахунок власних фінансових ресурсів
	- за рахунок залучених коштів
	- за рахунок позичкових коштів
4. За економічною ознакою	- матеріальні витрати
	- амортизація
	- заробітна плата
	- нарахування на зарплату
	Інші витрати

На основі здійснених витрат у підприємства формуються доходи. Доходи виступають об'єктом розподільчих відносин. Вони поділяються на такі групи:

- 1) від виробничої діяльності;
- 2) від реалізації майна;
- 3) від фінансової діяльності;
- 4) від перерозподілу фінансових ресурсів через фінансову діяльність.

4. Економічна сутність прибутку. Розподіл та використання прибутку на підприємстві

Після відшкодування понесених витрат, виплати заробітної плати, розрахунків із бюджетом, державними цільовими фондами і банками визначаються фінансові результати – прибуток чи збиток. **Прибуток** – це перевищення валових доходів над валовими витратами. **Збиток** – навпаки, перевищення витрат над доходами. **Прибуток – це частина додаткової вартості, виробленої і реалізованої, готовою до розподілу.** Підприємство одержує прибуток після того, як втілена у створеному продукті вартість буде реалізована і набере грошової форми.

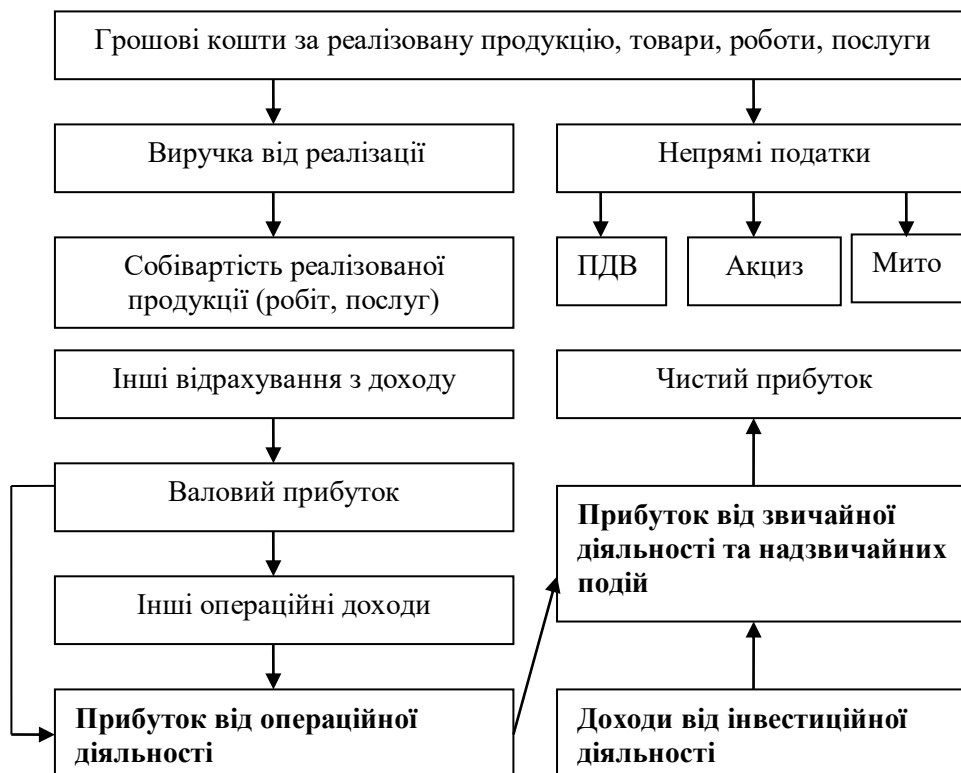

Рис. 12.4. Порядок формування прибутку підприємства

Прибуток, як кінцевий результат діяльності, визначається на основі бухгалтерського обліку всіх господарських операцій підприємства. Основним джерелом формування прибутку є виручка від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг.)

Прибуток – це виражений у грошовій формі чистий дохід підприємства на вкладений капітал, відображає всі види прибутку від різних видів діяльності, отриманого підприємством в грошовій, матеріальній і нематеріальній формах протягом звітного періоду як території України, так і за її межами.

Чистий прибуток – це частина загального прибутку після сплати з нього податку на прибуток.

Практичне (семінарське) заняття: **ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Метою виконання практичного заняття є засвоєти теоретичні основи фінансових відносин, що виникають на рівні підприємств різних форм власності та організаційно-правових форм господарювання.

План проведення заняття:

1. Поняття фінансів підприємств та їх місце у фінансовій системі країни.
2. Структура та особливості фінансових ресурсів підприємства.
3. Зміст, завдання й організація фінансової роботи на підприємствах
4. Методи фінансової роботи підприємств

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

- 1. Фінанси підприємств – система економічних відносин, які виникають у процесі формування, розподілу та використання фондів грошових ресурсів підприємства.**
 - а) правильно;
 - б) неправильно.
- 2. Об'єктом фінансів підприємств виступають:**
 - а) рух грошових потоків підприємства;
 - б) економічні відносини, пов'язані з рухом коштів, формуванням та використанням грошових фондів;
 - в) грошові доходи та фонди;
 - г) г) відтворювальний процес.
- 3. До сфери фінансових відносин підприємств безпосередньо належать:**
 - а) процес первинного розподілу вартості ВВП, внаслідок чого утворюються різні фонди грошових доходів;
 - б) процес нарахування і сплати податків;
 - в) оплата товарів і послуг;
 - г) виплата зарплати, пенсій, стипендій.
- 4. Які фінансові відношення характеризують зміст фінансів підприємств:**
 - а) між державою та підприємством;
 - б) між підприємством і банківською системою;
 - в) між підприємством і його акціонерами;
 - г) між підприємством і його постачальниками та покупцями;
- 5. Знайдіть правильне визначення економічної сутності прибутку.**
 - а) прибуток – це частина реалізованої додаткової вартості;
 - б) прибуток – це частина реалізованого необхідного продукту;
 - в) прибуток – це фінансовий результат основної діяльності підприємства;
 - г) прибуток – це фінансовий результат основної та інших видів діяльності підприємства.
- 6. Джерела сплати податку на прибуток підприємства – це:**
 - а) собівартість продукції;

- б) прибуток від звичайної діяльності;
- в) чистий прибуток;
- г) виручка від реалізації продукції, робіт, послуг.

7. До фінансових ресурсів підприємства належать:

- а) сума коштів спрямована тільки на власний капітал;
- б) сума коштів спрямована в основні та оборотні засоби;
- в) сума коштів спрямована тільки на погашення кредитів банків;
- г) грошові фонди і частина грошових коштів, яка використовується для формування оборотного капіталу.

8. Знайдіть правильне визначення чистого прибутку підприємства:

- а) прибуток підприємства після сплати податку на прибуток;
- б) прибуток від реалізації продукції;
- в) прибуток, що залишився в розпорядженні підприємства після його використання для погашення банківського кредиту;
- г) прибуток, що залишився в розпорядженні підприємства після сплати штрафів за рахунок прибутку.

9. Фінансове планування це:

- а) баланс грошових надходжень;
- б) розрахунок потреби у фінансових ресурсах;
- в) розробка фінансового забезпечення загального розвитку підприємства на 5 років;
- г) розрахунок потреби у фінансових ресурсах для поточної виробничої діяльності.

10. На рівні підприємств фінансові відносини охоплюють:

- а) відносини з іншими підприємствами й організаціями за постачаннями сировини і матеріалів;
- б) відносини між підрозділами усередині галузі;
- в) відносини між державою і населенням;
- г) відносини з банківськими установами.

11. Фінансовий стан підприємства характеризується:

- а) системою показників, що відображають наявність фінансових ресурсів;
- б) системою показників, що відображають наявність, розміщення та використання фінансових ресурсів;
- в) сукупністю виробничо-господарських факторів;
- г) формуванням і використанням фінансових ресурсів.

12. Фінанси підприємств виявляють свою сутність через такі функції:

- а) контрольну, розподільчу та забезпечуючу;
- б) забезпечуючу, фіскальну та стимулюючу;
- в) розподільчу, інформативну та контрольну;
- г) контрольну та розподільчу.

13. Знайдіть найбільш повне визначення сутності фінансових ресурсів підприємств:

- а) сума коштів, які спрямовані в необоротні та оборотні активи підприємства;
- б) грошові засоби, які є в розпорядженні підприємства;
- в) частина грошових доходів і надходжень суб'єктів господарювання, які використовуються для формування децентралізованих фондів фінансових ресурсів або в нефондовій формі для здійснення поточної діяльності підприємства, виконання фінансових зобов'язань і забезпечення процесів розширеного відтворення;
- г) власний та залучений грошовий капітал, який використовується підприємствами для формування своїх активів та здійснення виробничо-фінансової діяльності з метою отримання відповідного доходу.

14. Зовнішні фінансові відносини підприємств включають:

- а) відносини з банками з приводу розрахунково-касового, кредитного та іншого обслуговування;

- б) відносини з суб'єктами господарювання з приводу виробництва та реалізації продукції;
- в) відносини з державою з приводу здійснення податкових та інших платежів, бюджетного фінансування;
- г) всі відповіді правильні.

15. У чому полягають відмінності між товариством з обмеженою відповідальністю та командитним товариством?

- а) у розмірі статутного капіталу;
- б) в умовах формування статутного капіталу, ступені відповідальності учасників за зобов'язаннями товариства та повноваженнями засновників;
- в) у ступені відповідальності учасників;
- г) в умовах формування та розміру статутного капіталу.

16. Фінансова робота підприємства включає:

- а) оперативне і поточне фінансове планування та своєчасне виконання зобов'язань перед бюджетом і державними цільовими фондами;
- б) аналіз і контроль за формуванням та використанням фінансових ресурсів підприємства;
- в) забезпечення своєчасних розрахунків за поставлену та придбану продукцію, своєчасне отримання та погашення банківських кредитів; аналіз і контроль за формуванням та використанням фінансових ресурсів підприємства;
- г) правильні відповіді а), б), в).

17. Безготівкові розрахунки – це:

- а) розрахунки, які здійснюються за допомогою платіжного доручення;
- б) розрахунки за бартером;
- в) розрахунки за допомогою розрахункових та грошових чеків;
- г) розрахунки, які здійснюються шляхом списання коштів з банківських рахунків за допомогою відповідних платіжних інструментів та розрахункових документів.

18. Знайдіть правильне визначення операційної діяльності вітчизняних підприємств:

- а) основна діяльність підприємства, а також інші види діяльності, які не є інвестиційною чи фінансовою діяльністю;
- б) операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є визначальною метою створення підприємства, та забезпечують основну частину його доходу;
- в) операції, пов'язані з придбанням та продажем довгострокових (необоротних) активів, а також короткострокових (поточних фінансових інвестицій), що не є еквівалентами грошових коштів;
- г) будь-яка діяльність підприємства, а також операції, які її забезпечують або виникають внаслідок такої діяльності.

19. Дайте визначення грошових надходжень підприємства:

- а) сума грошових коштів, яка має надійти чи надійшла від різних видів діяльності на рахунки в банку чи до каси підприємства;
- б) сума грошових коштів, яка має надійти чи надійшла від операційної діяльності на рахунки в банку чи до каси підприємства;
- в) сума грошових коштів, яка надійшла від різних видів діяльності на рахунки в банку чи до каси підприємства;
- г) сума грошових коштів, яка має надійти чи надійшла від інвестиційної та фінансової діяльності на рахунки в банку чи до каси підприємства.

20. Дайте визначення чистого доходу від реалізації продукції:

- а) різниця між доходом від реалізації продукції та сумою непрямих податків;
- б) різниця між доходом від реалізації продукції, податком на додану вартість, акцизним податком, іншими зборами та податками з обороту та іншими вирахуваннями з доходу;

- в) різниця між доходом від реалізації та сумою знижок і уцінок, отриманих підприємством;
г) правильні відповіді а), в).

II. ЗАДАЧІ

Задача 1.

На плановий період підприємству необхідно мати фінансових ресурсів для придбання оборотних коштів на суму 250 тис грн. Фактична наявність власних коштів на початок планового періоду складає 150 тис грн. Від фінансової діяльності надійде 30 тис грн. У плановому періоді підлягає поверненню раніше отриманий кредит у сумі 70 тис грн. На основі наведених вище даних необхідно визначити потребу у кредитних ресурсах на плановий період.

Розв'язок:

$$\text{Ко.б.} = \text{ОК} - \text{ОКн} - \text{ОКпр} + \text{КЗ},$$

де ОК – потреба в ОК; ОКн- власні ОК на початок періоду; ОКпр – поповнення ОК за рахунок Пр під-ва; КЗ – зменшення кредиторської заборгованості.

- 1) Знайдемо необхідний розмір кредиту, що залучається в ОК: $150 + 30 - 70 = 110$ тис.грн
- 2) Знайдемо потребу в кредиті на плановий період: $250 - 110 = 140$ тис.грн

Задача 2.

Підприємство 1 червня поточного року отримало кредит на суму 120 тис грн. строком на 4 місяці під 40% річних. У кредитному договорі передбачається щомісячне погашення кредиту рівними частинами та пеня за несвоєчасне повернення кредиту у розмірі 0,5% від простроченої суми кредиту за кожний день прострочки. Залишок кредиту у сумі 30 тис грн. було повернено комерційному банку 15 жовтня поточного року. Необхідно визначити суму коштів, яку поверне підприємство банку по закінченню строку кредитування.

Задача 3.

Розрахувати суму статутного капіталу за установчими документами та різницю до фактично внесеної суми.

Вихідні дані:

Фізичними особами (Якименко С.М., Боженко С.Т., Рожков В.Р.) прийнято рішення про заснування товариства з обмеженою відповідальністю. Формування стартового капіталу ТОВ характеризується такими даними:

- в установчих документах зазначена відносна частка окремих учасників у статутному капіталі становить: Якименко С.М. – 25 %; Боженко С.Т. – 50 %; Рожков В.Р. – 25%;
- на момент реєстрації Рожков В.Р. вніс 45 тис. грн., що становить 115 % його частки в статутному капіталі; учасник Якименко С.М. – 55 тис. грн., учасник Боженко С.Т. – 65 тис. грн.

Задача 4.

Підприємство очікує протягом наступних п'яти років отримати чистий прибуток та здійснити витрати у таких розмірах:

Чистий прибуток:

- 1 рік – 2 800 грн;
- 2 рік – 2 600 грн;
- 3 рік – 1 800 грн;
- 4 рік – 1 400 грн;
- 5 рік – 1 600 грн.

Капітальні витрати:

- 1 рік – 2 000 грн;
- 2 рік – 2 000 грн;
- 3 рік – 2 100 грн;
- 4 рік – 1 900 грн;
- 5 рік – 1 800 грн.

В поточному періоді акціонерний капітал підприємства складається з 1 000 штук акцій при виплаті дивідендів у 2,5 грн. на акцію. Дивідендна політика будується за залишковим принципом. Визначити розмір дивідендів на акцію та обсяг зовнішнього фінансування в кожному році.

III. СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІ СХЕМИ

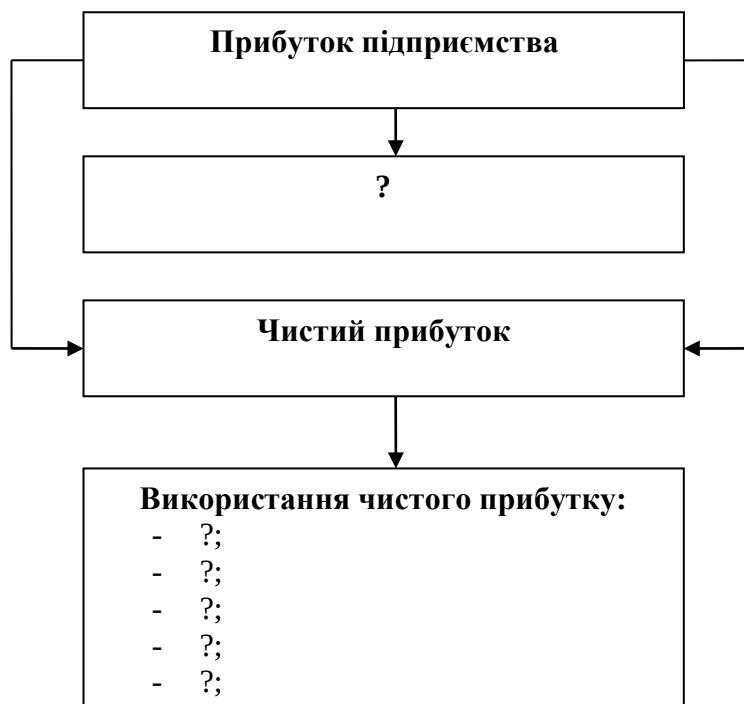
Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Класифікація фінансових ресурсів підприємства

1. За етапами формування	Початкові – ?;
	Прирошені (набуті) – ?;
2. За характером використання	Матеріалізовані – ?;
	Грошові фінансові ресурси – ?;
3. За правом власності	Власні – ?;
	Позичені – ?;
	Залучені – ?;
4. За джерелом формування	Внутрішні – ?;
	Зовнішні – ?;
5. За формою реалізації	Матеріальні – ?;
	Нематеріальні – ?;
	Фінансові – ?;

Використання і розподіл чистого прибутку

IV. ФІНАНСОВІ СІТУАЦІЇ

Ситуація 1.

Визначити: А) чи варто підприємству переходити на використання дешевших матеріалів; Б) чи слід прийняти підприємству пропозицію щодо зниження ціни.

Вихідні дані:

Підприємство виготовляє кухонні набори і продає їх за ціною 54 грн. за один набір. Щомісяця підприємство може продати 200 наборів. Постійні витрати підприємства становлять 2680 грн. Змінні витрати на виготовлення одного набору складають 30 грн.

Ситуація А. Пропонується зниження змінних витрат за рахунок використання дешевих матеріалів, однак це призведе і до зниження якості виробів. Змінні витрати складатимуть 22 грн. на один набір, а обсяг реалізації може знизитися до 170 виробів на місяць.

Ситуація Б. Пропонується зниження відпускної ціни набору до 50 грн. для стимулювання збуту і доведення його до реалізації 220 наборів за місяць.

Самостійна робота до теми:

ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на засвоєння основ фінансових відносин, що виникають на рівні підприємств різних форм власності та організаційно-правових форм господарювання. Розглянути економічні методи й способи формування фінансових ресурсів, джерела формування доходів. Дослідити види витрат, поняття та склад собівартості продукції, робіт, послуг та її складові.

Засвоїти економічний зміст прибутку, його складові, особливості формування прибутку суб'єктів господарювання різних форм власності, види прибутків, розподіл і використання прибутку на підприємству.

Завдання 1.

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Фінанси підприємств	1) Сума будь-яких витрат грошових коштів підприємства в зв'язку з забезпеченням виробництва та реалізації продукції.
2. Фінансові	2) Економічні відносини, пов'язані з рухом грошових коштів,

ресурси підприємства	формуванням та використанням грошових ресурсів підприємства
3. Оборотні кошти	3) Підприємства, організації та установи, які є юридичними особами
4. Основні засоби	4) Метод організації фінансової діяльності, який передбачає самоокупність, самофінансування і отримання прибутку.
5. Виручка	5) Метод організації фінансової діяльності, що не передбачає отримання прибутку зумовлений забезпеченням певних потреб суспільства
6. Витрати на виробництво і реалізацію продукції	6) Метод організації фінансової діяльності пов'язаний із покриттям видатків за рахунок державного чи місцевого бюджетів.
7. Прибуток	7) Частина загального прибутку після сплати з нього податку на прибуток.
8. Кошторисне фінансування	8) Сума коштів, спрямована в основні та оборотні засоби виробництва.
9. Неприбуткова діяльність	9) Товарно-матеріальні цінності, що витрачаються на протязі обмеженого періоду часу.
10. Комерційний розрахунок	10) Кінцевий фінансовий результат діяльності підприємства, визначається як різниця між доходами і витратами.
11. Чистий прибуток	11) Повна сума грошових надходжень від реалізації продукції, робіт, послуг і матеріальних цінностей.
12. Об'єктом фінансів підприємств є:	12) Засоби праці, товарно-матеріальні цінності, що витрачаються підприємством більше, ніж рік.
13. Суб'єктом фінансів підприємств є:	13) Економічні відносини пов'язані з рухом грошових коштів, формуванням та використанням грошових фондів.

Задача з розв'язком 1:

Визначити фін. результати від звичайної операційної діяльності підприємства, скориставшись такими даними:

- 1) обсяг реалізованої продукції за повною собівартістю – 17200 грн.
- 2) рентабельність реалізованої товарної продукції – 25%
- 3) обсяг іншої реалізації – 2200 грн.
- 4) собівартість іншої реалізації – 1500 грн.
- 5) сума штрафів, одержаних підприємством – 700 грн.
- 6) сума штрафів, сплачених підприємством – 500 грн.

Розв'язок.

1. Прибуток від основної діяльності: $P = C * R = 17200 * 0,21 = 3612$ грн.
2. Прибуток від іншої реалізації: $2200 - 1500 = 700$
3. Сума штрафів: $700 - 500 = 200$ грн
4. Загальний фінансовий результат від звичайної операційної діяльності: $3612 + 700 + 200 = 4512$ грн.

Задача з розв'язком 2:

Визначити доходи підприємства від фінансової діяльності:

- 1) фабрика планує придбати у травні акції на суму 8000 грн.; по цих акціях очікується виплата дивідендів у розмірі 50% річних;
- 2) передбачається розподіл між учасниками спільної діяльності 30% прибутку.

Розв'язок

1. доходи від акцій: $(8000 * (50\% / 12) * 7) / 100\% = 2336$ грн

2. проценти по депозитам: $(6000 \cdot (48\% / 12) \cdot 12) / 100\% = 480$ грн
3. сума прибутку, що розподіляється між учасниками СП: $20 \text{ тис} \cdot 0,3 = 6 \text{ тис}$
4. сума доходу фабрики від СП: $6000 \cdot 20 / 100 = 1200$ грн.
5. Сума доходів: $2336 + 480 + 1200 = 4016$ грн.

Задачі для самостійного вирішення

Задача 1.

Визначити дохід підприємства від фінансової діяльності. 1) У травні фабрика планує придбати акції на суму 25 тис. Виплата дивідендів –60%. 2) У жовтні передбачено вкласти депозити тимчасово вільні кошти на 50 тис на 2 міс під 50% річних 3) Фабрика планує прийняти участь у спільній діяльності. Частка статут капіталу –30%, очікуваний прибуток –100 тис.

Задача 2.

Прибуток до оподаткування складає 20 тис. грн. Витрати на майбутні періоди на будівництво склали 10 тис. грн. Визначити податок на прибуток за звітний період.

Задача 3.

На основі приведених даних необхідно визначити суму валового доходу підприємства:

- 1) за звітний період реалізовано продукції на суму 1680 тис. грн.;
- 2) протягом звітного періоду було повернуто покупцями продукції на суму 25 тис грн.;
- 3) матеріальні витрати і амортизація складають 450 тис грн.;
- 4) заробітна плата складає 145 тис грн.

Теми рефератів

1. Фінанси підприємств як основа фінансів суспільства.
2. Особливості організації фінансів підприємств різних організаційно-правових форм господарювання.
3. Фінансові ресурси підприємства, їх формування і використання в ринкових умовах.
4. Фінансовий стан підприємств і система показників його оцінки.
5. Банкрутство підприємств і фінансові методи їх санації.
6. Рентабельність як фінансово-економічний показник оцінки роботи підприємства.
7. Проблеми реформування і збільшення власних оборотних коштів і покращення фінансового стану підприємства в умовах ринку.

Питання для самоконтролю

1. Що собою представляють фінанси підприємств?
2. Хто виступає суб'єктом і об'єктом фінансів підприємств?
3. Які функції фінансів підприємств?
4. Назвіть обов'язкові передумови ефективного функціонування фінансів підприємств.
5. При функціонуванні фінансів підприємницьких структур які встановлюються відповідні економічні відносини?
6. Яких видів можуть бути підприємства?
7. Назвіть методи фінансової діяльності підприємств?
8. Назвіть основні принципи діяльності підприємств які працюють по принципу комерційного розрахунку, неприбуткової діяльності та кошторисного фінансування.
9. Дайте характеристику формування та використання фінансових ресурсів підприємств.
10. Як класифікуються фінансові ресурси підприємств?
11. В чому особливості фінансових фондів підприємства? Які фонди можуть створюватись?
12. Які основні складові фінансових ресурсів підприємств?
13. Які існують суб'єкти господарювання за правом власності та організаційно-правовою формою ведення бізнесу?

14. На які групи поділяються доходи підприємств?
15. Як класифікуються витрати підприємств?
16. Розкрийте економічну сутність прибутку?
17. В чому різниця між загальним прибутком і чистим прибутком?
18. Охарактеризуйте процес формування чистого прибутку?
19. Як розподіляється та використовується прибуток?

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Виконати тестове завдання №1, опитування з даної теми згідно питань для самоконтролю та підготовка реферату відповідно до запропонованих тем.

Список рекомендованої літератури

1. Бланк О.І. Управління фінансами підприємств : підручник [І.О. Бланк, Г.В. Ситник, В.С. Андрієць]. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 792 с.
2. Величко Г. О. Фінанси підприємств: навчальний посібник [Г. О. Величко, Л. М. Дейніс, О. В. Тарасова]. 2-е вид., доопрац. та доп. Одеса: ОНЕУ, 2012. 248 с.
3. Гриценко Л. Л., Дейнека О. В., Боярко І. М. Фінанси підприємств. Практикум : навч. посіб. 2014. 284 с.
4. Фінанси: навч. посібник: Практикум для студ. вищ. навч. закл. галузі знань 0305 „Економіка та підприємництво” напрямів підготовки „Облік і аудит”, „Економіка підприємництва”. Аранчій В.І., Краснікова О.М., Черненко Л.В. Полтава: РВВ ПДАА, 2015. 216 с.
5. Економіка виробничого підприємства: навч. посіб. за ред. Й.М.Петровича. К. : Знання, 2010. 490 с.
6. Фінанси підприємств : підручник. А. М. Поддєрьогін, М.Д.Білик, Л.Д.Буряк та ін. : кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М.Поддєрьогін. К.: КНЕУ, 2012. 546 с.
7. Фінанси підприємств : теорет.-практ. посіб. В. П. Шило, С. Б. Ільїна, С.С.Боровська, В.В.Барабанові. К. : ВД „Професіонал”, 2012. 288 с.
8. Цигилик І.І., Криховецька З.М., Паневник Т.М. Основи підприємництва. Друге видання, перероблене та доповнене. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 224 с.
9. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс / [Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін.] за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. С. 135-139.
10. Фінанси : навчальний посібник [Електронний ресурс] / І. В. Журавльова, О. В. Гаврильченко, О. П. Полтініна та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 157-187.
11. Фінанси підприємств. Підручник [О.Б.Курило, Л.П.Бондаренко, О.Й Вівчар, О.М.Чубка]. К.: Видавничий дім «Кондор», 2020. 340 с.
12. Фінанси підприємств: навч. посібн. Частина І. [Зянько В.В., Фурик В.Г., Вальдшмідт]. Вінниця: ВНТУ, 2016. 126 с.

Тема 13. ФІНАНСИ НАСЕЛЕННЯ

Навчальна мета лекційного заняття: засвоїти теоретичні основи фінансів домогосподарств, проаналізувати склад фінансових ресурсів і фактори які впливають на рівень доходів населення, також з'ясувати порядок їх використання. Розглянути заощадження населення як джерело інвестиційних ресурсів у країні й фактори, що сприяють перетворенню заощаджень в інвестиції.

Навчальні питання:

1. Сутність, функції та фінансові ресурси домогосподарств
2. Доходи та витрати домогосподарств. Інвестиційна діяльність
3. Фінанси домогосподарств в зарубіжних країнах

1. Сутність, функції та фінансові ресурси домогосподарств

Поняття „домогосподарство” є більш ємним, ніж поняття „сім’я”. Сім’я – це суспільна одиниця, сукупність осіб, що живуть разом і пов’язані родинністю та спільним бюджетом. Крім членів сім’ї домогосподарство може включати осіб, що не є родичами і передбачає наявність певних економічних відносин між ними.

Домогосподарство – низова ланка суспільного виробництва і фінансової системи, яка складається з однієї людини, що веде господарство, отримує доходи і здійснює витрати на задоволення своїх потреб, або групи людей, які сумісно проживають і ведуть господарство, отримують доходи та здійснюють витрати для задоволення своїх особистих і колективних потреб.

До фінансових ресурсів населення відносять грошові кошти та інші цінності, що знаходяться в його розпорядженні. Фінансові ресурси населення оцінюються фінансовими ресурсами домогосподарств.

Основними факторами, що визначають розміри фінансових ресурсів домогосподарства, є:

- характеристики голови домогосподарства (особи, яка отримує основну частину доходів): вік, рівень та якість освіти, соціальний статус, стать, економічна активність, психологічний тип особистості.
- вид занять членів домогосподарства (студент, безробітний, роботодавець, найманий працівник);
- тип домогосподарства (одинач, мало- або багатосімейний);
- кількість дітей, інвалідів, осіб пенсійного віку;
- рівень зайнятості членів домогосподарства;
- місце проживання (велике, середнє або мале місто, село).

Основними об’єктивними факторами впливу на розмір фінансових ресурсів є наступні:

- загальноекономічна ситуація в країні, зокрема, рівень інфляції, безробіття тощо;
- вид занять членів домогосподарства (студент, безробітний, роботодавець, найманий працівник тощо);
- розмір та склад домогосподарства (одна особа, кілька осіб чи багато чисельне а також кількість дітей, інвалідів, людей пенсійного віку в домогосподарстві).

Фінансові ресурси є значним чином регіонально диференційованими, оскільки залежать від таких ознак регіону, як:

- структура господарства регіону;
- природно-кліматичні умови території;
- система розселення регіону;
- соціально-демографічні ознаки населення;
- рівень соціально-економічного розвитку території.

Щоб краще зрозуміти сутність домогосподарств, необхідно розглянути їх функції. Основними функціями домогосподарств є наступні.

1. **Домогосподарства є постачальниками всіх економічних ресурсів**, тобто праці, землі, капіталу та підприємницьких здібностей. Так, саме на рівні сім’ї відбувається відтворення людського потенціалу і формується робоча сила. Процеси роздержавлення і приватизації дозволили членам домогосподарств отримати частину засобів виробництва у приватну власність.

2. **Домогосподарства є одержувачами доходів** за представлені на ринок держави ресурси. В структурі доходів виділяються доходи на кожен з чотирьох видів ресурсів.

3. Домогосподарства виступають виробниками товарів та послуг. Залежно від мети, виробництво в межах домогосподарств може бути неринковим і ринковим.

Основними видами неринкової діяльності домогосподарств є праця в особистих підсобних господарствах та домашні послуги (прибирання житла, догляд за дітьми, приготування їжі тощо).

4. Домогосподарства є споживачами товарів і послуг. Витрати домогосподарств формують сукупний попит в економіці, який вказує підприємцям напрями прикладення сил і засобів.

5. Домогосподарства є заощадниками доходів. Заощадження – це частина використаного доходу, яка не витрачається на придбання товарів та послуг. Заощадження домогосподарств є основним джерелом інвестицій, що сприяють розвитку економіки держави. Заощадження поділяють на організовані (заощадження у вигляді вкладів в банках та небанківських фінансових установах, придбання цінних паперів) та неорганізовані (готівка в національній та іноземній валюті, що зберігається в домогосподарствах).

На рівень заощадження доходів домогосподарствами впливають ряд чинників, зокрема:

- величина доходу домогосподарства (за високих доходів частка на заощадження зростає, за низьких – домогосподарства можуть використовувати раніше заощаджені кошти або навіть брати позики);
- рівень багатства (з його підвищенням домогосподарства більше споживають і менше нагромаджують);
- розвиток ринку капіталу (дає можливість використовувати позики для фінансування освіти дітей, придбання житла, автомобіля тощо);
- дієвість системи соціального забезпечення (підвищення даного показника зменшує потребу в заощадженнях);
- демографічні чинники (склад сім'ї, сектор зайнятості, кількість працюючих в сім'ї);
- зміни економічної ситуації в державі, наприклад, зміни в оподаткуванні, інвестуванні тощо.

2. Доходи та витрати домогосподарств

Доход – це загальне надходження коштів, які належать людині чи сім'ї протягом певного періоду часу.

Величина реальних доходів населення залежить від таких основних факторів:

- розмір грошових доходів;
- обсяг безоплатних і пільгових послуг;
- рівень цін на предмети споживання і тарифів на послуги;
- величина квартирної плати;
- ставки податків;
- наявність безробіття;
- тривалість робочого дня;
- наявність та рівень соціального захисту.

Доходи домогосподарств поділяють на грошові, загальні й сукупні. Грошові доходи складаються із заробітної плати, пенсій, стипендій, доходів від підприємницької діяльності, доходів від продажу сільськогосподарської продукції, доходів від власності, усіх видів грошової допомоги, аліментів тощо.

Загальні доходи, окрім вище зазначеного, включають вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства, пільги та субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, грошову оцінку допомоги від родичів.

Сукупні ресурси домогосподарств включають, крім загальних доходів, використані заощадження, позики та повернуті борги.

Основними видами доходів домогосподарств є наступні:

- заробітна плата;
- доходи від власності;
- державні трансфертні платежі (пенсії, стипендії, допомога безробітним, допомога багатодітним сім'ям, послуги у сфері освіти, охорони здоров'я тощо);
- підприємницький дохід;
- доходи з інших джерел, передусім від індивідуальної трудової діяльності.

Заробітна плата – це грошовий вираз вартості і ціни робочої сили. Її речовим, матеріальним змістом є кількість життєвих благ, необхідних для відтворення робочої сили найманого працівника та членів його сім'ї. За ринкових умов вартість товару „робоча сила” буде визначатися на ринку праці як співвідношення між попитом і пропозицією на неї. Крім того, на рівень заробітної плати впливають ряд факторів:

- професіоналізм працівників і види виконуваних робіт;
- якість виконуваних функцій;
- складність роботи;
- робота в нічну зміну, несприятливі або шкідливі умови та інші.

Головним елементом державного регулювання оплати праці є мінімальна заробітна плата, яка характеризує нижню межу ціни робочої сили, забезпечує винагороду за працю найменшої складності, виконану в нормальних умовах. Її розмір повинен бути достатнім для задоволення найбільш значущих фізіологічних і соціальних потреб людини. В мінімальну заробітну плату не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати. Законом України „Про оплату праці” проголошено, що мінімальна заробітна плата не повинна бути нижче прожиткового мінімуму дорослої людини.

Прожитковий мінімум – це система показників обсягу і структури споживання найважливіших матеріальних благ і послуг на мінімально допустимому рівні для життя людини.

Сутність заробітної плати виявляється у функціях, які вона виконує в процесі суспільного відтворення.

1. Відтворювальна функція – полягає у забезпеченні працюючих та членів їх сімей необхідними життєвими засобами в процесі відтворення робочої сили.

2. Стимулююча функція – полягає у встановленні залежності розміру оплати від кількості і якості праці окремого працівника.

3. Регулююча функція – полягає в оптимізації розміщення робочої сили за регіонами, галузями та підприємствами під впливом ринкової кон'юнктури.

4. Функція формування платоспроможного попиту населення, метою якої є узгодження платоспроможного попиту населення і виробництва споживчих товарів.

В даний час в Україні жодна з названих вище функцій не реалізується.

До доходів від власності відносять дивіденди від акцій, відсотки на вклади працівників у майно державного або орендного підприємства, відсотки на вклад працівника у приріст майна цього підприємства після його створення; відсотки від грошових вкладів населення в банки і доходи від облігацій.

Трансфертні платежі – це всі виплати, які відповідають реальному економічному внеску суб'єкта, але не еквівалентні виробничим витратам. В Україні склались два види суспільних фондів споживання (СФС): фонди спільного задоволення потреб і фонди для непрацевдатних.

Доходи від індивідуальної трудової діяльності – це доходи, не пов'язані з працею в державних, кооперативних, колективних підприємствах та установах.

Про рівень життя населення свідчить не лише рівень сімейних доходів та їх структура, а і напрямки їх використання. Основними витратами домогосподарств є наступні:

- придбання товарів довгострокового використання (квартира, телевізор,

холодильник, автомобіль тощо);

- придбання товарів поточного споживання (харчування, одяг, предмети гігієни);
- оплата послуг (транспортних, комунальних, освітніх, з охорони здоров'я тощо);
- сплата податків;
- обов'язкове соціальне страхування та добровільне страхування;
- інші витрати.

Усі споживчі видатки домогосподарств поділяють на три групи:

- товари щоденного вжитку (споживчі товари з терміном використання до трьох років – продукти харчування, частково одяг, пальне для автомобілів тощо);
- товари тривалого користування (товари, термін використання яких перевищує три роки – телевізори, меблі, автомобілі тощо);
- видатки на послуги – це оплата житла, комунальних послуг, освітніх послуг тощо.

За ринкових умов спостерігається значна диференціація доходів населення. У „Великому економічному словнику” це поняття розглядається як „результат розподілу доходів, що виражає ступінь нерівномірності розподілу благ і виявляється у відмінності часток доходів, що отримують різні верстви населення”.

Для характеристики рівня життя використовують поняття бідності. Бідність – це стан, при якому основні потреби індивіда або сім'ї перевищують наявні для їх задоволення засоби. За визначенням англійських економістів, бідність необхідно розглядати у двох аспектах. По-перше, як абсолютне поняття, бідність характеризується мінімальним рівнем доходів, необхідних для підтримання життя. По-друге, відносна бідність визначається шляхом порівняння різних за рівнем доходу груп населення. Кількісним показником рівня бідності є лінія бідності (частка населення, сімейний бюджет якої знаходиться нижче певного абсолютного рівня. Так, в США таким рівнем є потрійна вартість продовольчого кошика).

Систематичне дослідження проблеми бідності провів уперше Бенджамін Сібом Роунтрі (англ. *Benjamin Seebohm Rowntree*): йому ж і належить перше формальне **означення бідності**, для чого він ввів концепцію кошика базових продуктів. Кожен хто не міг дозволити собі придбати цей кошик продуктів вважався бідним. Кошик запропонований Роунтрі був ідентичним раціону що його давали бідним у робітних будинках, та продукти включені до нього важко назвати делікатесами. Перші два дослідження були проведені у 1860-х роках, потім, під впливом дослідження проведеного Чарлзом Бутом (англ. *Charles Booth*, «*Life and Labour of the People in London*» (1889)), Роунтрі вирішив провести власні дослідження у Йорку. Дослідження тривало два роки, та у 1901 році було опубліковано під назвою «Бідність, Дослідження життя у місті» (англ. *Poverty, A Study of Town Life*).

Межа бідності – мінімальний рівень доходу, який вважають адекватним у певний країні. На практиці, подібно до визначення бідності, офіційне або загальне розуміння межі бідності істотно вище в розвинутих країнах (з ІЛР менш як 0.700), ніж у країнах, що розвиваються. **Індекс людського розвитку (ІЛР)** – інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості й довголіття, як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території. Він є стандартним інструментом при загальному порівнянні рівня життя різних країн і регіонів. Індекс публікується в рамках програми розвитку ООН в звітах про розвиток людського потенціалу і був розроблений в 1990 році групою економістів на чолі з пакистанцем Махбубом-уль-Хаком. Однак концептуальна структура індексу була створена завдяки роботі Амарта'я Сена. Індекс публікується ООН у щорічному звіті про розвиток людського потенціалу з 1990 року.

При підрахунку ІЛР враховуються 3 види показників:

1. Очікувана тривалість життя – оцінює довголіття.
2. Рівень грамотності населення країни (середня кількість років, витрачених на навчання) та очікувана тривалість навчання.

3. Рівень життя, оцінений через ВНД на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) в доларах США.

У жовтні 2015 року Світовий банк оновив **міжнародну межу бідності** до \$1.90 на день. Більшість науковців згодні, що вона краще віддзеркалює сьогоденну дійсність, зокрема, новий рівень цін в країнах, що розвиваються.

Межу бідності зазвичай визначають шляхом знаходження загальної вартості всіх основних ресурсів, що доросла людина споживає в середньому за один рік. Найбільшою з цих витрат, як правило, є орендна плата за проживання у квартирі, тож історично, економісти звертали особливу увагу на ринок нерухомості і ціни на житло, як на сильний чинник впливу на межу бідності. Часто до уваги беруть окремі обставини, наприклад, чи є особа одним з батьків, людиною похилого віку, дитиною, перебуває в шлюбі т. д. Поріг бідності може коригуватися щороку.

Згідно з декларацією ООН, підписаною на Всесвітньому саміті з соціального розвитку в Копенгагені в 1995 році, абсолютна бідність-це «стан, що характеризується серйозним позбавленням основних потреб людини, в тому числі продовольства, чистої питної води, санітарії, охорони здоров'я, житла, освіти та інформації. Вона залежить не лише від доходів, але й від доступу до послуг».

В Україні національний критерій відносної бідності домогосподарств становить 75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат, межа крайньої бідності – 60% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат. Тобто навіть на суб'єктивному рівні говорити про прогрес в економіці ще занадто рано.

Монетарна бідність визначається на основі критеріїв абсолютної та відносної бідності. У свою чергу, абсолютна бідність передбачає таке становище індивіда, коли на свій дохід він не може придбати товари та послуги, необхідні для задоволення основних соціальних потреб, специфічних для даного суспільства. Кількісним критерієм виступає поріг (межа) бідності, або прожитковий мінімум. Його розмір залежить від низки критеріїв і може суттєво коливатися. Так, за розрахунками фахівців Світового банку, поріг абсолютної бідності для мешканців країн Центральної та Східної Європи становить 4,3 долара США на добу, тобто 130 доларів на місяць.

Згідно з європейськими нормами, забезпеченими можна вважати громадян, які витрачають на харчі менше 20% свого місячного бюджету. Якщо цей показник перевищує 30%, вже можна говорити про матеріальну неспроможність людини. Як показують дослідження соціологів, реальне споживання продуктів середньостатистичного громадянина, в різних країнах наступне: Україна - 2500 ккал і 53% від доходу; Німеччина - 3380, 12% від доходу; Америка - 3652 ккал, 14% від доходу; Японія - 2300 ккал, 25% від доходу.

Зростання доходів веде до зміни структури витрат домогосподарств. Згідно із законом Енгеля, зі збільшенням реальних доходів домогосподарства в першу чергу в структурі витрат зменшується частка витрат на харчування.

Інвестиційна діяльність населення.

Фінанси населення за джерелами формування належать до сфери споживання, але завжди від споживання у населення залишається частина коштів, що спрямовуються на заощадження, тобто нагромаджуються.

Частина доходу домогосподарства, що не використовується на купівлю товарів і оплату послуг, а також на сплату податків, називається заощадженнями. Найпоширенішою формою заощаджень є використання частини доходу або для створення нагромаджень у вигляді готівки чи вкладів в ощадних банках, або для придбання цінних паперів.

У США економісти вважають, що виплата сімейними господарствами боргів так само є нагромадженнями, оскільки гроші, що виплачуються на погашення боргу, не спрямовуються ні на споживання, ні на сплату податків. Зауважимо, що не всі домогосподарства належать до категорії тих, що заощаджують. Наприклад, молоді сім'ї за

рахунок позик витрачають набагато більше, ніж заробляють, щоб придбати деякі дорогі товари і оплатити послуги, такі, наприклад, як житло і освіта. Пенсіонери так само схильні витрачати більше коштів, але за рахунок вилучення засобів, нагромаджених у результаті заощаджень. Однак від'ємне значення заощаджень сімейних господарств такого типу перекривається додатним значенням заощаджень сімейних господарств, що складаються з осіб з високими доходами і стабільною кар'єрою.

Вільні кошти, що залишаються після всіх витрат на придбання матеріальних благ, оплату послуг та духовний розвиток, населення використовує:

- як резервний фонд у вигляді простого грошового нагромадження без інвестування;
- як інвестиційний фонд для отримання додаткового доходу його власником.

Вибір виду інвестування вільних фінансових ресурсів населення залежить від законодавчих передумов розширення підприємництва у країні й стану фінансового ринку (у тому числі фондового).

Інвестиції населення здійснює:

- у засоби виробництва для індивідуальної підприємницької діяльності в межах законодавства про підприємництво;
- у цінні папери з метою отримання дивідендів за акціями або доходу за облігаціями;
- у банківські депозити (вклади) та ощадні сертифікати;
- у валютні ресурси.

Вибір між вкладенням в цінні папери і банківські депозити ґрунтується на стандартному підході: за відсутності інфляції вибирається варіант найбільшої дохідності шляхом порівняння банківського відсотка закладами і розміру дивідендів за цінними паперами. В умовах інфляції населення переважно вибирає інвестування у валютні ресурси.

3. Фінанси домогосподарств в зарубіжних країнах

Головною особливістю фінансів домогосподарств США є тенденція до зростання доходів і значне перевищення темпів зростання витрат над темпами зростання доходів. Так, номінальні доходи середньостатистичної американської сім'ї з 1973 по 2020 р. зросли на 5,5%. При цьому вартість освіти за той самий період зросла на 6,5%, витрати на охорону здоров'я – на 8%, витрати на повноцінний відпочинок теж зростають. Витрати на придбання житла за 30 років зросли на 70% при незначному зростанні розмірів квартир. Витрати на охорону здоров'я за 30 років зросли на 60%.

Значне перевищення витрат над доходами змушує сучасних американців залучати кредити. Значно дорожчою в порівнянні з Україною є вартість навчання студентів в університетах та коледжах США (3000-22 000 доларів). Крім того, вартість проживання у студентському містечку (разом з харчуванням) становить 2200 5500 доларів за 9 місяців навчання; за користування бібліотекою (500 доларів за академічний рік), університетськими лабораторіями (від 100 до 550 доларів); за охорону власного здоров'я (від 200 до 500 доларів (медична страховка).

Поряд з цим, для студентів, що добре навчаються, є можливість отримати одну з 36 видів стипендій, премій, позик, що сприятиме зменшенню витрат на навчання.

Специфіка фінансів домогосподарств Японії визначається особливостями менталітету місцевих жителів. Зокрема, в цій країні заохочують працю в одній організації, тому і заробітна плата більше залежить від посади і стажу роботи, ніж від результатів праці. Заробітна плата жінок є нижчою, ніж у чоловіків.

Серед витрат домогосподарств третину становлять витрати на оплату житла, третина на продукти харчування. Досить дорогим є проїзд в міському транспорті, наприклад, квиток на проїзд в метро в Токіо становить 1-7 доларів; для власників автомобілів запроваджений податок на автомобіль і за користування дорогами.

Японці є одними з найбагатших у світі, оскільки загальні заощадження становлять

12 трлн. доларів. Але зараз населенню не вигідно витратити ці кошти, оскільки в умовах дефляції заощадження постійно дорожчають.

Домашні господарства Німеччини сплачують дуже високі податки, одночасно отримуючи значні соціальні допомоги.

Серед витрат домогосподарств тут найважливішим є особистий прибутковий податок, ставки якого становлять від 22 до 56 %.

Значними є також податки на заробітну плату, однак особливістю його нарахування є врахування таких факторів, як сімейний стан, кількість працюючих, сумісного чи окремого ведення обліку отримуваних доходів, наявності дітей, їх кількості та на чиєму утриманні вони знаходяться.

Домашні господарства значні доходи отримують від органів соціального захисту, зокрема з пенсійних фондів.

Так, система пенсійного забезпечення Німеччини поєднує два способи (перерозподільчий і накопичувальний) та має три рівні. Перший рівень (близько 80% усіх пенсійних виплат) в основному фінансується перерозподільчим способом і охоплює перш за все обов'язкове пенсійне страхування всіх працівників за наймом. Джерелами першого рівня є внески страховок застрахованих осіб і працедавців, а також дотації держави. Цієї пенсії достатньо для забезпечення нормального рівня життя літньої людини. Джерелами другого і третього рівнів пенсійного забезпечення є кошти підприємств і приватні накопичення (використовується накопичувальний спосіб).

Однак, пенсія за віком, як правило, виплачується після досягнення 65 років, а жінки отримують пенсію за віком з досягненням 60 років.

Значні виплати одержують домогосподарства на дітей. В Німеччині кожен має законне право на матеріальну допомогу для найму житла, якщо його дохід недостатній для оплати квартири. Але вона виплачується до певного розміру доходу.

Кожна малозабезпечена людина в Німеччині, яка не здатна допомогти собі сама і не отримує належної сторонньої допомоги відповідно до Закону може отримати соціальну допомогу на засоби життя або на подолання особливих життєвих умов, наприклад, інвалідності або хвороби. Соціальна допомога надається, переважно, землями і общинами.

Практичне (семінарське) заняття: **ФІНАНСИ НАСЕЛЕННЯ**

Метою виконання практичного (семінарського) заняття: сформувати комплексне уявлення про сутність фінансів населення, його роль в економічній системі, та внутрішній механізм функціонування; вивчити функції та фінансові ресурси домогосподарств.

План проведення заняття:

1. Сутність, функції та фінансові ресурси домогосподарств
2. Доходи та витрати домогосподарств
3. Інвестиційна діяльність населення.
4. Фінанси домогосподарств в зарубіжних країнах

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. Яке з наведених далі положень правильно характеризує сутність заробітної плати в умовах ринкової економіки:

- а) заробітна плата – це форма розподілу за працею;
- б) заробітна плата – це перетворена форма вартості або ціна товару «робоча сила»;
- в) у заробітній платі, її сутності присутні й вартість товару «робоча сила», і оплата за працею (за витратами і результатами праці).

2. Який дохід є формою матеріальної винагороди підприємницької діяльності:

- а) балансовий прибуток;
- б) чистий прибуток;
- в) нормальний прибуток;
- г) економічний прибуток.

3. Види виплат і пільг із суспільних фондів споживання (пенсії, безоплатне або пільгове утримання дітей у дитячих установах; стипендії; оплачена чергова відпустка; оплата відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами; шкільна освіта; середня спеціальна і вища освіта; охорона здоров'я, оплата днів тимчасової непрацездатності; пільги на оплату житлової площі та комунальних послуг) розподіліть на такі групи:

- а) виплати і пільги, що надаються незалежно від праці окремого члена суспільства;
- б) виплати і пільги, що залежать від результатів минулої або теперішньої праці.

4. Визначте доходи від власності:

- а) нормальний прибуток підприємців;
- б) земельна рента;
- в) дивіденди на акцію;
- г) відсоток на вклад до Ощадного банку;
- д) дохід від підсобного господарства;
- е) дохід від присадибної ділянки, дачі;
- ж) відсоток від паю у колективному господарстві.

5. Бюджет сім'ї – це:

- а) загальна сума грошових доходів сім'ї;
- б) сума усіх видатків сім'ї за певний проміжок часу;
- в) загальна сума грошових доходів і споживчої заборгованості сім'ї;
- г) структура усіх доходів і видатків сім'ї за певний проміжок часу;
- д) усі відповіді неправильні.

6. У країнах із розвинутою ринковою економікою у структурі доходів сім'ї найвищу питому вагу має (мають):

- а) заробітна плата;
- б) доходи від підсобного господарства;
- в) майнові доходи;
- г) державні трансферні платежі;
- д) усі відповіді неправильні.

7. Який показник найточніше характеризує рівень життя:

- а) грошові доходи населення;
- б) реальний дохід на душу населення;
- в) рівень безробіття;
- г) темпи інфляції;
- д) коефіцієнт участі в робочій силі.

8. Назвати функції домогосподарств:

- а) є постачальниками всіх економічних ресурсів;
- б) є одержувачами доходів;
- в) є постачальниками природних ресурсів;
- г) є виробниками товарів.

9. Назвати чинники, що впливають на рівень заощадження доходів домогосподарств:

- а) величина доходу;
- б) тривалість життя;
- в) кількість дітей в сім'ї;
- г) зміни політичної ситуації.

10. Що відноситься до фінансових ресурсів домогосподарств:

- а) грошові кошти;

- б) цінні папери;
- в) основні засоби;
- г) робоча сила.

11. До сукупних доходів домогосподарств належать:

- а) грошові доходи домогосподарств у вигляді оплати праці, доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості;
- б) усі грошові та не грошові доходи домогосподарств, отримані незалежно від джерел їх надходження;
- в) суми грошових і натуральних надходжень, одержані членами домогосподарств.

12. До складу грошових доходів домогосподарств входять:

- а) грошові доходи домогосподарств у вигляді оплати праці, доходів від підприємницької діяльності та само зайнятості, доходи від власності та ін;
- б) усі грошові та не грошові доходи домогосподарств, отримані незалежно від джерел їх надходження;
- в) суми грошових і натуральних надходжень, одержані членами домогосподарств.

13. Сукупні витрати домогосподарств включають:

- а) витрати на купівлю продуктів харчування, непродовольчих товарів, на оплату послуг, тощо;
- б) усі грошові та натуральні витрати, здійснені членами домогосподарства;
- в) витрати на оплату послуг, пов'язані з веденням особистого підсобного господарства, витрати на купівлю нерухомості, придбання акцій, сертифікатів, валюти, приріст вкладів до банківських установ, аліменти, податки, внески та ін.

14. До грошових витрат домогосподарств належать:

- а) витрати на купівлю продуктів харчування, непродовольчих товарів;
- б) усі грошові та натуральні витрати, здійснені членами домогосподарства;
- в) витрати на оплату послуг і витрати, пов'язані з веденням особистого підсобного господарства;
- г) витрати на купівлю продуктів харчування, непродовольчих товарів, на оплату послуг, витрати на купівлю нерухомості, будівництво, придбання акцій, сертифікатів, валюти, приріст вкладів до банківських установ, аліменти, податки, внески та ін.

15. Прожитковий мінімум – це:

- а) вартість грошових і натуральних соціальних допомог, субсидій, пенсій, стипендій, грошових допомог від родичів та інших осіб;
- б) вартість грошової допомоги та подарованих домогосподарством родичам та іншим особам продуктів харчування, отаманих з особистого підсобного господарства;
- в) вартісна величина достатнього для нормального функціонування організму людини набору продуктів харчування, а також мінімальної сукупності непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

II. ФІНАНСОВІ СИТУАЦІЇ

Завдання 1. Використовуючи дані таблиць 13.1 – 13.4, визначте в якій формі домогосподарству доцільніше зберігати кошти протягом одного року, враховуючи рівень інфляції:

- зберігання коштів в національній валюті;
- зберігання коштів в іноземній валюті (євро);
- зберігання коштів на банківському депозиті в національній валюті;
- зберігання коштів на банківському депозиті в іноземній валюті (євро).

Майбутню вартість грошових коштів необхідно розрахувати за простими і складними відсотками.

Вихідні дані:

Домогосподарство має 1000 грн., які призначені для заощаджень. Рівень інфляції за рік становив 10,3 %.

Таблиця 13.1

Зберігання коштів в національній валюті

Показники	Грошові кошти, грн.
Номінальний дохід на початок періоду	1000
Реальний дохід на початок періоду	1000
Номінальний дохід на кінець періоду	1000
Реальний дохід на кінець періоду	

Таблиця 13.2

Зберігання коштів в іноземній валюті (євро)

Конверсійні операції	Грошові кошти, грн.
Початкова сума грошових коштів	1000
Курс продажу валюти, грн./100 од	736,1
Сума в іноземній валюті (купівля), одиниць	
Курс купівлі іноземної валюти, грн./100 од	604,0
Сума отримана внаслідок конверсійної операції, грн.	
Прибуток (збиток) від операції, грн.	
Сума, отримана внаслідок конверсійної операції з урахуванням інфляції	

Таблиця 13.3

Зберігання коштів на банківському депозиті в національній валюті

Показники	Грошові кошти, грн.	
	прості відсотки	складні відсотки
Сума вкладу	1000	1000
Строк вкладу, місяців	12	12
Відсоткова ставка, %	11,5	11,4
Отримана сума за депозитом, грн.		
Прибуток (збиток) від операції, грн.		
Отримана сума за депозитом з урахуванням інфляції		

Таблиця 13.4

Зберігання коштів на банківському депозиті в іноземній валюті (євро)

Показники	Грошові кошти, грн.	
	прості відсотки	складні відсотки
Сума вкладу	1000	1000
Строк вкладу, місяців	12	12
Відсоткова ставка, %	9,00	9,10
Курс продажу валюти, грн./євро	7,361	7,361
Сума вкладу, євро		
Отримана сума за депозитом, євро		
Курс купівлі валюти, грн./євро	6,04	6,04
Отримана сума за депозитом, євро		
Прибуток (збиток) від операції, грн.		
Отримана сума за депозитом з урахуванням інфляції		

Самостійна робота до теми: **ФІНАНСИ НАСЕЛЕННЯ**

При вивченні цієї теми необхідно з'ясувати сутність, місце та роль фінансів населення у фінансовій системі держави. Розглянути джерела формування дохідної бази бюджету домогосподарств і напрями здійснення витрат.

Завдання 1. Розподіліть свій особистий бюджет:

Планування особистих фінансів

Бюджет необхідний для того, щоб жити відповідно до достатків і зберігати досить для досягнення ваших довгострокових цілей. Метод бюджетування 50/30/20 пропонує відмінну основу:

- 50% вашої заробітної плати або чистого доходу (тобто після сплати податків) йде на предмети першої необхідності, такі як оренда, комунальні послуги, продукти харчування та транспорт;
- 30% виділяється на витрати, пов'язані зі способом життя, такі як харчування поза домом, покупки одягу і т. д.;
- 20% йдуть в майбутнє: виплачуючи борги і зберігаючи як на пенсію, так і на надзвичайні ситуації.

Приклад оптимізації особистих фінансів:

Ваші щомісячні витрати виглядають таким чином:

- Витрати на продукти харчування становлять 50% кожного місяця;
- Ваші розваги та бажання забирають у вас 20% доходу;
- Побутові питання у вигляді ремонту, покупки різних приладів, запасних частин – 30%.

Ваша мета: створити для себе фінансову подушку, виходячи зі свого бюджету, при цьому не викреслювати статтю витрат на розваги і бажання. Для цього ми просто починаємо скорочувати кількість грошових коштів, які витрачаємо на продукти харчування та на вирішення побутових питань та отримуємо таку картину:

- Витрати на продукти харчування вже становлять – 40%;
- Розваги і бажання – 15%;
- Побутові питання – 25%;
- Ваша фінансова подушка становить – 20%.

Оптимізація витрат – це не бездумне скорочення своїх витрат. Просто раціонально дивіться на всі речі і здобуйте те, що вам потрібно в даний момент, а щось може почекати.

Таблиця 13.5

Заплановані доходи	Сума %	Заплановані витрати	Сума %
1. Гроші від батьків на кишенькові витрати		1. Постійні витрати (харчування, оплата міського транспорту)	
2. Стипендія		2. Змінні витрати (покупки нового одягу та взуття, розваги, відпочинок, подорожі, придбання інтернет ресурсів тощо)	
3. Заробіток		3. Заощадження	
4. Гроші на навчання від батьків та інші джерела		4. Оплата за навчання	
5. Гроші за оплату гуртожитка (житла)		5. Оплата за гуртожиток (житло)	

6. Інші доходи		6. Інші видатки	
Усього доходів:		7. Усього витрат:	

В сучасних реаліях, борги – це не те, що ви перехопили у сусіда до зарплати, це кредити. Саме кредити заважають людині відчувати себе стабільним і успішним у фінансовому питанні, так як значну частину доходів доводиться віддавати за розстрочку, кредит, взятий готівкою і т.д.

Звичка вести свої особисті фінанси – це вже перший і вагомий крок до контролю власних коштів. І суть не в тому щоб у всьому собі відмовляти. Адже грамотне ведення особистих фінансів дозволяє зрозуміти, скільки і на що ви витрачаєте. Посилання на п'ять мобільних додатків, які допоможуть впорядкувати ваші особисті фінанси: URL: <https://zza.delo.ua/know/pid-kontrolem-5-dodatkov-dlja-vedennja-osobistih-finansiv-346914/>

Важливо знати: велика проблема нашого менталітету в тому, що він нагадує жарт Жванецького: «Отримує 120, а живе на 200». От поки ви не навчитеся жити на 60 і 60 відкладати, ніякої розмови про фінансове благополуччя йти не може.

Завдання 2. Зробіть оптимізацію свого бюджету виходячи зі своїх доходів.

Таблиця 13.6

Щомісячні витрати	%	Оптимізація щомісячних витрат	%
1. Витрати на продукти харчування		1. Витрати на продукти харчування	
2. Розваги і бажання		2. Розваги і бажання	
3. Побутові питання		3. Побутові питання	
4. Інші витрати		5. Фінансова подушка	

Завдання 3.

1. Заплануйте такий бюджет, який найкраще задовольнить вас як споживача і врахує ваші доходи.
2. Перевірте, чи ваш запланований дохід дорівнює запланованим видаткам разом з заощадженнями.
3. Якщо видатки перевищують доходи, то подумайте, чим можна пожертвувати, щоб збалансувати доходи і видатки.
4. Бюджет, який ви зараз можете скласти, є дуже простим. Спробуйте передбачити, які зміни відбудуться у ньому після того, як ви, завершивши навчання, почнете працювати.
5. На окремому аркуші паперу перерахуйте додаткові видатки, що, на вашу думку, у вас з'являться, коли ви станете дорослими.
6. Використавши таблицю, подану далі, складіть бюджет, який буде відповідати вашим можливостям через 5 років (ціни та зарплату в країні будемо вважати незмінними).
7. Який дохід вам буде потрібен, щоб збалансувати бюджет? Чи забезпечить ваша освіта та майбутня кар'єра той спосіб життя, який ви збираєтесь вести?

Заповніть форму таблиці 13.7, що відображає структуру видатків бюджету.

Таблиця 13.7

Напрями витрат	Види витрат	Сума витрат (грн.)
Продукти харчування	Овочі та фрукти	
	М'ясо	
	Напої	
	Інше	

Житло	Оплата комунальних послуг Витрати на ремонт житла	
Транспорт	Оплата міського транспорту Витрати, пов'язані з експлуатацією власної машини	
Одяг та взуття	Покупки нового одягу та взуття Витрати на ремонт та хімчистку	
Медичне обслуговування	Ліки Страховання здоров'я	
Особисті потреби	Розваги Відпочинок Придбання книг, газет, журналів Подорожі під час відпустки Інше	
Податки	Особистий прибутковий податок Податок на соціальне страхування Інші потреби та збори	
Заощадження	10 % від величини доходів після сплати податків	
Страховання	Страховання життя	
Разом		
Загальний місячний дохід		
Надлишок або дефіцит	(+ або -)	

Тижневий бюджет

Таблиця 13.8

Очікувані доходи:		Очікувані видатки:	
Гроші від батьків		Фіксовані видатки	
Заробіток			
Інші доходи			
Всього доходів		Усього фіксованих видатків	
		Речі, які ви хотіли б купити (змінні видатки: солодощі, касети тощо)	
		Усього змінних видатків	
		Всього видатків	
		Заощадження	
		Всього видатки та заощадження	

Теми рефератів

1. Прожитковий мінімум: поняття, сутність та показники нарахування.
2. Особливості фінансів домогосподарств в США.
3. Особливості фінансів домогосподарств в Японії.
4. Характерні риси фінансів домогосподарств Німеччини (будь-яка країна на вибір).
5. Роль домогосподарств у соціально-економічному розвитку суспільства.
6. Основні функції фінансів домогосподарств. Наведіть конкретні приклади їх реалізації.
7. Структура доходів і витрат домогосподарств в Україні.
8. Стратегії адаптації домогосподарств до умов ринкового середовища.

9. Ощадну активність домогосподарств у сучасних умовах.
10. Перспективи розвитку персональних (особистих) фінансів в Україні.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність домогосподарства? Чи є ідентичними поняття „сім'я” та „домогосподарство”?
2. Розкрийте економічні функції домогосподарства.
3. Що являють собою фінансові ресурси населення?
4. Назвіть об'єктивні та суб'єктивні фактори впливу на розмір фінансових ресурсів домогосподарств.
5. Назвіть та розкрийте сутність основних видів доходів домогосподарств.
6. Яка функція заробітної плати в процесі суспільного відтворення?
7. Розкрийте сутність диференціації доходів населення.
8. Охарактеризуйте поняття „бідність”.
9. Назвіть напрями використання доходів домогосподарств.
10. Яку частку у витратах домогосподарств повинні займати витрати на харчування?
11. Охарактеризуйте сутність фінансів населення та їх значення.
12. Опишіть сутність фінансових ресурсів населення.
13. Проаналізуйте натуральні доходи підсобного господарства.
14. Охарактеризуйте соціальні трансферти, або трансфертні платежі.
15. Дайте характеристику джерелам формування фінансів населення.
16. Опишіть доходи населення (домогосподарства) сукупні та кінцеві.
17. Дайте характеристику видам доходів населення.
18. Надайте характеристику структурі сукупного доходу населення.
19. Визначте індекс споживчих цін.
20. Розкрийте зміст складових бюджету сім'ї.
21. Які особливості фінансів домогосподарств в США?
22. Які особливості фінансів домогосподарств в Японії?
23. Чим характерні фінанси домогосподарств Німеччини?

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Опитування з даної теми згідно питань для самоконтролю. Виконати завдання 1; 2; 3 і заповнити таблиці.

Список рекомендованої літератури

1. Баланда А. Доходи населення в контексті безпечного розвитку особи та суспільства. Україна: аспекти праці. 2006. № 5. С. 3-7.
2. Воскобойников В. Б. Фінансова грамотність молоді: практика зберігання та збільшення грошей родини. Черкаси: Маклаут, 2008. 240 с.
3. Глущенко О. В. Фінансові ресурси домогосподарств як складова частина фонду національного добробуту України. Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка». 2016. Том 24. № 1. С. 122-132.
4. Драган О. О. Фінансова безпека домогосподарств: поняття та сутність. Формування ринкових відносин в Україні. № 8 (171), 2015. С. 173-176.
5. Єгоров В. О. Ресурси фінансової системи і стратегія економічного зростання. Фінанси України. 2007. № 9. С. 131– 142.
6. Зятковський І. В. Фінанси суб'єктів господарювання в умовах інституціональних перетворень : монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2006. 388 с.
7. Мінц О. Ю. Механізми формування та використання фінансів домогосподарств в Україні. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: збірник наукових праць. ДВНЗ «ПДТУ». Маріуполь. 2017. Вип. 15. С. 226–231.

8. Сніщенко Р. Г. Фінансова безпека домогосподарств у період нестабільності економіки. Вісник Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського. Серія: Економічні науки, 2014, № 1. С. 149-159.
9. Тарасюк М. В. Функції фінансів домогосподарств у ринковій економіці посткризового періоду. Економічний вісник університету. 2013. Вип. 21(1). С. 230-235.
10. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс / [Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін.] за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. С. 143-147.
11. Ярошевич Н.Б., Кондрат І.Ю., Ливдар М.В. Фінанси: навч.посіб. Львів: Видавництво «Простір-М». 2018. 298 с. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Finansy_Posibnyk.pdf

Тема 14. СТРАХУВАННЯ І СТРАХОВИЙ РИНОК

Навчальна мета лекційного заняття: з'ясувати економічну сутність і роль страхування у забезпеченні безперервного суспільного виробництва, визначити суб'єкти страхових відносин, розглянути склад та структуру страхового ринку України.

Навчальні питання:

1. Економічний зміст, функції та принципи страхування.
2. Класифікація страхування.
3. Страховий ринок.

1. Економічний зміст, функції та принципи страхування

Страхування – розглядається як один із способів відшкодування за рахунок страхових резервів збитків юридичних і фізичних осіб, спричинених несприятливими обставинами (страховими подіями, ризиками).

На сьогодні страхування є важливим атрибутом, елементом ринкових відносин так само як товар, гроші, власність, кредит та ін. Світова практика не виробила більш економічного, раціонального і доступного механізму захисту інтересів суспільства, ніж страхування.

Страхування вважається інвестиційним сектором економіки, оскільки зібрані страхові внески використовуються страховиком на інвестиційні цілі, разом з тим, суб'єкти господарювання мають можливість направляти кошти на інвестування.

Особливо велику роль відіграє страхування в аграрному секторі. Саме тут багато ризиків, зумовлених природними чинниками, що призводить до великих втрат.

В умовах ринку актуальним стає страхування від комерційних, технічних, правових і політичних ризиків.

Страхування забезпечує раціональне формування та використання коштів, призначених для здійснення соціальних програм. Світовий досвід довів доцільність нагромадження і використання коштів на соціальні програми страховим методом. Сформовані за цим методом ресурси використовуються як доповнення до державних ресурсів, спрямованих на фінансування освіти, охорони здоров'я, пенсійне забезпечення тощо.

У ринковій економіці страхування виступає, з одного боку, засобом захисту бізнесу та добробуту людей, а з іншого – видом підприємницької діяльності, що приносить прибуток. Джерелами прибутків страхових компаній є доходи від страхової діяльності, від інвестицій тимчасово вільних коштів в об'єкти виробничої та невиробничої сфер діяльності, акції підприємств, банківські депозити, цінні папери тощо.

Страхування є *економічною категорією* і входить до складу держави. Специфіка страхування полягає в тому, що на відміну від фінансів, які пов'язані з формуванням, розподілом і перерозподілом прибутків та заощаджень, страхування охоплює лише сферу перерозподілу. Страхування є самостійною сферою фінансової системи, яка має дві

форми: страхування певних об'єктів у зв'язку із непередбаченими і надзвичайними подіями; соціальне страхування. Як фінансові відносини в цілому, страхування зумовлено рухом грошових коштів у процесі розподілу і перерозподілу грошових доходів і нагромаджень усіх суб'єктів виробництва й обміну.

Офіційне визначення терміну наведено до ст.1 Закону України «Про страхування» від 7 березня 1996 року, з наступними змінами і доповненнями (Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування»» від 4 жовтня 2001 р.), згідно з нормами якого:

Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянам та юридичним особам платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів..

Страхування як економічна категорія – це сукупність особливих замкнутих перерозподільних відносин між його учасниками з приводу формування цільового страхового фонду і його використання для відшкодування збитків, заподіяних за не передбачуваних несприятливих обставин, а також для надання матеріальної допомоги громадянам у разі настання певних подій у їх житті.

Функції страхування:

- ризикова;

Полягає у передаванні страховику за певну плату матеріальної відповідальності за наслідки ризику, зумовленого страховими подіями. Завдяки цій функції реалізується об'єктивний характер економічної необхідності страхового захисту. Страхування, по суті, є своєрідним механізмом передачі ризику від страхувальників до страховиків за відповідну плату.

- превентивна або попередження;

Полягає у здійсненні заходів для запобігання, або мінімізації збитків у результаті настання не сприятливих подій. Обладнання протипожежними засобами, придбання медикаментів, сюди ж відносять і правовий вплив на страхувальника, який закріплений в умовах договору страхування. Заходи страховика щодо попередження страхового випадку. З цією метою страховики створюють окремі превентивні фонди самостійно, або спільно зі страхувальниками.

- ощадна;

Полягає у накопичення коштів страховика його внесками і у випадку відсутності страхових подій полягає у поверненні заощаджених коштів страхувальнику. Перш за все, це стосується особистого страхування і, в першу чергу, страхування життя.

- контрольна;

Витікає із вказаних трьох попередніх і проявляється одночасно з ними в конкретних страхових відносинах. Відповідно до неї, здійснюється страховий контроль за правильним проведенням страхових операцій.

Деякі автори виділяють ще функцію створення і використання страхових резервів і інвестиційну функцію.

Основними **суб'єктами** страхування виступають страховик, страхувальник і застрахований. **Страховик** – юридична особа – страхова компанія, яка діє на підставі відповідної ліцензії, беручи на себе зобов'язання щодо створення колективного страхового фонду і виплати з нього страхового відшкодування страхувальнику або третій особі, на чю користь укладений договір, при настанні страхового випадку. За методом фінансової діяльності страховик є звичайною підприємницькою структурою, що діє на основі комерційного розрахунку. За предметом діяльності (фінансовими ресурсами) страховик є фінансовим інститутом.

Страхувальник — юридична чи фізична особа, яка на підставі відповідної угоди зі страховиком сплачує страхові внески до страхового фонду й отримує право на відшкодування збитків у разі настання страхового випадку.

Застрахований — юридична чи фізична особа, якій належить страхове відшкодування у разі настання страхового випадку. У договорах особистого страхування — особа, на користь якої укладений договір страхування і яка має право отримати компенсацію при настанні страхового випадку чи викупну суму за дострокового розторгнення договору. *Застрахований може бути одночасно і страхувальником, якщо уклав договір стосовно себе і сплатив страховий внесок.* Крім того, може виділятися такий суб'єкт, як отримувач страхового відшкодування, у тих випадках, коли його не може отримати застрахований.

Об'єктами страхування є майнові інтереси, пов'язані:

- з життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи (особисте страхування);
- з володінням, користуванням та розпорядженням майном (майнове страхування);
- з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичної особи (страхування відповідальності).

Розмір страхового відшкодування залежить від двох чинників — страхової суми і страхового збитку. **Страхова сума** — це сума, на яку застрахований об'єкт страхування, або розмір максимальної відповідальності страховика за договором у разі настання страхового випадку. Розміри страхової суми визначаються, з одного боку, вартісною оцінкою об'єкта страхування, а з іншого — можливостями і побажаннями страхувальника. Відношення страхової суми до вартісної оцінки об'єкта страхування характеризує **страхове забезпечення**, яке не може перевищувати 100 %. **Страховий збиток** являє собою вартісну оцінку заподіяних застрахованому втрат.

Установлені різні системи визначення розміру страхового відшкодування. Основними є методи повної і пропорційної відповідальності. За повної відповідальності страховика страхове відшкодування виплачується в розмірі заподіяних збитків, але не більше страхової суми. За пропорційної системи відповідальність розподіляється між страховиком і застрахованим у пропорції, яка відображає співвідношення між страховою сумою і вартісною оцінкою об'єкта страхування. Наприклад, якщо страхова сума становить половину вартісної оцінки об'єкта страхування, то застрахованому буде виплачено страхове відшкодування у розмірі 50 % від суми заподіяних збитків.

Страхування ґрунтується на таких специфічних принципах:

- 1) **вільний вибір** страхувальником страховика, а страховиком виду страхування;
- 2) **страховий ризик** — потенційна можливість збитку чи втрати доходу за настання визначених подій;
- 3) **страховий інтерес** страхувальника і страховика як законна вимога відшкодувати майновий збиток, пов'язаний із правом власності, володіння, розпорядження і використання об'єкта страхування та права вимоги від страховика дотримання умов договору;
- 4) **максимальна сумлінність**, тобто довіра між сторонами, надання повної інформації про предмет укладеного договору страхування як на етапі його укладання, так і на етапі виконання;
- 5) **страхове відшкодування** на рівні збитку, тобто виплати не мають приносити страхувальнику прибуток, страхове відшкодування має лише відновити його майнове становище до того рівня, який був безпосередньо перед страховим випадком, що відбувся;
- 6) **застереження**, тобто включення до договору страхування особливих клаузул. Наприклад, **франшиза** — позначена в договорі незначна частина збитку, яка за настання страхової події не відшкодовується страховиком;

- 7) **суброгація** – (зустрічний регресний позов) означає можливий позов до третьої (винної) особи в збитку з метою компенсації матеріальних витрат страховика в обсязі виплаченого ним страхового відшкодування;
- 8) **диверсифікація**, тобто законодавча можливість розширення ділової активності страховиків за межами основної діяльності;
- 9) **контрибуція**, або спільне покриття фактичного ризику страховиками пропорційно страховим сумами договорів за страхуванням одного об'єкта;
- 10) **перестрахування та співстрахування** як особливі види страхових відносин, що дають змогу підвищити гарантію виконання страхових зобов'язань перед страхувальниками.

Отже, всі економічні блага, які знаходяться у розпорядженні людства, стають головною причиною існування різних форм страхового захисту.

2. Класифікація страхування

Багатогранність і різноманітність об'єктів страхування різних категорій страхувальників, а також широкий спектр страхових відносин передбачають необхідність класифікації страхування.

Класифікація страхування – це система поділу страхування на сфери діяльності, галузі, підгалузі й види, які розміщені таким чином, що кожна наступна ланка класифікації є частиною попередньої.

У страховій справі виділяють *три сфери діяльності*:

- 1) страхування;
- 2) співстрахування;
- 3) перестрахування.

Співстрахування означає, що об'єкт страхування може бути застрахований за одним договором кількома страховиками. У договорі вказуються права і обов'язки кожного страховика. Один із страховиків може представляти інтереси інших представників, все одно залишаючись відповідним у розмірі своєї частки.

Перестрахування означає страхування одним страховиком (цедентом або перестрахувальником) ризику виконання всіх або частини своїх зобов'язань перед страхувальником у іншого страховика (цесіонара). При цьому страховик (цедент) залишається відповідальним перед страхувальником у повному обсязі взятих на себе зобов'язань, а перестраховик укладає договір перестрахування тільки із страховиком (цедентом).

Перестрахування супроводжується грошовими потоками в тому випадку, коли передання договору страхування здійснюється після отримання перестрахувальником страхових платежів, які він і передає перестраховику. Якщо передається договір, з якого ще не надійшли страхові платежі, то їх внесення страхувальником буде здійснюватись одразу на адресу перестраховика.

Взаємовідносини з фінансовим ринком характеризують розміщення на ньому тимчасово вільних коштів страхових фондів і отримання від цього доходів. Отримані доходи розподіляються на дві частини. Одна формує доходи страхових компаній і становить певну частину їхнього прибутку. Друга частина спрямовується безпосередньо на формування страхових фондів. Вона характеризує здешевлення страхування для страхувальників за рахунок використання їхніх коштів (страхових платежів) на фінансовому ринку. Це важлива складова раціонального й ефективного використання фінансових ресурсів країни в цілому.

Найбільш повною є класифікація за економічними ознаками, яка передбачає декілька підходів залежно від цілей класифікації.

Класифікація страхування за економічними ознаками:

- *за спеціалізацією страхувальника, або за сферами діяльності;*
 - *страхування життя;*

- страхування ризикових видів страхування.
- **за об'єктами у страхуванні;**
 - галузі;
 - підгалузі;
 - види страхування.
- **за родом небезпеки страхових ризиків;**
 - автотранспортне;
 - морське;
 - авіаційне;
 - та інших заходів (комплексні).
- **за статусом страховика;**
 - комерційне;
 - взаємне;
 - державне страхування;
 - юридичних осіб;
 - фізичних осіб.
- **за формами проведення;**
 - обов'язкове;
 - добровільне.

Найважливіша класифікаційна ознака в страхуванні – **форма проведення.**

За формою проведення розрізняють обов'язкове та добровільне страхування.

Обов'язкове страхування встановлює суспільство в особі держави. Воно означає обов'язковість внесення відповідним колом страхувальників фінансових страхових платежів і поширюється на випадки, коло відшкодування збитку зачіпає інтереси не тільки конкретної особи, але й суспільні інтереси. В Україні обов'язкові види страхування визначені у статті 7 Закону України «Про страхування», якою передбачено 34 види обов'язкового страхування.

Добровільне страхування – проводиться на основі договору між страховиком і страхувальником. Рекомендований перелік добровільних видів страхування визначений в статті 6 Закону України «Про страхування».

Таблиця 14.1

Обов'язкове і добровільне страхування ґрунтується на таких принципах:

Обов'язкове	Добровільне
1. Встановлюється законом або витікає із міжнародних угод або норм	1. Встановлюється на договірній основі за згодою страховика і страхувальника
2. Суцільне охоплення об'єктів страхування, зазначених у законі	2. Вибіркове охоплення об'єктів
3. Безстроковість дій страховика	3. Термін страхування обмежується в часі згідно з договором
4. Автоматичність дії страхування	4. Тільки на основі заяви страхувальника (усної або письмової)
5. Діє незалежно від сплати страхових платежів	5. Діє тільки при внесенні страхових платежів
6. Нормоване страхове забезпечення	6. Не нормоване страхове забезпечення, а за згодою сторін

Класифікація за об'єктами передбачає виділення галузей, підгалузей і видів страхування. Всі ланки такої класифікації розташовані так, що кожна наступна ланка є частиною попередньої. Вища ланка – галузь; середня – підгалузь; нижча – вид страхування. При цьому всі ланки охоплюють обов'язкову і добровільну форми проведення страхування. Згідно з цим критерієм, всю сукупність страхових відносин поділяють на 6 галузей:

- **майнове страхування;**

- *особисте страхування;*
- *страхування відповідальності;*
- *страхування підприємницьких ризиків;*
- *медичне;*
- *соціальне.*

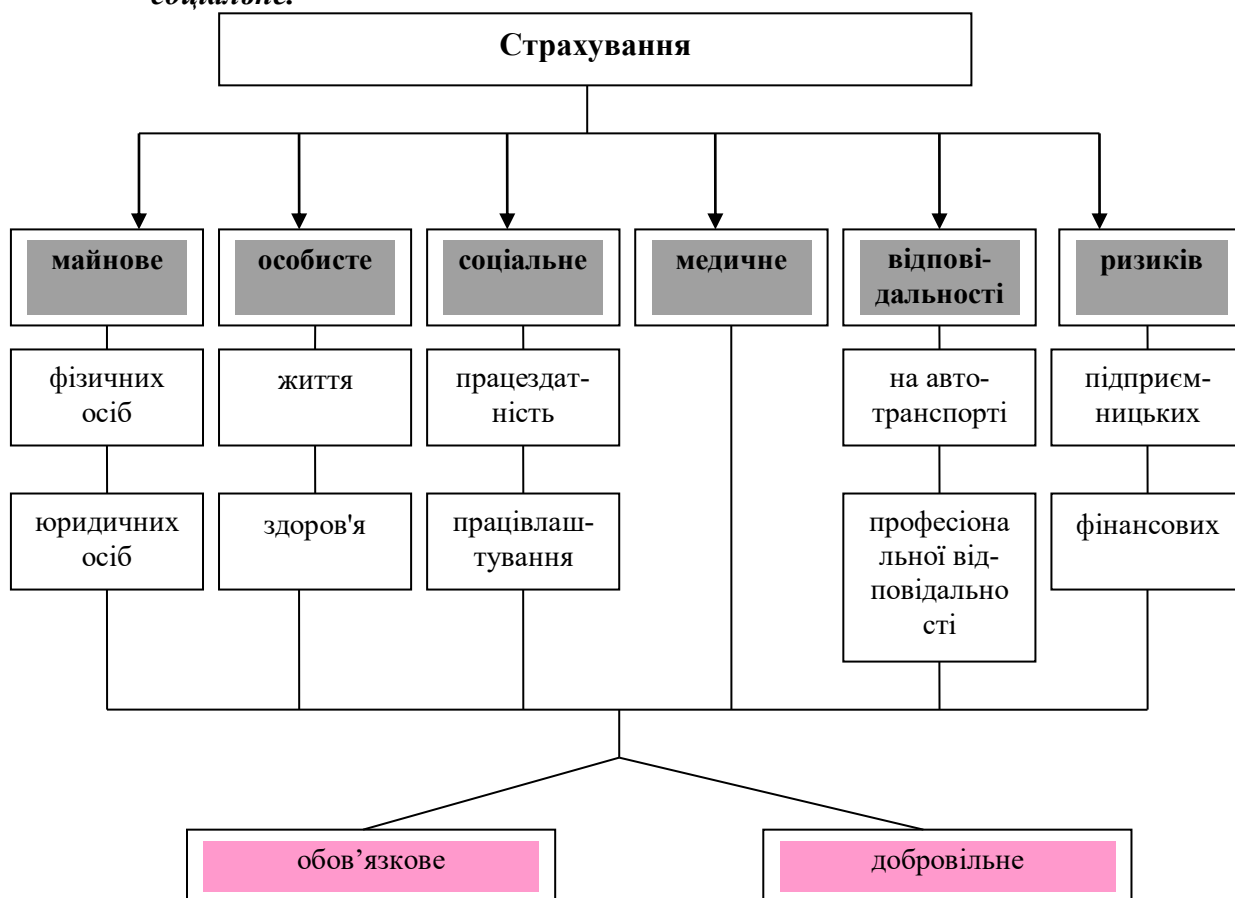

Рис.14.1. Галузева структура страхового ринку

Об'єктом майнового страхування є майно юридичних і фізичних осіб. Нині в Україні найпоширенішим серед фізичних осіб є страхування будівель, домашнього майна, транспортних засобів. Поступово розширюється майнове страхування у сфері приватного бізнесу.

Об'єктами особистого страхування виступають життя та здоров'я громадян. Видами особистого страхування є змішане страхування життя (об'єктами виступають одночасно життя і здоров'я), страхування дітей, весільне страхування та ін. Особисте страхування виконує ризикову та нагромаджувальну функції.

Ризикова передбачає відшкодування втрат у разі настання страхової події. Нагромаджувальна функція полягає в тому, що після скінчення строку дії страхового договору застрахованому виплачується страхова сума.

У разі **страхування відповідальності** об'єктом є зобов'язання застрахованої особи виплатити відшкодування за завдані збитки третім особам. Найпоширеніший вид — страхування громадянської відповідальності водіїв автотранспортних засобів.

Об'єктом страхування фінансових ризиків є недоотриманий прибуток чи збитки у процесі здійснення певних господарських і фінансових операцій, яким притаманний відчутний ризик. Це ризики з кредитних і заставних операцій, біржових угод, депозитних вкладів юридичних і фізичних осіб, втрат від коливання валютних курсів та ін. Ця галузь страхування особливо важлива в умовах ринкової економіки, яка пов'язана з безліччю підприємницьких ризиків.

Крім того, об'єктом страхування може бути професійна відповідальність для осіб окремих професій, які своїми діями чи неналежним виконанням своїх обов'язків можуть спричинити збитки своїм клієнтам.

У медичному страхуванні об'єктом страхування є здоров'я громадян. Воно проводиться на випадок хвороби і може здійснюватись як в обов'язковій, так і додатково в добровільній формі через державні або недержавні структури. Страхувальниками можуть бути: держава (з бюджету), підприємства, організації й установи та громадяни (за рахунок власних доходів). Страхове відшкодування надається у формі оплати лікування.

У системі соціального страхування об'єктом страхування є працездатність та працевлаштування. Страхування працездатності здійснюється на випадок її постійної чи тимчасової втрати. Страхування працевлаштування здійснюється на випадок безробіття.

Соціальне страхування має обов'язковий і добровільний характер. В обов'язковому порядку воно здійснюється через загальнодержавні цільові фонди: пенсійний, соціального страхування, страхування на випадок безробіття. Страхові платежі здійснюються у формі внесків, страхове відшкодування проводять через виплату пенсій — у разі повної чи часткової втрати працездатності та допомоги — у разі тимчасової втрати працездатності та у зв'язку з безробіттям.

Система соціального страхування може бути двох видів: державна і недержавна (формування недержавних та відомчих пенсійних фондів).

Ефективність додаткового пенсійного забезпечення доведена досвідом розвинутих країн, де політика пенсійного забезпечення ведеться у двох напрямках: гарантоване забезпечення мінімальної трудової пенсії і підтримка малозабезпечених верств населення; розширення можливостей громадян у самозабезпеченні своєї старості через додаткове нагромаджувальне страхування.

Частка додаткової пенсії в пенсійному доході становить 15-16% в Італії, 35-40% у Франції, 75% у США. Число пенсіонерів, які отримують недержавні пенсії, становить 70% від всіх пенсіонерів Західної Європи.

Не менш актуальною є проблема медичного страхування. Посилаючись на досвід зарубіжних країн і Росії, пропонується запровадити медичне страхування в Україні. На страховому ринку вже з'явилися добровільні види медичного страхування, але це не означає, що знайдено реальний вихід поліпшення медичного обслуговування населення.

3. Страховий ринок

Перехід до ринкової економіки об'єктивно зумовлює зростання потреби у страховому захисті усіх суб'єктів ринку, а таку потребу, у свою чергу, може забезпечити ефективне функціонування страхового ринку.

В Україні періодом створення страхового ринку вважають початок 90-х років. Саме тоді виникли перші приватні **страхові компанії**, які поклали край тотальній монополії Держстраху. Серед них: «Омета-Інстер», «Ризик», «Саламандра», «Скайд-вест», «АСКО-Прометей», «Росток», «Славия» тощо. На страховий ринок України починають приходити провідні компанії та досить відомі іноземні страхові компанії, що діють переважно через спільну страхову діяльність. Так з'явився альянс «Омета-Інстер» - «Лорд» (Англія), Українське-ізраїльське товариство страхова компанія «Система резервних фондів», та ін..

За останні роки у страхуванні спостерігається зростання основних показників. До недавнього часу в Україні було застраховано лише 10% ризиків, тоді як у більшості розвинутих країн цей показник досягає 90-95%.

Поняття страхового ринку трактується в економічній літературі в двох аспектах:

1) це особлива сфера грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу є специфічна послуга — страховий захист - і на якому формується попит і пропозиція на цю послугу; Об'єктивними умовами його існування є суспільна потреба у страхових послугах і наявність страховика, здатного її задовольнити.

2) страховий ринок являє собою складну інтегровану систему страхових і перестрахових організацій (страховиків), що здійснюють страхову діяльність.

Об'єднавши ці два підходи, можна визначити **страховий ринок** як сукупність страхових компаній і послуг, що ними надаються.

Функціонування страхового ринку базується на таких принципах:

- демонополізація страхової справи;
- конкуренція страхових організацій з надання страхових послуг, залучення страхувальників і мобілізації грошових коштів у страхові фонди;
- свобода вибору для страхувальників умов надання страхових послуг, форм і об'єктів страхового захисту;
- надійності і гарантії страхового захисту.

Суб'єктами страхового ринку є *страховики* (страхові компанії), які надають страхові послуги, *страхувальники* (фізичні і юридичні особи і держава) і *страхові посередники*. Посередниками в проведенні страхування виступають страхові агенти і страхові брокери (брокерські фірми).

Специфічним товаром (об'єктом) на страховому ринку є **страхові послуги**. Ціна їх виявляється у страховому тарифі й складається на конкурентній основі під впливом попиту і пропозиції.

Страхові відносини є дво- чи тристоронніми. Двосторонні відносини складаються між страховиком і страхувальником, який водночас є і застрахованим, тристоронні — між страховиком, страхувальником і застрахованим.

В окремих випадках у страхових відносинах може брати участь кілька страховиків. Це зумовлено двома **формами страхових відносин**:

- співстрахування – це розміщення одного ризику частками у кількох страховиків; зазвичай на кожен страхову суму видається окремий поліс;
- перестрахування – це передання договору страхування від одного страховика до іншого. У цих відносинах перший страховик (перестрахувальник), приймаючи на страхування ризики, частину відповідальності за ними передає іншому страховикові (перестраховику) на відповідних умовах.

Страхові відносини включають: страхові платежі; виплату страхового відшкодування; перестрахування; розміщення тимчасово вільних коштів на фінансовому ринку; отримання доходів від розміщення коштів на фінансовому ринку.

Страхові платежі — це переказування коштів страхувальником страховику. Вони можуть здійснюватись одноразово чи поетапно.

Внесення страхових платежів здійснюється на основі **страхових тарифів** – розміру плати з одиниці страхової суми. Страховий тариф (*брутто-ставка*) складається з двох частин — нетто-ставки та навантаження. *Нетто-ставка* відображає ту частину тарифу, яка призначена для виплати страхового відшкодування. Вона залежить від загальних розмірів страхового відшкодування (визначається на основі статистичних досліджень про кількість страхових подій і середню вартість відшкодування на одну подію) та кількості страхувальників, охоплених цим видом страхування. Навантаження відображає витрати страховика, пов'язані з проведенням страхування, та його прибуток.

Страховий тариф відображає ціну страхування. Це основний чинник конкуренції на страховому ринку. Чим більше охоплено страхувальників, чим менші витрати страховика, тим нижчий розмір страхового тарифу і тим більші можливості для залучення нових клієнтів.

Страхове відшкодування — це виплата страховиком застрахованому (або отримувачу) повної чи часткової суми збитків.

Доходи страховика – кошти, що утворюють необхідний страховий фонд.

Доходи поділяються на:

- доходи від страхової діяльності – усі премії зі страхування і перестрахування;
- доходи від розміщення тимчасово вільних коштів як власних, так і страхових резервів.

Доходами від розміщення коштів (доходи від інвестиційної діяльності) є відсотки

за депозитами коштів, розміщених на розрахункових рахунках у банку; відсотки від облігацій і акцій; участь у прибутку перестраховальника; доходи від реалізації корпоративних прав; відсотки за довгостроковими інвестиціями.

До доходів від інвестиційної діяльності належать власні кошти у вигляді статутного фонду і резервних фондів; вільні резерви спеціального призначення; нерозподілений прибуток.

За економічним змістом **витрати страховика** складаються з таких груп:

- витрати щодо страхових операцій (собівартість страхової послуги);
- витрати на перестраховування.
- Виплати залежать від розміру збитку і страхових сум, а також наданих пільг. У складі витрат на ведення справи розрізняють:
- аквізиційні витрати, пов'язані із залученням нових страхувальників, актуарними розрахунками;
- комісійні винагороди посередникам, оплата послуг фахівця, ведення страхової документації;
- витрати на рекламу;
- витрати, пов'язані з обслуговуванням наявного обороту страхових премій, оплатою праці, банківських послуг;
- ліквідаційні витрати з урегулюванням збитків: збирання інформації, виплати, поштово-телеграфні витрати, відрахування в резерв збитків; витрати на утримання страхової компанії – основна і додаткова заробітна плата з нарахуваннями, оренда, оплата комунальних послуг, послуг зв'язку, канцелярські витрати, обслуговування автотранспорту, амортизація, витрати на відрядження (витрати на ведення справи не мають перевищувати 30%).

Відповідно до закону основним фінансовим результатом діяльності страхової компанії є балансовий прибуток, що включає прибуток від страхової діяльності (крім страхування життя і медичного страхування); прибуток від розміщення вільних коштів; прибуток від інших операцій.

Фінансова надійність страховика – це його здатність виконати страхові зобов'язання, які взяті за договорами страхування та перестраховування, у разі впливу несприятливих чинників.

Страхові відносини між суб'єктами страхування і грошові потоки регулюються відповідними угодами між страховиком і страхувальником, які мають юридичну силу. Документ, що засвідчує факт страхування, називається **страховим полісом** (свідомством). Він видається страховиком після сплати страхового внеску (разового чи першого). У страховому полісі вказуються об'єкт і вид страхування, строки дії договору і страхові випадки.

Розрізняють терміни «страховий випадок» і «страхова подія». **Страховий випадок** – це можлива подія, настання якої може спричинити збитки. Вона характеризує певний ризик, від якого і здійснюється страхування. **Страхова подія** являє собою подію, що фактично настала. Вона має бути офіційно зареєстрована. Тобто страховий випадок — це можлива подія, а страхова подія – це та, що відбулася.

Страховими посередниками можуть бути *страхові або перестраховальні брокери, страхові агенти*.

Страхові агенти це, як правило, фізичні особи, які укладають угоди страхування зі страхувальниками від імені страховика. Страховими агентами в деяких випадках можуть бути юридичні особи. Це транспортні підприємства, котрі здійснюють обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті, нотаріальні контори, банки, які поряд із послугами з основної діяльності можуть укладати договори страхування. Взаємовідносини страхових агентів – юридичних осіб зі страховиками регулюються відповідними угодами.

Із розвитком страхової справи набуває поширення і така форма посередництва, як генеральні **страхові агенти**. Генеральні агенти — це фізичні особи, уповноважені одним або кількома страховиками у тому чи іншому адміністративно-територіальному регіоні. Вони мають право наймати на роботу страхових агентів, яким виділяється зона обслуговування й види страхування, які вони можуть здійснювати.

Взаємовідносини між генеральним страховим агентом і страховою компанією здійснюються на основі договору. Генеральний страховий агент має свій рахунок у банку, на який страхова компанія переказує кошти для організації страхової діяльності.

Страхові брокери, також виконуючи функції укладання угод, діють під імені страхувальника, добираючи йому найвигідніші умови і надійні страхові компанії. Вони можуть надавати консультаційні послуги і страховикам. За свою роботу страховий брокер отримує винагороду у формі комісійних виплат.

Водночас, незважаючи на те, що основною загальною функцією страхових агентів і страхових брокерів є сприяння продажу страхових послуг, їм притаманні свої, специфічні функції:

Таблиця 14.2

Страховий агент	Страховий брокер
Від імені та за дорученням страховика укладає договори страхування та продає страхові послуги	Визначає об'єкт страхування та страхові ризики, які необхідно застрахувати клієнту
Оформлює страхову документацію	Проводить порівняльний аналіз послуг і фінансовий стан страховиків
Має право проводити страхові функції	Підбирає клієнту кращого, на свою думку, страховика
Виконує представницькі функції	Оформляє договір страхування
Забезпечує своєчасне перерахування страхових внесків страховику	Здійснює контроль за своєчасним надходженням внесків

Об'єкт страхового ринку — це страхові продукти, специфічні послуги, що надаються страхувальнику при виконанні договору страхування. Ціна на них формується на основі конкуренції і відображається у страховому тарифі. Купівля-продаж оформлюється страховим договором (страховим свідоцтвом або полісом).

Специфіку взаємовідносин **суб'єктів** на страховому ринку визначає рівень розвитку його інфраструктури, яка забезпечує можливість реалізації економічних інтересів страховиків і страхувальників, посилює захищеність усіх сфер економічного життя суспільства, допомагає інтегруватися у світовій економічний простір, сприяє координації усіх суб'єктів страхового ринку; активізує страхову діяльність. Основними її елементами (інфраструктури страхового ринку) є:

- фінансово-кредитна система;
- аудиторські служби;
- страхова експертиза;
- правове та нормативне забезпечення;
- розвинена система підготовки кадрів;
- наукові дослідження;
- інформаційні технології тощо.

Страховий ринок класифікують також за **інституціональною, територіальною та галузевою** ознаками.

Основу **інституціональної та територіальної** структури страхового ринку складають страхові компанії, в основу класифікації яких покладено: характерні властивості страховиків; їх спеціалізацію; розмір статутного капіталу; територію обслуговування та інше.

Інституціональна структура базується на розмежуванні приватної, публічної і

комбінованої форм власності. Згідно з таким підходом, розрізняють акціонерні, корпоративні, взаємні та державні страхові компанії. В Україні їх діяльність регламентується Законами України «Про господарські товариства» з урахуванням вимог Закону України «Про страхування».

Страхові компанії є основою інституційної та територіальної структури страхового ринку.

Страхова компанія – це юридично оформлена одиниця підприємницької діяльності у формі акціонерного, повного, командитного товариства з повною відповідальністю, яка має ліцензію на право здійснення страхової діяльності.

За *територіальною* ознакою виділяють національний (внутрішній), регіональний (місцевий) та міжнародний страхові ринки.

Місцевий (регіональний) – це, як правило, обмежений певною територією та вузькоспеціалізований ринок страхових послуг. Його функціонування забезпечує потреби конкретного регіону у страховому захисті.

Національний (внутрішній) – страховий ринок покликаний задовольняти економічні потреби та реалізувати економічні інтереси страховиків та страхувальників у межах національної економіки. Він характеризує досягнутий рівень розвитку страхування тієї чи іншої країни. Наприклад, страховий ринок України поділено на чотири великі регіони: західний, східний, південний, центральний. Найбільш страховиків зосереджено у центральному регіоні і, зокрема, у м. Києві та Київській області.

Міжнародний (світовий, зовнішній, глобальний) – страховий ринок сприяє задоволенню потреби у страховому захисті страхувальників усього світу. На світовому страховому ринку урівноважується пропонування страхових продуктів та попит на них у глобальному масштабі та вимірі, де взаємодіють страховики різних країн. Між ними укладаються угоди, вони ділять між собою не тільки певні сегменти ринку, а й території, утворюють, утворюють міжнародні об'єднання страховиків.

За *галузеву* ознакою страховий ринок поділяється на ринки особистого (медичне і соціальне), майнового, страхування відповідальності та страхування підприємницьких ризиків.

Таким чином, страховий ринок є складною, багато фактичною, динамічною, відповідним чином структурованою, відкритою, мобільною, залежно від загальною економічної ситуації в країні та активності страховика системою.

Практичне (семінарське) заняття до теми: **СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК**

Мета виконання практичного заняття: з'ясувати економічну сутність, функції і роль страхування у забезпеченні безперервного суспільного виробництва, визначити суб'єкти страхових відносин, розглянути склад та структуру страхового ринку України.

План проведення заняття:

1. Необхідність, суть і форми страхового захисту.
2. Функції страхування та їх економічний зміст.
3. Поняття страхового ринку та його структура.

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. Які причини виникнення та існування страхування?

- a) захист майнових інтересів суб'єктів виробничих відносин і людського суспільства від несприятливих подій (ризиків);

- б) створення сезонних запасів у харчовій промисловості.
- в) збільшення обсягів виробництва;
- г) здійснення запобіжних заходів, спрямованих на зменшення страхового ризику.

2. У яких формах існує сукупний фонд страхового захисту?

- а) резервів страхових організацій, централізованих резервів держави, фондів самострахування підприємств;
- б) резервних фондів підприємств;
- в) кредитів банку;
- г) статутного фонду.

3. Які функції виконує страхування?

- а) формування і використання фінансових ресурсів;
- б) відтворювальну і стимулюючу;
- в) ризикову, превентивну, заощадження коштів і контрольну;
- г) фіскальну і економічну.

4. Що з наведеного далі розкриває суть ризикової функції страхування?

- а) створення системи страхових резервів;
- б) передача за певну плату страховикові матеріальної відповідальності за наслідки ризику, зумовленого подіями, перелік яких передбачено договором страхування або чинним законодавством;
- в) зменшення наслідків страхових подій;
- г) перерозподіл коштів між страхувальниками.

5. Що розуміють під страховим ринком?

- а) інструмент перерозподілу грошових коштів між суб'єктами господарювання;
- б) сферу обігу цінних паперів;
- в) особливу сферу грошових економічних відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічний товар – страхова послуга;
- г) механізм забезпечення попиту і пропозиції на фінансові ресурси.

6. Яка структура страхового ринку за територіальною ознакою?

- а) внутрішній, регіональний і міжнародні;
- б) майнового, особистого страхування і страхування відповідальності;
- в) юридичних і фізичних осіб;
- г) державного і комерційного страхування.

7. У яких формах підприємств можуть створюватися страховики в Україні?

- а) юридичні особи у формі акціонерних, повних, командитних товариств і товариств з додатковою відповідальністю;
- б) юридичні особи у формі товариств з обмеженою відповідальністю і приватних підприємств;
- в) фізичні особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності;
- г) іноземні юридичні особи.

8. Хто є страховим посередником?

- а) фондові біржі;
- б) банки і інші фінансово-кредитні установи;
- в) страхові агенти і страхові брокери;
- г) інвестиційні фонди і компанії.

9. Що з нижченаведеного належить до елементів страхового ринку?

- а) промислові і торгові підприємства;
- б) страховики, страхувальники і страхові посередники;
- в) банки і кредитні спілки;
- г) державний бюджет і позабюджетні фонди.

10. Діяльність страхових брокерів може бути визначена як:

- а) професійна діяльність осіб, зареєстрованих як суб'єкти підприємництва, пов'язана із посередництвом у сфері страхування;

- б) діяльність, яка обслуговує «життєвий цикл» страхового поліса на різних його стадіях;
- в) професійна діяльність осіб, уповноважених діяти від імені та за дорученням однієї чи більше страхових компаній, з укладення договорів;
- г) фінансова діяльність у сфері страхування.

11. Страховий поліс - це:

- а) документ, який видається страховиком страхувальнику і засвідчує факт укладення договору страхування;
- б) договір страхування майна;
- в) документ, що регламентує взаємовідносини сторін у страхуванні життя;
- г) документ, що визначає розмір збитків страхувальника.

12. Які з нижченаведених робіт можуть виконувати страхові агенти?

- а) вдосконалення правил страхування;
- б) пошук страхувальників і укладання договорів страхування;
- в) розрахунок страхових тарифів;
- г) пошук страховиків.

13. У яких формах здійснюється державне регулювання страхової діяльності в Україні?

- а) розробка правил страхування державними органами;
- б) ліцензування страхової діяльності і реєстрація страховиків;
- в) розробка податкового законодавства;
- г) роздержавлення і приватизація майна державного страхування.

14. Страховий ризик – це:

- а) страховий випадок, який не трапився, але вірогідність якого відома;
- б) сукупність резервованих страховиками грошових коштів;
- в) передбачена договором страхування подія, яка дійсно трапилась;
- г) вірної відповіді немає.

15. Страхова сума – це:

- а) сукупність резервованих страховиками грошових коштів;
- б) сума, на яку страхується об'єкт при заключенні договору страхування;
- в) фактично здійснювані сплати, які компенсують страхувальнику збиток при настанні страхового випадку;
- г) вірної відповіді немає.

Тестове завдання № 2

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Страхування – це	1) плата за страхування
2. Страховий платіж (внесок) – це	2) особи, яким належить відшкодування при настанні страхового випадку
3. Страхова сума – це	3) особи, що діють від імені страховика за комісійну винагороду, укладають угоди
4. Страхувальники – це	4) особи, що діють незалежно, консультують учасників страхових відносин, представляють інтереси клієнтів, підбираючи їм найвигодніші умови страхування
5. Застраховані – це	5) особи, які укладають угоду із страховою компанією і на підставі угоди сплачують страхові внески
6. Страхові агенти – це	6) сфера економічних відносин з приводу формування і використання цільових фондів для захисту інтересів осіб і відшкодування шкоди при настанні несприятливих явищ
7. Страхові брокери – це	7) особи, що від імені страховика оцінюють розмір завданих збитків
8. Аварійні комісари – це	8) сума, що підлягає до виплати страховиком при настанні страхового випадку

Тестове завдання № 3

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Учасники страхових відносин	1) система прийомів, методів, які встановлюють обґрунтовані витрати, дозволяють визначити ціну страхової послуги
2. Страховий тариф – це	2) передання договору страхування від одного страховика до іншого
3. Страховий поліс – це	3) ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період
4. Страховий ринок – це	4) визначена договором страхування частина збитків, яка в разі страхового випадку не підлягає відшкодуванню страховиком
5. Актуарні розрахунки – це	5) страховики, страхувальники, застраховані, страхові агенти, страхові брокери, аварійні комісари
6. Перестраховування – це	6) документ, що засвідчує факт страхування
7. Франшиза	7) порядок організації страхування на засадах добровільності або обов'язковості
8. Форми страхування	8) сфера грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу є страхова послуга, формується попит і пропозиція на неї

Тестове завдання № 4

До кожного із перелічених визначень доберіть відповідний термін або поняття:

- 1) Страхування;
 - 2) Страховий ринок;
 - 3) Соціальне страхування;
 - 4) Медичне страхування;
 - 5) Самострахування;
 - 6) Перестраховування;
 - 7) Страхувальник;
 - 8) Страховик;
 - 9) Страхова оцінка;
 - 10) Страхова сума;
 - 11) Застрахований;
 - 12) Страхові платежі;
 - 13) Страхове відшкодування;
 - 14) Страховий збиток;
 - 15) Концерн.
-
- 1) Спеціалізована організація, яка здійснює страхування і бере на себе зобов'язання відшкодувати збиток або сплатити страхову суму.
 - 2) Особлива форма перерозподільних відносин щодо формування і використання цільових фондів коштів з метою захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб і відшкодування їм матеріального збитку в разі несприятливих обставин і подій.
 - 3) Форма соціального захисту інтересів населення у разі втрати; вона пов'язана із компенсацією витрат громадян на медичне обслуговування.
 - 4) Особлива форма страхування, що дає змогу розподілити великі ризики між багатьма страховими організаціями.
 - 5) Вартість майна, прийнята для цілей страхування.
 - 6) Сфера грошових відносин, в якій об'єктом купівлі-продажу є страхова послуга, формуються пропозиція та попит на неї.
 - 7) Сума коштів, на яку фактично застраховано майно, життя і здоров'я громадян.

- 8) Фізична чи юридична особа, яка страхує майно або укладає зі страховою організацією договір щодо особистого страхування й сплачує страхові внески.
- 9) Система економічних відносин, за допомогою яких формується і витрачається фонд коштів, призначених для матеріального забезпечення непрацездатних.
- 10) Сукупність заходів, спрямованих на запобігання ризиків, творення резервних фондів матеріальних і фінансових ресурсів.
- 11) Виплата страховиком застрахованому (або отримувачу) повної або часткової суми збитків.
- 12) Юридична чи фізична особа, якій належить страхове відшкодування у разі страхового випадку.
- 13) Об'єднання підприємств, включаючи страхове товариство, що здійснюється сумісну діяльність.
- 14) Переказування коштів страхувальником страховикові.
- 15) Вартісна оцінка заподіяних застрахованому втрат.

II. ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Задача 1 з розв'язком:

Підприємство застрахувало своє майно терміном на 1 рік з відповідальністю за крадіжку із зломом на суму 150 тис. грн. Ставка страхового тарифу – 0,3% страхової суми. Згідно договору страхування передбачена умовна франшиза у розмірі 2000 грн., при якій передбачена знижка до тарифу у розмір 4%. Фактичний збиток склав 8,5 тис. грн. Розрахувати розмір страхового платежу та страхового відшкодування.

Розв'язок:

Розмір страхового платежу визначається за формулою:

$$P = T \cdot \frac{S}{100}$$

$$P = 0,3 \cdot \frac{150000}{100} = 450 \text{ грн.}$$

$$P = 450 - (450 \cdot 0,04) = 432 \text{ грн.}$$

Розмір страхового відшкодування визначається за формулою:

$$Q = T \cdot \frac{S}{W}$$

$$S = W = 150\,000 \text{ грн.}$$

Відшкодування з урахуванням умовної франшизи (так як збиток не перевищує розмір страхової суми, франшиза віднімається):

$$Q = 8500 \cdot \frac{150\,000}{150\,000} - 2000 = 6500 \text{ грн.}$$

Відповідь: розмір страхових платежів становить 432 грн, страхового відшкодування – 6500 грн.

Задача 2 з розв'язком:

Є такі дані для укладення угоди страхування врожаю сільськогосподарських культур:

Показник	Значення
Середня врожайність буряків за 5 років з 1 га, ц	420
Межа відповідальності страховика, %	75
Площа посівів сільськогосподарського підприємства, га	800
Фактична врожайність буряків у звітному році	435
Закупівельна ціна буряків, грн. за центнер	77

Розв'язок:

Визначити:

1) величину збитків завданих підприємству внаслідок стихійного лиха, якщо знищено 95% насаджень;

2) розмір страхового відшкодування.

$$T = 800 \cdot 435 \cdot 77 \cdot 0,95 = 25426200 \text{ грн.}$$

$$Q = 25426200 \cdot 0,75 = 19092150 \text{ грн.}$$

Відповідь: збитки підприємства внаслідок стихійного лиха становлять 25 426 200 грн., а розмір страхового відшкодування – 19 092 150 грн.

Задача 3 з розв'язком:

Визначити суму страхових платежів по добровільному страхуванню ризику непогашення кредиту при укладанні договору страхування, якщо сума кредиту становить 317 тис., грн. Проценти за кредит - 27 % річних. Термін використання кредиту - 1 рік. Межа відповідальності страховика – 50%. Тарифна ставка – 7,8%.

Розв'язок:

$$W = 317 \cdot (1 + 0,27) = 402,59 \text{ тис. грн.}$$

$$S = 402,59 \cdot 0,5 = 201,2958 \text{ тис. грн.}$$

$$P = 7,8 \cdot \frac{201,295}{100} = 15,7 \text{ тис. грн.}$$

Відповідь: розмір страхового платежу становить 15,7 тис. грн.

Задачі для самостійного розв'язання

Задача 4

Страхова сума за договором страхування – 5 тис. грн., а ставка страхової премії – 3,2 грн. з кожної сотні. Визначити суму страхової премії.

Задача 5

Страхова сума за договором страхування – 4 тис. грн., а ставка страхової премії – 2,8 грн. з кожної сотні. Визначити суму страхової премії.

Задача 6

Страхова сума за договором страхування – 7 тис. грн., а ставка страхової премії – 2,5 грн. з кожної сотні. Визначити суму страхової премії.

Задача 7

Страхова сума за договором страхування – 8 тис. грн., а ставка страхової премії – 3,5 грн. з кожної сотні. Визначити суму страхової премії.

Задача 8

Виробниче підприємство застрахувало своє майно на випадок пожежі терміном на один рік на суму 360 тис. грн. Ставка страхового тарифу - 0,3% страхової суми. Згідно договору страхування передбачена умовна франшиза 2 %. Фактичний збиток склав 140 тис. грн.

Визначити розмір страхових платежів та страхового відшкодування:

Задача 9

Виробниче підприємство застрахувало своє майно на випадок пожежі терміном на один рік на суму 380 тис. грн. Ставка страхового тарифу – 0,25% страхової суми. Згідно з договором страхування передбачена умовна франшиза 2%. Фактичний збиток склав 150 тис. грн.

Визначити розмір страхових платежів та страхового відшкодування:

Задача 10

За умовами страхування будівель та споруд є такі дані:

Показник	Значення
Вартісна оцінка об'єкта страхування, млн. грн.	15
Збиток внаслідок пошкодження майна, млн. грн.	7,5
Страхова сума, млн. грн.	3,5

Визначити розмір страхового відшкодування.

Задача 11

За договором страхування страхова компанія приймає на свою відповідальність майно на суму 400 тис. грн. Страховим випадком зазначено крадіжку із зломом. В результаті страхового випадку нанесено збиток у розмірі 40% страхової суми. За договором розмір франшизи становить 4%, а страховий тариф – 0,5%.

Визначити розмір страхових платежів власника майна та суму страхового відшкодування, яке буде виплачене за фактом нанесення збитків

Задача 12

Розрахувати суму страхового відшкодування, виходячи з таких даних укладеного договору страхування: Позичальником не повернуто банківський кредит на суму 8,7 млн. грн. та 2,1 млн. грн. відсотків по ньому. Відповідальність страховика становить 70%.

Самостійна робота студентів до теми: **СТРАХУВАННЯ І СТРАХОВИЙ РИНОК**

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на економічну сутність і роль страхування у забезпеченні безперервного суспільного виробництва, визначити суб'єкти страхових відносин, розглянути склад та структуру страхового ринку України.

I. СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІ СХЕМИ

Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Завдання 1.

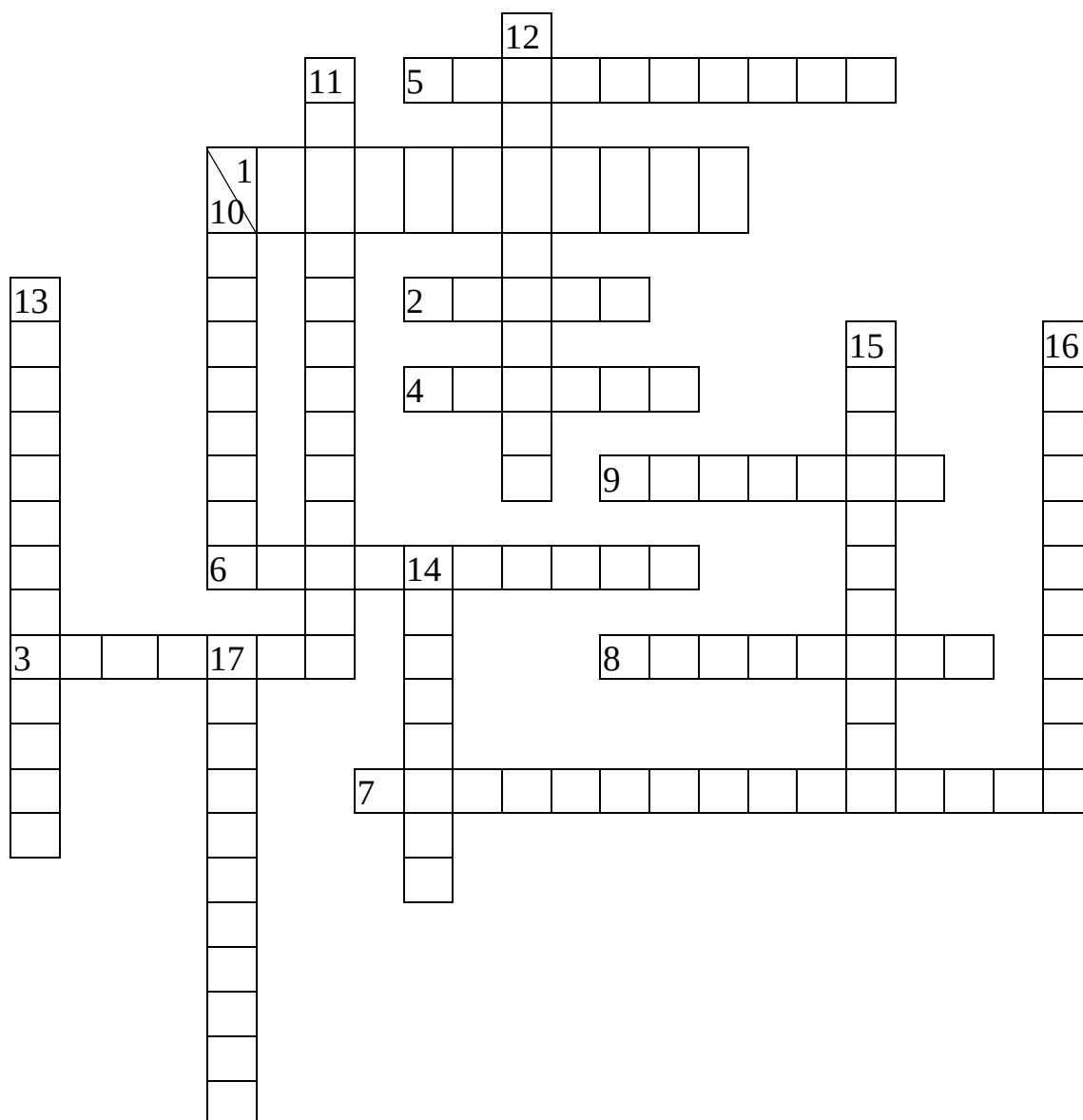
Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Обов'язкове і добровільне страхування ґрунтується на таких принципах

Обов'язкове	Добровільне
1. Встановлюється законом або витікає із міжнародних угод або норм	1. ?
2. Суцільне охоплення об'єктів страхування, зазначених у законі	2. Вибіркове охоплення об'єктів
3. Безстроковість дій страховика	3. ?
4. Автоматичність дії страхування	4. ?
5. Діє незалежно від сплати страхових платежів	5. ?
6. Нормоване страхове забезпечення	6. ?

Завдання 2.

Використовуючи спеціалізовану літературу розгадайте кросворд.

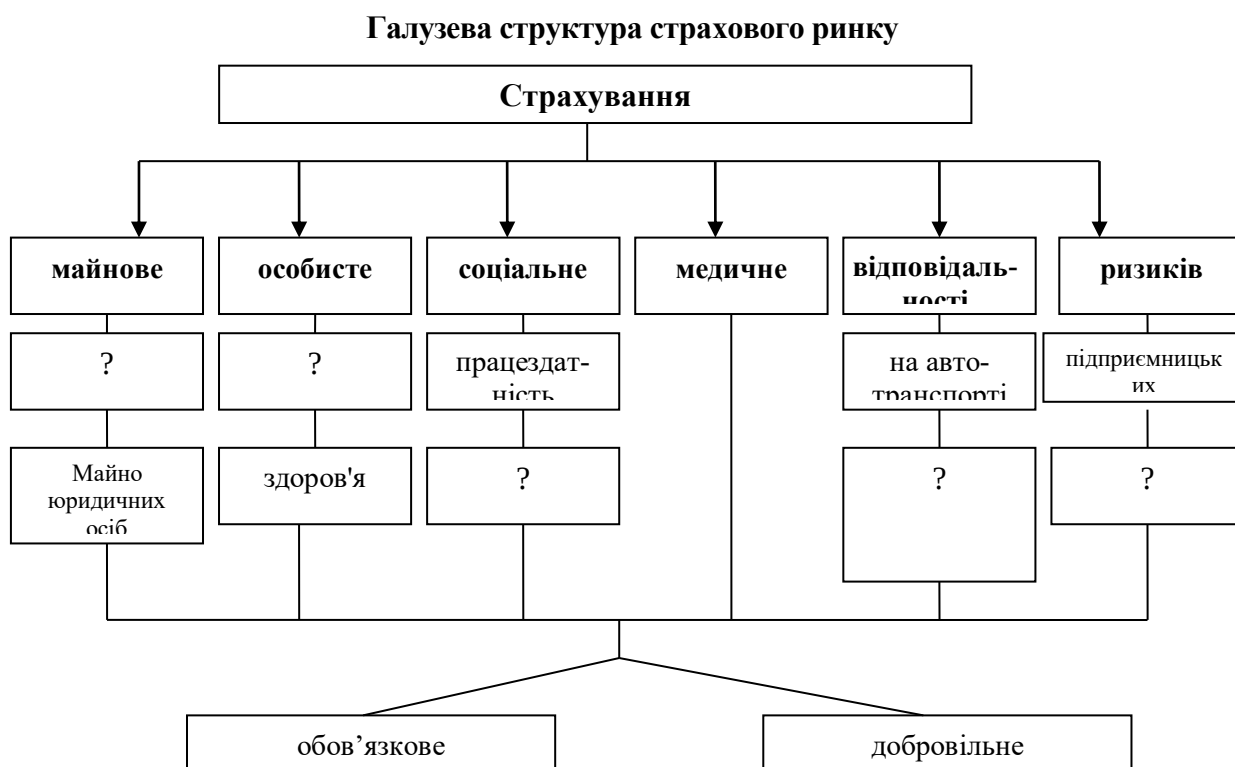
Написати слова по горизонталі: 1. Сукупність особливих замкнутих перерозподільних відносин між учасниками даного процесу, пов'язаних з формуванням, за рахунок грошових внесків, цільового страхового фонду, призначеного для покриття можливих збитків або для вирівнювання витрат у прибутках суб'єктів господарювання чи фізичних осіб, у зв'язку з наслідками страхових випадків; 2. Певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання; 3. Подія, яка передбачена договором страхування і така, що реально сталася; 4. Суб'єкт страхового ринку, який виступає на стороні страхувальника і відповідає перед ним за надійне розміщення його ризику; 5. Передача страхувальником страховикові права на стягнення коштів за заподіяну шкоду з третіх осіб; 6. Функція страхування, яка суворо контролює цільове використання фінансових ресурсів; 7. Функція страхування, сутність якої полягає в тому, що частина страхового фонду використовується на зменшення наслідків страхового ризику; 8. Мінімальна частина збитку, понесеного страхувальником, яка не компенсується страховиком; 9. Вид страхування в залежності від об'єкту, що страхується.

Написати слова по вертикалі: 10. Юридична особа, що займається створенням і використанням фондів страхування на основі отриманої ліцензії; 11. Юридична або фізична особа, що бере участь у створенні фонду страхування шляхом внесення страхових внесків і такі, що при настанні страхового випадку мають право на страхове відшкодування; 12. Один із видів страхування майна, здійснюваного відповідно до

законодавства в обов'язковому порядку; 13. Фактично зроблені виплати, що компенсують збиток, який виникає при настанні страхового випадку; 14. Функція страхування, яка полягає в переданні за певну плату страховикові матеріальної відповідальності за наслідки ризику, зумовленого подіями, перелік яких передбачено чинним законодавством; 15. Інша назва попереджувальної функції страхування; 16. Функція страхування, яка дозволяє реалізувати збережені страховиком фінансові ресурси при страхуванні на дожиття до визначеної страхової події; 17. Вид страхування за формою проведення.

Завдання 3.

Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Теми рефератів

1. Історичний розвиток системи страхування в світі (в Україні).
2. Стан розвитку страхового ринку в Україні на сучасному етапі.
3. Державний нагляд за страховою діяльністю.
4. Системи соціального і медичного страхування.
5. Об'єктивна необхідність і роль майнового та особистого страхування.
6. Розвиток страхового ринку в країнах з ринковою економікою.
7. Фінансові проблеми медичного страхування.
8. Зарубіжна практика страхування.
9. Діяльність найбільших страхових компаній світу.
10. Страховий ринок (будь якої країни світу на вибір студента).
11. Медичне страхування: перспективи розвитку.
12. Страхова послуга й особливості її реалізації у різних галузях страхування.
13. Страхування фінансових і кредитних ризиків.
14. Економічний зміст страхування відповідальності та напрями його розвитку в умовах глобалізації ринку.
15. Страхування життя: сучасний стан та перспективи розвитку.

Питання для самоконтролю

1. Роль і значення страхування в системі економічних відносин.
2. Які ознаки характеризують економічну категорію страхування?
3. Хто виступає суб'єктами і об'єктами страхового ринку?
4. Дайте визначення таким поняттям як страхових, страхувальник, застрахований.
5. На яких принципах ґрунтується страхування?
6. Назвіть специфічні ознаки страхування як економічної категорії.
7. Які функції виконує страхування.
8. Назвіть форми страхування.
9. Які сфери виділяють у страховій справі?
10. Охарактеризуйте такі поняття як співстрахування, перестрахування.
11. Яка буде класифікація страхування за економічними ознаками?
12. Назвіть найважливішу класифікаційну ознаку в страхуванні.
13. Яке розрізняють страхування за формою проведення?
14. На яких принципах ґрунтується обов'язкове та добровільне страхування?
15. Що таке страховий ринок, охарактеризуйте це поняття?
16. На яких принципах базується функціонування страхового ринку?
17. Що являється специфічним товаром на страховому ринку (об'єктом)?
18. Хто є посередниками на страховому ринку?
19. Роль посередників на страховому ринку.
20. Які функції притаманні страховим посередникам.
21. Назвіть основні елементи інфраструктури страхового ринку.
22. За якими ознаками класифікують страховий ринок.
23. Що являють собою страхове поле і страховий портфель?
24. Які існують організаційно-правові форми страхових компаній?
25. Як забезпечується державне регулювання страхового ринку?
26. Назвати види добровільного та обов'язкового страхування в Україні

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Розгадайте кросворд завдання 2. Розробити глосарій з даної теми і знати відповіді на питання самоконтролю.

Список рекомендованої літератури

1. Безугла В. О. Страхування: навчальний посібник / Безугла В. О., Постіл І. І., Шаповал Л. П. – К.: Центр учбової літератури, 2008. — 582 с.
2. Бойко О. С. Зміст майнового страхування в Україні [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_10_2/stat_10_2/11.doc.
3. Горбач Л. М., Кадебська Е. В. Страхування: підручник. К.: «Кондор-Видавництво», 2016. 544 с.
4. Енциклопедія страхування / В. В. Фещенко та ін. – Київ, Українське агентство фінансового розвитку, 2008. – 650 с.
5. Жиликова О.В., Шевчук І. Л. Страхові послуги: навчальний посібник для студентів напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит». Харк. держ. ун-т харч. та торгівлі. Харків: ФОП Іванченко І. С., 2013.
6. Неізнана О.В. Страхові послуги. Конспект лекцій. Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2017. 180 с.
7. Соціальне страхування : навчальний посібник [О.В. Безкровний, В.І. Аранчій, В.І. Лихопій] ; Полтавська державна аграрна академія. Полтава. [б.в.], 2016. 219 с.
8. Страхові послуги: навч. посібник / Д. І. Дема, О. М. Віленчук, І. В. Дем'янюк; за заг. ред. Д. І. Деми. [3-тє вид., стереотипне]. К.: Алерта 2017. 526 с.

9. Страхування: теорія та практика: навчальний посібник / [Внукова Н. М., Временко Л. В., Успенко В. І. та ін.]; за загальною редакцією д. е. н., проф. Н. М. Внукової. [2-ге видання, перероблене та доповнене]. Харків: Бурун Книга, 2009. 656 с.
10. Страхування: практикум: навч. посіб. / за ред. В. Д. Базилевича. 2-ге вид., переробл. і допов. К.: Знання, 2011. 607 с.
11. Фінанси: Навчальний посібник в 2-х частинах/ [Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П. та ін.] за заг. ред. Баранової В.Г. Одеса: Атлант, 2015. ч.1. 344с.
12. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс / [Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін.] за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. С. 150-155.
13. Фінанси : навчальний посібник [Електронний ресурс] / І. В. Журавльова, О. В. Гаврильченко, О. П. Полтініна та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 224-250.

Тема 15. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Навчальна мета лекційного заняття: сформувати комплексне уявлення про сутність фінансового ринку, його роль в економічній системі, та внутрішній механізм функціонування; вивчити фактори, що визначають попит та пропозицію фінансового ринку та його структуру.

Навчальні питання:

1. Сутність, структура та функції фінансового ринку.
2. Класифікація фінансового ринку.
3. Учасники фінансового ринку.
4. Фінансові інститути як фінансові посередники.

1. Сутність, структура та функції фінансового ринку.

Фінансовий ринок можна охарактеризувати як складову фінансової системи держави.

За економічною сутністю фінансовий ринок – це сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом фінансових ресурсів, купівлею-продажем тимчасово вільних грошових коштів і цінних паперів.

В організаційному плані фінансовий ринок – це сукупність ринкових фінансових інститутів, що супроводжують потік коштів від власників фінансових ресурсів до позичальників. До них належать: комерційні банки, валютні та фондові біржі, інвестиційні фонди компаній, лізингові організації, пенсійні та страхові фонди, національний банк та інші фінансові інститути, які відповідно до чинного законодавства можуть здійснювати операції на фінансовому ринку.

Фінансовий ринок у розподільчих і перерозподільчих процесах фінансових ресурсів виконує ті функції, які не може виконати жодна складова фінансової системи. За допомогою фінансового ринку, як правило, мобілізуються і використовуються тимчасово вільні фінансові ресурси або ресурси, що мали обумовлене раніше цільове призначення.

Отже, **фінансовий ринок** – це механізм перерозподілу капіталу між кредиторами і позичальниками за допомогою посередників на основі попиту та пропозиції.

Об'єктами відносин на фінансовому ринку є грошово-кредитні ресурси, цінні папери та фінансові послуги.

Суб'єктами фінансового ринку є позичальники, інвестори, фінансові інститути.

Головним суб'єктами фінансового ринку є **домашні господарства**, доходи яких у більшості випадків перевищують видатки на величину заощаджень. Завдяки фінансовим інститутам (банкам, страхові компанії, інвестиційні фонди та ін.) заощадження домашніх

господарств перетворюються в інвестиції для підприємств, що дає змогу цим підприємствам розширити свою діяльність.

Позичальники – фізичні або юридичні особи, які позичають грошові кошти кредиторів, щоб мобілізувати частину фондів, яка необхідна для розвитку бізнесу, та стають дебіторами (боржниками) перед інвесторами (кредиторами).

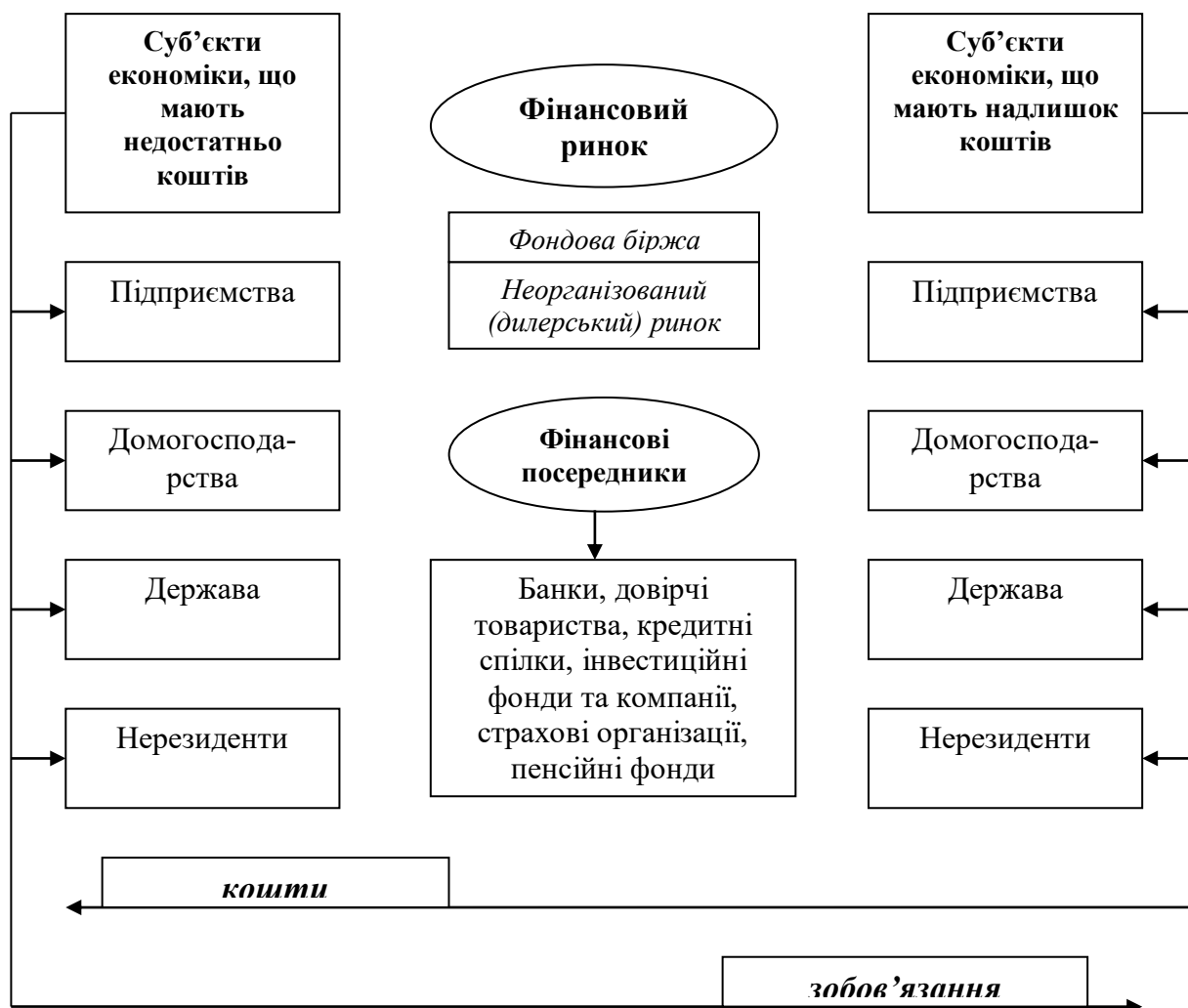

Рис. 15.1. Механізм функціонування фінансового ринку

Інвестори – громадяни та юридичні особи, суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення цінностей в об'єкти інвестування.

Фінансові інститути – це посередники, які забезпечують зустріч позичальника та інвестора (кредитора) на фінансовому ринку.

Фінансовий ринок допомагає зустрітися продавцям та покупцям особливого товару – **фінансових зобов'язань**, він посідає важливе місце на ринку ресурсів, тому що сприяє обміну грошей майбутніх на гроші теперішні.

Головна функція фінансового ринку полягає в трансформації вільних грошових коштів в активно діючий позиковий капітал. Як було зазначено вище, фінансовий ринок в класичній економічній теорії розглядається як ринок позикових капіталів, де функції ціни позикового капіталу виконує відсоток, який сплачується позичальником кредиту за право використання його коштів на протязі певного періоду. Відсоток формується під впливом попиту і пропозиції на інвестиційні ресурси.

Під **попитом** на фінансовому ринку розуміють сумарний обсяг коштів, який готові залучити (позичити) підприємства та домашні господарства при різних рівнях ціни – процентної ставки.

Пропозиція на фінансовому ринку формується в основному домогосподарствами, її можна визначити як такий обсяг заощаджень, який згодні надати домогосподарства та інші економічні суб'єкти в позику при певному рівні ціни – процентної ставки.

Сутність фінансового ринку та його роль в економічній системі найбільш повно представлена в його **функціях**, основними з них є наступні:

- 1) мобілізація заощаджень основних суб'єктів ринку та трансформація акумульованих грошових коштів у позичковий та інвестиційний капітал з допомогою різноманітних фінансових інструментів (головна функція фінансового ринку);
- 2) реалізація вартості, втіленої у фінансових активах, та організація процесу доведення фінансових активів до споживачів (покупців, вкладників);
- 3) перерозподіл на взаємовигідних умовах грошових коштів підприємств із метою їх ефективнішого використання;
- 4) фінансове обслуговування учасників економічного кругообороту та фінансове забезпечення процесів інвестування у виробництво, розширення виробництва та дольової участі на основі визначення найбільш ефективних напрямів використання капіталу в інвестиційній сфері;
- 5) вплив на грошовий обіг, прискорення обороту капіталу, сприяння активізації економічних процесів;
- 6) формування ринкових цін на окремі види фінансових активів;
- 7) страхування фінансових ризиків та формування умов для їх мінімізації;
- 8) фінансові операції, по обслуговуванню зовнішньоекономічної діяльності країни та експорту й імпорту товарів і послуг;
- 9) кредитування уряду, місцевих органів самоврядування шляхом розміщення урядових та муніципальних цінних паперів;
- 10) розподіл державних кредитних ресурсів і розміщення їх серед учасників економічного кругообігу тощо.

2. Класифікація фінансового ринку

1) За формою фінансових ресурсів та за період обертання фінансових активів фінансовий ринок поділяється на ринок грошей і ринок капіталів (фондовий).

Ринок грошей являє собою ринок короткотермінових боргових зобов'язань (на термін до 1 року, до грошових цінних паперів належать різні векселі, депозитні сертифікати, комерційні папери та ін.); обслуговування руху оборотних коштів підприємств та організацій, короткострокових коштів банків, установ, громадських організацій, держави та населення. **Об'єктом купівлі-продажу на грошовому ринку** виступають тимчасово вільні грошові кошти, а їхньою ціною – проценти за користування кредитом. Фінансові активи, що обертаються на ринку грошей, є найліквіднішими, їм притаманний найменший рівень фінансового ризику.

Ринок капіталів складається з ринку фінансових інструментів, що відображають права власності; та довгострокових боргових зобов'язань. Ціною ресурсів на фондовому ринку є дивіденди та курсові різниці, а також проценти за довгостроковими позиками. Фінансові активи, які обертаються на ринку капіталів, як правило менш ліквідні, їм притаманний найбільший рівень фінансового ризику і відносно високий рівень доходності.

2) За організацією торгівлі фінансовий ринок поділяється на кредитний та ринок цінних паперів. **Кредитний** відображає ту частину фінансового ринку, яка функціонує на основі заключення кредитних угод. Він має договірний характер. **Ринок цінних паперів** являє собою особливу форму торгівлі фінансовими ресурсами, яка опосередковується випуском та обігом цінних паперів. Ринок цінних паперів поділяється на первинний та вторинний ринок цінних паперів. На первинному ринку відбувається мобілізація фінансових ресурсів шляхом емісії цінних паперів та їх первинного розміщення. На вторинному ринку цінних паперів проходить перерозподіл фінансових ресурсів між

галузями діяльності через купівлю-продаж цінних паперів на фондовій біржі з допомогою фінансових посередників.

3) За видами фінансових активів фінансовий ринок поділяється на:

- **кредитний ринок** (ринок банківських позик, позикового капіталу), тобто ринок, на якому об'єктом купівлі-продажу є вільні кредитні ресурси, обіг яких здійснюється на умовах поверненості, строковості, платності і забезпеченості;
- **ринок цінних паперів** (фондовий ринок), на якому об'єктом купівлі-продажу виступають усі види цінних паперів (фондових інструментів), емітованих підприємствами, різними фінансовими інститутами, державою ;
- **валютний ринок**, на якому об'єктом купівлі продажу виступають іноземна валюта і фінансові інструменти, що обслуговують операції з нею;
- **страховий ринок**, на якому об'єктом купівлі-продажу виступає страховий захист у формі різноманітних страхових продуктів;
- **ринок золота** (та інших дорогоцінних металів: срібла, платини), на якому об'єктом купівлі-продажу виступають дорогоцінні метали. В Україні ринок золота є найменш розвинутим сегментом фінансового ринку через відсутність його правового регламентування;
- **ринок фінансових послуг**, який за своєю структурою є дуже різноманітним. Фінансові послуги можуть мати ознаки кредитних операцій, операцій оренди та страхування, проте всі вони спрямовані на мобілізацію й переміщення фондів фінансових ресурсів із вільного обігу в сфері інвестиційного прикладання.

4) За регіональною ознакою фінансовий ринок поділяється на:

- **місцевий фінансовий ринок**, представлений, в основному, операціями комерційних банків, страхових компаній, неорганізованих торговців цінними паперами з їх контрагентами – місцевими господарюючими суб'єктами і населенням;
- **регіональний фінансовий ринок**, який функціонує в межах області (республіки) і поряд з місцевими неорганізованими ринками включає систему регіональних фондових і валютних бірж;
- **національний фінансовий ринок**, який включає всю систему фінансових ринків держави, їх видів і організаційних форм;
- **світовий фінансовий ринок** як складову частину світової фінансової системи, в якій інтегровані національні фінансові ринки держав з відкритою економікою.

5) За швидкістю реалізації угод на фінансовому ринку розрізняють:

- **ринок з негайною (терміною) реалізацією угод** (ринок "spot"), на якому угоди здійснюються в короткотерміновий (як правило, до трьох днів) період часу;
- **ринок з реалізацією угод в майбутньому** (строкові ринки: форвардний, ф'ючерсний, опціонний і ринок свопів). Предметом обігу на цьому ринку є, як правило, фондові, валютні і товарні деривативи (похідні цінні папери).

6) За організаційними формами функціонування розрізняють:

- **організований (біржовий) ринок** де брокери – члени біржі, зустрічаються у торговому залі та укладають угоди. На біржах, як правило, продаються цінні папери обмеженого кола великих і фінансових надійних підприємств, які включено до біржового списку. Акції з цього списку називають обліковими. Бути внесеним у відповідний список – велика честь для компанії, для цього вони повинні відповідати певним вимогам щодо складу активів та біржової поведінки;
- **неорганізований (позабіржовий) ринок** «вуличний». Він являє собою розподілену комп'ютеризовану сітку брокерів і дилерів. Пошук клієнтів та укладання угод здійснюється, як правило, по телефону, Фінансові посередники цього ринку спеціалізуються на конкретному виді цінних паперів.

7) За умовами обертання фінансових інструментів ринки бувають:

– **первинний ринок** виникає при емісії (папери нових випусків) та первинному розміщенні цінних паперів, і на ньому мобілізуються фінансові ресурси. На первинному ринку емітент передає майнові права на свою власність іншим особам, одержуючи натомість кошти для інвестицій.;

– **вторинний ринок** – ці ринок де ресурси перерозподіляються, тобто на вторинному ринку вони опиняються після того, як були вже продані на первинному (обертаються раніше випущені цінні папери). Головною метою вторинного ринку є забезпечення ліквідності цінних паперів, тобто створення умов для найкращої торгівлі ними.

Слід зазначити, що наведена класифікація відображає поділ фінансового ринку і фінансових інструментів за найбільш суттєвими загальними ознаками, які не можна вважати вичерпними.

Фінансовий ринок досягає найбільшої ефективності, коли задіяні усі його складові: ринок грошей і валютний ринок, ринок кредитів, ринок цінних паперів, ринок фінансових послуг. Усі ці складові фінансового ринку перебувають у тісному взаємозв'язку.

Особливим посередником на ринку цінних паперів, виступає **фондова біржа**. **Фондова біржа** – ринок, який регулярно функціонує і на якому здійснюється торгівля цінними паперами. Відмінною рисою фондової біржі є некомерційний характер її діяльності.

Основна мета діяльності біржі – створення належних умов для широкомасштабної та ефективної торгівлі цінними паперами.

Доходи біржі обмежуються сумами, необхідними для забезпечення її нормального функціонування та розвитку і практично не використовуються для виплати дивідендів суб'єктам, що внесли свої кошти в статутний фонд біржі.

Функції фондової біржі:

1. **Посередницька** – створення достатніх і всебічних умов для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам, фінансовим посередникам. На фондовій біржі обертаються лише цінні папери, що пройшли реєстрацію і включені до *лістингу*. Торгівельні угоди на біржі укладають *брокери*, які діють від імені своїх клієнтів. Дохід брокера формується у вигляді комісійних. Крім того, на біржах діють *дилери*. Вони купують через брокерів цінні папери з метою подальшого перепродажу. Дохід дилера – різниця в цінах продажу і покупки.
2. **Індикативна** – оцінка вартості й привабливості цінних паперів. Така оцінка проводиться через систему *котирування*, яке дає інформацію інвесторам про вартісну та якісну оцінку цінних паперів і динаміку їх розвитку.
3. **Регулююча** – організація торгівлі цінними паперами. Вона встановлює вимоги до емітентів, які виставляють свої цінні папери на біржові торги, правила укладання і виконання угод, механізм контролю за діяльністю суб'єктів біржової торгівлі.

Біржі здійснюють контроль за фінансовим станом емітентів. Вони мають право на отримання та перевірку інформації про їх діяльність. Відповідно біржі можуть знімати з котирування окремих емітентів, які або не виконують вимог торгівлі, або мають незадовільні фінансові показники.

Мета контрольної діяльності біржі – забезпечення достовірності котирування цінних паперів та надійності біржової торгівлі.

3. Фінансові інститути як фінансові посередники

На фінансовому ринку постійно відбуваються процеси акумуляції, розподілу та перерозподілу вільних фінансових ресурсів серед галузей економіки. Передача фінансових ресурсів від одних суб'єктів ринку до інших відбувається через різні фінансові інструменти, які для інвесторів є фінансовими активами, а для тих, хто потребує інвестицій і виступає емітентом фінансових активів, є зобов'язаннями.

Інститути позафінансової сфери – це юридичні особи, резиденти певної держави, які займаються виробництвом різноманітних товарів та наданням послуг, виключаючи

фінансові послуги. До інститутів позафінансової сфери належать промислові та сільськогосподарські підприємства, корпорації, установи, організації тощо. Разом з іноземними учасниками ринку вони або виступають інвесторами, або емітують і розміщують на ринку власні фінансові

Представниками фінансових інститутів, без яких неможливе функціонування фінансового ринку, є комерційні банки, кредитні спілки, інвестиційні банківські фірми, пенсійні фонди, страхові та інвестиційні компанії тощо. Основними видами діяльності фінансових інститутів на ринку є:

- придбання на ринку одних фінансових активів і перетворення їх на інші, які задовольняють певним вимогам (трансформація активів);
- торгівля фінансовими активами за свій рахунок;
- купівля-продаж фінансових активів від імені клієнтів;
- допомога в створенні й розміщенні на ринку нових фінансових активів;
- консультації учасникам ринку щодо інвестування;
- управління активами інших учасників ринку.

Фінансові посередники є спеціалізованими професіональними операторами фінансового ринку – кредитно-інвестиційними установами, що пропонують і реалізують фінансові послуги як особливий товар на умовах провадження виключних і поєднаних видів діяльності.

Різні позиції фінансових посередників на українському ринку дають можливість поділити їх саме за таким принципом. Інституційна класифікація фінансових посередників зображена на рисунку 15.2.

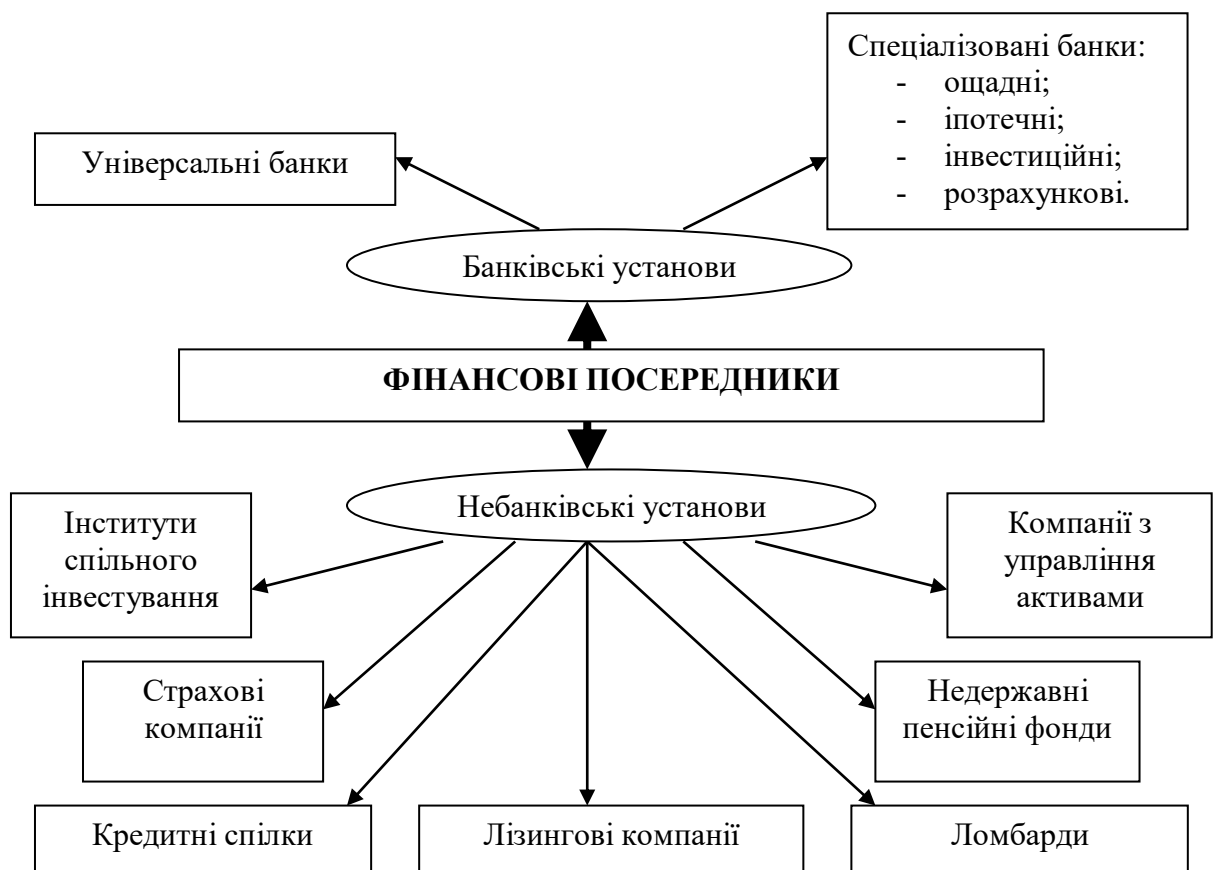

Рис. 15.2. Інституційна класифікація фінансових посередників.

Фінансові посередницькі структури в нашій країні мають таку будову:

- банківські установи: універсальні банки; спеціалізовані банки (ощадні, іпотечні, інвестиційні, розрахункові);

– небанківські установи: страхові компанії, пенсійні фонди та компанії з управління активами, інститути спільного інвестування, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії.

4. Інструменти фінансового ринку та види цінних паперів

Дамо визначення поняття цінного паперу. **Цінні папери** – це грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що випливають з цих документів, іншим особам. Здійснюючи операції на фінансовому ринку, його учасники обирають відповідні фінансові інструменти їх проведення.

Фінансові інструменти – це різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.

Операції на фінансовому ринку здійснюються за допомогою фінансових інструментів. За видами фінансових ринків фінансові інструменти поділяються на :

- *інструменти кредитного ринку*: гроші і розрахункові документи, які обертаються на грошовому ринку;
- *інструменти фондового ринку*: цінні папери, які обертаються на цьому ринку;
- *інструменти валютного ринку*: іноземна валюта, розрахункові валютні документи, а також окремі види цінних паперів, які обслуговують цей ринок;
- *інструменти страхового ринку*: страхові послуги. Які пропонуються до продажу (страхові продукти), а також розрахункові документи і окремі види цінних паперів, які обслуговують цей ринок;
- *інструменти ринку золота (срібла, платини)*: названі види цінних металів, які використовуються з метою формування фінансових резервів, і цінні папери, які обслуговують цей ринок.

Слід зазначити, що наведена класифікація відображає поділ фінансового ринку і фінансових інструментів за найбільш суттєвими загальними ознаками, які не можна вважати вичерпними.

Задача ринку цінних паперів – забезпечити більш швидкий перехід збережень та інвестицій від одних до інших по ціні, яка б підходила б обом сторонам.

Основні діючі особи ринку цінних паперів – емітент та інвестор. **Емітент** – юридична особа, яка від свого імені випускає цінні папери та несе відповідальність по умовам їх випуску. **Інвестор** – покупець цінних паперів.

Основним об'єктом фондового ринку є цінні папери (основний товар).

Цінні папери – грошові документи, що засвідчують право володіння або відносин позички, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їхнім власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі прав, що зазначені в цих документах, іншим особам.

Цінні папери на фондовому ринку називаються його інструментами. Вони поділяються на три основні групи:

1) **Пайові цінні папери**, за якими емітент не бере зобов'язань із повернення грошових засобів, інвестованих у його діяльність, але які свідчать про участь у статутному фонді та наділяють їх власників правом на участь в управлінні виробництвом і отримання частки майна при ліквідації емітента.(акції)

2) **Боргові цінні папери**, за якими емітент несе відповідальність повернути у призначений термін кошти, інвестовані у його діяльність, але які не наділяють їхніх власників правом участі в управлінні підприємством. (вексель)

3) **Похідні цінні** папери, механізм обігу яких пов'язаний з пайовими та борговими цінними паперами, іншими інструментами.(опціони, ф'ючерси, бони, варанти).

До грошових цінних паперів належать різні векселі (комерційні, фінансові, прості, переказні), депозитні сертифікати, комерційні папери та ін. Грошові цінні папери активно використовують в обороті між фірмами, банками, між банками та казначейством.

Також цінні папери можуть бути іменними або на пред'явника. *Іменні* цінні папери передаються через повний *індосамент* (передавальним записом, який засвідчує перехід прав за цінним папером до іншої особи), або в них спеціально вказано, що вони не підлягають передаванню. Цінні папери на *пред'явника* обертаються вільно.

Відповідно до діючого законодавства в Україні можуть випускатися та обертатися на фондовому ринку такі види цінних паперів:

1. Основні (боргові та права власності):

- акції;
- облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик;
- облігації місцевих позик;
- облігації підприємств;
- казначейські зобов'язання республіки;
- ощадні сертифікати;
- інвестиційні сертифікати;
- векселі;
- приватизаційні папери.

2. Похідні цінні папери (деривативи)

- форвардні (ф'ючерсні) контракти;
- опціони (варанти);
- депозитарні розписки (свідоцтва).

Акція – цінний папір без установленого строку обігу, який засвідчує право на певну частину власності акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів.

Облігації – це боргові цінні папери, які мають обмежений строк обігу і засвідчують внесення власником грошових коштів та підтверджують зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений строк з виплатою фіксованого процента.

Казначейські зобов'язання України – вид цінних паперів на пред'явника, що розміщуються виключно на добровільних засадах серед населення, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання фінансового доходу.

Випускаються такі види казначейських зобов'язань :

- а) довгострокові – від 5 до 10 років;
- б) середньострокові – від 1 до 5 років;
- в) короткострокові – до одного року.

Вексель – це письмове боргове зобов'язання позичальника сплатити після настання строку визначену суму грошей власникові векселя. Векселі є двох видів : прості і переказні. *Простий вексель* – це письмове зобов'язання, яке позичальник видає кредитору про сплату визначеної суми грошей після настання строку. *Переказний вексель* (тратта) – це письмовий наказ кредитора (трасанта) позичальникові (трасату) сплатити зазначену у векселі суму грошей третій особі (ремітенту- пред'явнику) у певний строк. Цей вексель набуває сили зобов'язання лише після того, як позичальник акцептує його. Порядок випуску та обігу векселів визначається урядом.

Приватизаційні цінні папери є різновидом державних цінних паперів. Вони надаються лише громадянам і підтверджують право їхніх власників на безкоштовне одержання в процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, а також земельного фонду.

Депозитне свідоцтво – це цінний папір, який підтверджує, що особа володіє акціями однієї з іноземних корпорацій, які зберігаються в одному з банків, та має право

на одержання дивідендів, а також на частку активів цієї корпорації у разі її ліквідації. Депозитні свідоцтва забезпечують доступ корпорації на іноземні фондові ринки.

Ощадний сертифікат – це письмове свідоцтво банку про депонування коштів. Власник сертифіката має право на одержання доходу у вигляді процента, розмір якого визначається банком. Банки видають сертифікати строкові та до запитання, іменні та на пред'явника.

Варанти є спеціальним видом цінних паперів. Вони випускаються разом із привілейованими акціями та облігаціями й дають власникові право купувати прості акції за обумовленою ціною протягом обумовленого періоду. Інвестори можуть одержувати прибуток на різниці курсів простих акцій у разі його зростання порівняно з обумовленим у варанті.

Опціон – це угода між партнерами, один із яких виписує і продає опціонний сертифікат, а інший купує його, тобто отримує право до обумовленої дати за фіксовану ціну придбати певну кількість акцій в особи, яка виписала опціон, або ж продати їх. Головною особливістю опціону є те, що його покупець одержує право купити чи продати акції за попередньо погодженими умовами, а продавець контракту бере на себе зобов'язання з їх виконання.

Казначейські зобов'язання – це вид цінних паперів на пред'явника, які розміщуються серед населення виключно на добровільних засадах і які свідчать про внесення їхнім власником грошових засобів до бюджету й дають право на отримання фінансового доходу. Можуть бути випущені – довгострокові (від п'яти до десяти років), середньострокові (від одного до п'яти), короткострокові (до одного року).

Рішення про випуск довго- та середньострокових казначейських зобов'язань приймається урядом.

Терміновий контракт – цінний папір у вигляді контракту на поставку в майбутньому певної кількості товару обумовленої якості за погодженою ціною у визначене місце та строк.

На терміновому ринку України функціонують два види контрактів на майбутню поставку товарів: ф'ючерсні та форвардні.

Ф'ючерсний контракт – це цінний папір, згідно з яким особа, що уклала його, бере на себе зобов'язання після закінчення певного строку продати клієнтові відповідну кількість фінансових інструментів за обумовленою ціною. Однак на відміну від опціону розрахунок після закінчення ф'ючерсного контракту є обов'язковим. Підприємства укладають з біржею ф'ючерсні контракти з метою страхування ризиків зміни ціни на власний або покупний товар.

Форвардний контракт – цінний папір у вигляді контракту, який укладається підприємством, що хоче реалізувати товар у майбутньому. На відміну від ф'ючерсних, форвардні контракти передбачають поставку товару у визначені в них пункти “франко”.

Форвардними угодами передбачається сплата покупцями авансу (до 100% визначеної ціни), який через біржу надходить до підприємств – емітентів цих контрактів. Ціна форвардного контракту для підприємства – емітента встановлюється за результатами біржових торгів.

Інвестиційні сертифікати – це цінні папери, що випускаються виключно інвестиційним фондом чи інвестиційною компанією і дають право їх власнику на отримання доходу у вигляді дивідендів. Інвестиційні сертифікати можуть бути іменними та на пред'явника. Номінальна вартість одного інвестиційного сертифіката повинна дорівнювати номінальній вартості однієї акції, яка належить засновникам.

Індивідуальні учасники фондового ринку – це фізичні особи (домогосподарства), що різняться між собою: кількістю та видами цінних паперів, якими вони володіють; ступенем активності, з якою вони проявляють себе на ринку; цілеспрямованістю; способом вибору і прийняття рішень відносно купівлі-продажу цінних паперів.

Інституційні учасники являють собою організації, що діють на основі своїх засновницьких документів та інших норм права, затверджених державою. На відміну від індивідуальних учасників, які користуються статусом фізичних осіб, інституції у більшості випадків мають статус юридичних осіб. Інституціями зазвичай є підприємства, організації, установи, товариства, компанії, фонди, корпорації.

Практичне (семінарське) заняття до теми: **ФІНАНСОВИЙ РИНОК**

Метою виконання практичного (семінарського) заняття: сформувати комплексне уявлення про сутність та значення фінансового ринку, його ролі в економічній системі, формам. Розглянути діяльність учасників фінансового ринку.

План проведення заняття:

1. Сутність, структура та функції фінансового ринку.
2. Учасники фінансового ринку.
3. Ринок цінних паперів.
4. Фінансові інститути як фінансові посередники.

Мета виконання практичного заняття: сформувати комплексне уявлення про сутність фінансового ринку, його роль в економічній системі, та внутрішній механізм функціонування; вивчити фактори, що визначають попит та пропозицію фінансового ринку та його структуру.

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. **Фінансовий ринок – це:**
 - а) купівля-продаж основних фондів на товарних біржах;
 - б) система кругообігу і перерозподілу фінансових активів між постачальниками та споживачами капіталу;
 - в) механізм страхового захисту майнових інтересів юридичних і фізичних осіб;
 - г) система розподілу ВВП.
2. **Що купують на фінансовому ринку?**
 - а) готівку;
 - б) облігації;
 - в) золото;
 - г) акції.
3. **Хто є суб'єктом фінансового ринку?**
 - а) позичальники;
 - б) позичальники, інвестори, емітенти, фінансові інститути, держава, фірми і приватні особи;
 - в) держава;
 - г) фірми і приватні особи.
4. **На що поділяється фінансовий ринок за видами фінансових активів?**
 - а) ринок грошей, ринок капіталу;
 - б) місцевий ринок, регіональний ринок, національний ринок, світовий ринок;
 - в) кредитний ринок, ринок цінних паперів, валютний ринок, страховий ринок, ринок золота;
 - г) ринок з негайною реалізацією умов операцій, ринок з реалізацією умов операцій в майбутньому періоді.
5. **На які сегменти поділяється фінансовий ринок за регіональною ознакою?**

- а) первинний ринок, вторинний ринок;
 - б) місцевий ринок, регіональний ринок, національний ринок, світовий ринок;
 - в) організований (біржовий) ринок, неорганізований (позабіржовий) ринок;
 - г) кредитний ринок, ринок цінних паперів, валютний ринок, страховий ринок, ринок золота.
6. **Як класифікується фінансовий ринок за організацією торгівлі?**
- а) первинний ринок, вторинний ринок;
 - б) ринок з негайною реалізацією умов операцій, ринок з реалізацією умов операцій в майбутньому періоді.
 - в) кредитний ринок, ринок цінних паперів;
 - г) місцевий ринок, регіональний ринок, національний ринок, світовий ринок;
7. **На що поділяється фінансовий ринок за формою фінансових ресурсів та за періодом обертання фінансових ресурсів?**
- а) ринок з негайною реалізацією умов операцій, ринок з реалізацією умов операцій в майбутньому періоді.
 - б) кредитний ринок, ринок цінних паперів;
 - в) ринок грошей, ринок капіталу;
 - г) первинний ринок, вторинний ринок.
8. **Які бувають фінансові ринки в залежності від швидкості реалізації угод?**
- а) кредитний ринок, ринок цінних паперів;
 - б) ринок грошей, ринок капіталу;
 - в) ринок з негайною реалізацією умов операцій, ринок з реалізацією умов операцій в майбутньому періоді;
 - г) первинний ринок, вторинний ринок.
9. **Що виступає ціною товару на грошовому ринку?**
- а) дивіденди;
 - б) позичковий процент;
 - в) дисконтний дохід;
 - г) франшиза.
10. **Що є об'єктом купівлі-продажу на валютному ринку?**
- а) вільні кредитні ресурси;
 - б) іноземна валюта і фінансові інструменти, що обслуговують операції з нею;
 - в) цінні папери;
 - г) золото.
11. **Ринок капіталів розподіляється на:**
- а) валютний ринок, страховий ринок, ринок нерухомості;
 - б) ринок цінних паперів (фондовий ринок) і ринок середньо- і довгострокових банківських кредитів;
 - в) грошовий ринок, кредитний ринок, ринок золота;
 - г) біржовий ринок, позабіржовий ринок.
12. **Фондова біржа – це ринок, який:**
- а) здійснює торгівлю товарами;
 - б) регулярно функціонує і на якому здійснюється торгівля цінними паперами;
 - в) регулярно функціонує і на якому здійснюється торгівля нерухомим майном;
 - г) вірної відповіді немає.
13. **Хто є конкретним суб'єктом власності на фондовій біржі?**
- а) посередники;
 - б) емітенти цінних паперів;
 - в) інвестор;
 - г) кредитор.
14. **Облігація як цінний папір дає право на:**
- а) отримання дивіденду;

- б) отримання доходу у вигляді фіксованого процента;
 в) частину прибутку підприємства;
 г) частину основних засобів підприємства.
- 15. Що таке вексель як цінний папір?**
- а) безстрокова позика юридичним особам з боку держави;
 б) безумовне зобов'язання виплатити певній особі визначену суму грошей у певний строк у певному місці;
 в) новий фінансовий інструмент, введений вперше в період приватизації;
 г) свідоцтво, що підтверджує право особи на володіння акціями компанії.

Тестове завдання № 2

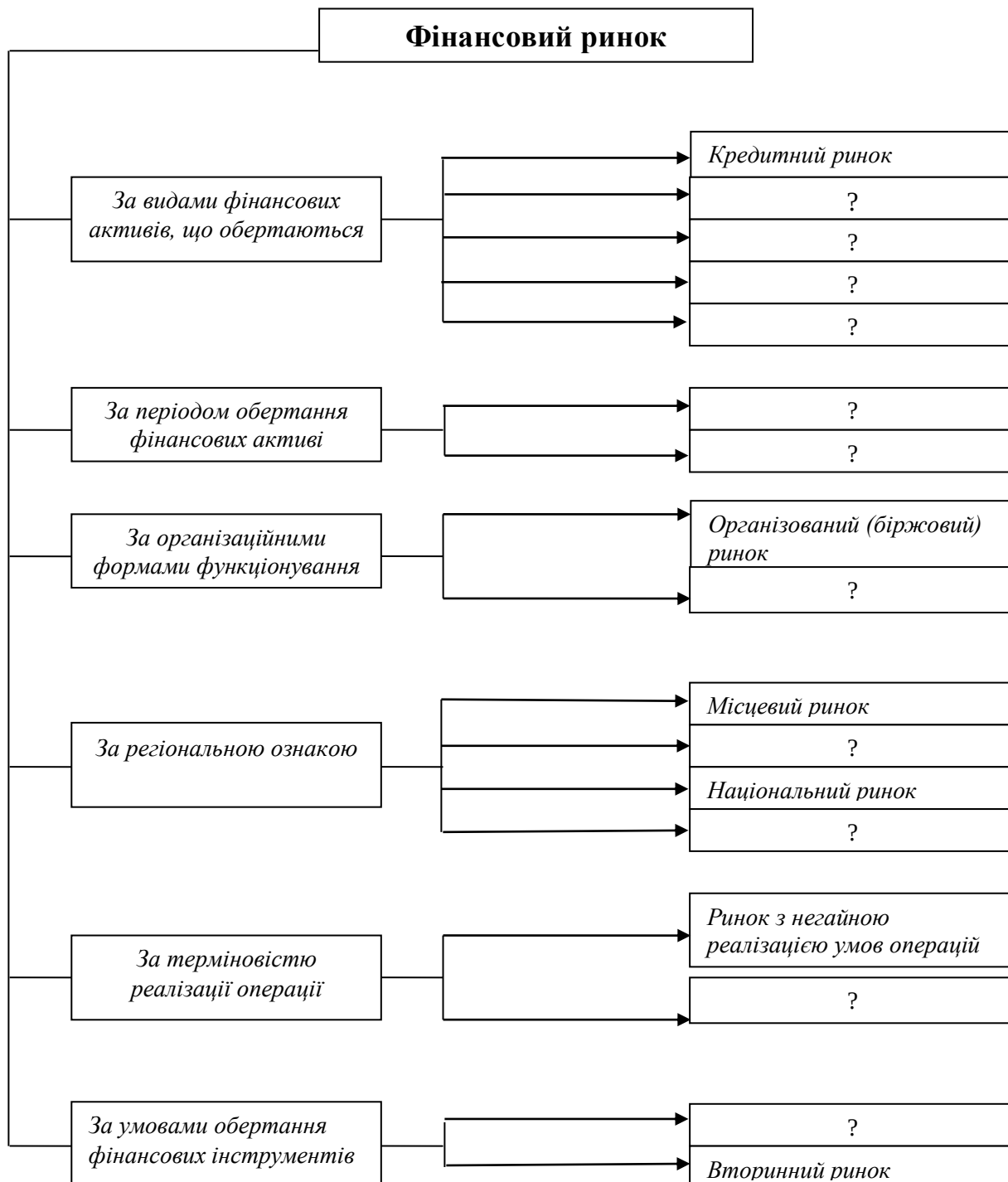
Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Акція	1) біржовий посередник, що сприяє здійсненню операцій між зацікавленими сторонами – клієнтами біржі
2. Облігація	2) професійний посередник при складанні угод на фондових, товарних і валютних біржах
3. Лістинг	3) покупець цінних паперів
4. Дилер	4) цінний папір, який укладається підприємством, що хоче реалізувати товар у майбутньому (попередня реалізація товару продукції, що ще не вироблена)
5. Брокер	5) спеціальний вид цінних паперів, які дають власникові право купувати прості акції за обумовленою ціною протягом обумовленого періоду
6. Депозитарій	6) цінний папір без установленого строку обігу, який засвідчує право на певну частину власності підприємства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів
7. Маклер	7) юридична особа, що веде облік кількості випущених цінних паперів, їх розміщення, вартості і т.п.; оформляє процес передачі прав на володіння цінними паперами від одного власника іншому
8. Реєстратор	8) юридична особа, яка від свого імені випускає цінні папери та несе відповідальність по умовам їх випуску
9. Інвестор	9) це письмове боргове зобов'язання позичальника сплатити після настання строку визначену суму грошей власникові цього документа
10. Емітент	10) допуск цінних паперів до обігу і котирування на фондовій біржі на підставі їх економічної експертизи.
11. Вексель	11) суб'єкт, який спеціалізується, головним чином на виконанні функцій зберігання цінних паперів, обліку прав власності на цінні папери, обліку руху цінних паперів
12. Варант	12) цінний папір, згідно з яким особа, що уклала його, бере на себе зобов'язання після закінчення певного строку продати клієнтові відповідну кількість фінансових інструментів за обумовленою ціною
13. Опціон	13) фізична або юридична особа, що здійснює біржове або торгівельне представництво
14. Форвардний контракт	14) боргові цінні папери, які мають обмежений строк обігу і засвідчують внесення власником грошових коштів та підтверджують зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений строк з виплатою фіксованого процента
15. Ф'ючерсний контракт	15) угода, об'єктом якої служить зобов'язання (право) купити чи продати певну кількість акцій по заданій ціні протягом

II. СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІ СХЕМИ

Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Класифікація фінансового ринку

III. ФІНАНСОВІ СИТУАЦІЇ

Ситуація 1. Вам запропонували роботу у кредитному відділі комерційного банку.

Для конкурсного відбору претендентам запропонували відповісти на такі питання:

1. Які види відсоткових ставок застосовуються при розрахунку майбутньої вартості фінансових вкладів?
2. У яких випадках застосовується антисипативний метод нарахування відсотків?
3. Позика у розмірі 232 тис. грн. видана на період з 15 березня до 15 серпня за ставкою 26 % річних. Яку суму сплатить боржник у кінці року погашення позики ?
4. Тратта (переказний вексель) виданий на суму 1 млн. грн. з оплатою 17 листопада. Власник векселю взяв його на облік у банку 23 вересня за обліковою ставкою 20% річних. Залишок до кінця періоду дорівнює 55 днів. Визначити, яку суму отримає власник векселю та чому дорівнюватиме доход банку за даною операцією?

IV. ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ЗАВДАННЯ 1

Визначити розмір початкового капіталу та суму прибутку, отриманого від даної фінансової операції.

Вихідні дані:

Поклавши кошти в комерційний банк на 3 роки під 12% річних, інвестор отримав 3000 грн.

ЗАВДАННЯ 2

Який комерційний банк слід вибрати ?

Вихідні дані:

Акціонерне товариство володіє вільним капіталом в 50000 грн. і бажає покласти цю суму на депозит на 1,5 роки. 1-й комерційний банк пропонує такі умови: строк депозиту – 1,5 роки, доход – 12% річних нараховується 2 рази на рік. Умови 2-го комерційного банку: строк депозиту – 1,5 роки, доход нараховується щоквартально з рахунку 5% річних.

ЗАВДАННЯ 3

Визначити:

А) скільки гр. од. можна отримати за 250 дол. США .

Б) скільки доларів США можна купити на 200 тис. гр. од.

Вихідні дані:

Банк встановив наступний курс долара США: покупка – 2,112 гр.од., продаж – 2,132 гр. од.

ЗАВДАННЯ 4

Визначити:

А) скільки фунтів стерлінгів можна отримати за 1000 дол. США.

Б) скільки доларів США можна отримати за 1000 фунтів стерлінгів.

Вихідні дані:

Банк у Лондоні встановив наступний курс долара США: продаж – 2,2520 дол. США за фунт стерлінгів.

ЗАВДАННЯ 5

Визначити курс акцій після закінчення терміну опціону.

Вихідні дані:

Курс акцій компанії складає 4000 гр. од. гравець, що розраховує на підвищення курсу акцій. Купує опціон на покупку акцій за фіксованою ціною 4200 гр. од., сплативши при цьому премію 500 гр. од. за акцію.

ЗАВДАННЯ 6

Визначити курс акцій після закінчення терміну опціону .

Вихідні дані:

Курс акцій компанії складає 4000 гр. од. гравець, що розраховує на пониження курсу акцій, купує опціон на їхній продаж за ціною 3700 гр. од., сплативши при цьому премію 500 гр. од. за акцію.

Самостійна робота студентів до теми:
ФІНАНСОВИЙ РИНОК

При вивченні цієї теми необхідно сформулювати комплексне уявлення про сутність фінансового ринку, його роль в економічній системі, та внутрішній механізм функціонування; вивчити фактори, що визначають попит та пропозицію фінансового ринку та його структуру.

Задачі з розв'язком:

Задача 1. Банк видав кредит в розмірі 1 млн. грн. на 9 місяців за ставкою 30% річних. Визначити погашену суму та суму процентів за кредит.

Розв'язування: Погашена сума:

$$S = 1\,000\,000 (1 + 0,75 \cdot 0,3) = 1\,225\,000 \text{ грн.}$$

Сума процентів, отриманих банком за кредит:

$$I = 1\,225\,000 - 1\,000\,000 = 225\,000 \text{ грн.}$$

Задача 2. За умовами кредитної угоди банк надає підприємству кредит на 1 рік для сплати обов'язкових платежів до бюджету у розмірі 2030 грн. На розрахунковий рахунок підприємства кошти надійшли через 21 день. Процентна ставка банку 48% річних. Підприємство сплачує відсотки за кредит щомісяця. Визначити суму нарахованих відсотків, яку клієнт повинен перерахувати до банку в кінці першого місяця.

Розв'язування: $I = 2\,030 \cdot 10 / 30 \cdot 0,48 / 12 = 27 \text{ грн.}$

Завдання 1. Вам запропонували роботу у кредитному відділі комерційного банку. Для конкурсного відбору претендентам запропонували відповісти на такі питання:

- 1) Які види відсоткових ставок застосовуються при розрахунку майбутньої вартості фінансових вкладів?
- 2) У яких випадках застосовується антисипативний метод нарахування відсотків?
- 3) Позика у розмірі 232 тис. грн. видана на період з 15 березня до 15 серпня за ставкою 26 % річних. Яку суму сплатить боржник у кінці року погашення позики ?
- 4) Тратта (переказний вексель) виданий на суму 1 млн. грн. з оплатою 17 листопада. Власник векселю взяв його на облік у банку 23 вересня за обліковою ставкою 20% річних. Залишок до кінця періоду дорівнює 55 днів. Визначити, яку суму отримає власник векселю та чому дорівнюватиме доход банку за даною операцією?

Задачі для самостійного вирішення:**Задача 1.**

Визначити розмір початкового капіталу та суму прибутку, отриманого від даної фінансової операції.

Вихідні дані: Поклавши кошти в комерційний банк на 3 роки під 12% річних, інвестор отримав 3000 грн.

Задача 2.

Який комерційний банк слід вибрати ?

Вихідні дані: Акціонерне товариство володіє вільним капіталом в 50000 грн. і бажає покласти цю суму на депозит на 1,5 роки. 1-й комерційний банк пропонує такі умови: строк депозиту – 1,5 роки, доход – 12% річних нараховується 2 рази на рік. Умови 2-го

комерційного банку: строк депозиту – 1,5 роки, доход нараховується щоквартально з рахунку 5% річних.

Задача 3.

Визначити курс акцій після закінчення терміну опціону.

Вихідні дані: Курс акцій компанії складає 4000 гр. од. гравець, що розраховує на підвищення курсу акцій. Купує опціон на покупку акцій за фіксованою ціною 4200 гр. од., сплативши при цьому премію 500 гр. од. за акцію.

Задача 4.

Визначити курс акцій після закінчення терміну опціону.

Вихідні дані: Курс акцій компанії складає 4000 гр. од. гравець, що розраховує на пониження курсу акцій, купує опціон на їхній продаж за ціною 3700 гр. од., сплативши при цьому премію 500 гр. од. за акцію.

Питання для самоконтролю

1. В чому полягає економічна сутність фінансового ринку?
2. Що являє собою фінансовий ринок в організаційному плані?
3. Хто є суб'єктом та об'єктом фінансового ринку?
4. Дайте характеристику основних учасників фінансового ринку
5. Яких принципів потребує побудова ефективного фінансового ринку?
6. Назвіть основні функції фінансового ринку.
7. Яка головна функція фінансового ринку?
8. На що поділяється фінансовий ринок за формою фінансових ресурсів?
9. Як класифікується фінансовий ринок за організацією торгівлі?
10. На що поділяється фінансовий ринок за видами фінансових активів? (кредитний ринок, ринок цінних паперів, валютний ринок, страховий ринок, ринок фінансових послуг, ринок нерухомості).
11. На які сегменти поділяється фінансовий ринок за регіональною ознакою?
12. Які бувають фінансові ринки в залежності від швидкості реалізації угод?
13. Дайте визначення грошового ринку.
14. Що виступає об'єктом купівлі-продажу на грошовому ринку?
15. Що виступає ціною товару на грошовому ринку?
16. За допомогою яких фінансових інструментів здійснюється кругообіг на грошовому ринку?
17. Хто виступає основними суб'єктами грошового ринку?
18. Що являє собою валютний ринок?
19. Хто виступає об'єктом і суб'єктом валютного ринку?
20. Валютний ринок відноситься до ринку грошей, чи ринку капіталів?
21. Яка економічна сутність ринку капіталів?
22. На які ринки розпадається ринок капіталів?
23. На що, формуються попит і пропозиція на ринку капіталів?
24. Поясніть основні фактори, що формують попит на фінансовому ринку?
25. Проаналізуйте фактори, що визначають пропозицію на фінансовому ринку.
26. Який ринок називається фондовим?
27. Фондовий ринок це складова ринку грошей, чи ринку капіталу?

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Розробити глосарій з даної теми і підготувати реферат на одну із запропонованих тем.

Теми рефератів:

1. Сутність фінансового ринку та його роль в реалізації і розподілі фінансових ресурсів.
2. Сучасний стан та перспективи розвитку фінансового ринку в Україні.
3. Фондова біржа в Україні та організація її роботи.
4. Діяльність зарубіжних фондових бірж.
5. Фінансові посередники на ринку цінних паперів.
6. Історичний розвиток векселя.
7. Державне регулювання фінансового ринку.
8. Міжнародні стандарти розвитку фінансового ринку.
9. Фінансові інструменти фінансового ринку, їх економічна та правова природа (вексель, облігації, акції).

Список рекомендованої літератури

1. Близнюк О.П., Іванюта О. М. Ринок фінансових послуг: навч. посіб. для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спец. 072 Фінанси, банківська справа та страхування галузі знань 07 Управління та адміністрування. 2 вид., доп. і перероб. Харків: ХДУХТ, 2017. 255с.
2. Гнатів О.А. Фінансовий ринок України: сучасний стан і напрями розвитку. Сучасні фінанси. Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ, 2014. 89 с.
3. Дема Д. І. Фінансовий ринок : навч. посіб. [Д. І. Дема, І. В. Абрамова, Л. В. Недільська]; за заг. ред. Д. І. Деми. Житомир : ЖНАЕУ, 2017. 448 с.
4. Еш С.М. Фінансовий ринок: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. 2-ге вид. К.: Центр учбової літератури, 2011. 528 с.
5. Михальчинець Г. Т. Інфраструктура фінансового ринку України: основні тенденції розвитку. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. Випуск 2(10), 2018. С. 28-34.
6. Сусіденко Ю.В., Яремко А.О. Основні тенденції розвитку валютного ринку України. Молодий вчений. Серія: Економічні науки, № 12 (27). Частина 2. 2015. С. 165-168.
7. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс / [Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін.] за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. С. 159-166.
8. Фінанси : навчальний посібник [Електронний ресурс] / І. В. Журавльова, О. В. Гаврильченко, О. П. Полтініна та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 252-280.
9. Фінанси: Навчальний посібник в 2-х частинах/ [Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П. та ін.] за заг. ред. Баранової В.Г. Одеса: Атлант, 2015. ч.1. 344 с.
10. Фінанси. Підручник [І.О. Лютий, С.Я. Боринець, З.С. Варналій, та ін.]; за ред. д.е.н., проф. І.О. Лютого. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 720 с.
11. Фінансовий ринок : підруч.: у 2-х т. [Ю. М. Коваленко, Ю. В. Ковернінська, С. В. Онишко, М. О. Кужелєв та ін.] ; кер. авт. кол., наук. ред. Ю. М. Коваленко; Державна фіскальна служба України, Ун-т ДФС України. Ірпінь, 2018. Т. 1. 441 с.
12. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: Підручник. 3-тє вид., стер. Затверджено МОН. К., 2015. 535 с
13. Шкварчук Л. О. Фінансовий ринок: навч. посібн. К.: Знання, 2013. 382 с.

Тема 16. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

Навчальна мета лекційного заняття: з'ясувати сутність, призначення і роль міжнародних фінансів, охарактеризувати світові фінансові потоки, розглянути діяльність міжнародних фінансових інституцій та напрямки їх співпраці з Україною.

Навчальні питання:

1. Сутність і призначення міжнародних фінансів
2. Міжнародні фінансові організації та інституції
3. Міжнародний фінансовий ринок
4. Валютний ринок та його сутність.

1. Сутність і призначення міжнародних фінансів

Міжнародні фінанси (світові фінанси) виникли в результаті, з одного боку, розповсюдження фінансових відносин на світові господарські зв'язки, та, з іншого – з'явилися внаслідок появи і розвитку фінансової підсистеми світової економіки.

Світові фінанси являються частиною світової економіки і представляють сукупність:

- світових фінансових ресурсів, тобто фінансових ресурсів 185 країн з їх фінансовими організаціями;
- міжнародні організації;
- міжнародних світових фінансових центрів;
- всі 65 млн. фірм легального бізнесу і всього населення Земною кулі, що перевищує, як відомо, 6 млрд. чол.

Міжнародні фінанси - це сукупність перерозподільних відносин, що виникають у зв'язку з формуванням і використанням на світовому або міжнародному рівнях фондів фінансових ресурсів.

У сфері міжнародних фінансів, крім національних суб'єктів держави, підприємств і громадян, виділяються наднаціональні суб'єкти - міжнародні організації і міжнародні фінансові інституції (іноземна держава, міжнародні організації, юридична особа тощо). Об'єктом фінансів зовнішньоекономічної діяльності є економічні відносини, що виникають у процесі формування і використання прибутку і фондів у національній та іноземній валюті.

Найхарактернішою рисою міжнародних фінансів є те, що вони призначені ефективно обслуговувати міждержавний рух товарів та послуг і перерозподіл грошового капіталу між конкуруючими агентами світового ринку. Вони своєчасно подають сигнали про стан світової фінансової кон'юнктури, які служать певними орієнтирами для прийняття своєчасних адекватних рішень суб'єктами міжнародних фінансів.

З інституціонального погляду — це сукупність банків, валютних та фондових біржових, міжнародних фінансових інститутів, регіональних фінансово - кредитних установ, міжнародних та регіонально економічних організацій та об'єднань, через які здійснюється рух світових фінансових потоків.

Усі сфери взаємодіють одна з одною та формують механізм функціонування міжнародних фінансів, який постійно розвивається. Міжнародна фінансова система, з одного боку, обслуговує міждержавний рух товарів, послуг та факторів виробництва, з іншого - відіграє самостійну роль, яка виявляється через функціонування міжнародних фінансових ринків.

Загальна система міжнародних фінансів складається з наступних сфер (рис. 16.1):

Рис. 16.1. Система міжнародних фінансів

2. Міжнародні фінансові організації та інституції

Фінанси міжнародних організацій, міжнародних фінансових інституцій та міжнародний фінансовий ринок є складовими міжнародних фінансів.

Співробітництво тієї чи іншої країни з міжнародними кредитно-фінансовими структурами здійснюється через міжнародні організації універсального характеру системи ООН; міжнародні кредитно-фінансові інститути, такі як Міжнародний валютний фонд (МВФ) та група Світового банку (СБ); міжнародні організації регіонального характеру — регіональні банки розвитку та ін.

Провідними міжнародними організаціями є: Організація Об'єднаних Націй та Європейський Союз. **Організація Об'єднаних Націй (ООН)** була заснована наприкінці другої світової війни з метою підтримання миру. До сфер її діяльності також входять економічні, соціальні та гуманітарні проблеми, права людини, охорона навколишнього середовища.

Бюджет ООН формується за рахунок внесків країн-членів ООН. Розмір внесків визначається залежно від рівня економічного розвитку країни. В основі розрахунків лежить норматив платежів, який залежить від обсягів ВВП даної країни. Кошти бюджету ООН використовуються на адміністративні та накладні витрати (38%) і фінансування міжнародних проектів та проведення різних заходів міждержавного значення (62%).

Європейський Союз створено з метою економічної співпраці Європейського економічного співтовариства. Було сформовано спільний ринок капіталів, товарів і послуг, скасовано митні бар'єри, здійснено уніфікацію податкового законодавства, створено європейську валютну систему. Бюджет ЄС формується за рахунок надходжень від країн Союзу. Всі доходи поділяються на дві групи: внески країн-членів та доходи бюджету ЄС. Внески кожної країни до бюджету визначаються залежно від рівня її економічного розвитку, який відображається у виробленому ВВП.

До світових міжнародних фінансових інституцій належать Міжнародний валютний фонд (МВФ), група Світового банку та Банк міжнародних розрахунків. Регіональні фінансові інституції створюються за континентальною ознакою. До них належать: Європейський банк реконструкції та розвитку; Азіатський банк розвитку; Африканський банк розвитку; Міжамериканський банк розвитку, Лондонський та Паризький клуби кредиторів та ін.

Міжнародний валютний фонд є провідним світовим фінансовим інститутом, який має статус спеціалізованої установи ООН. Він був заснований на міжнародній конференції в Бреттон-Вудсі в 1944 р., а почав функціонувати у 1947 р. Основними цілями діяльності МВФ є сприяння розвитку міжнародної торгівлі й співробітництва у сфері валютного регулювання та надання кредитів у іноземній валюті для вирівнювання платіжних балансів країн - членів Фонду.

Капітал МВФ утворений за рахунок внесків країн-членів Фонду. Розмір внеску визначається рівнем економічного розвитку країни та її місцем у світовій економіці й міжнародній торгівлі. Внесок кожної країни є її квотою. Квота України становить 0,70 відсотка від загального капіталу фонду. Чверть внеску проводиться у вільноконвертованій валюті, решта в національній. При цьому Статут МВФ передбачає періодичний (не менше одного разу на п'ять років) загальний перегляд квот. Це пов'язане з тим, що змінюється як рівень розвитку окремих країн, так і їх місце у світовій торгівлі.

При необхідності, крім власного капіталу МВФ може використовувати позикові кошти. За статутом він може отримувати кошти в будь-якій валюті як від офіційних органів, так і на приватному ринку позикових капіталів. Досі позики отримувались від казначейств та центральних банків країн-членів Фонду, а також від Швейцарії та Банку міжнародних розрахунків. На приватному ринку кошти не залучались.

Другою за значенням у системі міжнародних фінансових інституцій, є **група Світового банку**, яка включає до свого складу Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР); Міжнародну асоціацію розвитку (МАР), Міжнародну фінансову корпорацію (МФК) та багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ) і спеціалізовану структуру - Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних конфліктів (МЦУІК).

Серцевиною групи є **МБРР**, який був заснований разом з МВФ в 1945 р. і почав функціонувати в 1946 р. Учасниками банку можуть бути лише країни-члени МВФ. Основною метою діяльності банку є сприяння розвитку економіки країн - членів МБРР через надання довгострокових кредитів та гарантування приватних інвестицій. Спочатку ця діяльність була спрямована на країни, що зазнали втрат унаслідок Другої світової війни.

Системні позики надаються урядам окремих країн під програми макроекономічної стабілізації та інституційні зміни. Кошти не мають цільового призначення і можуть використовуватись урядом на власний розсуд, у тому числі і на фінансування дефіциту бюджету. Отримання позик обумовлюється виконанням певних вимог. При їх невиконанні надання кредитів може бути призупинено.

Інші організації, що входять до групи Світового банку, спеціалізуються на певних напрямках діяльності.

Так, **Міжнародна асоціація розвитку** надає безпроцентні кредити найбільш бідним країнам світу терміном до 50 років на пільгових умовах - 0,75 %.

Міжнародна фінансова корпорація надає кредити високорентабельним приватним підприємствам країн, що розвиваються, причому без гарантії урядів відповідних країн.

Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій проводить страхування іноземних інвестицій у країнах, що розвиваються, на випадок політичних ризиків: від націоналізації, воєн, заворушень, зривів контрактів та ін., чим сприяє розвитку діяльності як інституцій групи Світового банку, так і приватних інвесторів.

Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних конфліктів виконує функції з урегулювання спорів між урядами окремих країн та їх інвесторами.

Банк міжнародних розрахунків є першою в історії міжнародною фінансовою інституцією. Він був створений у 1930 р. Основне завдання банку полягає у налагодженні співробітництва між центральними банками провідних країн світу та здійснення розрахунків між ними. Банк забезпечує також здійснення розрахунків між країнами, що входять до Європейської валютної системи. Він виконує депозитно-кредитні функції, здійснює валютні операції та операції на фондовому ринку.

Загалом всесвітні міжнародні фінансові інституції відіграють, як видно з їх функцій, важливу роль у світовій економіці, забезпечуючи надійний рух міжнародних грошових потоків. Тим самим вони сприяють і надійному функціонуванню національних фінансових систем. Крім того, їх кредити є важливим джерелом фінансування країн, що

розвиваються.

У Європі в рамках ЄС функціонують Європейський центральний банк, Європейський інвестиційний банк і Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Європейський центральний банк створений у зв'язку із впровадженням у 1999 р. Єдиної європейської валюти - євро. Він є емісійним центром євро. Загалом його завдання і функції ідентичні функціям центральних банків.

Завданням **Європейського інвестиційного банку**, який був створений в 1958 р., є фінансування проектів, що мають регіональне, галузеве та загальноєвропейське значення. Кредити надаються терміном від 20 до 25 років. У галузевому плані пріоритетними є такі галузі інфраструктури, як енергетика, транспорт, телекомунікації, а також проекти, що пов'язані з охороною навколишнього природного середовища. Кредити банку видаються на ринкових умовах. Пільги встановлюються лише в тих випадках, коли передбачається їх відшкодування - боніфікація за рахунок бюджету ЄС.

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), який був створений у 1990 р. і відкритий 1991 р., здійснює діяльність у країнах Східної і Центральної Європи, які проводять ринкові реформи. Засновниками банку є країни Європи та провідні країни світу. Україна є членом ЄБРР з 1992 р. Не менше 60 % кредитів ЄБРР має спрямовуватись у приватний сектор економіки і не більше 40 % у державну інфраструктуру. Кредитні ресурси ЄБРР поділяються на звичайні і кошти спеціальних фондів. За рахунок звичайних ресурсів надаються кредити під ефективні і надійні проекти розвитку. Спеціальні фонди призначені для пільгового кредитування низькорентабельних галузей соціальної інфраструктури та для надання технічної допомоги.

Лондонський та Паризький клуби - це об'єднання кредиторів. Лондонський клуб об'єднує 600 великих західних банків-кредиторів. Паризький клуб об'єднує 19 країн, які є головними державами-кредиторами світу.

3. Міжнародний фінансовий ринок

Міжнародний фінансовий ринок виник у середині ХХ ст. *Головне призначення міжнародного фінансового ринку* полягає в забезпеченні перерозподілу між країнами акумульованих вільних фінансових ресурсів для сталого економічного розвитку світового господарства й одержання й одержання від цих операцій певного доходу.

Через структуру міжнародного фінансового ринку тимчасово вільні фінансові ресурси переводяться із тих секторів світового господарства, де вони з'являються, у ті сектори, де в них, у даний момент є потреба. Завдяки цьому стає можливим валютне, кредитне, розрахункове обслуговування міжнародної торгівлі товарами та послугами, закордонних інвестицій, урядових запозичень та ін.

У результаті конкуренції сформувались світові фінансові центри - Нью-Йорк, Лондон, Цюрих, Люксембург, Франкфурт-на-Майні, Сінгапур та ін. Новим світовим фінансовим центром після Другої світової війни став Токіо.

Поява фінансових центрів на периферії світового господарства, таких як Багамські Острови, Сінгапур, Сянган (Гонконг), Панама, Бахрейн та ін. обумовлена нижчими податками й операційними витратами, незначним державним втручанням, ліберальним валютним законодавством. Світові фінансові центри, де кредитні установи здійснюють операції в основному з нерезидентами в іноземній для даної країни валюті, дістали назву фінансових центрів "офшор". Такі фінансові центри слугують також податковим сховищем, оскільки операції на них не оподатковуються місцевими податками і вільні від валютних обмежень.

Міжнародний фінансовий ринок має три складові: міжнародний ринок грошей (валютний ринок), міжнародний ринок кредитних ресурсів, міжнародний ринок цінних паперів.

Міжнародні валютні ринки - це купівля й продаж іноземної валюти або цінних паперів в іноземній валюті на основі попиту і пропозиції. Є світові і регіональні

міжнародні валютні ринки.

Міжнародний ринок цінних паперів - це теж форма мобілізації капіталів з метою задоволення виробничих потреб. Він набув розвитку у другій половині XX ст., коли було знято обмеження в національних законодавствах на вивіз капіталу.

Міжнародний ринок цінних паперів спеціалізується переважно на емісії цінних паперів (первинний ринок) і їх купівлі-продажу (вторинний ринок). Поряд з ринком іноземних облігацій у 70-х роках XX ст. виник ринок єврооблігацій - облігацій у євровалютах. Найбільше їх випускається у доларах США.

Міжнародний ринок кредитних ресурсів - це специфічна сфера руху коштів між країнами. Кредитні ресурси на міжнародному ринку рухаються на загальновідомих принципах, а саме: обов'язкового повернення коштів, терміновості, платності і забезпеченості.

4. Валютний ринок та його сутність.

Валютний ринок - це:

1. Підсистема валютних відносин у ході операцій купівлі продажу іноземних валют і платіжних документів в іноземній валюті;

2. Інституціональний механізм, що забезпечують функціонування валютних ринкових механізмів.

Є чотири групи суб'єктів валютного ринку:

- Державні установи, основне місце серед яких займають центральні банки та казначейства окремих країн;
- Юридичні та фізичні особи, що зайняті у різноманітних сферах зовнішньої економічної діяльності;
- Комерційні банківські установи, які забезпечують валютне обслуговування зовнішніх зв'язків, особливо брокерські контори;
- Валютні біржі та валютні відділи товарних і фондових бірж.

На валютних ринках проходить обмін однієї валюти на іншу шляхом купівлі-продажу.

Основними учасниками валютних ринків є:

- 1) банки;
- 2) брокерські фірми;
- 3) транснаціональні корпорації.

Всіх учасників ринку можна поділити на:

- **пасивних** - тих, у кого час від часу виникає необхідність у здійсненні валютних операцій, які проводяться за цінами інших банків;
- **активних** - тих, що встановлюють ціни тим банкам, які звертаються до них за котируванням.

Валютні ринки поділяються на:

- 1) міжнародні;
- 2) регіональні;
- 3) місцеві.

Міжнародні валютні ринки зосереджені у найкрупніших світових фінансових центрах. На таких ринках здійснюються операції з валютами, які широко використовуються в міжнародному платіжному обороті (наприклад, Лондон, Нью-Йорк, Токіо, Франкфурт-на-Майні). Специфічним міжнародним ринком валют країн Західної Європи є **ринку євровалют**, де операції здійснюються у валютах цих країн, а сам ринок євровалют є одним із секторів євrorинку.

Сьогодні ринок євровалют існує по всьому світі. Масштабні операції здійснюються з євровалютами не тільки в Європі, але й в Азії, країнах Карибського басейну та інших регіонах світу.

Євровалютний ринок - це автономний і незалежний оптовий ринок, де оперують, як правило, великими сумами. Він майже не піддається регулюванню, не підлягає національному законодавству, майже не оподатковується. Євровалюти є джерелом дешевого кредиту для позичальника і високого прибутку для позикодавця.

На регіональних валютних ринках проводяться операції з обмеженою кількістю вільноконвертованих валют.

На сьогодні сформувались такі найбільші регіональні валютні ринки:

- європейський
- американський
- азіатський.

Під *національним валютним ринком* розуміють сукупність валютних операцій на території певної країни.

Інструменти угод на валютному ринку.

1. Кредитні засоби обігу і платежу:

Чеки.

Векселі.

2. Банківські перекази:

Телеграфний.

Поштовий.

3. Готівкова іноземна валюта.

Банківські депозити в іноземній валюті.

Валютні операції

Під валютними операціями розуміють купівлю-продаж валюти. Пропорції обміну валют встановлюються через валютне котирування. *Валютне котирування* – це визначення і встановлення валютного курсу іноземної валюти до національної.

Валютна операції поділяються на:

- касові (spot) ;
- строкові (forward) .

Найбільшим світовим валютним ринком є лондонський, на якому проводиться майже половина всіх валютних операцій. Учасниками міжнародних валютних ринків є банки, банківські будинки, брокерські фірми, транснаціональні корпорації. Інструментами валютних операцій є банківські перекази -поштові й особливо телеграфні, у тому числі з використанням електронної техніки (Рейтер-ділінг, Телерейт), телекса і телефону. Хоча в деяких країнах (ФРН, Франція, Японія, країнах Бенілюкса, Скандинавії) збереглися валютні біржі, їх роль незначна і зводиться до фіксації довідкових курсів валют. Починаючи з 70-х років XX ст. деякі операції з валютою знову здійснюються на товарних біржах (наприклад, валютні ф'ючерсні й опціонні операції на товарних біржах в Чикаго, Нью-Йорку).

Практичне (семінарське) заняття до теми: **МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ**

План проведення заняття:

1. Сутність і призначення міжнародних фінансів
2. Міжнародні фінансові організації і інституції
3. Міжнародний фінансовий ринок
4. Валютний ринок та його сутність

Метою виконання практичного заняття є закріплення теоретичних знань щодо сутності та призначення міжнародних фінансів, фінансового механізму зовнішньоекономічних відносин, опанування студентами теоретичних знань щодо складу

і функцій міжнародних кредитно-фінансових організацій та їх ролі у функціонуванні світового фінансового ринку.

І. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. Міжнародні фінанси – це:

- а) це сукупність перерозподільних відносин, що виникають у зв'язку з формуванням і використанням на світовому або міжнародному рівнях фондів фінансових ресурсів;
- б) система економічних відносин, які виникають у процесі формування, розподілу та використання фондів грошових ресурсів підприємства;
- в) система кругообігу і перерозподілу фінансових активів між постачальниками та споживачами капіталу;
- г) сукупність відносин, у яких держава виступає в ролі позичальника коштів, кредитора та гаранта.

2. У чому полягає сутність поняття валюта?

- а) грошові одиниці іноземних держав;
- б) грошова одиниця країни;
- в) грошові одиниці як власні, так і іноземні, а також кредитні і платіжні документи, вартість яких виражена в іноземній валюті, які застосовуються в міжнародних розрахунках;
- г) векселі, чеки, кредитні картки.

3. Яка валюта називається конвертованою?

- а) валюта, яка має постійний валютний курс;
- б) валюта, яка вільно обмінюється на гроші інших країн;
- в) валюта, яка діє на території групи країн;
- г) грошова одиниця, яку можна обміняти на іноземну валюту при виїзді за кордон.

4. Валютна система – це:

- а) сукупність валютних цінностей;
- б) державно-правова форма організації валютних відносин;
- в) інституціональний механізм, який визначає відносини з приводу купівлі-продажу іноземної валюти;
- г) сукупність економічних відносин, пов'язаних з функціонуванням валюти і сформованих на основі інтернаціоналізації господарських зв'язків.

5. До елементів світової валютної системи варто віднести:

- а) міжнародні платіжні засоби;
- б) механізм встановлення і підтримки валютних курсів;
- в) порядок балансування міжнародних платежів;
- г) права й обов'язки міждержавних інститутів, що регулюють валютні відносини.

6. Основою національної валютної системи є:

- а) встановлена законом грошова одиниця держави;
- б) валютний курс;
- в) конвертованість валют;
- г) базисна валюта.

7. Валюта може бути:

- а) вільно конвертованою;
- б) частково конвертованою;
- в) неконвертованою;
- г) кредитною;

8. Збільшення курсу національної валюти сприяє:

- а) збільшенню обсягів імпорту і зменшенню обсягів експорту;

- б) збільшенню обсягів експорту і зменшенню обсягів імпорту;
- в) скороченню золотовалютних резервів держави;
- г) збільшенню золотовалютних резервів держави.

9. Які переваги дає країні конвертованість національної валюти?

- а) конвертованість валюти притягає іноземний капітал для здійснення інвестицій в економіку даної країни;
- б) виробники і споживачі країн з конвертованою валютою мають можливість вибрати найбільш дешеві товари для закупівлі і продажу товарів на найбільш вигідних ринках збуту за межами країни;
- в) скорочує обіг грошей усередині країни;
- г) обіг валюти робить внутрішній ринок доступним для іноземних конкурентів;

10. Суб'єктами валютних відносин в Україні є:

- а) юридичні і фізичні особи;
- б) Національний банк України;
- в) уповноважені банки;
- г) валютні біржі.

11. До органів валютного контролю в Україні відносяться:

- а) Верховна Рада України;
- б) уповноважені банки;
- в) Національний банк України;
- г) Державний митний комітет України;

12. Міжнародна валютно-кредитна установа, що має статус спеціалізованого відділення ООН і створена на міжнародній валютно-фінансовій конференції в Бретон-Вудсі в 1944 р., називається:

- а) Світовим банком;
- б) Європейським банком реконструкції і розвитку;
- в) Міжнародним валютним фондом;
- г) Банком міжнародних розрахунків.

13. Головною метою Європейського центрального банку є:

- а) збереження і створення нових робочих місць;
- б) скорочення заборгованості країн-членів Європейського економічного і валютного союзу;
- в) економічний ріст Європи;
- г) стабільність цін і захист від інфляції.

14. Міжнародні фінансова організація, для якої основне завдання полягає у налагодженні співробітництва між центральними банками провідних країн світу та здійснення розрахунків між ними:

- а) Міжнародним банком реконструкції та розвитку;
- б) Європейським банком реконструкції та розвитку;
- в) Міжнародним валютним фондом;
- г) Банком міжнародних розрахунків.

Тестове завдання № 2

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. У чому полягає сутність поняття валюта?

- а) грошові одиниці іноземних держав;
- б) грошова одиниця країни;
- в) грошові одиниці як власні, так і іноземні, а також кредитні і платіжні документи, вартість яких виражена в іноземній валюті, які застосовуються в міжнародних розрахунках;
- г) векселі, чеки, кредитні картки.

2. Яка валюта називається конвертованою?

- а) валюта, яка має постійний валютний курс;
- б) валюта, яка вільно обмінюється на гроші інших країн;
- в) валюта, яка діє на території групи країн;
- г) грошова одиниця, яку можна обміняти на іноземну валюту при виїзді за кордон.

3. Валютна система – це:

- а) сукупність валютних цінностей;
- б) державно-правова форма організації валютних відносин;
- в) інституціональний механізм, який визначає відносини з приводу купівлі-продажу іноземної валюти;
- г) сукупність економічних відносин, пов'язаних з функціонуванням валюти і сформованих на основі інтернаціоналізації господарських зв'язків.

4. До елементів світової валютної системи варто віднести:

- а) міжнародні платіжні засоби;
- б) механізм встановлення і підтримки валютних курсів;
- в) порядок балансування міжнародних платежів;
- г) права й обов'язки міждержавних інститутів, що регулюють валютні відносини.

5. Основою національної валютної системи є:

- а) встановлена законом грошова одиниця держави;
- б) валютний курс;
- в) конвертованість валют;
- г) базисна валюта.

6. Валюта може бути:

- а) вільно конвертованою;
- б) частково конвертованою;
- в) неконвертованою;
- г) всі відповіді правильні.

7. Збільшення курсу національної валюти сприяє:

- а) збільшенню обсягів імпорту і зменшенню обсягів експорту;
- б) збільшенню обсягів експорту і зменшенню обсягів імпорту;
- в) скороченню золотовалютних резервів держави;
- г) збільшенню золотовалютних резервів держави.

8. Які переваги дає країні конвертованість національної валюти?

- а) конвертованість валюти притягає іноземний капітал для здійснення інвестицій в економіку даної країни;
- б) виробники і споживачі країн з конвертованою валютою мають можливість вибрати найбільш дешеві товари для закупівлі і продажу товарів на найбільш вигідних ринках збуту за межами країни;
- в) скорочує обіг грошей усередині країни;
- г) обіг валюти робить внутрішній ринок доступним для іноземних конкурентів.

9. Суб'єктами валютних відносин в Україні є:

- а) юридичні і фізичні особи;
- б) Національний банк України;
- в) уповноважені банки;
- г) валютні біржі.

10. До органів валютного контролю в Україні відносяться:

- а) Верховна Рада України;
- б) уповноважені банки;
- в) Національний банк України;
- г) Державний митний комітет України.

11. Заснування та розвиток міжнародних фінансово-кредитних організацій пояснюється:

- а) виходом відтворювального процесу за національні кордони;

- б) необхідністю створення організаційних основ міждержавного механізму спільного вирішення країнами валютно-фінансових проблем світогосподарського розвитку;
- в) швидкий розвиток і посилення ролі транснаціональних корпорацій та банків у світовій економіці;
- г) активізацією міждержавного та наднаціонального регулювання всіх форм сучасних міжнародних економічних відносин;
- д) всі відповіді вірні.

12. Метою діяльності міжнародних фінансово-кредитних організацій є:

- а) обговорення і розробка спільної позиції та рекомендацій;
- б) стабілізація і розвиток системи міжнародних фінансів та світової економіки в цілому;
- в) міждержавне валютне та фінансово-кредитне регулювання;
- г) розробка та координування стратегії й тактики розвитку світової валютно-фінансової системи;
- д) акумуляція фінансових ресурсів та їх використання з метою забезпечення стабільності національного, регіонального та світового економічного розвитку.

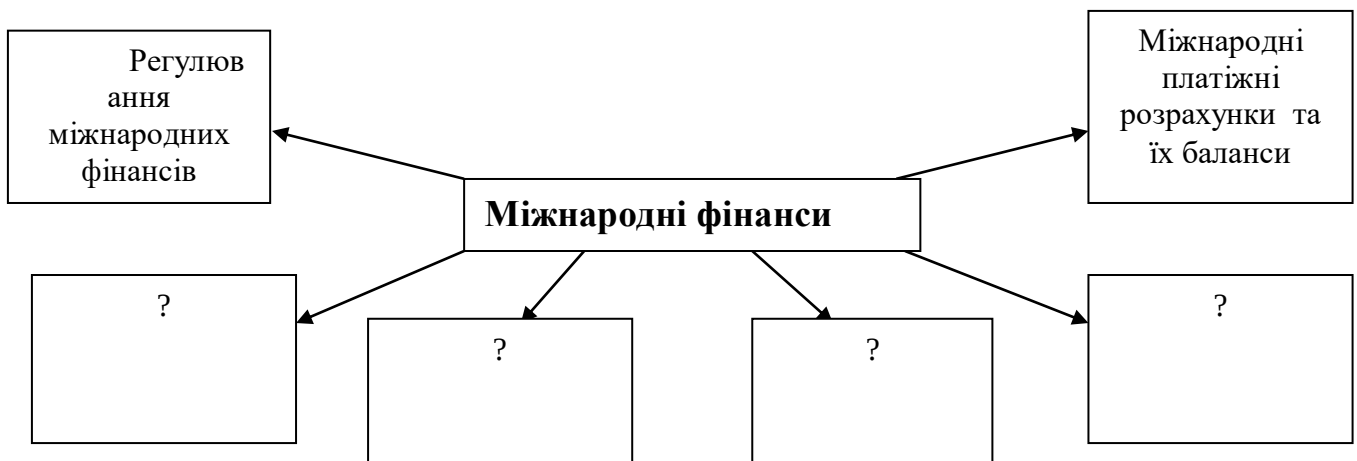
13. Основними функціями міжнародних фінансово-кредитних організацій є:

- а) реалізація фінансових проектів;
- б) регулювання міжнародних валютно-кредитних та фінансових відносин;
- в) обговорення і розробка спільної позиції та рекомендацій щодо реалізації фінансових проектів;
- г) збір інформації;
- д) видання науково-практичної літератури.

II. СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНІ СХЕМИ

Заповніть порожні місця структурно-логічної схеми, позначені знаками запитання, необхідними термінами (поняттями) відповідно до змісту.

Система міжнародних фінансів

III. ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ЗАВДАННЯ 1.

Визначити:

- а) скільки гр.од. можна отримати за 350 дол. США.
- б) скільки доларів США можна купити на 400 тис. гр.од.

Вихідні дані:

Банк встановив наступний курс долара США покупка – 27,112 гр.од., продаж – 28,132 гр.од.

ЗАВДАННЯ 2.

Визначити:

- а) скільки фунтів стерлінгів можна отримати за 1200 дол. США.
- б) скільки доларів США можна отримати за 1200 фунтів стерлінгів.

Вихідні дані:

Банк у Лондоні встановив наступний курс долара США: продаж – 3,2510 дол. США за фунт стерлінгів; покупка – 3,2520 дол. США за фунт стерлінгів.

Самостійна робота студентів до теми:

МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на сутність, призначення і роль міжнародних фінансів, охарактеризувати світові фінансові потоки, розглянути діяльність міжнародних фінансових інституцій та напрямки їх співпраці з Україною.

Завдання 1.

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Офшорні центри	1) території, де діють податкові, валютні та інші пільги
2. Рефінансування боргу	2) грошові розрахунки між суб'єктами міжнародної діяльності, що пов'язані з рухом товарно-матеріальних цінностей і послуг у міжнародному обігу
3. Валютний паритет	3) надання зарубіжним країнам фінансових активів на пільгових умовах
4. Резервна валюта	4) співвідношення валют за їхнім офіційним золотим вмістом
5. Валютні кліринги	5) співвідношення між двома валютами, яке встановлюється в законодавчому порядку
6. Міжнародні розрахунки	6) взаємні угоди між урядами різних держав про обов'язковий взаємозалік міжнародних вимог та зобов'язань
7. Фінансова допомога	7) повторне обговорення умов кредитної угоди, у процесі якого змінюються сума та умови погашення боргу
8. Золотий паритет	8) національна валюта провідних країн світу, яка накопичується центральними банками інших країн як резерв коштів для міжнародних розрахунків

Завдання 2.

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

- а) фінансові ресурси світу;
 - б) валютні резерви;
 - в) міжнародні фінансові ринки;
 - г) Світова валютна система;
 - д) міжнародний ринок кредитних ресурсів;
 - е) базисна валюта;
 - ж) платіжний баланс;
 - з) гарантований валютний курс.
- 1) Форма організації міжнародних валютних відносин.
 - 2) Документ, що відображає всі операції з коштами, які обслуговують зовнішньоекономічні зв'язки країни.

- 3) Валюта, порівняно з якою котируються інші валюти в певній країні або фінансовому центрі.
- 4) Обмінний валютний курс, зафіксований під час підписання угоди.
- 5) Сукупністю установ і організацій, за допомогою яких здійснюється рух капіталів у сфері міжнародних економічних зв'язків.
- 6) Сукупність фінансових ресурсів усіх країн, міжнародних організацій та міжнародних фінансових центрів світу.
- 7) Фінансові центри, які мобілізують і перерозподіляють у всьому світі значні обсяги фінансових ресурсів.
- 8) Офіційні запаси валюти в центральному банкові, фінансових установах країни або міжнародних валютно-кредитних організаціях.

Теми рефератів

1. Фінанси міжнародних організацій та інституцій.
2. Функції та призначення Міжнародного валютного фонду (МВФ).
3. Функції та призначення групи Світового банку.
4. Формування бюджету Організації Об'єднаних Націй.
5. Завдання і функції ЄС (Європейського союзу).
6. Лондонський валютний ринок.
7. Міжнародна фінансова політика (сутність, форми, призначення та передумови її успішної реалізації).
8. Валютний ринок України (склад, цілі та призначення).
9. Валютні ринки і фінансовий механізм здійснення валютних операцій.
10. Державний контроль за здійсненням валютних операцій.
11. Шляхи зміцнення і підвищення конвертованості національної грошової одиниці України в умовах економічної кризи.
12. Форми і методи залучення іноземного капіталу у розвиток економіки України на сучасному етапі.
13. Вплив кредитної політики МВФ на фінансовий стан країн позичальників.
14. Кредитно-інвестиційна діяльність Міжнародної фінансової корпорації.
15. Група Всесвітнього банку, як міжнародна фінансово-кредитна та інвестиційна інституція.
16. Завдання, функції та операції Банку міжнародних розрахунків.
17. Напрями подальшого розвитку взаємодії України з міжнародними фінансово-кредитними організаціями.
18. Глобалізація світового господарства та роль міжнародних фінансово-кредитних організацій у сучасному світі.
19. Перспективи інтеграції України до Європейського валютного Союзу.

Питання для самоконтролю

1. В чому суть поняття „міжнародні фінанси”?
2. Охарактеризувати суб'єкт і об'єкт міжнародних фінансів.
3. Які функції притаманні міжнародним фінансам?
4. З яких сфер складеться система міжнародних фінансів?
5. За якими напрямками може бути згрупована система грошових потоків?
6. Що являє собою міжнародні фінанси з інституціонального погляду?
7. Які особливості діяльності міжнародних фінансових організацій та інституцій?
8. Що представляє собою міжнародний фінансовий ринок?
9. Які складові має міжнародний фінансовий ринок?
10. Що представляє собою міжнародні валютні ринки?
11. Назвіть найбільш світові валютні ринки?
12. Охарактеризуйте міжнародний ринок кредитних ресурсів.

13. Міжнародний ринок цінних паперів
14. Що представляє собою ринок єврооблігацій, міжнародний ринок євроакцій, ринок євровекселів?
15. Які існують об'єктивні передумови виникнення міжнародних банків?
16. Які причини виникнення і мета діяльності міжнародних фінансових організацій?
17. Охарактеризувати перспективи розвитку фінансових центрів у контексті європейської інтеграції.
18. Особливості фінансової діяльності в офшорних центрах.
19. Визначити переваги офшорних зон для ведення банківського бізнесу.

Форма контролю за виконання самостійного завдання:

Виконати завдання 1 і 2. Опитування з даної теми згідно питань для самоконтролю та підготовка реферату на одну із запропонованих тем.

Список рекомендованої літератури

1. Аранчій. В. І., Дроботя Я. А. Міжнародні фінанси: навч. посіб. Полтава: ПДАА, 2019. 128 с.
2. Боринець С.Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини: підруч. К.: Знання, 2008. 582 с.
3. Булатова О. В., Марена Т. В. Міжнародні фінанси : навч. посібн. Маріуполь : МДУ, 2013. 504 с.
4. Горбач Л. М., Плотніков О. В. Міжнародні фінанси: підручник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2019. 528 с.
5. Міжнародні економічні відносини: підручник. за редакцією А. П. Голікова, О. А. Довгаля. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 602 с.
6. Міжнародні фінанси : навч. посіб. [І.І. Д'яконова, М. І.Макаренко, Ф. О.Журавка та ін.]; за ред. М. І.Макаренка, І. І. Д'яконової. К. : "Центр учбової літератури", 2013. 548 с.
7. Міжнародні фінанси: підручник /За ред. О. І. Рочача. К.: Либідь. 2012 784 с.
8. Міжнародні фінанси (за модульною системою навчання): теоретично-практ. посіб./ [Доровська С.С., Шило В.П., Ільїна С.Б. та ін.], друге вид. К.: Кондор, 2010.
9. Финансовая организация и деятельность МВФ: Пер. с англ. МВФ, Вашингтон, США, 2012.
10. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс / [Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін.] за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. С. 212-218.
11. Фінанси : навчальний посібник [Електронний ресурс] / І. В. Журавльова, О. В. Гаврильченко, О. П. Полтініна та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 283-312.

Тема 17. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Навчальна мета лекційного заняття: з'ясувати сутність, призначення і роль фінансового менеджменту, його функції та складові, охарактеризувати механізм реалізації фінансового менеджменту та його інформаційну базу.

Навчальні питання:

1. Сутність та мета фінансового менеджменту
2. Функції та складові фінансового менеджменту на підприємстві
3. Механізм реалізації фінансового менеджменту
4. Інформаційна база та методологія прийняття управлінських рішень
5. Операційний лівередж

6. Фінансовий лівередж

1. Сутність та мета фінансового менеджменту

Здійснення управління підприємством передбачає прийняття раціональних рішень щодо розпорядження грошовими коштами та іншими ресурсами, планування та прогнозування фінансової діяльності тощо. Тому для ефективного розвитку бізнесу потрібно розуміння принципів та технологій фінансового управління або фінансового менеджменту.

Термін «фінансовий менеджмент» з'явився у вітчизняній економічній літературі в 90-х роках XX століття. Він прийшов із зарубіжної практики, але більшість існуючих моделей управління фінансами виявилися на даному етапі неприйнятними для вітчизняних підприємств. Зіграли свою роль і специфіка вітчизняного ринку, і невизначені остаточно «правила гри», тобто мінливість економічного законодавства. Але навіть серед самих економістів і досі немає єдиного підходу до визначення економічної категорії «фінансовий менеджмент».

Фінансовий менеджмент як наука сформувався в середині двадцятого століття в країнах з ринковою економікою за наступних передумов:

- були створені основи загальної економічної теорії ринкового господарства;
- рівень організації виробництва досяг високого розвитку у вигляді створення індустріального суспільства, в основу якого було покладено велике промислове виробництво й колективну форму власності;
- сформувалася ефективна система правових інститутів і ринкова інфраструктура;
- набула розвитку система національних і міжнародних фондових і фінансових посередників.

Таким чином, наукова школа фінансового менеджменту почала формуватися у зв'язку з посиленням фінансового капіталу, формуванням фондового ринку.

Незважаючи майже на столітню історію існування фінансового менеджменту чіткого визначення поняття «фінансовий менеджмент» у зв'язку з різноманітними теоріями та концепціями досі немає.

Поняття фінансового менеджменту поєднує в собі дві економічні категорії «*фінанси*» та «*менеджмент*» і безпосередньо стосується господарюючого суб'єкта.

Фінанси за своїм економічним змістом – складова економічних явищ і процесів, економічної системи в цілому. У теорії фінансів немає єдиної думки щодо визначення фінансів.

Поняття менеджменту і фінансів, незважаючи на чималу історію науки, сьогодні остаточно не з'ясовані. Не викликає сумніву французьке походження цього поняття як процесу управління та англо-американське походження цього терміну. Причому його застосовують, як правило, в тому випадку, коли йдеться про бізнес. Хоча воно означає певну функцію, сферу діяльності людей, науку.

З позиції бізнесу (підприємництва) поняття менеджменту розглядається, щонайменше, з трьох позицій:

- як система економічного управління;
- як орган (апарат) управління;
- як форма підприємницької діяльності.

В найбільш загальному плані термін «менеджмент» означає управління, керівництво, завідування тощо.

Поєднуючи поняття «фінанси» та «менеджмент», можна визначити *фінансовий менеджмент як процес управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів суб'єкта господарювання та оптимізації обороту його грошових коштів з метою найбільш повної реалізації цілей підприємства.*

Одним із найбільш поширених та прийнятих визначень сутності фінансового менеджменту є таке: **фінансовий менеджмент** являє собою систему принципів та методів

розробки і реалізації управлінських рішень, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів підприємства й організацією обороту його коштів.

«Прийняти фінансове рішення» означає:

- Визначити, куди вкладати гроші (у власне виробництво чи у зовнішні об'єкти);
- Визначити джерело фінансування (власні засоби чи запозичені засоби).

Здійснення фінансового управління, прийняття будь-яких фінансових рішень відбувається заради досягнення певної мети.

Управління можна трактувати як процес впливу і, водночас, як систему суб'єктів і об'єктів управління та управлінських дій. В тлумачному словнику В. Даля слово «управляти» означає керувати, спрямовувати діяльність будь-кого, будь-чого. Тому, управління – це процес впливу на будь-кого, будь-що.

Під управлінням фінансами розуміють процес впливу на фінансові відносини, фінансові ресурси, їх організацію для здійснення ефективної фінансової політики. Крім того, управління фінансами можна визначати як сукупність органів апарату управління всіх рівнів та їх управлінських дій. Тобто, управління фінансами є комплексне поняття, яке відображує використання фінансів як важелю впливу на процес суспільного відтворення.

Такий вплив може бути кількісним і якісним. Кількісний вплив відбувається за допомогою фінансового механізму, коли збільшується або зменшується частка доходу підприємства, тим самим стимулюється чи обмежується його розвиток. Якісний вплив полягає в тому, що зростає зацікавленість у збільшенні фінансових ресурсів, в кінцевих результатах фінансово-господарської діяльності суб'єктів фінансових відносин.

Фінансовий менеджмент – це управління фінансами підприємства, спрямоване на досягнення його мети за допомогою певних методів.

Об'єкт і суб'єкт фінансового менеджменту

З одного боку, складовою фінансового менеджменту є суб'єкт управління (тобто підсистема, що управляє), з іншого боку – об'єкт управління (тобто підсистема, якою управляють).

Як *суб'єкт* управління фінансовий менеджмент підприємства включає:

- органи державного управління;
- фінансові й податкові органи;
- власника;
- апарат управління підприємством.

Тобто, фінансовий менеджмент як суб'єкт управління охоплює всі рівні управління.

Об'єктами управління на підприємствах є:

- майно;
- майнові права;
- роботи і послуги;
- інформація;
- результати інтелектуальної діяльності;
- нематеріальні блага.

Основною характерною рисою всіх об'єктів управління є те, що вони можуть вільно змінювати власника, якщо вони не обмежені в обігу і не вилучені з обороту.

Об'єктами фінансового менеджменту є фінанси підприємств та його фінансова діяльність, тобто економічні відносини, які опосередковані грошовим обігом, зміна розміру і складу власного та позикового капіталу підприємства.

Матеріальною основою фінансового менеджменту є грошові потоки підприємства, які втілюються в реальному грошовому обігу, викликаному рухом вартості.

Головною метою фінансового менеджменту є забезпечення максимізації добробуту власників підприємства в поточному і перспективному періоді.

Зростання добробуту власників знаходить свій прояв і в збільшенні ринкового

курсу акцій (якщо підприємство – акціонерне товариство), і у зростанні дивідендних виплат або виплат на пай, і у збільшенні ринкової вартості підприємства. Якщо, наприклад, п'ять років тому ринок оцінював бізнес в 10 000 грошових одиниць, а сьогодні – в 100 000 грошових одиниць, то за інших рівних умов (відсутності інфляції тощо) ми можемо говорити, що протягом останніх п'яти років на підприємстві приймалися правильні фінансові рішення і здійснювався ефективний фінансовий менеджмент, бо це призвело до зростання добробуту власників.

Дуже часто головною метою фінансового менеджменту називають максимізацію прибутку. Підприємство, що діє в умовах ринку, дійсно прагне отримати прибуток. Але не будь-якою ціною. Максимізація прибутку веде до максимізації ризику, тому отримання високого прибутку сьогодні може означати втрату платоспроможності і загрозу банкрутства завтра. Фінансові рішення, пов'язані із збільшенням прибутку, повинні бути ретельно проаналізовані з точки зору зростання ризику і знайдено оптимальний баланс між ризиком та доходністю. Таким чином, збільшення прибутку виступає як проміжне завдання для досягнення головної мети фінансового менеджменту – забезпечення максимізації добробуту власників.

Система основних задач, спрямованих на реалізацію головної мети фінансового менеджменту складається з:

1. Забезпечення формування достатнього обсягу фінансових ресурсів відповідно до завдань розвитку підприємства в майбутньому періоді.
2. Забезпечення найбільш ефективного використання сформованого обсягу фінансових ресурсів у розрізі основних напрямків діяльності підприємства.
3. Оптимізації грошового обігу.
4. Забезпечення максимізації прибутку підприємства при очікуваному рівні фінансового ризику.
5. Забезпечення мінімізації рівня фінансового ризику при запланованому рівні прибутку.
6. Забезпечення постійної фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку.

Усі розглянуті задачі фінансового менеджменту взаємозалежні, хоча окремі з них і носять різноспрямований характер (наприклад, забезпечення максимізації суми прибутку при очікуваному рівні ризику і мінімізація рівня фінансового ризику при запланованому рівні прибутку; забезпечення формування достатнього обсягу фінансових ресурсів і постійної фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку і т.п.). Тому в процесі фінансового менеджменту окремі задачі повинні бути оптимізовані між собою для найбільш ефективної реалізації його головної мети.

2. Функції та складові фінансового менеджменту на підприємстві

Фінансовий менеджмент реалізує свою головну мету й основні задачі шляхом здійснення певних **функцій**. Ці функції підрозділяються на дві основні групи, обумовлені комплексним змістом фінансового менеджменту:

1. функції фінансового менеджменту як управлінської системи (склад цих функцій у цілому характерний для будь-якого виду менеджменту, хоча і повинен враховувати його специфіку);
2. функції фінансового менеджменту як спеціальної області управління підприємством (склад цих функцій визначається конкретним об'єктом фінансового менеджменту).

У групі функцій фінансового менеджменту **як управлінської системи** основними є:

- розробка фінансової стратегії підприємства;
- формування ефективних інформаційних систем, що забезпечують обґрунтування альтернативних варіантів управлінських фінансових рішень;
- здійснення фінансового аналізу різних аспектів фінансової діяльності підприємства;
- здійснення фінансового планування діяльності підприємства по основних її напрямках;
- розробка діючої системи стимулювання реалізації прийнятих фінансових рішень;

- здійснення ефективного контролю за реалізацією прийнятих фінансових рішень.

У групі функцій фінансового менеджменту **як спеціальної області управління підприємством** основними є:

- 1) управління активами;
- 2) управління капіталом;
- 3) управління інвестиціями;
- 4) управління грошовими потоками;
- 5) управління фінансовими ризиками;
- 6) антикризове фінансове управління при загрозі банкрутства.

В найбільш загальному плані основними функціями фінансового менеджменту є:

- дослідження зовнішньоекономічного середовища;
- розробка фінансової стратегії підприємства;
- аналіз планування фінансової діяльності;
- прийняття рішень з питань оперативної фінансової діяльності;
- прийняття інвестиційних рішень;
- взаємодія з іншими контрагентами з питань фінансової діяльності (державними органами, фінансово-кредитними установами, суб'єктами фінансового ринку, іншими підприємствами, фізичними особами).

Управління фінансами здійснюється у часі. Ознака часу впливає на завдання та напрями фінансового управління. За цією ознакою фінансовий менеджмент поділяють на стратегічний і оперативне-тактичний.

Стратегічний фінансовий менеджмент – це управління інвестиціями. Він пов'язаний із реалізацією обраної підприємством стратегічної мети. Стратегічний фінансовий менеджмент перш за все передбачає:

- здійснення фінансової оцінки проектів вкладення капіталу;
- відбір критеріїв прийняття фінансових рішень;
- вибір найбільш оптимального варіанту вкладення капіталу;
- визначення джерел фінансування.

Оцінка доцільності інвестицій здійснюється за допомогою найрізноманітніших критеріїв. Наприклад, капітал вигідно інвестувати, якщо:

- прибуток від вкладення капіталу в проект перевищує прибуток, який можна отримати, поклавши ці гроші на банківський депозит;
- рентабельність інвестицій перевищує рівень інфляції;
- рентабельність даного проекту із урахуванням фактору часу вища за рентабельність інших проектів;
- тощо.

У стратегічному фінансовому менеджменті обов'язково треба враховувати фактор часу, оскільки:

- цінність грошей із часом знижується;
- чим довший інвестиційний період, тим вищий ступінь фінансового ризику.

Саме тому у стратегічному фінансовому менеджменті широко використовуються такі прийоми, як капіталізація прибутку (перетворення отриманого прибутку на капітал, реінвестування прибутку), дисконтування грошових потоків; компаундінг, прийоми зниження фінансового ризику тощо.

Оперативно-тактичний фінансовий менеджмент – це оперативне управління грошовими коштами, яке направлене на:

- забезпечення такої суми грошей, якої буде достатньо для виконання фінансових зобов'язань;
- досягнення високої доходності від використання тимчасово вільних грошових коштів як капіталу.

Відповідно основними напрямками оперативно-тактичного фінансового менеджменту

є:

- збільшення швидкості надходження коштів на підприємство (наприклад, за рахунок ефективного управління дебіторською заборгованістю);
- зниження швидкості здійснення грошових виплат підприємством (наприклад, використання інвестиційного податкового кредиту);
- забезпечення максимальної віддачі від вкладень тимчасово вільних грошових коштів (наприклад, шляхом зменшення касової готівки до оптимального рівня і вкладення вивільнених грошових засобів у ліквідні фінансові активи – державні цінні папери тощо).

3. Механізм реалізації фінансового менеджменту.

Фінансовий менеджмент набуває практичного втілення завдяки фінансовій політиці підприємства.

Сам процес реалізації *фінансової політики на підприємстві відбувається в три етапи*, серед яких:

- розробка науково обґрунтованих цілей функціонування та розвитку фінансів підприємств;
- побудова й використання відповідного фінансового механізму;
- здійснення практичних дій, направлених на досягнення розроблених цілей та поставленої мети.

Перший етап визначає фінансову стратегію підприємства (формування довгострокових цілей фінансової діяльності) і залежить від особливостей здійснення фінансового менеджменту.

Другий етап реалізації фінансової політики полягає у формуванні тактики фінансового менеджменту, а саме: в маркетингових дослідженнях, прийнятті цінових рішень, орієнтації в сегментах фінансового ринку, управлінні основним і оборотним капіталом, забезпеченні фінансовими ресурсами, збалансуванні термінів надходження грошових коштів, забезпеченні рентабельності тощо.

Третій етап вирішує основну задачу фінансового менеджменту – побудову ефективної системи управління фінансами, тобто створення відповідної фінансової служби підприємства. Враховуючи обсяги і складність задач, що вирішуються, фінансова служба підприємства може бути представлена:

- фінансовим управлінням (на великих підприємствах);
- фінансовим відділом (на середніх підприємствах);
- фінансовим директором або головним бухгалтером, який займається не тільки питаннями бухгалтерського обліку, але й займається питаннями фінансової стратегії (на малих підприємствах).

Головною умовою зазначених задач є розробка **фінансової стратегії** діяльності підприємства. *Під фінансовою стратегією підприємства слід розуміти формування системи довгострокових цілей фінансової діяльності й вибір найефективніших шляхів їх досягнення.*

Фінансова стратегія є частиною загальної стратегії підприємства. До основних етапів процесу формування фінансової стратегії підприємства належать такі:

- 1) Визначення загального періоду формування фінансової стратегії.
- 2) Дослідження факторів зовнішнього фінансового середовища та кон'юнктури фінансового ринку.
- 3) Формування стратегічних цілей фінансової діяльності.
- 4) Конкретизація цільових показників фінансової стратегії за періодами її реалізації.
- 5) Розробка фінансової політики за окремими аспектами фінансової діяльності. Цей етап формування фінансової стратегії є найвідповідальнішим.
- 6) Оцінка ефективності розробленої фінансової стратегії, вона є завершальним етапом.

Фінансова політика – це форма реалізації фінансової ідеології і фінансової стратегії підприємства в розрізі найважливіших аспектів фінансової діяльності на окремих етапах її здійснення. На відміну від фінансової стратегії в цілому, фінансова політика формується лише за конкретними напрямками фінансової діяльності підприємства, які потребують забезпечення найефективнішого управління для досягнення головної стратегічної мети цієї діяльності.

Розробка фінансової стратегії та фінансової політики за найважливішими аспектами фінансової діяльності дає змогу приймати ефективні управлінські рішення, пов'язані з фінансовим розвитком підприємства.

Таким чином, фінансовий менеджмент реалізується в рамках фінансової політики підприємства, забезпечує його фінансовими ресурсами, здійснює контроль, за дотриманням фінансової дисципліни. Умовно фінансову роботу на підприємстві можна згрупувати за такими напрямками:

- фінансове планування;
- оперативна фінансова робота;
- контрольно-аналітична робота.

4. Інформаційна база та методологія прийняття управлінських фінансових рішень

Для прийняття ефективних управлінських фінансових рішень потрібна достовірна і оперативна **інформаційна база**. Для фінансового менеджменту такою інформаційною базою виступає бухгалтерський облік. Існує однозначний зв'язок: якщо на підприємстві облік ведеться недбало, інформація застаріла, недостовірна – то на цьому підприємстві буде поганий фінансовий менеджмент. Не можна приймати ефективні рішення на основі недостовірної інформації. З іншого боку, якщо на підприємстві гарно налагоджено бухгалтерський облік, то це ще автоматично не означає, що тут приймаються ефективні фінансові рішення. Достовірна і оперативна бухгалтерська інформація може не використовуватися для прийняття фінансових рішень – чи то внаслідок професійної неспроможності керівництва, чи то внаслідок інших причин.

Формування інформаційної бази фінансового менеджменту на підприємстві - це процес цілеспрямованого добору відповідних економічних показників, орієнтованих на прийняття стратегічних рішень і ефективне поточне управління фінансовою діяльністю. Формування системи інформативних показників фінансового менеджменту для конкретного підприємства пов'язане з його галузевими особливостями, організаційно-правовою формою, обсягом, ступенем диверсифікації господарської діяльності та інших чинників.

Основними користувачами фінансової інформації є:

- зовнішні користувачі- вони використовують в основному інформацію про результати фінансової діяльності підприємства і його фінансового стану. Велика частина цієї інформації міститься у фінансовій звітності підприємства;
- внутрішні користувачі - використовують зовнішню інформаційну базу фінансового менеджменту підприємства, доповнюючи її внутрішньою інформацією та інформацією, що є комерційною таємницею.

До формування інформаційної бази фінансового менеджменту висуваються такі основні вимоги: значущість, повнота, достовірність, своєчасність, зрозумілість, релевантність, порівнянність, ефективність.

Сукупність показників, що включаються в інформаційну базу фінансового менеджменту, може бути згрупована за видами джерел інформації.

Методологія прийняття управлінських фінансових рішень базується на ряді фундаментальних положень, основними з яких є наступні:

1. Гроші змінюють свою вартість у часі.
2. Маржинальний підхід: враховуються додаткові грошові потоки, пов'язані із

прийняттям фінансового рішення.

3. Компроміс «ризик – доходність»: додатковий ризик приймається суб'єктом господарювання тільки тоді, коли він компенсується додатковим очікуваним доходом.

В умовах розвитку ринкових відносин погіршення становища вітчизняних підприємств часто пов'язане саме із відсутністю професіоналізму та системного підходу до фінансового управління. Велика кількість українських підприємств орієнтується на економічне виживання за рахунок диверсифікації виробництва, активного продажу ліквідних основних фондів та пошуку короткострокових джерел фінансування. Але відсутність системного підходу до фінансового управління врешті-решт призводить до розпорошення наявних фінансових ресурсів та зводить нанівець результативність зазначених методів. Щоб уникнути такої ситуації, підприємствам потрібно будувати систему ефективного фінансового менеджменту.

5. Механізм операційного ліверіджу як інструмент фінансового менеджменту

При прийнятті фінансових рішень використовуються два важливих інструменти: для управління підприємницьким ризиком – механізм операційного ліверіджу, а для управління фінансовим ризиком – механізм фінансового ліверіджу. Оскільки підприємство в своїй господарській діяльності генерує водночас і той, і інший ризик, то після визначення величини операційного і фінансового ліверіджу розраховують їхню інтегровану величину.

Перш за все необхідно розглянути, що означає поняття «ліверідж». В економічній літературі його часто перекладають як «важіль». Насправді такий переклад є своєрідним лінгвістичним варваризмом: *leverage* (англ.) – це, точніше, «важелювання». Але термін «важелювання» не використовується українською мовою, тому в підручниках з фінансового менеджменту все частіше зустрічаються поняття «операційний важіль» та «фінансовий важіль», хоча вони і не є абсолютно точним перекладом.

Пояснити дію механізму ліверіджу у фінансовому менеджменті можна за аналогією з дією звичайного важеля у фізиці. Фізика доводить, що, маючи точку опору, можна, приклавши невелику силу, за допомогою важеля отримати значно більший ефект на іншому боці плеча важеля. Підняття великого каменя за допомогою палки-важеля і прикладення невеликої сили – класичний приклад дії важеля з підручника фізики. Не менш класичним став вислів Архімеда, який теж ґрунтується на механізмі дії важеля: «Дайте мені точку опору – і я зсуну з місця Земну кулю!»

Аналогічно тому, як діє важіль у сфері фізичних явищ, діють і операційний та фінансовий ліверідж у фінансовому менеджменті: незначні зміни чогось одного викликають суттєві зміни інших фінансових показників.

Розглянемо спочатку механізм дії операційного важеля та його вплив на підприємницький ризик.

Операційний ліверідж відповідає на запитання: у скільки разів темпи зміни прибутку від продажу перевищують темпи зміни виручки від продажу. Отже, коли приймається фінансове рішення щодо планування збільшення або зменшення виручки від реалізації, показник операційного ліверіджу дозволяє визначити, як при цьому зміниться прибуток. Або навпаки: якщо у плановому періоді підприємству потрібно отримати певну величину прибутку від продажу, то за допомогою операційного ліверіджу можна визначити, яка виручка від реалізації забезпечить потрібний розмір прибутку. Механізм дії операційного ліверіджу можна так описати за наведеною вище аналогією з фізикою: незначні зміни виручки від реалізації можуть привести до суттєвих змін величини прибутку. При цьому:

$$\% \text{ зміни прибутку} = \% \text{ зміни виручки} \cdot \text{Операційний важіль}$$

Механізм використання операційного важеля залежить від того, які саме фактори впливають на зміну виручки від реалізації у плановому періоді порівняно з базисним:

- динаміка цін;
- динаміка натурального обсягу продажу;
- і динаміка цін, і динаміка натурального обсягу продажу разом.

В реальному житті виручка зростає або зменшується під впливом одночасної дії обох факторів. Але при плануванні прибутку треба враховувати ступінь та напрямок впливу на виручку з боку кожного фактору.

Якщо зміна попиту на продукцію знаходить свій вираз тільки у зміні ціни, а натуральний обсяг продажу залишається на базовому рівні, то вся сума приросту або зменшення виручки від реалізації водночас стає сумою приросту або зниження прибутку. Якщо ж зберігаються базисні ціни, але змінюється натуральний обсяг продажу, то збільшення або зменшення прибутку – це сума збільшення або зменшення виручки від реалізації за мінусом зміни величини змінних витрат.

Отже, показник операційного ліверіджу при зміні виручки тільки за рахунок цін завжди буде вищий, ніж при зміні виручки тільки за рахунок натурального обсягу продажу.

Операційний ліверідж, таким чином, можна виразити як мінімум двома показниками: один розраховується для випадку, коли у плановому періоді змінюються тільки ціни на продукцію, що реалізується («ціновий ліверідж»), а інший – для випадку зміни тільки натурального обсягу продажу («натуральний ліверідж»). Якщо ж запланована виручка від реалізації змінюється під дією обох факторів, то у розрахунках застосовуються обидва ці показники операційного ліверіджу.

6. Фінансовий ліверідж та управління фінансовим ризиком

Об'єктивна закономірність руху капіталу фірми полягає в тому, що на окремих етапах господарського циклу у підприємства виникає потреба в короткострокових кредитах, а на інших етапах – «надлишок» тимчасово вільних коштів. Для забезпечення безперервності підприємницької діяльності фірми, окрім власних коштів (так званих «своїх»), починають використовувати запозичені (умовно кажучи, «чужі»). Використання запозичених коштів, з одного боку, дає можливість розширювати обсяги виробництва в періоди сприятливої ринкової кон'юнктури, збільшувати рентабельність власного капіталу, але з іншого боку – підвищує фінансовий ризик, який генерує підприємство, збільшує його фінансову залежність від зовнішніх джерел, негативно впливає на платоспроможність.

І власні, і запозичені кошти мають для підприємства свою вартість. **Вартість капіталу** – це ціна, яку сплачує підприємство за використання капіталу, сформованого з різних джерел. Вартість капіталу визначається як ставка доходу (в процентах), яку треба заплатити власникам або кредиторам (в залежності від джерела коштів). В фінансовому менеджменті вважається, що власний капітал обходиться підприємству дорожче, ніж запозичений, хоча за запозичений і треба платити процент. Справа в тому, що власник ризикує більше, ніж кредитор (вимоги кредитора задовольняються в першу чергу, а якщо після цього ще залишиться прибуток – його, можливо, розподілять і між власниками), а чим більший ризик – тим вища ціна.

Для прийняття фінансових рішень часто використовується **середньозважена вартість капіталу** - середня ціна, яку сплачує підприємство за використання сукупного капіталу із різних джерел. Вона розраховується як добуток вартості залучення окремих видів капіталу на питому вагу кожного джерела в загальній сумі капіталу. Для підприємства краще, якщо середньозважена вартість капіталу зменшується – це означає, що фінансові ресурси, які задіяні в господарському обороті, обходяться підприємству дешевше. В той же час підприємство зацікавлене, щоб ринок оцінював його якомога дорожче, тобто вартість підприємства в грошовому виразі повинна бути якомога більшою. Це сприятиме зростанню добробуту власників – тобто реалізації головної мети фінансового менеджменту. Існує певна залежність між середньозваженою вартістю

капіталу і ринковою вартістю підприємства: чим менша середньозважена вартість капіталу (виражена в процентах), тим вища ринкова вартість фірми (в грошовому виразі).

Співвідношення власного і запозиченого капіталу на певний момент часу носить назву **структура капіталу**. Кожне підприємство намагається знайти оптимальний баланс між власними та запозиченими коштами, які воно використовує у своєму господарському обороті. Інакше кажучи, підприємство намагається вийти на **оптимальну структуру капіталу**. Оптимальна структура капіталу – така структура, за якої досягається максимальна вартість підприємства на фінансовому ринку (в грошовому виразі) за мінімальної вартості капіталу (в процентах). Визначити оптимальну структуру капіталу для підприємства раз і назавжди неможливо. Наприклад, співвідношення між власним та запозиченим капіталом, яке було оптимальним для підприємства на етапі розвитку та розширення ринку може стати неоптимальним на етапі стабілізації обсягів продажу.

При вирішенні питання про те, чи необхідно підприємству брати нові запозичення, тобто збільшувати в структурі капіталу величину запозиченого капіталу, треба перш за все розрахувати економічну рентабельність сукупного капіталу та ціну позикових ресурсів.

Операційний та фінансовий ліверідж узагальнюються категорією **виробничо-фінансового ліверіджу**. Оскільки підприємство в процесі господарської діяльності генерує і операційний, і фінансовий ризики, то обидва важеля важливі для визначення сукупного рівня ризику. При цьому враховується, що проценти за кредит належать до постійних витрат, тому нарощування фінансових витрат на запозичені кошти супроводжується збільшенням сили операційного важеля і зростанням підприємницького ризику.

Практичне (семінарське) заняття до теми: **ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ**

План проведення заняття:

1. Фінансовий менеджмент як економічна категорія
2. Мета і завдання фінансового менеджменту
3. Функції фінансового менеджменту
4. Стратегічний і оперативно-тактичний фінансовий менеджмент
5. Зміна вартості грошей в часі та її урахування при прийнятті фінансових рішень

Метою виконання практичного завдання є закріплення теоретичних знань щодо розуміння сутності фінансового менеджменту, його мети та функцій, а також набуття практичних навичок використання формул зміни вартості грошей в часі для розв'язання елементарних фінансових завдань.

I. ТЕСТИ

Тестове завдання № 1

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. Головна мета фінансового менеджменту:

- а) оптимізація грошового обороту підприємства;
- б) максимізація добробуту власників підприємства;
- в) мінімізація ризиків;
- г) максимізація прибутку підприємства.

2. Стратегічний фінансовий менеджмент – це:

- а) управління інвестиціями;
- б) управління грошовими потоками;
- в) управління запасами;
- г) управління прибутком.

3. У стратегічному фінансовому менеджменті обов'язково враховують фактор

часу, оскільки:

- а) гроші, інвестовані в проект і гроші, отримані в результаті його реалізації змінюють свою вартість з часом;
- б) чим на довший період часу розрахований інвестиційний проект – тим більший рівень фінансового ризику він має;
- в) всі наведені вище відповіді – правильні;
- г) серед наведених варіантів відповідей правильного варіанту немає.

4. Оперативно-тактичний фінансовий менеджмент – це:

- а) оперативне управління грошовими коштами;
- б) управління інвестиціями;
- в) управління запасами;
- г) управління прибутком.

5. Інформаційною базою для фінансового менеджменту виступають:

- а) дані бухгалтерського обліку;
- б) математичні моделі в економіці;
- в) статистичні дані по виконанню державного бюджету поточного року;
- г) дані соціологічних опитувань.

6. Коли приймається фінансове рішення, то це означає:

- а) тільки визначення сфери вкладання грошей;
- б) тільки визначення джерел фінансування;
- в) визначення того, куди саме вкладати гроші, а також джерел фінансування;
- г) серед наведених варіантів відповідей правильного варіанту немає.

7. Функції, які здійснює фінансовий менеджмент:

- а) дозволяють реалізувати його мету та завдання;
- б) стосуються виключно розробки фінансової стратегії підприємства;
- в) стосуються виключно здійснення фінансового аналізу різних аспектів діяльності підприємства;
- г) серед наведених варіантів відповідей правильного варіанту немає.

8. Приймати стратегічне фінансове рішення щодо інвестування капіталу в проект доцільно, якщо:

- а) прибуток від вкладення капіталу в проект менший за прибуток, який можна отримати, поклавши ці гроші на банківський депозит;
- б) рівень інфляції перевищує рентабельність інвестицій;
- в) рентабельність даного проекту із урахуванням фактору часу вища за рентабельність інших проектів;
- г) всі наведені варіанти відповідей – правильні.

9. Оперативно-тактичний фінансовий менеджмент націлений на:

- а) уповільнення швидкості надходження коштів на підприємство;
- б) прискорення швидкості здійснення грошових виплат підприємством;
- в) забезпечення максимальної віддачі від вкладень тимчасово вільних грошових коштів;
- г) пошук інвестиційних проектів із тривалим строком окупності.

10. Основні задачі фінансового менеджменту:

- а) є взаємозалежними, хоча окремі з них і носять різноспрямований характер;
- б) існують незалежно від головної мети фінансового менеджменту;
- в) спрямовані на досягнення підприємством максимального розміру прибутку будь-якою ціною;
- г) правильні варіанти відповідей – Б) і В).

11. Матеріальна основа фінансового менеджменту:

- а) фінансові потреби;
- б) обертання обігових коштів;
- в) реальний грошовий оборот;

г) фінансова діяльність підприємства.

12. Яке визначення фінансового менеджменту вважаєте найточнішим:

- а) система методів, пов'язаних з формуванням і розподілом фінансових ресурсів підприємства;
- б) система принципів, пов'язаних з використанням фінансових ресурсів підприємства;
- в) організація обігу грошових коштів;
- г) мистецтво управління розподілом фінансових ресурсів підприємства;

13. Наведіть визначення:

- а) фінансовий менеджмент – це ...
- б) фінансовий механізм – це система ...
- в) фінансові важелі представлені: ...
- г) стратегічне управління – це ...
- д) до функцій фінансового менеджменту належать: ...

II. ФІНАНСОВІ СИТУАЦІЇ

Ситуація 1.

Фірма «TRCі» — найкрупніша компанія з продажу іграшок у США, обсяг продажу становив понад 3,2 млрд. дол. У фірми налічується 325 магазинів у США, Канаді, Великобританії та інших країнах. Ця фірма здійснила революцію в галузі іграшок у США. Вона постійно розширює свою міжнародну діяльність. У наступні 10 років планується будівництво ще 150 магазинів за кордоном.

«TRCі» має базову модель — «формулу» дій, яку вона використовує в США для розширення своєї міжнародної діяльності. Фірма нарощує потужність на рівні 10% на рік. Вона завойовує ринки збуту в нових географічних районах щороку, і в кожній країні будує склад з кількома магазинами, згрупованими поблизу цього складу. Регіональний склад дозволяє фірмі поповнювати запаси своїх магазинів за ніч і зберігати великі обсяги товарів, які закупаються у виробників «за низькими цінами» у «мертвий сезон». Компанія завжди розміщує свої магазини на головній транспортній магістралі поблизу великого торгового центру. Така політика дає можливість залучити покупців торгового центру та дозволяє уникати високої орендної платні за розміщення на його території. Кожен магазин являє собою велику, окремо розташовану будівлю зі стелажми типу складських, на яких від підлоги до стелі зберігається понад 18 тис. виробів з візками для відбору товарів, що полегшує процес купівлі. «TRCі» ніколи не проводить дешевих розпродажів, але пропонує «щоденно низькі ціни», що активізує торгівлю в «мертві сезони». Компанія дотримується помірної рекламної політики. Вона використовує телевізійну рекламу, коли вперше потрапляє на новий ринок, але вельми обмежену друковану рекламу після відкриття магазинів. Маючи 18 тис. виробів у кожному магазині та створивши зручну для покупців процедуру повернення товару, «TRCі» претендує на те, щоб стати єдиною фірмою з продажу іграшок і супутніх товарів.

У компанії практикується процедура централізованого прийняття рішень. Усі магазини побудовані відповідно до інструкції головного правління фірми і мають ідентичне планування, товари розташовані на стелажах однаково. За допомогою складної системи автоматизованого прогнозування та обліку матеріальних запасів відстежується обсяг продажів по кожному товару і кожному магазину.

Дані про обсяг продажів використовуються в головному правлінні для прогнозування майбутніх продажів і прийняття рішень щодо вторинних замовлень ходових товарів і зниження цін на неходові товари. Таким чином, «TRCі» могла закупати достатню кількість модних товарів, щоб вони завжди були на складі у достатній кількості, позбавитися товарів, які не мають популярності, та вивільнити стелажі для ходових товарів.

1. Якою є політика компанії у сфері розміщення і планування підприємств, маркетингу, закупівлі та адміністративного контролю?

2. Яким чином ця політика допомагає «ТРСі» в реалізації головних завдань і мети фірми?
3. Чи буде ця політика такою ж ефективною в Україні, як і в США?
4. Як ви гадаєте, фірма «ТРСі» використала всі можливі принципи менеджменту?

Ситуація 2.

Визначити, чи доцільно приймати стратегічне фінансове рішення і здійснювати інвестиції в проект.

По інвестиційному проекту відома наступна інформація:

Роки	1	2	3	4
Обсяг інвестицій, гр. од.	200	100	50	-
Дохід, гр. од.	0	20	100	400

Ставка дисконту дорівнює 20%.

III. ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Методика виконання практичного завдання ВАРТІСТЬ ГРОШЕЙ І ЧАС

Будь-які виважені інвестиції або вкладення гроші мають забезпечити зростання вартості активів з часом. Вкладаючи певну суму грошей ви повинні визначити, як зростає вартість цих грошей у майбутньому з огляду на те, що очікувана норма прибутку вам відома. Підрахування цього і є визначенням майбутньої вартості інвестицій.

Приклад: Майбутня вартість через рік.

Припустимо, що інвестор має 100 \$. Ці гроші кладуться в банк під 10% річних. Через рік вкладник матиме 100\$ та ще 10\$ доходу як інтерес.

Майбутня вартість через 1 рік вираховується просто, але що, як ви захочете дізнатися, скільки грошей буде на рахунку через 20 років? На щастя, існує проста формула для підрахування майбутньої вартості:

$$PV = P(1+R)^N$$

де PV – майбутня вартість;

P – початковий депозит (основна сума);

R – річна ставка процента;

N - кількість років.

Наведене вище рівняння можна використати для підрахунку вартості через будь-яку кількість років.

Депозит на 1 рік: $PV = 100 \cdot (1+0,1) = 100 \cdot 1,1 = 110$

Депозит на 2 роки: $PV = 100 \cdot (1+0,1)^2 = 100 \cdot 1,1 \cdot 1,1 = 121$

Якщо в попередньому прикладі депозит вкладений на 10 років, то вам треба підрахувати $(1,1)^{10}$, що дорівнює 2,594. Отже, майбутня вартість 100\$ через 10 років буде $100 \cdot 2,594$, або 259,4\$. Зверніть увагу на те, що сума щорік зростає не на 10% від 100\$, а на 10% від прирощеного депозиту. Іншими словами, ви одержуєте інтереси не тільки на початковий депозит, а також інтерес.

ЗАВДАННЯ 1

Визначити, в який проект підприємству краще вкладати кошти.

Вихідні дані:

Ставка дисконту дорівнює 10%. Інвестиції в проект А і в проект Б – однакові.

Рівень очікуваного доходу по проекту, тис. грн.	Перший рік	Другий рік
Проект А	100	200
Проект Б	0	310

ЗАВДАННЯ 2

Визначити, в який саме проект підприємству вигідно вкладати гроші.

Вихідні дані:

Підприємство має два альтернативні проекти – проект А і проект Б. Дані, які характеризують ці проекти, наведені в таблиці, тис. грн.:

Показники	Проект А	Проект Б
Обсяг інвестиційних коштів	3500	3300
Період експлуатації інвестиційного проекту, роки	2	4
Сума доходу від проекту, разом	5000	6000
В т.ч. перший рік	3000	1500
другий рік	2000	1500
третій рік	-	1500
четвертий рік	-	1500

Інвестиції і в проект А, і в проект Б потрібно зробити відразу – у перший рік. Дисконтна ставка для проекту А дорівнює 10%, для проекту Б відповідно 12%.

Самостійна робота студентів до теми:
ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

При вивченні цієї теми необхідно звернути увагу на сутність, призначення і роль фінансового менеджменту в управлінні підприємством, охарактеризувати механізм реалізації фінансового менеджменту.

Завдання 1.

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

Терміни	Визначення
1. Об'єкт фінансового менеджменту	1. система підходів, принципів та методів розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень з питань фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання
2. Фінансовий менеджмент	2. Конкретні фінансові прийоми і методи, які застосовує підприємство для вирішення стратегічних завдань
3. Мета фінансового менеджменту	3. Фінансово-господарська діяльність суб'єктів господарювання
4. Функції суб'єкта фінансового менеджменту	4. Формування системи довгострокових цілей фінансової діяльності підприємства і вибір найефективніших шляхів їх досягнення
5. Фінансова стратегія підприємства	5. Максимізація ринкової вартості підприємства, що свідчить про його значний фінансовий потенціал, максимальну ефективність господарювання та досягнення високого рівня добробуту власників
6. Фінансова тактика підприємства	6. Оперативне управління готівкою, яке спрямоване на забезпечення і підтримку постійної платоспроможності та ефективне використання грошових коштів у конкретний період часу
7. Оперативно-тактичний менеджмент	7. Вибір особою, за допомогою визначених методик, методів та правил єдиного варіанта з декількох можливих для досягнення цілей фінансового менеджменту
8. Фінансові рішення	8. Концептуальні підходи до процесу прийняття рішень, технології та методи прийняття рішень

9. Теорії прийняття рішень	9. Спонування і стимулювання до ефективної та продуктивної роботи з метою виконання поставлених завдань фінансового розвитку підприємства
10. Мотивація	10. Напрямки управлінської діяльності, спрямовані на досягнення цілей та вирішення завдань фінансового управління підприємства

Приклади й завдання для самостійної роботи

Завдання 2.

Визначити, чи доцільно приймати стратегічне фінансове рішення і здійснювати інвестиції в проект.

По інвестиційному проекту відома наступна інформація:

Роки	1	2	3	4
Обсяг інвестицій, гр. од.	200	100	50	-
Дохід, гр. од.	0	20	100	400

Ставка дисконту дорівнює 20%.

Розв'язання:

З точки зору бухгалтера проект вигідний, оскільки розмір інвестицій за п'ять років менший, ніж розмір отриманого доходу:

$$\text{Інвестиції} = 200 + 100 + 50 = 350 \text{ гр. од.}$$

$$\text{Дохід} = 20 + 100 + 400 = 520 \text{ гр. од.}$$

З позиції фінансового менеджменту порівнювати грошові потоки можна тоді і тільки тоді, коли вони зведені до одного моменту часу. Зведемо до першого року всі інвестиції і всі доходи по проекту:

$$PV = P_0 + P_1/(1+R) + P_2/(1+R)^2 + \dots + P_n/(1+R)^n$$

$$PV_{\text{інв}} = 200 + 100/1,2 + 50/1,44 + 0 = 318 \text{ гр. од.}$$

$$PV_{\text{доход}} = 0 + 20/1,2 + 100/1,44 + 400/1,728 = 317,6 \text{ гр. од.}$$

Отже, $PV_{\text{інв}} > PV_{\text{доход}}$, тобто підприємство має збитки по проекту і його не варто приймати.

Завдання 3.

Визначити, що вигідніше для підприємства: обробити деталі з витратами 40000 грн. та продати їх за 64000 грн., або продати їх за 17000 грн. без будь-якої доробки та додаткових витрат?

Підприємство має 1000 застарілих деталей для комп'ютерів, придбаних раніше за 20000 грн.

Розв'язання:

Ліквідаційна вартість деталей складає 17000 грн. Ця сума і є прибутком від реалізації деталей, оскільки їхній продаж, за умовою задачі, не потребує додаткових витрат.

Прибуток від реалізації деталей у разі їхньої додаткової обробки становитиме:

$$64000 - 40000 = 24000 \text{ грн.}$$

Отже, підприємству вигідніше зайнятися доробкою деталей.

Завдання 4.

Визначити, в проект А чи в проект Б підприємству вигідніше вкладати кошти.

Вихідні дані:

Ставка дисконту складає 10%.

Відома наступна інформація про проекти (тис.грн.):

Проекти		1-й рік	2-й рік	3-й рік	4-й рік	5-й рік	6-й рік
---------	--	---------	---------	---------	---------	---------	---------

Проект А	інвестиції	300	200	100	-	-	-
	доходи	-	-	200	300	400	500
Проект Б	інвестиції	200	300	200	100	-	-
	доходи	-	400	400	300	200	-

Завдання 5.

Визначити, чи варто підприємству прийняти пропозицію щодо виготовлення і продажу додаткової партії продукції.

Вихідні дані:

Підприємство виготовляє запчастини до автомобілів – масляні фільтри – і реалізує їх за ціною 10 умовних одиниць за фільтр. Змінні витрати на одиницю продукції дорівнюють 3,6 умовні одиниці. Квартальний обсяг продажу - 250 тисяч штук. Постійні витрати підприємства становлять 975 умовних одиниць. Поріг рентабельності перейдено.

Надійшла комерційна пропозиція продати додатково 20 тисяч фільтрів за ціною 5,25 умовних одиниці кожний. Виконання цього замовлення пов'язане із зростанням змінних витрат на 72 тисячі умовних одиниць. Постійні витрати не змінюються.

Завдання 6.

Розрахувати, яка зміна рівня цін дозволить підприємству скоротити суму збитку від продажу на 50%.

Вихідні дані:

В базисному періоді продаж для підприємства є збитковим. $L_{\text{ц}} = -10$; $L_{\text{н}} = -5$. Натуральний обсяг продажу згідно з планом повинен зрости на 15%, тобто $I_{\text{н}} = 0,15$.

Завдання 7.

Визначити, як потрібно підприємству змінити натуральні обсяги продажу порівняно з базовим періодом, щоб у плановому періоді забезпечити беззбитковість продажу.

Вихідні дані:

Для підприємства $L_{\text{ц}} = -8$; $L_{\text{н}} = -3$. В плановому періоді передбачається зниження цін на 3%, тобто $I_{\text{ц}} = -0,03 = -3\%$.

Завдання 8.

Розрахувати, яка зміна рівня цін може забезпечити підприємству критичний обсяг продажу в плановому періоді.

Вихідні дані:

Для підприємства $L_{\text{н}} = -8$; $L_{\text{ц}} = -3$. В плановому періоді передбачається зростання натурального обсягу продажу на 3%, тобто $I_{\text{н}} = 0,03$.

Теми рефератів

1. Становлення фінансового менеджменту як науки.
2. Теоретичні та організаційні основи фінансового менеджменту.
3. Сутність, функції та політика фінансового менеджменту.
4. Механізм реалізації фінансового менеджменту.
5. Система забезпечення фінансового менеджменту.
6. Управління беззбитковістю діяльності підприємства в умовах впливу фінансових ризиків.
7. Основи управління активами підприємства та їх структурою.
8. Управління грошовими потоками на підприємстві.
9. Сутність, формування та розподіл прибутку підприємства. Фактори, що його формують.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть необхідність і сутність фінансового менеджменту.
2. Що поєднує у собі поняття «фінансового менеджменту»?
3. Дайте визначення поняття «фінансовий менеджмент», з точки зору економічної категорії.
4. Яке є одно із найбільш поширених та прийнятих визначень сутності фінансового менеджменту?
5. Що значить – прийняти фінансове рішення?
6. Дайте визначення об'єкт і суб'єкт фінансового менеджменту.
7. Яка головна мета фінансового менеджменту?
8. В чому полягають основні задачі, які дозволяють реалізувати головну мету?
9. Чому у фінансовому менеджменті максимізація прибутку не вважається головною метою управління?
10. Які функції виконує фінансовий менеджмент?
11. Що представляє собою стратегічний менеджмент?
12. Що представляє собою оперативно тактичний менеджмент?
13. Чим стратегічний фінансовий менеджмент відрізняється від оперативно-тактичного?
14. Що виступає інформаційною базою для фінансового менеджменту?
15. На яких фундаментальних положеннях базується методика прийняття фінансових рішень?
16. Чому при прийнятті фінансових рішень необхідно враховувати зміну вартості грошей в часі?
17. Що включає у собі фінансова політика підприємства, як реалізація фінансового менеджменту?
18. Що слід розуміти під фінансовою стратегією підприємства?
19. Дайте визначення поняття фінансова політика.
20. Що є основною метою фінансового планування на підприємстві?

Список рекомендованої літератури

1. Євтух О. Т. Фінансовий менеджмент для магістрів і не тільки: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2011. 456 с.
2. Катан Л. І., Бровко Л. І., Дуброва Н. П., Бондарчук Н. В. Фінансовий менеджмент : навчальний посібник. Суми: Видавництво «Довкілля», 2007. 244 с.
3. Кузнєцова С. А. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2014. 124 с.
4. Нікбахт Е., Гропеллі А. Фінанси / Пер. з англ. – К.: Основи, 1993. – 383 с.
5. Пазинич В. І. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2011. 408 с.
6. Фінанси: Навчальний посібник: експрес курс / [Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г. та ін.] за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. С. 190-197.
7. Фінанси : навчальний посібник [Електронний ресурс] / І. В. Журавльова, О. В. Гаврильченко, О. П. Полтініна та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора І. В. Журавльової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 191-220.
8. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. / [Васьківська К. В., Сич О. А.]. Львів : «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. 236 с.
9. Фінансовий менеджмент : підручник / Д. І. Дема, Л. М. Дорохова, О. М. Віленчук [та ін.] Житомир : ЖНАЕУ, 2018. 320 с.
10. Фінансовий менеджмент: елект. навч. посібник / І.А.Бігдан, Л.І. Лачкова, В.М. Лачкова, О.В. Жиликова. Х.:ХДУХТ, 2017. 197 с.
11. Шелудько В. М. Фінансовий менеджмент: підручник. К., 2013. 375 с.

ГЛОСАРІЙ

А

Аваль – вексельна порука (зобов'язання, гарантія), надане третьою особою (стороною), котра перебирає на себе обов'язки (повну відповідальність) за зобов'язання, означені у векселі його першим власником перед будь-якою фізичною чи юридичною особою – наступним власником векселя – акцептантом, індосантом, векселедавачем.

Аварійний комісар – це особа, яка на прохання страховика з'ясовує причини настання страхового випадку та розмір збитків (у страхуванні переважно транспортних ризиків).

Ажіо – 1. різниця між курсами валют. 2. комісія, що здійснює обмін паперових грошей на монету чи слабкої валюти на сильну.

Актуарій – це офіційно вповноважена особа, яка, маючи відповідну фахову підготовку, за допомогою методів математичної статистики обчислює страхові тарифи, і на яку покладається відповідальність за те, щоб сума страхових виплат, страхових ризиків і страхових премій не перевищувала страхові фонди на момент, коли компанії доведеться виконувати свої зобов'язання за виданими полісами.

Акцепт – згода на оплату або гарантування оплати документів. 1. Згода прийняти умови, що містяться у пропозиції вступити в договір. 2. Форма розрахунків, за якої платіжна вимога, виписана постачальником, оплачується банком тільки після згоди боржника. 3. Акцепт векселя — підпис платника на переказному векселі, що засвідчує його згоду на сплату поданого векселя. Акцепт чека або комерційного векселя банком означає, що банк гарантує його оплату.

Акція – цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує дольову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право її власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Андеррайтер – банк (може бути і фізична особа), що гарантує емітенту розміщення його цінних паперів за визначену винагороду.

Андеррайтинг – попередній викуп цінних паперів емітента якою-небудь юридичною або фізичною особою за власний рахунок.

Ануїтет – 1. фінансова рента, що становить рівновеликі грошові виплати (чи надходження) через однакові проміжки часу протягом певного періоду;

2. один з видів довготермінової державної позики, за якою щороку виплачують відсотки та погашають частину боргу. Ануїтети були розповсюджені вже в XVII-XIX століттях. Відрізняли довічні та строкові ануїтети.

Б

Банківський акцепт – форма короткострокового банківського фінансування, при якому банк бере на себе відповідальність за своєчасну оплату переказного векселя, якщо у векселедавця будуть труднощі.

Банківський портфель цінних паперів як сукупність цінних паперів усіх видів, якою володіє банк у певний момент, забезпечує ліквідність і стійкість банку.

Бенефіціар – особа, яка отримує дохід зі своєї власності (майна) при наданні її в управління та використання іншій особі (наприклад, в оренду).

Бізнес-план – план реалізації певного проекту або угоди, в якому дається характеристика проекту (угоди), а також обґрунтовується доцільність їх реалізації і розраховується фінансовий результат.

Брокер – біржовий посередник, що сприяє здійсненню операцій між зацікавленими сторонами – клієнтами біржі.

Бюджет поточний – у ньому зосереджені усі витрати, обумовлені діючими нормами і сформовані рівнем соціальної забезпеченості

Бюджет розвитку – у ньому передбачаються витрати, що спрямовуються на фінансування пріоритетних соціально-економічних заходів.

Бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Бюджетна система – сукупність бюджетів країни, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетне планування – планомірний процес упорядкування, розгляду, затвердження і виконання бюджету. Це комплекс організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів щодо визначення обсягів прибутків і суми витрат бюджетів на всіх стадіях бюджетного процесу.

Бюджетне прогнозування – визначення ймовірних показників прибутків і витрат на перспективу. Це науково-аналітична стадія розробки бюджету, у процесі якої формується концепція, шляхи її вирішення й основні цілі, що мають бути досягнуті.

Бюджетне регулювання – надання коштів з Державного бюджету України місцевим бюджетам з метою збалансування доходів і видатків кожного бюджету.

Бюджетне фінансування – надання коштів з бюджетів на безповоротних засадах.

Бюджетний дефіцит – перевищення видатків над доходами бюджету.

Бюджетний період – термін, протягом якого діє складений і затверджений бюджет.

Бюджетний процес – це регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України.

Бюджетний устрій – організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи.

В

Валовий внутрішній продукт – сума валових продуктів усіх галузей економіки.

Валовий національний продукт – сумарна вартість товарів та послуг, які надходять у розпорядження країни за певний період часу, як правило, за рік. Включає вартість кінцевих продуктів. Відрізняється від валового внутрішнього продукту на: 1) сальдо зовнішньоекономічних операцій, включаючи сальдо експорту й імпорту товарів і послуг; 2) сальдо переказу заробітної плати іноземних робітників; 3) сальдо переказу прибутку від вивезеного за межі країни капіталу.

Валютна інтервенція – дії Національного банку на валютному ринку, спрямовані на підтримку курсу національної грошової одиниці. Припускає “викидання” на валютний ринок іноземної валюти (як правило, найбільш стабільної на даний момент – американського долара) із метою утримати курс національної валюти.

Валютна конвертованість національної грошової одиниці – обіговість національної грошової одиниці.

Валютний курс – це ціна, за якою валюта однієї країни обмінюється на валюту інших країн.

Варант – вид цінних паперів, що надає право покупцю облігацій або привілейованих акцій купувати прості акції за визначену раніше ціну.

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Видатки розвитку – витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, таких як фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення, фінансування структурної перебудови народного господарства, субвенції та інші видатки, пов'язані з розширенням відтворенням.

Відкрита інфляція – інфляція грошової одиниці, за котрої ціни і прибутки вільно формуються в основному під впливом попиту і пропозиції.

Г

Галопуюча інфляція – прискорене знецінення грошової одиниці, швидке подіння її купівельної спроможності.

Гарантія – підтвердження того, що третьою стороною буде погашена заборгованість або будуть виконані зобов'язання.

Гіперінфляція – інфляція грошової одиниці, при наявності якої знецінення грошей стає само підтримуваним і неконтрольованим процесом, а темпи зростання цін і грошової маси стають винятково високими (більш 1000% у рік).

Глобалізація – перетворення певного явища на світове, планетарне, це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації.

Гофмаклер – старший маклер на товарній або фондовій біржі; обирається на певний термін із числа біржових маклерів, входить до складу біржового комітету.

Д

Девальвація – зниження офіційного курсу національної валюти стосовно іноземних валют.

Депозитарії – суб'єкти, які спеціалізуються, головним чином на виконання депозитарних функцій (зберігання цінних паперів, облік прав власності на цінні папери, облік руху цінних паперів).

Депозитарій – організація, що займається збереженням цінних паперів.

Депозитне свідоцтво – це цінний папір, який підтверджує, що особа володіє акціями однієї з іноземних корпорацій, які зберігаються в одному з банків, та має право на одержання дивідендів, а також на частку активів цієї корпорації у разі її ліквідації. Депозитні свідоцтва забезпечують доступ корпорації на іноземні фондові ринки.

Депозитні сертифікати – видані банками та іншими депозитними інститутами цінні папери.

Державні цільові фонди – фонди, які створені відповідно до законів України, формуються за рахунок податків і зборів з юридичних і фізичних осіб.

Дериватив – стандартний документ, що свідчить права і (або) обов'язки придбати або продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також гроші, на визначених у даному документі умовах у майбутньому.

Дефіцит бюджету – перевищення видаткової частини бюджету над доходною.

Дефіцит платіжного балансу – перевищення валютних платежів країни за кордон над надходженнями в країну.

Дефолт – визнання неплатоспроможності країни або іншого позичальника по його зобов'язаннях. Об'являється або самим позичальником або кредиторами. Умови виникнення ситуації дефолту обумовлюються в кожній конкретній угоді про позику.

Диверсифікація – наявність в інвестиційному портфелі різних видів цінних паперів з різним ступенем ризику – прибутковістю і ліквідністю. Мета диверсифікації – утримати ризик портфеля інвестицій у межах інвестиційної політики яку провадить банк.

Дивіденд – частина загальної суми чистого прибутку акціонерного товариства, що розподіляється між акціонерами відповідно до наявних в їх розпорядженні акцій.

Дисконт – 1) облік векселя; 2) обліковий відсоток при обліку цінних паперів; 3) знижка з ціни товару.

Дисконт векселя – один із видів операцій комерційного банку по викупу векселів у їхніх власників по визначеній ціні, що залежить від їхньої суми, термінів погашення, ризику неповернення боргу і середньої облікової вексельної ставки.

Дисконтна ставка (облікова ставка) – розмір відсотку, на підставі якого здійснюється реалізація кредитних ресурсів Національного банку комерційним банкам.

Диспашер (джастер) – це фахівець у галузі морського права, який здійснює розрахунки з розподілу витрат за загальною аварією між судном, вантажем і фрахтом.

Ділер – фізична або юридична особа, що здійснює біржове або торговельне представництво.

Доміцилірування векселя – сплата векселя за дорученням клієнта, яке по попередній домовленості з банком указує місце, де буде робитися платіж.

Дотації – кошти, які виділяються з вищестоячого бюджету нижчестоящому на безповоротній основі і не мають цільового призначення.

Е

Емісійна премія – різниця від продажу акцій по ринковій ціні та їх номінальній вартості.

Емісія – випуск в обіг грошей або цінних паперів.

Емітент – юридична особа, що від свого імені випускає цінні папери і зобов'язується виконувати обов'язки, що впливають з умов їхнього випуску.

Є

Євро – валюта країн Європейського Союзу, що включає (має замінити собою): німецьку марку, голландський гульден, австрійський шилінг, бельгійський франк, французький франк.

Євровалюта – будь-яка конвертована валюта, депонована в закордонному банку.

З

Застрахований — юридична чи фізична особа, якій належить страхове відшкодування у разі настання страхового випадку. У договорах особистого страхування — особа, на користь якої укладений договір страхування і яка має право отримати компенсацію при настанні страхового випадку чи викупну суму за дострокового розторгнення договору. Застрахований може бути одночасно і страхувальником, якщо уклав договір стосовно себе і сплатив страховий внесок.

Закріплені доходи бюджету – доходи, які повністю надходять в певний бюджет.

Зведений (консолідований) бюджет – сукупність усіх бюджетів, що входять у бюджетну систему по прибутках і витратах (в Україні – це державний бюджет, бюджет АР Крим, бюджети областей і місцеві бюджети).

Змінний курс – курс валюти, що вільно підвищується і знижується в залежності від попиту і пропозиції; це припускає наявність механізму валютного регулювання.

Зовнішнє страхування – форма страхування господарських ризиків підприємства, здійснюваного страховими компаніями – страховиками.

Зовнішньоторговельні банки – різновид банків спеціального призначення, мобілізують фінансові ресурси держави для здійснення її зовнішньоекономічної діяльності.

І

Індосамент – передавальний надпис на переказному векселі, що вказує перехід прав по цінному паперу до іншої особи.

Інкасація – оплата пред'явлених банківському закладу векселів або чеків.

Інкасування векселя – виконання доручення векселедержателя по отриманню в термін платежів за векселем; при не поступленні платежу вексель повертається кредитору з протестом, а у випадку недогляду протесту банк відповідає за наслідки.

Інфляція – збільшення кількості паперових грошей в обігу, що призводить до знецінення грошової одиниці.

Іпотечні банки – фінансові заклади. Що здійснюють операції з нерухомістю.

Інвестиційні сертифікати – це цінні папери, що випускаються виключно інвестиційним фондом чи інвестиційною компанією і дають право їх власнику на отримання доходу у вигляді дивідендів. Інвестиційні сертифікати можуть бути іменними та на пред'явника.

Інвестори – громадяни та юридичні особи, суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення цінностей в об'єкти інвестування.

Індекс Доу-Джонса - середній показник курсів акцій на Нью-Йоркській фондовій біржі. Являє собою арифметичну середню (не зважену) щоденних котувань групи 30 головних компаній США на момент закриття біржі.

Індекс Ніккей - середній показник курсів акцій на Токійській фондовій біржі. Являє собою арифметичну середню (не зважену) щоденних котувань групи 225 головних компаній Японії на момент закриття.

К

Казначейство – спеціалізований фінансовий орган, що відає виконанням державного бюджету. Організує збір прибутків державного бюджету, надає кошти на передбачені в ньому витрати.

Казначейські зобов'язання – вид цінних паперів на пред'явника, що розміщуються виключно серед населення, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання доходу.

Казначейські облігації держави – вид розташованих на добровільній основі серед населення державних цінних паперів, які засвідчують внесення їхніми держателями коштів у бюджет і дають право на одержання фіксованого прибутку протягом усього терміну володіння цими цінними паперами.

Капітал номінальний – встановлена засновниками сума, на яку передбачається випустити акції аби розпочати підприємницьку діяльність.

Капітал обіговий – частина капіталу, вартість якого повністю переноситься на випущений товар і повертається у грошовій формі після його реалізації.

Капітал основний – частина капіталу, що багаторазово бере участь у виробництві товару та переносить свою вартість на новий продукт частинами протягом певного часу.

Капітал позичковий - грошовий капітал, наданий його власниками у вигляді позики іншим підприємцям на певний період з умовою повернення за плату у вигляді процентів.

Капітал резервний – частина власних коштів підприємства, утворена за рахунок відрахування від прибутку, що використовується для покриття витрат на оперативну діяльність, поповнення основного капіталу та в інших випадках; порядок утворення та використання К. р. регламентується статутом підприємства.

Капітальний державний борг – включає всю суму заборгованості по раніше випущених позиках.

Капітальні витрати – грошові витрати, пов'язані з вкладеннями в основний капітал і приріст запасів.

Капітальні вкладення – сукупність витрат матеріальних, трудових та грошових ресурсів, скерованих на розширене відтворення основних фондів підприємства.

Касова система виконання бюджету – здійснення обліку надходження прибутків і фінансування витрат Державного бюджету на основі реєстрації фактичних грошових потоків.

Квота - частка участі у виробництві, збуті, експорті або імпорті будь-якого товару; вартісні або кількісні обмеження імпорту чи експорту, що вводяться на певний період часу щодо окремих товарів, послуг, країн чи груп країн.

Квота в страхуванні - частка участі (ризик) страхувальника в страхуванні певного об'єкта, який страхують одночасно декілька страхувальників у порядку співстрахування; частка участі перестраховальника в перестраховуванні певного об'єкта.

Квотові податки - податки, ставки яких встановлюють у процентах до одиниці обкладання доходу чи майна в грошовому виразі.

Кластер-аналіз - багатомірний статистичний аналіз, який дає можливість розбивати досліджувану сукупність елементів таким чином, щоб елементи одного класу знаходились

на невеликій відстані один від одного, а різні класи розміщувались на досить значній відстані один від одного.

Кліринг - система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери чи послуги, заснована на зарахуванні взаємних вимог та зобов'язань: розрізняють К. міжбанківський, внутрішній та К. міжнародний.

Кредит – певний тип економічних відносин між суб'єктами господарської діяльності, сутність яких полягає в наданні на основі зворотності фінансових ресурсів і звичайно з виплатою відсотка.

Крос-курс – співвідношення між двома валютами, що визначається на основі курсу цих валют стосовно якоїсь третьої валюти (наприклад, визначається курс марки стосовно долара, курс ієни стосовно долара, а потім здійснюють зіставлення марки та ієни на основі різниці в доларовому еквіваленті).

Курсова вартість акції – поточна ціна акції, що складається на фондовому ринку.

Л

Лізинг – підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає в наданні лізингодавцем у виняткове користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Ліквідність – ринкова здатність щодо реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей в готівку; елементи основного чи оборотного капіталу підприємства, які можуть бути швидко і легко реалізовані; можливість перетворення статей активу в гроші для оплати зобов'язань по пасиву.

Ліквідність банків – здатність банків забезпечити своєчасне виконання своїх зобов'язань.

Ліквідність підприємств – здатність підприємства своєчасно погасити свої боргові зобов'язання; залежить від величини заборгованості, а також обсягів ліквідних засобів.

Лістинг – занесення акцій товариства до переліку акцій, що котируються на певній біржі.

Ліцензійна угода – акт комерційної ліцензії на купівлю-продаж, складений між двома зацікавленими країнами, фірмами, компаніями, юридичними особами, з яких одна сторона передає іншій належне право першості на використання у виробництві винаходу, товарного знака, науково-технічної розробки.

Ліцензія – надання юридичними особами згідно з чинним законодавством України на певних умовах належних їм прав на використання винаходів, промислових зразків, товарних знаків, ноу-хау іншим товаровиробникам як всередині держави, так і зарубіжним юридичним особам.

Ліцітатор – особа, яка веде земельний аукціон.

Ломбард – кредитна установа, що надає позики під заклад рухомого майна.

Лот – партія чи частина певного товару, який поставляють згідно з угодою.

М

Маклер – посередник при здійсненні операцій на фондових та товарних біржах; в сучасних умовах посередництво здійснюють брокери; особа, що має місце на біржі і здійснює операції від свого імені і за свій рахунок.

Маржа – різниця між курсами купівлі й продажу валюти комерційним банком.

Митний тариф – перелік товарів згідно з певною класифікацією із зазначенням ставок мита. Розрізняють одноколонкові і багатоколонкові М. т., яких переважна більшість.

Мито – грошовий збір, який стягується при ввезенні або вивезенні товарів за межі митної території країни. Розмір М. називають ставкою М. Ставки мита містяться у митному тарифі. Мита поділяються на ввізні (імпортні), вивізні (експортні) і транзитні (при слідуванні товарів через територію країни у третю країну). Від способу стягання М. діляться на специфічні (стягуються з одиниці виміру кількості товарів - тонни, штуки тощо) і адвалорні (стягуються у вигляді проценту з ціни товару).

Міжбанківський ринок – частина ринку позикових капіталів, де тимчасово вільні грошові ресурси кредитних установ банки залучають і розміщують між собою, переважно у формі міжбанківських депозитів, на короткі терміни.

Міжнародна валютна ліквідність – забезпеченість платіжними засобами міжнародних торгово-економічних та кредитно-фінансових відносин, взаємоприйнятих для країн-партнерів.

Місцеве самоврядування в Україні – гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду кількох сіл, селищ, міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах конституції і законів України.

Місцеві бюджети – це фонди фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні місцевих органів самоврядування.

Монополія (від грецького монос- один, єдиний і полео - продаю, торгую) – ситуація на ринку, коли всю пропозицію товарів чи послуг зосереджено в руках одного продавця. Тим самим підприємство - монополіст одержує можливість самостійно регулювати ціни, якість продукції, обсяги збуту та інші параметри своєї діяльності.

Мультиплікатор – економічна категорія, означає, що з приростом загальної суми капітальних вкладень національний дохід зростає на величину в “а” разів більшу, ніж приріст капіталовкладень. Величина “а” називається мультиплікатором. Мультиплікатор починає діяти в зворотному напрямі - скорочується виробництво, зменшується зайнятість, виникає спад і безробіття. Для підтримки балансу фірми і компанії заміняють застаріле обладнання і технології, що означає ріст інвестицій і реалізації продукції на тих же виробничих ресурсах.

Н

Надлишок торговельного балансу – перевищення експорту товарів і послуг держави над їх імпортом.

Національний банк – центральний банк України, її емісійний центр.

Національний дохід – визначається, як сума всіх прибутків; може бути обчислений: валовий національний продукт, вироблений у державі, мінус загальна сума амортизаційних відрахувань мінус загальна сума непрямих податків.

Нетто-ставка – показник страхових внесків з однієї грошової одиниці (із 100, 1000 грошових одиниць) страхової суми, що передбачає рівновагу фінансових зобов'язань страхувальників і страховика в розрахунку на весь період дії договору страхування. Встановлюється на основі середньої багаторічної ймовірності страхового випадку; повинна забезпечити страховику створення фонду, достатнього для виплати відшкодування.

Номінальна вартість облігацій – ціна, позначена на цінному папері яка засвідчує, що вона представляє визначений капітал, використовуваний емітентом даного цінного паперу.

Нерухомість – ділянка землі разом з будівлями та іншими об'єктами, які постійно зв'язані з землею, що становить відповідно зідентифікований у визначених межах об'єкт відокремленої власності та інших речових прав. Н. може бути частиною будинку або квартирою, якщо вони є об'єктом відокремленої власності.

Неустойка – грошова сума, обумовлена договором або законом, яку одна сторона (боржник) зобов'язана сплатити іншій (кредиторові) в разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання. Розрізняють договірну і законну Н., тобто встановлювану договором або законом. Законодавство передбачає випадки, коли Н. стягується на користь держави, а не кредитора.

О

Облігація – цінний папір, що підтверджує зобов'язання емітента відшкодувати власнику цінного паперу її номінальну вартість у встановлений термін із сплатою фіксованого відсотка, якщо інше не передбачено умовами випуску.

Овердрафт – 1) сума, отримана по чеку понад залишку на поточному рахунку; 2) перевищення суми кредиту в банку, наданого в межах коштів на рахунку або на депозиті клієнта.

Операції “своп” - (англ. Swap) - угода по купівлі (продажу) якого-небудь активу на умовах негайної поставки (угода “своп”) з одночасним укладенням зворотної угоди на певний строк. Існують різні види О. с., наприклад, валютні, процентні та ін.

Операції валютні - угоди по купівлі і продажу іноземних банкнот, казначейських білетів, монет і платіжних документів, виписаних в іноземних валютах (чеків, векселів, телеграфних та поштових переказів, акредитивів тощо).

Опціон - 1) угода з премією - особливий вид біржових операцій з обмеженням, порівняно із звичайними ф'ючерсними угодами, ризиком; 2) договірне зобов'язання купити чи продати певний вид цінностей або фінансових прав за встановленою у момент укладання угоди ціною у межах узгодженого періоду часу.

Опціон – угода, об'єктом якої служить зобов'язання (право) купити або продати визначене число ф'ючерсних контрактів або наявних контрактів по заданій ціні протягом визначеного терміну.

Ощадні сертифікати – письмові посвідчення кредитних закладів про депонування коштів, що засвідчують право вкладника на одержання, після закінчення встановленого терміну, депозиту і відсотків по ньому.

П

Підтримуюча інфляція – інфляція грошової одиниці, за якої зростання цін на товари і послуги не торкається витрат на енергоносії та товари першої необхідності.

Платіжний баланс – статистичний звіт, у якому відбиваються всі зовнішньоекономічні операції за визначений період часу між резидентами держави і закордонними партнерами. Платіжний баланс характеризується співвідношенням валютних надходжень у країну через держкордон і платежів країни за кордон за визначений період.

Повзуча інфляція (помірна) – інфляція грошової одиниці, що складає не більш 10% у рік.

Податок – обов'язків платіж, що сплачується юридичними та фізичними особами за послуги державі.

Поточний державний борг – включає витрати держави, пов'язані з виплатою сум виграшів, відсотків по поточних тиражах державних лотерей (облігацій), а також незапитаних сум виграшів по раніше проведених тиражах.

Преференції – пільгові умови, які надаються за договором (наприклад, пільгове мито, яке встановлюється для всіх, або деяких товарів окремих країн та не розповсюджується на товари інших країн).

Привілейовані акції – дають власникам переважне право на одержання дивідендів, а також право на пріоритетну участь у розподілі майна акціонерного товариства у випадку його ліквідації.

Прихована інфляція – інфляція грошової одиниці, яка проявляється не в підвищенні цін, а в хронічному дефіциті товарів і послуг, розвитку тіньової економіки.

Прості акції – дивіденди по них можуть бути як більше, так і менше, ніж по привілейованих акціях, однак вони надають право їх власникам брати участь в управлінні акціонерним товариством.

Профіцит бюджету – перевищення доходної частини бюджету над видатковою (властиво місцевим бюджетам).

Р

Ревальвація – підвищення офіційного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Реєстр – звіт даних про кількісну та якісну характеристику об'єктів, що реєструються і їх правовий статус.

Рента – дохід (прибуток) з капіталу чи земельної ділянки, що не потребує від своїх отримувачів підприємницької діяльності.

Рефакція – знижка з оптових цін або ваги товару, якість якого має відхилення від договору або стандарту. Ця скидка може мати місце при продажу великої партії товару.

Рефінансування державного боргу – розміщення нових державних позик для погашення заборгованості по раніше випущених облігаціях державної позики.

Ринкова вартість – найбільш вірогідна ціна товару на ринку.

Ринкові відносини – система економічних відносин, що склались між виробниками, продавцями, покупцями в сфері виробництва, обміну, біржової діяльності, при реалізації цінних паперів, товарів; порядок розрахунку в умовах повної конкуренції, підприємницької свободи та конкурентоспроможності. Розрізняють такі ринки: товарний (ринок товарів і послуг); фінансовий (ринок цінних паперів); трудовий (ринок робочої сили). Існують відкриті та закриті ринки, професійні і чорні. Відкритий ринок регулює реалізацію непроданих товарів, біржову торгівлю і аукціони, чорний ринок - нелегальну торгівлю. Головними елементами ринку є попит, пропозиція, ціна. Вони тісно взаємодіють.

Рівень дефіциту бюджету – відношення абсолютного розміру дефіциту до обсягу бюджету або до об'єму валового внутрішнього продукту. Прийнятна межа – не більше 3% (до об'єму ВВП).

Роялті – 1) ліцензійна винагорода в якості періодичних відрахувань від прибутку або суми продаж продукції, виробленої за ліцензією; 2) авторський гонорар; 3) орендна плата за право промислової розробки надр.

С

Самострахування – комплекс заходів, спрямованих на запобігання ризикам, створення резервних фондів матеріальних і фінансових ресурсів, призначених покривати збитки, пов'язані зі страховими ризиками.

СВОП – продаж або купівля валюти з зобов'язанням її купити або продати через деякий час.

СПОТ – 1) вид угоди на товар, у тому числі при біржовій торгівлі, що передбачає негайну оплату; 2) покупка вже виробленого товару за готівку, при котрій даний товар негайно доставляється покупцю.

Стагнація – застій в економіці, пов'язаний із зростаючим безробіттям та безперервним ростом цін.

Стагфляція – інфляція грошової одиниці, що характеризується проявом стагнації економіки й одночасного зростання цін на товари і послуги.

Страхова сума – сума, на яку страхується об'єкт при складанні договору страхування; основний показник страхування, що визначає розмір страхового забезпечення при настанні страхового випадку. Визначається за згодою між

страхувальником і страховиком і виплачується страхувальнику при настанні страхового випадку.

Страхове відшкодування – фактично зроблені виплати, що компенсують збиток, який виникає при настанні страхового випадку.

Страховий платіж (страхова премія) – ціна страхування: винагорода, яку страхувальник виплачує страховику за взятий на себе ризик.

Страховий портфель – число укладених договорів страхування.

Страховий ризик – страховий випадок, що не наступив, але ймовірність настання якого відома (ймовірність дожиття або смерті, ймовірність аварії з транспортним засобом, ймовірність пожежі).

Страховий тариф (страхова премія, платіж) - сума, яку страхувальник виплачує страховику за одержувані страхові послуги.

Страховик – юридична особа, що займається створенням і використанням фондів страхування на основі отриманої ліцензії.

Субвенція – фінансові ресурси, що виділяються з вищестоящого бюджету нижчестоящому на фінансування передбачених Державним бюджетом витрат на основі пайової участі, мають суворо цільовий характер; виділяються переважно по бюджету розвитку.

Субсидія – фінансові ресурси, що виділяються з вищестоящого бюджету нижчестоящому на фінансування конкретних заходів або закладів, мають цільовий характер; виділяються в основному по поточному бюджету.

Сюрвейєр – це експерт, інспектор, агент страховика, який оглядає, вантажі та інше майно, що приймається на страхування.

Т

Торговельний баланс – різниця між експортом і імпортом товарів і послуг держави в національній валюті.

Трансферт – 1) переведення іноземної валюти або золота з однієї країни в іншу; 2) передача права володіння іменними цінними паперами.

Трансферти – фінансові кошти, що передаються з державного бюджету або з місцевих бюджетів вищого рівня в бюджети нижчого рівня у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій та інших форм.

Тратта – фінансовий документ (вексель), оплачуваний по пред'явленні або на визначену дату.

Ф

Фіксований курс – офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, засноване на визначених у законодавчому порядку валютних паритетах.

Фінанси – особлива, специфічна форма виробничих відносин, зв'язана з процесом розподілу і перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту, утворенням і використанням на цій основі цільових централізованих і децентралізованих грошових фондів суспільного призначення.

Фінанси місцеві - система економічних відносин, при посередництві яких місцеві органи влади мобілізують, розподіляють і використовують фінансові ресурси у відповідності до покладених на них законом та договорами обов'язків.

Фінансова політика – спосіб впливу фінансових відносин на економічний і соціальний розвиток суспільства.

Фінансова система держави – сукупність обмежених, але взаємозалежних між собою ланок фінансових відносин, що виникають у різних сферах виробничої і невиробничої діяльності в процесі вартісного розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу з метою формування, розподілу і використання фінансових ресурсів для задоволення суспільних інтересів і потреб.

Фінансове планування – діяльність по формуванню, розподілу і використанню централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів.

Фінансовий лізинг – форма лізингу з передачею майна після повної сплати його вартості лізингоодержувачу.

Фінансовий механізм – сукупність економіко-організаційних і правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави, що функціонують у процесі формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів.

Фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності – сукупність форм і методів управління фінансово-кредитними і валютними відносинами, які виникають між окремими державами і регламентуються ними в правовому порядку.

Фінансовий ринок – особливий тип ринку, предметом куплі-продажу на якому виступають різні фінансові інструменти. Система сучасного фінансового ринку складається із п'яти основних складових, якими є банківський ринок, ринок цінних паперів (фондовий ринок), валютний ринок, ринок дорогоцінних металів, ринок страхових послуг.

Фінансові важелі – інструменти формування і використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів.

Фінансові інститути місцевих органів влади – сукупність закладів, установ, утворень, які є суб'єктами фінансових відносин у сфері компетенції місцевого самоврядування. До складу фінансових інститутів місцевого самоврядування входять позабюджетні валютні та цільові фонди, муніципальні банки, ощадні каси, страхові товариства, пенсійні фонди, фонди сприяння та інші структури, які мають відповідний правовий статус.

Фондова біржа – організована форма постійно діючого оптового ринку цінних паперів на якому здійснюються біржові угоди по їх куплі-продажу, а також формуються ціни на цінні папери.

Форвардний договір – попередня реалізація продавцем продукції, що ще не вироблена.

Франшиза – мінімальна, така що не компенсується страховиком частина збитку, понесеного страхувальником.

Ф'ючерсний договір – вид договору про купівлю акцій або товару з їх оплатою через певний період часу за ціною, зафіксованою в даному договорі. Ф'ючерсний контракт може заключатися на продаж неіснуючого товару (наприклад, сільгосппродукції).

Х

Хайринг – середньостроковий лізинг без права наступної передачі майна лізингоодержувачу.

Хеджер – особа, що страхує ціну й прибуток шляхом перенесення ризику зміни ціни з себе на іншу юридичну чи фізичну особу, в загальному випадку – реалізуючи йому товар за ціною, нижчою за очікувану ринкову ціну.

Холдинг – акціонерна компанія, яка володіє контрольними пакетами акцій інших фірм з метою контролю та управління.

Ц

Цінні папери – грошові документи, що засвідчують майнові права або відносини позики; визначають відносини між особою, що їх випустила та їх власником і припускають, як правило, виплату прибутків у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передачі грошових і інших прав, що впливають із цих документів, іншим особам.